

PEKKA KUJAMÄKI

Aseveljien tulkit

Jatkosodan monikielinen arki

Aseveljien tulkit

PEKKA KUJAMÄKI

Aseveljien tulkit

Jatkosodan monikielinen arki

SUOMALAISEN KIRJALLISUUDEN SEURAN TOIMITUKSIA 1488

Teos on Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran nimeämien asiantuntijoiden tarkastama.

SKS:n julkaisujen kokoelma kuuluu Unescon kansalliseen Maailman muisti -rekisteriin.

© 2023 Pekka Kujamäki ja SKS

Sarja-asu: Timo Numminen

Kannen toteutus: Eija Hukka

Kannen kuva: SA-kuva, TK-kuvaaja E. Manninen. CC BY 4.0.

Taitto: Maija Räisänen

EPUB: Tero Salmén

ISBN 978-951-858-634-3 (nid.)

ISBN 978-951-858-635-0 (EPUB)

ISBN 978-951-858-636-7 (PDF)

ISSN 0355-1768 (nid.)

ISSN 2670-2401 (verkkojulkaisut)

DOI <https://doi.org/10.21435/skst.1488>

Teos on lisensoitu Creative Commons BY-NC-ND 4.0

International -lisenssillä, ellei toisin mainita. (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.fi>)

Teos on avoimesti saatavissa osoitteessa

<https://doi.org/10.21435/skst.1488>

tai lukemalla tämä QR-koodi mobiililaitteella.

Hansaprint Oy, Turenki 2023

Sisällys

Kiitokset 7

1 KÄÄNNÖSHISTORIOITSIJAN MAASTOTUNNUSTELUJA 9

Ihminen sodassa 12

Kiintopisteitä 21

Karttamerkkejä 27

Rajanvetoja 38

2 SUOMALAISSAKSALAINEN YHTEISTOIMINTA 1941–1944 42

Yhteistoiminnan pelintekijät 46

Aseveljeyden dramaturgia 51

3 ASEVELJEYDEN MONIKIELISYYS JA SIVIILILINKIT 63

Vieraskieliset sanat iskeytyivät tajuntaan 65

Aseveljen vieraat tavat 72

Kielitaito pääomana 80

Sanakirjoista 100

4 ASEVELJEYDEN SOTILAALLISET TUKIRAKENTEET 107

Henkilöstön määrä ja tarve 112

Taustat ja valintakriteerit 120

Yhteysupseerien ja tulkkien monitoimijuus 126

5 SELUSTAN KÄÄNTÄJÄT, TULKIT JA JUOKSUPOJAT 140

Kauttakulkuliikenteen järjestelytoimiston kanslistit 143

Toimisto X – yhteysesikunnan käännöstoimisto 146

Organisation Todtin suomalaisvahdit 165

Paikalliskomendanttien tulkit 170

Ilmavoimien ”joka paikan höylät” 182

6 RINTAMAN YHTEYSMIEHET 193

Etulinjojen linkit 194

Korsujen käännöskoneet 217

Tasapainoilua tiedonvälityksessä 226

Kenraalien oikealla puolella 231

Tarkkailija vai vakooja? 243

7 KULTTUURIEN JA AATTEIDEN TULKIT 255

- Kahden normin välissä 257
Aseveljen vähäiset tiedot Suomesta 266
Väärä kuva maasta ja sen kansasta 273
Propagandaupseeri Börje Sandberg ottaa ohjat 279
Suomalaista luettavaa saksalaisille sotilaille 284
Rintaman joukkotiedotusvälineet ja Suomi-propaganda 294
”Suomen lippu on valkoinen ja sininen. Saksan värit ovat musta, valkoinen ja punainen” 299
Propagandan tilinpäätös 303

8 NAISIA JA SIKOJA ROVANIEMEN KADUILLA 307

- ”Yhtä ja toista” 310
Yhteysupseerin käännöskritiikkiä 317
”Dies und das” 319
Paljon melua käänöksellä? 324

9 TUOKIOKUVIA ASEVELJEYDEN RAUNIOILTA 326

- ”Also will Finnland ’lopu’ machen” 328
Norjasta Hankoon 330
Taas puhuttiin kielillä 333
Hitlerin häpäisy 336

10 80 VUOTTA MYÖHEMMIN – SOTA JA ASEVELJEYS KÄÄNNÖSHISTORIOITSIJAN SILMIN 341

- Lähteet 349
Kirjoittaja 362
Abstract 363
Henkilöhakemisto 364

Kiitokset

Kun noin kymmenen vuotta sitten virittelin ensimmäisiä ajatuksia teoksesta, jossa olisi tilaa käsitellä jatkosodan monikielistä arkea ja erityisesti sotilaallisen käännös- ja tulkkaustoiminnan muotoja pieniä tekstilastuja perusteellisemmin, osasin tuskin arvata, että matka käsillä olevaan julkaisuun olisi lopulta näin pitkä. Kuten tavataan sanoa, väliin tuli elämä, jonka käännteet ovat vuosien saatossa kieputelleet niin, että ote projektista oli paikoitellen karata kokonaan. Muistikirjoista, kansioista ja tiedostoista huhuileva aineisto ei kuitenkaan jättänyt rauhaan, ei varsinkaan kun tiesin, miten monen ihmisen työpanosta niihin oli jo vaadittu. Siksi on hienoa, että saan tämän teoksen myötä tilaisuuden kiittää vielä kerran Tanja Lehikoista, Sanna Leskistä ja Niina Syrjästä, jotka kahlasivat kanssani läpi eri sotayhtymien arkistoaineistoja ja tuottivat tärkeän osan aineistosta, johon teos pohjautuu. Samalla kiitän Suomen Akatemiaa tutkimushankkeelle Sodan tuntemattomat käännöskulttuurit (SA 138 221) myönnetystä rahoituksesta, joka mahdollisti niin arkistotyön kuin myös Päivi Pasasen ja Svetlana Probirskajan eripituiset post doc -kaudet sotavankien käsittelyyn liittyvien kielikontaktikysymysten parissa; myös heille kiitos yhteistyöstä!

Tämän tutkimuksen keskeisiä tutkimuslähteitä ovat saksalaisjoukkoihin komennettujen yhteysupseerien ja tulkkien toimintakertomukset. Ne sisältävät pääsääntöisesti virallisuontoista tietoa, jota niihin on käsketty, saatu tai haluttu kirjoittaa, kun taas henkilökohtaiset kokemukset jäävät niissä usein marginaaliin. Pidän itseäni onnekaana, että sain

vielä useita vuosikymmeniä sodan jälkeen keskustella tulkkina toimineiden lottaveteraanien Raili Åkerfeltin ja Leila Salmen kanssa ja täydentää sodan monikielisyyden kuvausta heidän ruohonjuuritason kokemusmuistoillaan. Vähintään yhtä arvokkaita olivat tässä mielessä ne henkilökohtaiset sota-ajan päiväkirjat tai niihin perustuvat käsikirjoitukset, joita sain käyttööni Elina Sanalta sekä Riitta Attilalta ja Tintti Attila-Hirthiltä. Lämmin kiitos!

Entiset ja nykyiset työtoverini Suomessa ja ulkomailla ansaitsevat kiitoksen keskusteluista, jotka ovat vaikuttaneet käsillä olevan teoksen näkökulmiin, rajauksiin ja yksityiskohtiin. Andrew Chesterman, Leena Kolehmainen ja Kaisa Koskinen ovat vuosien saatossa antaneet arvokkaita neuvoja, ja Grazin kollegoilleni Nadja Grbicille, Philipp Hofenederille ja Rafael Schöglerille olen kiitoksen velkaa lukuisista spontaaneista juttutuokioista ja niistä nousseista ajatuksista, joista olen saanut työhöni uutta virtaa. Erityisesti haluan nostaa esiin yhteistyön Hilary Footittin, Christopher Rundlen ja Michaela Wolfin kanssa, jonka aikana olen saanut pohtia paitsi sodan monikielisyyteen liittyviä kysymyksiä niin myös kääntämisen ja tulkkauksen historian tutkimuksen menneitä ja tulevia suuntauksia.

Kiitän myös Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran julkaisuvaliokunnan nimeämiä vertaisarvioijia käsikirjoituksen tarkasta lukemisesta ja arvokkaista kommentteista, ja samalla osoitan lämpimän kiitoksen julkaisuvaliokunnalle teokseni hyväksymisestä Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia -sarjaan. Erityiskiitokset osoitan Kati Hitruhinille käsikirjoitukseni huolellisesta toimittamisesta kirjaksi.

Viimeisenä kaikkein suurin kiitos vaimolleni ja tärkeimmälle kollegalleni Minna Kujamäelle, jolta riitti aikaa kommentoida loputtomia kysymyksiäni ja tekstiotteitani läpi koko kirjoitusajan – kiitos että olet!

Omistan tämän kirjan niiden naisten ja miesten muistolle, joille sota-ajan käänös- ja tulkkaustehtävät muuntuivat sodanjälkeiseksi häpeäksi, kokemuksiksi, joista oli syytä vaieta vielä vuosikymmeniä myöhemmin.

Grazissa ja Kerimäellä kesällä 2023
Pekka Kujamäki

1 Käännöshistorioitsijan maastotunnusteluja

Kuva 1. Saksalainen kuljetusjuna on pysähtynyt Lieksan asemalle 1.7.1941. Saksalaiset laulavat, paikkakuntalaiset kuuntelevat laulaen mukana milloin laulu on tuttu. Luutnantti Viherjuuti johtaa Karjalaisten laulua. (SA-Kuva/24905, TK-kuvaaja sot.virk Lönegren. CC BY 4.0.)

Lieksan asemalla on kuhinaa. Kauppalan väkeä laidasta laitaan tungeksii asemalaiturilla todistamassa saksalaisjoukkojen saapumista seudulle. On heinäkuun alku vuonna 1941, ja jatkosota Neuvostoliittoa vastaan on käynnistynyt vain muutama päivä aiemmin. Ilmassa on hämmennystä, jännitystä, iloa, helpotusta, uteliaisuuttakin. Yksi ehkä yrittää ymmärtää, mistä ja miksi nämä joukot ovat näin yhtäkkiä asemalle saapuneet. Toinen on tullut paikalle tervehtimään Suomen auttajia, kun kolmas kukaties tajuaa piankin taistelevansa suikkapäisten aseveljien rinnalla. Joku on jo ehkä pannut merkille upseerien uniformut ja koppalakit, kun taas toisaalla kiinnostunut katse yrittää saada selkoa sotilaiden mukana tulleesta aseistuksesta. Kauppalan pojista uteliaimmat ovat jo kavunneet tavaravaunun lavetille sotilaiden seuraan samalla kun paikallista väkeä on tiivistynyt luutnantti Viherjuutin ympärille vastaamaan saksalaisten tervehdyslauluihin omalla maakuntalaulullaan. Osa läsnäolijoista vaikuttaa kiinnostuneen myös TK-kuvaajan yrityksistä löytää mahdollisimman edullinen kuvakulma.

Jos kuvassa olisi ääniraita, voisimme laulujen lisäksi kuulla vilkasta saksan- ja suomenkielistä puheensorinaa. Saksalaissotilaat yrittävät kenties keskenään hahmottaa, mikä on tämä Lieksaksi kutsuttu kauppa, johon juna on heidät länsirannikon satamista kuljettanut: Mikä on tämä seutu kaukana idässä, jossa kaikki tuntuu olevan toisin kuin kotona? Ollaanko läpikulkumatkalla vai jo perillä? Joku tyytyy kuuntelemaan paikallista kieltä ja yrittää poimia edes yhden tutun sanan, jonka on ehtinyt opetella pitkän junamatkan aikana. Kuullaan saksankielisiä komentoja ja tervehdyssanoja, joita oppikoulun saksantunneilla hereillä olleet tytöt ja pojat yrittävät parhaansa mukaan suomentaa asiasta kiinnostuneille. Rohkeimmat vaihtavat jo sanan pari vieraiden sotilaiden kanssa, toiset taas tyytyvät tulkin puuttuessa seuraamaan tapahtumia sivusta. Jossain väkijoukossa kaikkea tätä tarkkailee suomalainen yhteysupseeri, jonka Päämaja on lähettänyt paikalle saksalaisjoukkojen paikallisoppaaksi ja yhteysmieheksi suomalaisten siviili- ja sotilasviranomaisien kanssa asioidessa.

Käsillä oleva teos lähtee liikkeelle tästä kuvitellun ääniraidan puheensorinasta. Vuosien 1941–1944 suomalais-saksalaista aseveljeyttä lähestyttään ennen muuta monikielisenä sotilas-, viranomais- ja siviilikohtaa-

misten verkostona, jota tulkkeina ja kääntäjinä toimineet kielitaitoiset sotilaat ja siviilit pitivät koossa. Keitä nämä *aseveljeyden tulkit* olivat? Miten he päätyivät tehtäviinsä? Mitä tehtävät sisälsivät? Millaisissa olosuhteissa ja tilanteissa tarvittiin tulkkien ja kääntäjien panosta?

Keskeisimpien kysymysten lista viittaa jo siihen, että teoksen näkökulma jatkosodan vuosiin on ennen muuta kääntämisen ja tulkkauksen tutkijan, joka pyrkii valottamaan vielä toistaiseksi pitkälti pimentoon jäänyttä osaa suomalaisesta kääntämisen ja tulkkauksen historiasta. Samalla tavoitteena on kuitenkin myös täydentää sotahistorian tutkimuksessa tähän asti jäsennettyä kuvaa aseveljeyden kohtaamisista sekä kielen ja kielitaidon merkityksestä aseveljeyden arjessa niin rintamalla kuin sen takanakin.

Kääntämisen ja tulkkauksen historian tutkija on siis päätenyt sotahistorian alueelle, joten johdannon seuraavissa osissa on tarpeen hahmotella yksityiskohtaisemmin sekä tutkijan paikkaa kahden tieteenalan välimaastossa että tutkimuksen tarkempia lähtökohtia ja sen aineistoja. Tutkimuksen taustasta vähemmän kiinnostunut lukija voi halutessaan siirtyä suoraan seuraavaan lukuun, jossa kuvataan suomalais-saksalaisen yhteistoiminnan keskeiset pelintekijät ja luonnostellaan aseveljeyden *dramaturgiset* peruslinjat: Sosiologi Erving Goffmanin ajatusta seuraten aseveljeys hahmotetaan arkisempien sosiaalisten kohtaamisten tapaan dramatisoituna esityksenä, jota ohjaavat yhdessä sovitut pääperiaatteet ja jonka eheyttä juuri saksalaisyksikköihin komennetut tulkit ja yhteysupseerit joutuivat vahtimaan.

Tutkimuksen päähuomio kohdistuu Suomen sodanjohdon saksalaisjoukkojen avuksi lähettämiin tulkkeihin ja yhteysupseereihin, mutta näiden virallisten ja sotilaallisten resurssien ohella huomiota saavat myös siviilit, erityisesti saksantaitoiset naiset, joiden avulla saksalaiset paikkasivat Päämajan organisoimien tai joukkojen mukana tulleiden kieliresurssien jättämiä aukkoja. Naisten kokemuksiin paneudutaan erityisesti luvussa 3, jossa kuvataan lähemmin saksalaisjoukkojen myötä syntynyttä arjen monikielisyttä ja siitä koitunutta tulkkaustarvetta. Tämän jälkeen, luvuissa 4–6, siirrytään aseveljeyden sotilaallisiin resursseihin, jotka Päämaja asetti saksalaisyksikköjen käyttöön suomalaisten ja saksalaisten joukkojen sekä suomalaisten viranomaisten ja saksalaisten

sotilasviranomaisten väliin. Yhteysesikunta Roin (Rovaniemi) alaisuuteen kuuluneet yhteysupseerit ja tulkit päätyivät niin rintamajoukkojen yhteismieheksi kuin rintamantakaisen alueen lukuisiin esikuntiinkin. Toimipaikoista viikoittain lähetetyt raportit välittävät kirkkaan kuvan käännös- ja tulkkaustehtävien kirjosta, jota niin Yhteysesikunta Roin alaisten sotilaiden, aliupseerien ja upseerien, kuin myös yhteysesikunnan toimistoissa työskentelevien naisten toimijuuteen sisältyi.

Saksalaissotilaat saapuivat pohjoiseen asemapaikkaansa varsin kehnoin tiedoin Suomesta ja suomalaisista. Jotta kulttuurierot ja väärinymmärrykset eivät päässeet aiheuttamaan kitkaa aseveljeyden rattaissa, vaadittiin yhteysupseereilta valistustyötä kulttuurien ja aatteiden tulkkeina. Yhteysupseerien oma-aloitteisia korjausliikkeitä ja Yhteysesikunta Roin koordinoimaa propagandaa käsitellään luvussa 7, minkä jälkeen – luvussa 8 – paneudutaan tapaukseen, jossa Rovaniemellä ilmestyneen *Lapin Kansan* pakina ja sen saksalaisesikunnassa tuotettu käännös aiheuttivat kuprun aseveljeyden harmonisessa esityksessä. Lopulta luku 9, ”Tuokio-kuvia aseveljeyden raunioilta”, nostaa esiin välähdyksiä yhteysupseerien ja tulkkien vaiheista Suomen irtauduttua sodasta syyskuussa 1944. Kirjan päättää yhteenveto, jossa kolmivuotista suomalais-saksalaista sotilas-yhteistyötä tarkastellaan käännöshistorioitsijan silmin.

Ihminen sodassa

Suomen viime sotien aika on mielletty kansan suureksi voimainponnistukseksi, jonka vuoksi tavallisten ihmisten elämä ja arki oli alisteinen sille, että maa oli sodassa. Sota ja sen tavoitteet määrittivät lähtökohtaisesti heidän toimintaansa, jota he priorisoivat myös itse sotilaallisten näkökohtien mukaan. Kun sota-aikaan kohdistuneen tutkimuksen näkökulma on ollut sotilaallisen tai poliittisen historian, saa virallisen Suomen historia helposti ylivallan. Merkityksellinen ja tärkeä oli tapahtunut korsuissa tai kabineteissa. Epävirallisen Suomen historia rakentuu kaikkien ihmisten kokemuksista; ei vain niiden, joilla oli kokemusta sodasta tai vallasta, ei vain sellaisten, joilla ikänsä, asemansa tai koulutuksensa vuoksi

otaksutaan olleen muuta väestöä paremmat edellytykset arvioida omia kokemuksiaan.¹

Epävirallisen Suomen sodanaikaista historiaa on avattu viimeisten parinkymmenen vuoden aikana runsaasti tavalla, joka on nostanut esiin yksittäisten ihmisten kokemukset kollektiivisten kansan ja sotajoukkojen voimainponnistusten sijaan. Sota-aikaan kohdistunut tutkimus on yhä enemmän tutkimusta *ihmisestä sodassa*² – ihmisestä, joka pyrki selviytymään kotirintaman arjessa tai aseveljeyden määrittämässä olosuhteissa, joka eli lapsuuttaan ja nuoruuttaan sodan keskellä, joka näki ja koki sodan rumuuden tai jonka mielen sota kykeni murtamaan.³ Samanaikaisesti sotahistorian tutkijat ovat suunnanneet valoa osittain tai kokonaan varjoon jääneisiin teemoihin, kuten salaiseen poliisiyhteistyöhön Saksan ja Suomen viranomaisten välillä sekä suomalaisen kulttuurieliitin, sotilasjohdon ja poliitikkojen kiinteisiin suhteisiin Kolmannen valtakunnan edustajien kanssa. Paljon huomiota on kiinnitetty myös sotavankien käsittelyyn, kuolleisuuteen ja surmiin Suomessa eri sotien aikana. Viimeaikainen tutkimus on näin haastanut useita historiankirjoitukseen vaikiuneita narratiiveja esimerkiksi neuvostosotavankien kohtelusta tai suomalais-saksalaisen sotilasyhteistyön syntyhistoriasta ja luonteesta.⁴

Runsaan kahdenkymmenen vuoden aikana on siten tapahtunut historiakulttuurin muutos kansallisessa tavassa käsitellä sotaa, mikä on tuonut suomalaiseen sotahistoriaan paitsi uusia tutkimuskohteita myös käsitteistöä ja lähestymistapoja, jotka ovat antaneet myös tälle tutkimukselle tärkeitä tarttumapintoja. Sosiaali-, yhteiskunta-, kulttuuri-, kirjallisuus-, psyko-, sukupuoli- ja arjen historian näkökulmista on luotu niin kutsuttua *uutta sotahistoriaa*, jonka yhteinen nimittäjä on pyrkimys ”lukea menneisyyttä ohi kansallisen kertomuksen joko pureutumalla sodan tapahtumatason taustalta löytyviin rakenteisiin tai ottamalla kenraalien

1 Junila 2000: 33.

2 Kinnunen & Kivimäki 2006.

3 Ks. Junila 2000, Kinnunen 2006, Kivimäki 2013, Lähteenmäki 1999, Näre & Kirves 2008, Näre & Kirves & Siltala 2008.

4 Esim. Danielsbacka 2013 ja 2016, Jokisipilä 2004 ja 2007, Jokisipilä & Könönen 2013, Kauppala 2011, Kujala 2008, Silvennoinen 2008, Westerlund 2008a, 2008b ja 2008c.

ja poliitikkojen sijaan niin sanotut tavalliset ihmiset tarkkailuun”⁵. Sen kovaa ydintä ovat sodan myytit ja symbolit, muisti, muistot ja fantasiat, väkivallan sukupuolittuminen ja sodan vaikutus sukupuolirooleihin, taistelun tai kotirintaman arjen kokemukset, joukkojen ja yksilöiden mentaliteetit ja sotilaiden identiteettikonfliktit.⁶

On kuitenkin kysymyksiä, joihin uudempikaan sotaan liittyvä tutkimus ja sen mukana tullut näkökulmien laajentuminen ja monipuolistuminen eivät ole vielä ulottuneet. Näitä ovat sodan monikielisyys, monikielinen viestintä, kielten, kulttuurien, kansallisuuksien ja etnisyyskien limittyminen, arjen vuorovaikutuksen kielelliset esteet sodan eri konteksteissa sekä erityisesti kääntäminen ja tulkkaus esteiden purkajana. Kun perehtyy alan kirjallisuuteen, syntyy vaikutelma, että sodan monikielisyys ja sen luomat kääntämisen ja tulkkauksen tarpeet kyllä pulpahtavat esiin kulloinkin tutkimuksen keskipisteenä olevan kysymyksen (esimerkiksi sotavankien käsittelyn, aseveljeyden) laitamilla, mutta samalla niin arkisina ilmiöinä, että niiden edellyttämät joko epäviralliset ja arkiset tai viralliset ja sotilaalliset rakenteet ovat jääneet marginaalimerkinnöiksi, samoin kuin kääntäjien ja tulkkien toiminta, heidän taustansa ja kokemuksensa ja niihin nivoutuvat identiteettikysymykset.

Yksi näistä marginaalimerkinnöistä iski alkukipinän tutkimukselle tämän teoksen taustalla. Tulusrautana toimi Oula Silvennoisen väitöskirja *Salaiset aseveljet*, jossa tarkasteltiin Suomen Valtiollisen poliisin ja Saksan turvallisuuspoliisin (Reichssicherheitsamt, RSHA) kontakteja ja salaista yhteistyötä.⁷ Yhteistyön, jota kehysti bolševisminvastainen ja juutalaisvihamielinen maailmankatsomus, perimmäisenä tarkoituksena oli seuloa neuvostotavangeista poliittiset virkamiehet ja upseerit sekä juutalaiset. Markku Jokisipilän väitöskirjan⁸ tapaan Silvennoisen analyysi yhteistyön muodoista jatkosodan alla ja sen aikana syötti uutta virtaa ennen muuta erillissotateesiin liittyvään keskusteluun, siis yhteen suomalaisen historiakulttuurin keskeisistä kysymyksistä, jolla määriteltiin Suomen osuutta Neuvostoliittoa vastaan käydyssä sodassa erillisenä sotana

5 Kinnunen & Kivimäki 2006: 10.

6 Kinnunen & Kivimäki 2006: 15; Bourke 2006.

7 Silvennoinen 2008.

8 Jokisipilä 2004.

ja samanaikaisesti kansallissosialistisen aseveljensä liittolaisena. Lisäksi tutkimus otti kantaa myös Elina Sanan teosten⁹ käynnistämään keskusteluun suomalaisten viranomaisten osuudesta juutalaisten luovutuksessa Saksalle ja yleisemmin sotavankien käsittelystä sota-ajan Suomessa.

Kääntämisen ja tulkkauksen historiaan kallellaan olevalle lukijalle kiinnostavinta oli Silvennoisen arkistolöytö, joka oli merkittävä myös kirjoittajan omien teesien kannalta: Valtiollisen poliisin dokumenteista löytyi kuitti varusteiden luovuttamisesta Puolustusvoimille, luovuttajana saksalaisen turvallisuuspoliisin toimintakomennuskunnan (Einsatzkommando) palveluksessa ollut *suomalaistulkki*. Silvennoinen kuvaa lähemminkin valtiollisen poliisin virkailijoiden ja tulkkien toimintaa sotavankien ja ylikkarien kuulusteluissa Pohjois-Suomen sotavankileireillä ja antaa siellä täällä viitteitä myös tulkkien taustoista: Heidät ”hankittiin [Valpon] pääosaston välityksellä sopivan taustan omaavista, valtiolliselle poliisille tutuista henkilöistä”, ja monet heistä olivat syntyneet Pietarissa ja ”hallitsivat sekä suomen, venäjän että saksan kieltä”.¹⁰

Silvennoisen teoksesta eteen avautui tutkimuksellinen alue, joka oli jäänyt suomalaisen sotahistorian ja käännöstieteen väliin eräänlaiseksi kartoittamattomaksi ei-kenenkään-maaksi, jossa kielet, kielitaito, monikieliset kohtaamiset sekä kääntäminen ja tulkkaus eri muodoissaan olivat ilmeisen tärkeä osa sodan toiminnallista kokonaisuutta sodanjulistuksesta rauhanneuvotteluihin ja -sopimukseen asti. Kielelliset toimet olivat ja ovat osa sotilastiedustelua, monikansallisten sotilasliittoumien yhteistoimintaa, sotavankien käsittelyä ja miehitettyjen alueiden hallintoa. Myös propaganda oli riippuvainen kielellisistä käytänteistä, oli se sitten suunnattu valistusluonteisesti kotirintamalle ja omille joukoille, saksalaisille aseveljille tai moraaliala nakertavana vihollispropagandana rintamalinjan toiselle puolelle. Kansalliset identiteettikysymykset, viholliskuvat ja vastakkainasettelut oli kielellistettävä, ja vasta kielellistettyinä monisyisinä kertomuksina niitä voitiin käyttää silloin – niin kuin nyt yli 80 vuotta myöhemmin – perusteluina sotilaallisille yhteenotoille, maahantunkeutumiselle ja vihollisen epäinhimilliselle kohtelulle.¹¹

9 Sana 1979 ja 2003.

10 Silvennoinen 2008: 209.

11 Vrt. Baker, M. 2006.

Käsillä olevan teoksen tarkoituksena on kartoittaa edellä mainittua ei-kenenkään-maata. Teos perustuu tutkimustyölle, jonka mahdollisti Suomen Akatemian rahoittama tutkimushanke ”Sodankäynnin tunteuttomat käänöskulttuurit”, jossa on tarkasteltu ennen muuta jatkosodan aikaista käänös- ja tulkkaustoimintaa sodan eri konteksteissa – Päämajassa, sotavankien käsittelyssä ja kolmen vuoden mittaisessa suomalais-saksalaisessa aseveljeydessä. Näistä viimeksi mainittu on tämän tutkimuksen keskiössä.¹²

Suomalais-saksalaista sotilasyhteistyötä ja saksalaisjoukkojen läsnäoloa Suomessa tarkastellaan nyt nimenomaan kielellisten ja kulttuuristen kohtaamisten kontekstina, *translatorisena, kielellisen ja kulttuurisen välittämisen tilana*, jossa sekä liittouman operationaaliset tarpeet ja sotilaiden ja upseerien välinen vuorovaikutus että suomalaisen siviilihallinnon, paikallisväestön ja Saksan vuoristoarmeijan rinnakkainelo vaativat huomattavan määrän eri muotoista *translatorista* toimijuutta, toisin sanoen (edes auttavasti) kielitaitoisten sotilaiden ja siviilien valmiutta ja kykyä toimia kääntäjinä ja tulkkeina. Käsite *translatorinen tila* antaa tutkimukselle siten vahvasti käänöstieteellisen ja -historiallisen lähtökohdan: Englanninkielisten termien *translation zone* ja *translation space* avulla kääntämisen ja tulkkauksen tutkimuksessa on kuvattu muun muassa monikielisten ja -kulttuuristen suurkaupunkien kieltenvälisiä kohtaamisia juuri monimuotoisina kääntämisen ja tulkkauksen paikoina.¹³ Käsite on siten fokusoidumpi kuin sen taustalta löytyvä kontaktivyöhykkeen (*contact zone*) käsite, jolla on viitattu yleisemmin niihin sosiaaliisiin tiloihin, joissa eri kulttuurit ovat kosketuksissa toisiinsa ja joille on ominaista valtasuhteiden epäsymmetrisyys.¹⁴ Sodan ja konfliktin synnyttävät tämän kaltaisia ylikansallisia, transnationaalisia kontaktivyöhykkeitä, joiden kommunikatiivisia käytänteitä on kuitenkin syytä

12 Suomalaisten sotavankileirien tulkkausjärjestelyihin on perehtynyt lähemmin Päivi Pasanen; ks. Pasanen 2012 ja Pasanen & Kujamäki 2017. Svetlana Probirskaja on puolestaan tutkinut puna-armeijan suomenkielen tulkkeja, ks. Probirskaja 2016a, 2016b ja 2018. Niina Syrjäsen väitöskirjatutkimuksen kohteena ovat Päämajan monikielisyys ja käänöskulttuurit.

13 Cronin 2006; Simon 2012, 2013 ja 2018; Cronin & Simon 2014; suomenkielisessä tutkimuksessa aiheetta on käsitellyt erityisesti Koskinen 2013.

14 Pratt 1992: 4; Simon 2013: 181.

tarkastella nimenomaan translatorisina kääntämisen ja tulkkauksen tapahtumina kahden kielen ja kulttuurin välillä.¹⁵

Millaisia olivat nämä sotilaallisen yhteistyön ja kotirintaman arki-
sien rinnakkainelön synnyttämät, kielellisesti ja kulttuurisesti ”tiheät”
paikat?¹⁶ Millaisia *käännösviestintään* eli kääntämiseen ja tulkkaukseen
liittyviä tarpeita, järjestelyjä ja tehtäviä niihin liittyi? Keitä olivat henki-
löt, joita kääntämisen ja tulkkauksen tehtäviin otettiin tai määrättiin?
Millaisista lähtökohdista he päätyivät tehtäviin? Mitä heiltä edellytettiin
– tietoina tai taitoina? Mitä tehtäviin päätyneet kertovat näistä tehtävistä?
Miten he kokivat tehtävät, joihin sodan tuulet heitä kuljettivat?

Edellä luetellut kysymykset avaavat aluksi melko laajan näkökulman
kielitaidon, viestinnän sekä kääntämisen ja tulkkauksen sisältöihin
ja merkitykseen, mutta samalla erityisesti toimijoihin suomalais-sak-
salaisessa sota-ajan rinnakkaiselossa. Kysymykset sivuavat siten sekä
molempien sotavoimien virallisia rakenteita että siviilien – naisten,
tyttöjen, poikien tai kotirintaman miesten – kielellistä välittäjätoi-
mintaa. Teoksen alkupuolella tilaa saavat siviilien, erityisesti kieli-
taitoisten naisten kokemukset aseveljeyden tulkkeina, mutta sen jälkeen
tutkimuksen päähuomio suuntautuu kuitenkin niiden suomalaisten up-
seerien, aliupseerien ja sotamiesten toimintaan, joiden virallisesti annet-
tuna sota-ajan tehtävänä oli toimia linkkinä suomalaisten ja saksalaisten
joukkojen tai paikallisten siviiliviranomaisten ja Saksan vuoristoar-
meijan välillä. Jatkosodan käynnistyessä Päämaja lähetti saksalasiin
joukko-osastoihin saksantaitoisia suomalaissotilaita *yhteysupseereiksi*
ja *tulkeiksi*, joiden tuli kaikin mahdollisin tavoin tukea sekä saksalais-
joukkojen läsnäoloa Suomessa että liittolaisten sotilaallisia operaatioita.
He olivat paikalla *sotilaina*, *juoksupoikina*, *kääntäjinä* ja *tulkkeina*, mutta
myös Suomen sodanjohdon silminä ja korvina eli saksalaisten toimin-
nan ja mielialojen tarkkailijoina. Kuten jäljempänä käy lähemmin ilmi
(ks. luku 4, Aseveljeyden sotilaalliset tukirakenteet), toiminta organi-
soitiin joulukuussa 1941 Rovaniemellä sijaitsevan Yhteysesikunta Roin
(jäljempänä myös *YhtEROi*) alle, joka eversti Oiva Willamon johdolla

15 Footitt 2016: 215.

16 Barkawi 2006: 170.

koordinoi, ohjeisti ja tarkkaili saksalaisjoukkojen esikuntiin, komendantinvirastoihin ja puolisolitaallisiin tukijoukkoihin kuten *Organisation Todt*in yksiköihin sijoitettujen yhteysupseeriensa ja tulkkien toimintaa. Samalla vuoristoarmeijan välittömään yhteyteen sijoitettu yhteysesikunta oli itsekin keskeinen instituutio sekä aseveljeyden vaatimien yhteyksien ylläpitäjänä että Päämajan paikallisena edustajana Rovaniemellä.

Yhteysesikunnan rooli suomalais-saksalaisen sotilasyhteistyön liimana on luonnollisesti ollut jo esillä sekä perinteisemmässä että uudemmassa sotahistoriallisessa tutkimuksessa kuin myös yleistajuisemmissa katsauksissa. Sen toiminnan sisältöihin on kuitenkin kiinnitetty huomiota melko yksi- ja usein myös pintapuolisesti keskittyen joko yhteysupseereiden sotilaalliseen toimintaan, luottamuksellisten suhteiden ylläpitoon ja yhteydenpitoon suomalaisten ja saksalaisten joukkojen välillä tai yhteysesikunnan rooliin Päämajan tietolähteenä.¹⁷ Osin tätä näkökulmaa ovat määritelleet yhteysupseerit ja tulkit itse sodanjälkeisissä, ennen muuta omaan operatiiviseen toimintaansa keskittyvissä aikalaiskuvauksissaan. Niissä etualalla ovat henkilökohtaiset tai kokemusperäiset näkökulmat sodan paikallisiin tai laajempiin tapahtumiin tai kohtaamisiin sodan ”nimimiesten” kanssa. Kääntäminen, tulkkaus tai muu välittäjätoiminta osana yhteydenpitoa aseveljien välillä pääsee näissä tarinoissa vain satunnaisesti esiin.¹⁸ Muilta osin YhtERoin toiminnan tutkimus on keskittynyt pitkälti sen päällikön, eversti Willamon Päämajalle toimittamiin raportteihin. Se, millaista arkipäivän toimijuutta suhteiden ylläpito edellytti aseveljeyden ruohonjuuritasolla ennen kuin tilannekuvaukset päätyivät ylemmän tason raportteihin, on jäänyt yksit-

17 Näin painottuu esim. Markku Korpisen (1988) pro gradu -tutkielma, Petter Parikan (2005) *Sotaveteraani*-lehdessä julkaistu yleisesitys, kuten myös Kalevi Mikkosen (2017a: 21) lyhyt luonnehdinta YhtERoin tehtävistä. Monipuolisemman kuvan yhteysupseerin toiminnasta sekä suomalais-saksalaisista suhteista saa Robert Alftanin (2005) teokseen kootuista raporttiaserkeistä ja Markku Jokisipilän (2005) teokseen kirjoittamasta johdannosta. Kiinnostava poikkeus on myös Matti Pörhölan (2016) poliittisen historian pro gradu -tutkielma, jossa käsitellään Suomen valtion- ja sotilaslajihdon tietämystä Euroopan juutalaisten kohtalosta Hitlerin Saksan alueilla vuosina 1941–1944. Tutkielmassa Pörhölä käy hyvin seikkaperäisesti läpi yhteysupseerien kenttäraportteihin sisältyneitä kuvauksia sotavankien kohtelusta ja surmista saksalaisilla sotavankileireillä ja saksalaisupseerien juutalaisiin liittyvistä näkemyksistä. Samasta näkökulmasta yhteysupseerien raportteja ovat lukeneet myös Lars Westerlund (2008a) ja Mirkka Danielsbacka (2013: 255).

18 Ks. esim. Väänänen 1947, Aapa (A. O. Väänänen kirjoittaja-alias) 1961, tai Saarmaa 1987.

täisiin viittauksiin.¹⁹ Yhteysupseerien ja tulkkien kokemuksia ei siten myöskään ole hyödynnetty kovin systemaattisesti esimerkiksi konkreettisenä kriittisenä näkökulmana niihin tulkintoihin, joilla suomalaisten sodankäynti Kolmannen valtakunnan sotajoukkojen kanssa kehystettiin erillissodaksi, vaikka ”de facto liittolaisia”²⁰ oltiinkin.

Omalla tavallaan aiheen tähänastisesta käsittelystä tihkuu läpi Lapin läänin maaherra Kaarlo Hillilän vähättelevä aikalaisnäkemys, jonka mukaan Yhteysesikunta Roi oli tarpeen vain ”yhteyden ylläpitämiseksi Päämajan ja saksalaisten välissä, jossa se toimii etupäässä *postikonttorina* ja *tiedottajana*”.²¹ Hillilän näkemys työntää yhteysesikunnan ja sen henkilöstön katveeseen, joka jää luvun aloittaneessa Junilan sitaatissa viitattujen virallisen Suomen historian ja tavallisen sota-ajan arkikokemusten tutkimuksen välimaastoon. Yhteysupseerit ja tulkit olivat kenties liian vähäisiä sotilaita suursodan šakkilaudalla tullakseen huomioiduksi tutkimuksessa, joka keskittyy kansan kohtaloiden, sodan syiden ja seurausten, tehtyjen poliittisten valintojen tai sotilasstrategisten päätösten arviointiin. Sodan arjen, siviilien sota-ajan selviytymisen tai siviilien, siviilihallinnon ja sotajoukkojen kanssakäymisen tutkimukselle kyseinen ”postikonttori” oli puolestaan liian tiukasti kiinni sotajoukkojen virallisissa rakenteissa, jotta analyttistä valoa ulottuisi myös näihin henkilöihin tekijöinä ja näkijöinä.

Tämä tutkimus ottaa kiinni Hillilän luonnehdinnasta ja pyrkii konkretisoimaan sitä yhdestä tähän asti huomiotta jääneestä näkökulmasta. Edellä esitetyt, sodan monikielisyttä ja käänösviestintää yleisemmin sivuavat tutkimuskysymykset saavat rinnalleen täsmällisempiä kysymyksiä: Millaista kielten ja kulttuurien välistä toimijuutta tehtävät suomalaisten ja saksalaisten välissä edellyttivät? Millainen oli se kielten ja

19 Maria Lähteenmäki (1999: 92, 102) viittaa yksittäisiin suomalaisyhteysupseerien kuvauksiin aseveljeyden ongelmista korpisodassa tai kotirintamalla, ja Marianne Junila (2000: 203–285) valottaa samaa kysymystä laajemmin ennen muuta eversti Willamon Päämajalle lähettämien raporttien pohjalta. Lars Westerlund (2008a: 19–20) antaa lopulta viitteitä yhteysupseerien monitoimijuudesta toteamalla, että saksalaisten joukkojen ja päälystön tarkkailun ohella ”tehtävänä oli avustaa saksalaisia ja edistää heidän toimintaansa selvityksillä, käänöksillä ja yhteydenotoilla viranomaisiin ja paikallisiin”.

20 Jokisipilä 2004: 434.

21 Näin Hillilä kirjeessään sisäministeri Horellille lokakuussa 1942, ks. Junila 2000: 109, alaviite 7; kurisivointi kirjoittajan.

kulttuurien ja ideologioiden välitila, joihin YhtERoin yhteysupseerit ja tulkit komennettiin? Keitä he olivat? Millaista kirjallista ja suullista välittäjätyötä heidän kuten myös koko *postikonttorin* tehtäviin sisältyi? Tarkoittiko *tiedottajan* rooli muutakin kuin yksisuuntaista Päämajan pitämistä ajan tasalla saksalaisjoukkojen tunnelmista?

Juuri näihin kysymyksiin viittaa myös tämän teoksen tarkoituksellisen monitulkintainen otsikko: Tarkastelen suomalais-saksalaista aseveljeyttä sekä kääntämisen ja *tulkkauksen* että *tulkitseminen* tilana. Näin tutkimus ulottuu yhtäältä yhteysupseerien ja tulkkien sekä esikunta-henkilöstön rooliin kielellisenä, kääntämisen ja tulkkauksen linkkinä suomalaisten ja saksalaisten välisessä kommunikaatiossa niin rintamalla kuin rintamalinjojen takanakin. Toisaalta samanaikaisesti huomiota kiinnitetään myös siihen, miten yhteysupseerit ja tulkit tulkitsivat aseveljeä ja aseveljeyttä liittouman molemmin puolin: Heidän tehtäviinsä sisältyi saksalaisten joukkojen tarkkailu niin, että Päämaja pysyi ajantasalla aseveljen yksiköissä vallitsevista tunnelmista, samalla kun he toimivat myös saksalaisten suuntaan Suomen, suomalaisuuden ja suomalaisten sotatunnelmien tulkitsijoina. Saksalaisjoukkoihin sijoitettuna Suomen armeijan ja Päämajan edustajina he joutuivat tehtävissään niin arkisten ongelmien, ideologisten ja poliittistenkin virtausten kuin kulttuurierojenkin tulkeiksi – aseveljeyden molemmin puolin. Huomio kiinnittyy siten myös yhteysupseerien ja tulkkien henkilökohtaiseen valistustoimintaan, niin sanottuun kulttuuriseen selittämiseen (”kääntämiseen”) saksalaisjoukkojen parissa, mutta myös yleisemmin YhtERoin Suomi-propagandaan, jolla tätä valistustoimintaa oli tarkoitus tukea systemaattisemmin.

Tavoitteidensa mukaisesti käsillä oleva teos lähestyy sotaa monikielisyiden ja -kulttuurisuuden synnyttämien kommunikatiivisten tarpeiden, tehtävien ja toimijoiden kautta ja pyrkii lisäämään suomalaisen, jo ennestään monikerroksiseen historiakulttuuriin yhden siitä vielä puuttuneen kerroksen. Näkökulma on erityisesti käännöshistorioitsijan, joka tutkimuskohteensa myötä on päätenyt kahden tutkimusalan – sota-historian ja käännöstieteeseen nojaavan kääntämisen ja tulkkauksen historian – väliseen maastoon.

Kiintopisteitä

Kielet, sodan monikielisyys ja kielten välinen toiminta ovat siis jääneet pitkälti katveeseen sotahistoriallisessa tutkimuksessa. Tälle voi olla useita syitä. Yksi niistä liittyyneen tapaan, jolla sota jäsennetään tutkimuskohteeksi. Sodan väkivaltaisuus ja sotaa kehystävien kansallisten tarinoiden (narratiivien) näennäinen selvärajaisuus asettaa sodat lähtökohtaisesti nationalistiseen tulkintakehykseen, jossa ”meidät” ja ”muut”, ”oman” ja ”vieraan” erottaa selkeä raja.²² Tämä tulkintakehyks ohjaa huomiota pois jokaiseen sotaan väistämättä rakentuvasta kielellisestä ja kulttuurisesta välitilasta, jossa esimerkiksi hankitaan tiedustelutietoa vihollisesta, käsitellään sotavankeja tai suunnitellaan yhteisoperaatioita ja jossa sodassa vastakkain tai liittolaisiksi joutuneet kulttuurit ja kansat lopulta kuitenkin limittyvät. Jos valokeilan sen sijaan suuntaa juuri tähän välitilaan ja siellä syntyviin vuorovaikutustilanteisiin, käy vieraan läsnäolo omassa hyvin nopeasti ilmeiseksi. Suomalaisjoukoissa palvelleet saksalais- ja venäläistaustaiset sotilaat ovat tästä yksi esimerkki: Heidän kielitaitonsa ja vieraan kulttuurin tuntemuksensa oli merkittävä osa sitä resurssia, jolla jatkosodan kielelliset ja kulttuuriset välitilat pysyivät toimintakykyisenä.

Toinen syy näkymättömyyteen voi juontua arkisista mielikuvista, joissa kääntäminen ja tulkkaus näyttäytyvät ennen muuta neutraalina sekä alisteisena ja toissijaisena tehtävänä muulle päätoiminnalle – sodan kontekstissa esimerkiksi tiedustelutiedon hankinnalle, yhteisoperaatioiden suunnittelulle, sotavankien kuulustelulle tai miehityshallinnolle. Neutraaliuden mielikuvaan liittyy yleinen käsitys kääntäjästä tai tulkista puhelinkeskuksen (tai maaherra Hillilän luonnehtiman postitoimiston) kaltaisena toimijana, jonka kautta viesti välittyy muuttumattomana lähettäjältä vastaanottajalle, kieleltä toiselle. Kielten välinen toiminta on tällöin mekaanista, viatonta ja läpikuultavaa, joten myös kääntäjät ja tulkit joutavat jäädä diskursiiviseen varjoon: näkymättöminä ja alisteisina toimijoina vailla valtaa heihin ei ole tutkimuksessa tarpeen kiinnittää huomiota yhtään lähemmin.

22 Footitt 2012 ja 2016; Footitt & Tobia 2013: 1–2.

Todellisuus on kuitenkin tätä monimutkaisempi. Yhtäältä tämä joh-
tuu kielten eriytyneistä tavoista jäsentää ympäröivää todellisuutta. Kun
merkitykset eivät ole kielestä riippumattomia vaan sopimusvaraisesti
sidoksissa kulttuuriinsa ja sosiaalisiin käyttötilanteisiin ja siksi kielikoh-
taisia, ne eivät tahdo taipua neutraaliin ja läpikuultavaan merkitysten
siirtoon kieleltä toiselle. Kun Nokia viime vuosituhannen lopulla alkoi
markkinoida uuden 5100-mallistonsa matkapuhelimia, joita käyttäjät
saattoivat ”tuunata” mieleisikseen eriväristen kuorien avulla, kampan-
jan suomenkielinen slogan *Kullekin omansa* kääntyi saksankieliseen
mainokseen sanasanaisesti muotoon *Jedem das Seine*. Varomaton, to-
dennäköisesti neutraaliksi tarkoitettu käänös sai erityisesti Saksan
juutalaisen yhteisön hermostumaan ja Nokian keskeyttämään kalliin
markkinointikampanjan alkuunsa: Vasta tässä vaiheessa ymmärrettiin,
että saksankielinen slogan oli peräisin Buchenwaldin keskitysleirin
portista.²³ Kielten erot tuottavat siis merkityseroja silloinkin kun niiden
käyttäjät uskoo tai toivoo toimivansa neutraalisti.

Toisaalta kääntäjät ja tulkit ovat muiden kielenkäyttäjien tavoin aktii-
visia päätöksentekijöitä. Aktiivinen portinvartijan rooli korostuu, kun
nostetaan esille ajatus kielestä vallankäytön välineenä, resurssina edis-
tää, jarruttaa, vastustaa tai muuttaa asioita.²⁴ Kääntäjillä ja tulkeilla, jotka
operoivat kahden eri kielen välillä, voisi näin kuvitella olevan erityisen
paljon valtaa. He käyttävät parhaana pitämällään tavalla sitä valtaa, jonka
osapuolten kielitaidottomuus heille antaa. Tämän vallan erityispiirre on
juuri siinä, että välittäjistä riippuvaiset osapuolet eivät pääsääntöisesti
pysty kontrolloimaan, miten valtaa käytetään: Välittääkö tulkki ainoas-
taan sen, mitä juuri sanottiin, vai laittaako osaksi omiaan toimien joko
oman tai yhden viestivän osapuolen edun nimissä? Neutraalius tai puo-
lueettomuus ovat toki olennainen osa käänösviestintään liittyviä odo-
tuksia, ja ne määrittävät nykyisin myös alan ammattieettistä viitekehystä.
Muiden kielenkäyttäjien tapaan myös kääntäjät ja tulkit ovat kuitenkin
toimijoita, jotka kuljettavat selkäreppussaan arvoja, merkityksiä ja kerto-
muksia, joihin he ovat kasvaneet tai sitoutuneet. Repun kulttuurinen

23 Ks. esim. Die Welt 15.6.1998, ”Nokia stoppt Werbekampagne”.

24 Heikkinen 2007.

ja sosiaalinen sisältö määrittää väistämättä myös heidän toimintaansa – kaikessa hiljaisuudessa taustalla vaikuttaen tai jopa toiminnan keskeisenä määrittäjänä.²⁵ Omien arvojen ja tarkoitusperien rinnalle tulevat toimintaympäristö ja sieltä kumpuavat odotukset, joiden vuoksi niin sanottu neutraali toiminta ei usein ole edes vaihtoehto. Sodan paineissa neutraali tila on erityisen kapea.

Kun Adolf Hitler ilmoitti 22. kesäkuuta 1941 radiopuheessaan Neuvostoliittoa vastaan aloitetun operaatio Barbarossan käynnistämisestä, hän kuvasi suomalaisten ja saksalaisten joukkojen taistelevan *im Bunde*, 'liittolaisina'. Mauno Jokipiin mukaan Suomen ulkoministeriö piti siinä tilanteessa parhaimpana käyttää tiedotteissaan eufemistista käännöstä *kylki kyljessä*, kun se pyrki muutamana päivänä ajan osoittamaan olevansa juuri alkaneen suurhyökkäyksen ulkopuolella.²⁶ Tämän jälkeenkin Suomen hallitukselle oli tärkeää käyttää näistä rinnakkain toteutetuista sotatoimista virallisia ilmaisuja, jotka eivät yhtäältä käsitteellistäisi Suomea Natsi-Saksan liittolaiseksi eivätkä toisaalta ärsyttäisi saksalaista osapuolta, jonka strategisesta tuesta sekä ase- ja elintarvikeavusta Suomi kuitenkin oli käytännössä erittäin riippuvainen.²⁷ Kuten Michael Jonas on osoittanut, yhteisen historian kautta arkaainen ja emotionaalisesti ladattu *aseveljeyden* saksankielinen vastine (*Waffenbrüder*) kelpasi myös Berliinissä, kun taas suomalaisten omaan kansainväliseen viestintään varattu englanninkielinen termi *co-belligerence* ('kanssa-sotija') aiheutti närästystä nimenomaan siitä puuttuvien emotionaalisten konnotaatioiden takia. Saman käsitteellisen nuorallatanssin tulosta oli myös Suomen pyrkimys kuvata maan sotatoimia *erillissotana*, mikä sekun aiheutti diplomaattista päänvaivaa aina jatkosodan ja aseveljeyden loppuun asti saksalaisten pohtiessa, missä määrin ilmaisun katveessa kulki mukana myös ajatus *erillisrauhasta*.²⁸ Sanoilla oli väliä, sillä niillä konstruointiin tapahtumien kulkua, ei vain heijasteltu niitä.

Neutraaliuteen liittyvä romantisoitu kuva kääntäjistä ja tulkeista epäitsekkinä filantrooppeina ja sillanrakentajina sumentuu sitä nopeam-

25 Baker, M. 2006.

26 Jokipii 1988: 545.

27 Jokisipilä 2004, passim.

28 Jonas 2011: 112–120.

min mitä lähemmäksi sotaa ja rintamalinjoja mennään. Neutraaliuden tilalle toiminnan määrittäjäksi astuu lojaalius tai uskollisuus omia joukkoja, sodan tavoitteita tai vallalla olevia aatteita kohtaan.²⁹ Kyse on lopulta niin keskeisestä odotusarvosta, että sen toteutuminen on pyritty ja pyritään todennäköisesti vastakin varmistamaan kaikin käytettävissä olevin keinoin. Hitlerin Saksassa tässä tarkoituksessa toimi kaikenkattava poliittinen indoktrinaatiojärjestelmä, joka ulottui myös kansallissosialistien maailmanvalloitusfantasioiden toteutuksessa tarvitsemien kääntäjien ja tulkkien (*Sprachvermittler*) koulutukseen.³⁰ Vastaavasti kun konfliktin vastapuolella Britanniassa etsittiin muun muassa sotilastiedustelun tarvitsemia kielitaitoisia kansalaisia, pyrittiin henkilön uskollisuus hänen majesteetilleen kuninkaalle varmistamaan akateemisten hyvä veli -verkostojen avulla. Samanlaista taustoitusta vaadittiin myös niin kutsuttujen ”kotoutuneiden vieraiden” (*domesticated aliens*), siis esimerkiksi saksalaistaustaisten brittien värväyksessä.³¹ Kun Suomessa värvättiin venäjäntaitoisia henkilöitä sotavankileirien tulkeiksi, paikalliset suojeluskuntapiirit toimivat samankaltaisessa seulonta- ja kontrollitehtävässä.³²

Varmistavista toimenpiteistä on suoraan luettavissa se odotusten ja epäluulojen riitasointu, jonka kääntäjät ja tulkit joutuivat ja joutuvat edelleen kohtaamaan sodan konteksteissa samaan tapaan kuin kaikki, joiden kompetenssit yhdistävät heidät tavalla tai toisella viholliseen. Kielitaitonsa ja kulttuurintuntemuksensa myötä he ovat välttämätön resurssi mutta samanaikaisesti ladattu ase, joka voi minä hetkenä tahansa laua omille silmille ja johon on siksi koko ajan suhtauduttava hyvin varauksellisesti.³³ Hyvä esimerkki tästä on toisen polven kielitaitoisten amerikanjapanilaisten (*Nisei*) kokemukset toisessa maailmansodassa. Yhdysvaltalainen sotakoneisto koulutti heitä alusta alkaen sotilastiedustelunsa ja Tyynen valtameren joukkojen palvelukseen, mutta suhtautuminen muuttui radikaalisti Pearl Harborin hyökkäyksen jälkeen. Alkoi

29 Snellman 2016.

30 Aiheesta lähemmin Andres 2016, Kieslich 2016 ja 2018, Werner 2014 sekä Winter 2012.

31 Footitt & Tobia 2013: passim; Footitt 2019.

32 Pasanen & Kujamäki 2017.

33 Inghilleri 2009: 207; Rafael 2007: 245.

amerikanjapanilaisten systemaattinen internointi. Jyrkkää suhtautumista jouduttiin kuitenkin lieventämään, kun *niseit* todettiin Japanin vastaisen sodankäynnin kannalta välttämättömiksi kieliresursseiksi.

Epäluuloista ei silti päästy koskaan täysin. Sotatoimialueella tai myöhemmin miehitetyssä Japanissa palvelleet *niseit* alistettiin osaksi tiimiä, joiden eurooppalaistaustaiset päälliköt, japania usein vain auttavasti osaavat upseerit saivat erityistehtäväkseen valvoa alaistensa toimintaa. Kun Japanin sotarikoksista käytiin oikeutta muun muassa Manilan ja Tokion kansainvälisessä tuomioistuimessa, asetelma ei juuri muuttunut: Oikeutta jakavien voittajavaltioiden kansalaisista löytyi vain vähän japanin osaajia, joten tuomioistuimen oli pakko turvautua kaksikielisten Japanin kansalaisten tulkkaukseen. Tällä kertaa heidän työskentelyään valvoivat amerikanjapanilaiset *niseit*, joita puolestaan piti silmällä ryhmä eurooppalaistaustaisia amerikkalaisupseereja, jotta tulkkien ja heidän valvojien mahdolliset sympatiat japanilaisia syytettyjä kohtaan eivät vaikuttaisi oikeudenkäyttöön.³⁴

Valitut esimerkit antavat viitteitä siitä, että sodan ja väkivallan konteksteissa toimineista kääntäjistä ja tulkeista on viimeisten 15 vuoden aikana kertynyt jo melko runsaasti tutkimusta, joka on antanut tärkeitä kiintopisteitä tämän tutkimuksen asemoimiseen.³⁵ Erityisesti aiheesta ovat olleet kiinnostuneita käännöstieteen ja kääntämisen ja tulkkauksen historian tutkijat, mutta myös tutkijat poliittisen historian, kulttuurihistorian ja kielentutkimuksen puolelta ovat ottaneet tutkimuskohteekseen sodan monikielisyden ja -kulttuurisen sekä sodassa tarvittavien kielitaitoisten ihmisten toiminnan erilaisissa historiallisissa ja poliittisissä konteksteissa.

Esimerkkeinä historiallisista konteksteista voidaan mainita Espanjan kolonialismi löytöretkien jälkeen ja erityisesti espanjalaisen konkvistadorin Hernán Cortesin tulkki La Malinche³⁶, Ranskassa I maailmansodan aikana englantilaisjoukkoja tukeneet ranskalaistulkit³⁷ ja tulkit, joita

34 Takeda 2007 ja 2009.

35 Hyvän kokonaiskuvan aiheesta saa mm. kokoomateoksesta *The Palgrave Handbook of Languages and Conflict*, ks. Kelly & Footitt & Salama-Carr 2019.

36 Brooks 2001; Valdeon 2013 ja 2019.

37 Heimburger 2012a, 2012b.

tarvittiin Espanjan sisällissodassa rintamalinjojen molemmin puolin, niin tasavaltalaisten avuksi saapuneiden kansainvälisten prikaatien kuin kansallismielisiä tukeneiden Italian ja Saksan fasistien tukena.³⁸ Muita keskeisiä tutkimuskohteita ovat olleet Brittien kielipolitiikka toisen maailmansodan jälkeisessä Saksassa³⁹, Japanin miehitysvallan palvelukseen päätyneiden tulkkiin sotarikokset Tyynenmeren puoleisessa Aasiassa⁴⁰ ja Jugoslavian hajoamissotien rauhanturvaamis- ja kriisinhallintaoperaatioissa vaaditut tulkkijärjestelyt⁴¹. Erityisen paljon huomiota tutkimuksessa on kohdistettu niiden paikallistulkkiin kohtaloihin, jotka toimivat yhdysvaltalaisten tai monikansallisten sotajoukkojen palveluksessa Afganistanissa ja Irakissa syyskuun 11. päivän terroritekojen nostattamissa operaatioissa.⁴²

Kontekstit ovat hyvin erilaisia ja ne kaikki ovat antaneet tulkkiin toimijuuteen omia erityispiirteitään. Mutta kyllin korkealta lintuperspektiivistä tarkasteltuna on nähtävissä, kuinka sodan muovaama toimijuus haastaa tämän hetken vallitsevia kääntämiseen ja tulkkaukseen liittyviä mielikuvia. Tutkimuksen keskiössä ovat nykypäivän kääntäjien ja tulkkiin ammattieettiset peruspilarit, kuten neutraalius, luottamus ja puolueettomuus. Niiden rinnalla keskeisiä käsitteitä ovat muun muassa identiteetti, narratiivi, rooli, toimijuus ja status, joilla tutkimus on nostanut esiin niitä kulttuurisia ja sosiaalisia tekijöitä sekä fyysisiä ja psyykkisiä riskejä, jotka määrittävät tulkkiin toimintaa, toimintaedellytyksiä ja kykyä selviytyä erilaisissa geopoliittisissa tilanteissa. Näitä tekijöitä ja riskejä ovat tulkin etnisuus, oletetut tai tiedetyt motivaatiot, ympäristön tulkkiin kohdistamat odotukset ja pelot, toimintaympäristön aatteelliset ristiriidat ja fyysiset uhat. Eri tavoin yhdistyessään ne näyttävät tulkin hyvin erilaisessa valossa: resurssina tai riskinä, mahdollistajana tai uhkana, sankarina tai roistona, ystävänä tai vihollisena.⁴³ Toisin sanoen kielellisen ja kulttuurisen taustansa sekä kompetenssinsa ja tehtäviensä myötä tulkeissa ja muissa välittäjissä henkilöityy eräänlainen narratiivi-

38 Kölbl & Orlova & Wolf 2020, Baigorri-Jalón 2021, Kölbl 2021.

39 Footitt & Tobia 2013.

40 Takeda 2021.

41 Stahuljak 1999 ja 2000, Dragovic-Drouet 2007, Baker, C. 2012.

42 Inghilleri 2008 ja 2010; Ruiz Rosendo 2020.

43 Baker, M. 2010.

nen välitila eli asemoituminen erilaisten, toisilleen enemmän tai vähemmän vastakkaisten ideologisten tai poliittis-strategisten näkemysten ja niiden mukana kulkevien lojaaliusodotusten välillä. Tässä valossa tarkasteltuna kääntäjän ja tulkin hahmo voisi olla kiinnostava tutkimuskohde myös käännöstieteen tai kääntämisen ja tulkkauksen historian ulkopuolella silloin, kun tarkastellaan kulttuurien rajoja, kohtaamisia tai keskinäistä limittymistä. Näin on esimerkiksi juuri sotahistoriassa.

Karttamerkkejä

Mistä ihmeestä ei-kenenkään-maan kartoittamisen voisi aloittaa? Tämä on kysymys, johon sodan käänös- ja tulkkaustoiminnasta kiinnostunut sotahistorian keltanokka törmää heti aiheeseen tartuttuaan. Hyvin nopeasti käy nimittäin ilmi niin aineistojen erilaisuus ja niiden tulkinnan edellyttämä tietomäärä kuin vaadittava lähestymistavan muutoskin. Tutkimuskysymykset on jätettävä odottamaan siihen asti, että tutkija on oppinut liikkumaan kompastelematta itselleen tuntemattomilla poluilla.

Kaunokirjallisuuden kääntämisen historian tutkijalla on perinteisesti ollut lähtökohtanaan vähintäänkin joukko niin kutsuttuja *primääritekstejä* (alkuteksti ja sen käänös), joiden avulla jatkaa tutkimuskysymysten vaatimien lähteiden etsimistä: Kääntäjän oma esipuhe saattaa valottaa hänen taustasitoumuksiaan tai tavoitteitaan, ja jo pelkkä kääntäjän nimi voidaan eri kirjasto- ja arkistotietokantojen avulla liittää tämän muuhun tuotantoon, autobiografisiin teksteihin tai jopa henkilökohtaisiin arkistoaineistoihin asti. Kustantajatiedot johdattelevat julkaisijan kustannuspolitiikkaan, kun taas esipuheen laatineen vierailevan kirjoittajan henkilöllisyys taas voi antaa tietoa käänöksen taustalla vaikuttaneista portinvartijoista ja niistä esteettisistä tai ideologisista pyrkimyksistä, joita he ovat käänöksen julkaisuun liittäneet. Usein näistä pyrkimyksistä samoin kuin käänösprojektin eri vaiheista on tietoa myös kustantajien arkistoissa.

Käänöksen ilmestymisen jälkeen kirjallisuus- tai aikakauslehdissä julkaistuista arvioista saadaan tietoa sen vastaanotosta ja kulloisessakin

historiallisessa tilanteessa valinneista kääntämiseen liittyvistä käsityksistä. Tässä mielessä arvokkaita voivat olla myös kirjallisuushistorialliset yleiskatsaukset valottaessaan kunkin aikakauden avoimuutta tai varautuneisuutta ulkomaisia virtauksia kohtaan. Lyhyesti sanottuna: kirjallisuuden kääntämisen historian tutkijalla on käytössään erityyppisiä, *suhteellisen helposti saavutettavia* aineistoja, joita yhdistellä omien tutkimustarpeiden mukaisesti eli esimerkiksi nivoa käänösanalyysi laajempaan kohdekulttuurin kontekstiin tai analysoida tietyssä sosiokulttuurisessa tilanteessa punoutunutta toimijaverkostoa ja sen vaikutusta kyseisen kulttuurin käänöstraditioon tai yksittäisiin käänösprojekteihin.

Sodan kääntäjät ja tulkit eivät ole – ainakaan aluksi – samalla tavoin näkyvillä listoina, tietokannoissa tai arkistoissa. Kyse on aluksi tuntemattomista sotilaista ja muista henkilöistä, joita ei voi löytää, ennen kuin tietää, mistä etsiä. Tutkijan on kuljettava sotatapahtumien mukana ja yritettävä siten hahmottaa lähemmin niitä sodan operatiivisia ja kommunikatiivisia konteksteja, joiden voi *olettaa* olleen myös translatorisia, kääntämisen ja tulkkauksen tiloja⁴⁴. Sodan kommunikatiivisista ulottuvuuksista sekä tiloista, joissa kielet ja kulttuurit kohtaavat, löytyy lopulta melko runsaasti vihjeitä tutkimuksesta, jossa on paneuduttu sotavankien käsittelyyn ja sotavankikuolemiin, Päämajaan ja sen johtamaan tiedustelutoimintaan, suomalais-saksalaiseen aseveljeyteen sekä siviilien ja sotilaiden rinnakkaiseloon, Suomen ulkomaille suuntaamaan tai kotimaiseen propagandatoimintaan tai suomalaisten arkikokemuksiin taisteluissa ja kotirintamalla.

Satunnaiset sivuhuomautukset ja alaviitteet kääntämiseen ja tulkkaukseen auttavat sijoittamaan tulkin hahmon erilaisiin sodan konteksteihin ja siten täsmentämään edelleen hypoteeseja pisteistä, joihin ei-kenenkään-maan ensimmäiset karttamerkit voisi kirjata.⁴⁵ Samalla kontekstitieto auttaa hahmottamaan niitä fyysisiä, sosiaalisia, aatteellisia ja taloudellisia olosuhteita, joihin edelleen vielä tuntemattomat kääntäjät ja tulkit joutuivat oman toimintansa sovittamaan. Tärkeintä on kuitenkin niistä löytyvä tieto yksiköistä, joukko-osastoista tai instituutioista

⁴⁴ Metodista lähemmin Footitt 2012.

⁴⁵ Kujamäki & Footitt 2016.

kuin myös niiden avainhenkilöistä, jotka olivat vastuussa vaikkapa sotavankiasioiden järjestelyistä (esim. Kotijoukkojen esikunnan sotavankitoimisto) tai suomalais-saksalaisen sotilasyhteistyön sujuvuudesta (esim. Päämajan yhteyteen Mikkeliin perustettu kenraali Waldemar Erfurtin johtama saksalainen Yhteysesikunta Nord ja jo mainittu, eversti Willamon johtama Yhteysesikunta Roi). Tämä tieto johtaa viimein niihin kokoelmiin, josta kukin yksikkö on ollut vastuussa sodan aikana ja joista voi lähteä etsimään tietoa niin sodan translatorisista tiloista kuin niihin päätyneistä toimijoistakin.

Päästyään viimein arkistoaineistojen äärelle sotahistorian ulkopuolelta tuleva tutkija on melko pian kasvokkain sen aineiston merkityksisältöön liittyvän haasteen kanssa, jota Luostarinen on kuvannut osuvasti ilmauksella ”toinen kieli”.⁴⁶ Kyse ei ole pelkästään ajallisen etäisyyden aiheuttamista vaikeuksista tulkita tekstejä sen ajan ajatusmaailmaa vasten, vaan myös dokumenteista löytyvien viitteiden sijoittamisesta laajempaan kontekstiin, joko paikallisiin sotilaallisiin operatioihin tai yleisimpiin suursodan tapahtumiin. Dokumenteissa esiintyvä ”sodan erikoiskieli” pakottaakin kääntämisen ja tulkkauksen historiasta kiinnostuneen tutkijan toistuvasti takaisin sen tutkimuskirjallisuuden pariin, joka oli hänet nähin dokumentteihin alun perin johdattanut. Ilman kontekstualisointia lähteiden tulkinta käy mahdottomaksi.

MONIÄÄNISET ARKISTOLÄHTEET

Jäljempänä esitettävät ajatukset aseveljeyden tulkeista, kääntäjistä ja muista välittäjistä, heidän tehtävistään sekä niihin liittyvistä odotuksista ja haasteista perustuvat ennen muuta aineistoon, joka on peräisin Yhteysesikunta Roin arkistosta. Kuten arkistoluettelon johdannossa todetaan, kyseinen ”arkisto on pääosin säilynyt ja muodostaa omalla tavallaan ainutlaatuisen kokonaisuuden kuvastaessaan niitä perin monenkirjavia ongelmia, joita saksalais-suomalainen yhteistoiminta sotavuosina joutui ratkomaan.”

Tälle tutkimukselle kokoelma avaa ainutlaatuisen näkökulman sodan monikielisyyteen, erityisesti kommunikaatiota koskeviin kysymyksiin,

46 Luostarinen 1986: 50.

joihin yhteysesikunnan oli etsittävä ratkaisuja. Aineisto on sikäli ainutkertainen, että monikielinen viestintä ja sen resurssointi ovat vaikuttaneet vahvasti arkiston jäsentelyyn ja siten kääntäjinä ja tulkkeina toimineiden henkilöiden arkistonäkyvyyteen vielä vuosikymmeniä myöhemmin. Puolustushallinnon aineistossa kääntäjät ja tulkit ovat samalla tavoin näkyvillä vain Kotijoukkojen esikunnan sotavankitoimiston aineistossa. Näin Yhteysesikunta Roin aineisto omalla tavallaan vahvistaa arkistohakua ohjaavan *oletuksen* kyseisten sotilaallisten kontekstien translatorisuudesta: Kääntämisestä ja tulkkauksesta oli tullut kysymys, johon päätoiminnan luonne – sotilasyhteistyö tai sotavankien käsittely – vaati kiinnittämään huomiota.⁴⁷

Kuten arkistoluettelon johdannossa annetaan ymmärtää, arkisto ei ainutkertaisuudessaankaan ole täysin aukoton. Kun Suomi irtautui Saksan kanssa käytävästä sodasta puna-armeijaa vastaan syyskuussa 1944, Päämaja lakkautti Yhteisesikunta Roin, ja merkittävä määrä sen arkistoaaineistoa poltettiin. Muun muassa hallintoasioihin, vahvuusilmoituksiin ja siirtoihin liittyviä asiakirjoja sekä osa Petsamon, Alakurtin ja Kiestingin lohkon yhteysupseeriarkistosta tuhottiin.⁴⁸ Aukot näkyvät jäljempänä ainakin yksittäisten viranomaistyötä kuvaavien tapahtumien tulkinnassa, mutta myös yhteysesikunnan ja sen toimistojen (uudelleen) organisoinnin hahmottamisessa.

Mitä puolestaan tulee suomalaisten yhteysupseerien ja tulkkien toimintaan, siitä säilyneet dokumentit antavat mahdollisista aukoista huolimatta vahvan kokonaiskuvan. Tärkeintä antia ovat toimintakertomukset, joita yhteysupseerit ja tulkit lähettivät reilun kolmen vuoden ajan rintamalta tai rintamantakaisilta alueilta, jonne heidät oli komennettu saksalaisten sotilaallisten tai puolisosotilaallisten joukko-osastojen tuek-

47 Kaikille tämän suuntaisille oletuksille ei samanlaista vahvistusta löydy. Hyvä esimerkki on Karjalan armeijan (myöh. Aunuksen ryhmän) arkistot. Kesästä 1941 kevääseen 1942 armeijakunnalle oli alistettu saksalainen, kenraali Engelbrechtin johtama 163. jalkaväkivivisioona, ja suomalais-saksalaista sotilasyhteistyötä oli tukemassa ryhmä tulkkeja (Erillinen tulkkijoukkue), joiden liikkeisiin ja toimintaan liittyvät tiedot ovat erittäin hajallaan suomalaisarmeijan kirjediaarioissa ja arkistoaineistoissa. Päämajan monikielisytydestä ja translatorisuudesta sekä näihin liittyvistä lähteistä ks. Niina Syrjänen, tekeillä.

48 Ks. lähemmin Evakuoitiesikunta Roin kirjelmä Sota-arkistolle 26.9.1944, "Asia: Arkistomenetykset". Kirjeen liitteenä olevien polttopäiväkirjojen perusteella tuhottujen asiakirjanippujen määrä on liikkunut tuhansissa. T-5872/57, KA. Arkiston puutteista myös Westerlund 2008a: 16.

si. Säännölliset toimintakertomukset sisältävät luonnollisesti runsaasti tietoa toimipaikan sotatapahtumista, sotilaallisen yhteistoiminnan sujuvuudesta ja sen esteistä. Lisäksi kertomuksiin on kirjattu havaintoja aseveljien suhtautumisesta toisiinsa, saksalaisten mainintoja luonnon vieraudesta tai kulttuurieroista ja lopulta myös yhteysupseerien ja tulkkien toiminnasta kielellisenä linkkinä joko suomalaisten ja saksalaisten joukkojen tai saksalaisten joukkojen ja suomalaisten viranomaisten ja siviilien välillä. Kuten jäljempänä käy ilmi, raporteista välittyy erilaisia toimijuuksia ja persoonallisuuksia: Yhtäältä mukana on *tarkkailijoita*, jotka jättävät oman yhteystoiminnan ja välittäjäroolinsa implisiittiseksi, tapahtumajakson tapahtumien taakse. Toisaalta taas raporteissa esiintyy *aktiivisia toimijoita*, joiden pyrkimyksenä on antaa mahdollisimman seikkaperäinen kuva omasta toiminnastaan sotilaallisen yhteistoiminnan hyväksi.

Kaikessa moniäänisyydessään aineisto on hyvin informatiivinen, vaikka sitä tulkittaessa onkin syytä pitää mielessä myös raporttien kirjoittamista kehystäneet odotukset: Viimeistään keväästä 1942 alkaen raportit kirjoitettiin niiden vastaanottajan, yhteysesikunnan komentajan eversti Willamon antamien ohjeiden mukaisesti (eversti Willamon ohjeistuksesta ks. luvun 4 alaluku Yhteysupseerien ja tulkkien monitoimijuus). Ohjeista ja valtarakenteista johtuen toimintakertomuksissa voi siten ainakin satunnaisesti heijastua raporttoijan pyrkimys kuvata toimintansa nimenomaan toivotunlaisena, ei pelkästään sellaisena kuin se todellisuudessa oli. Joka tapauksessa kyseessä on aina nimenomaan raporttoivan yhteysupseerin tai tulkin kuvaus sotatapahtumista kuin myös tilanteista, jossa hän on komennuksensa mukaisesti toiminut kääntäjänä tai tulkkina; varsinaiseen tulkkaustapahtumaan ei näiden dokumenttien avulla päästä käsiksi. Tulkkaus tapahtumana on kadonnut, ja jäljelle on jäänyt vain muistiinpano tilanteesta, jossa tulkkia tarvittiin.

Muita tämän tutkimuksen kannalta keskeisiä, Yhteysesikunta Roin kokoelmasta löytyviä lähteitä ovat eversti Willamon omat raportit Päämajaan ja yleisesikunnan päälliköille sekä YhtEROin komento-osaston arkistoaineistot, josta löytyvät komentavien upseerien päivä- ja esikuntakäskyt sekä Päämajan eri osastoille osoitettuja kirjelmiä. Yhteysesikunnan hallinnollisen toimiston (Toimisto X) kirjeistö on tärkeä

ikkuna suomalaisten ja saksalaisten sotilas- ja siviiliviranomaisten yhteistoimintaan. Maaherra Hillilän aiemmin mainittu luonnehdinta YhtEROista aseveljeyden postitoimistona kuvaa erityisen hyvin everstiluutnantti Carl Rothen johtaman toimiston arkea, sillä viranomaisten kirjeenvaihto kulki juuri sitä kautta. Toimiston arkisto antaa hyvän kuvan sekä käännöstehtävien määrästä että laadusta, ennen kuin paikallisasukkaiden ja siviili- tai sotilasviranomaisten kirjelmät ja asiakirjat voitiin edentää varsinaisille vastaanottajilleen. Lopuksi on vielä nostettava esiin Rovaniemellä toimineen, Päämajan tiedotusosaston alaisen propagandaupseerin kirjeenvaihto, jonka avulla luonnostellaan (ks. luku 7, Kulttuurien ja aatteiden tulkit) paitsi saksalaisjoukoille suunnatun Suomi-propagandan motiiveja myös sen toteutustapoja, joista yksi keskeisimpiä oli suomalaisen käännöskirjallisuuden levittäminen saksalaisjoukkojen parissa.

Lisätietoa suomalais-saksalaisen rinnakkaineloon liittyvistä järjestelyistä rintamalla tai kaukana niiden takana on etsitty myös Päämajan eri toimistojen, erityisesti järjestelyosaston ja kauttakulkuliikenteen järjestelytoimiston kokoelmista. Siellä täällä käytössä ovat lisäksi olleet saksalaisen vuoristoarmeijan pääesikunnan (*AOK Norwegen*, sittemmin *AOK Lappland*), erityisesti sen tiedusteluosaston (ns. ”Ic”) sotapäiväkirjojen liitteet, jotka löytyvät Kansallisarkiston ja/tai Oulun yliopiston historian laitoksen mikrofilmikokoelmista.⁴⁹

Kansallisarkiston muista entiseen Sota-arkistoon kuuluvista arkistomateriaaleista mainittakoon Karjalan armeijan/Aunuksen ryhmän esikunnan dokumentit ja digitoitut sotapäiväkirjat: Jatkosodan käynnistyttyä Itä-Suomeen saapui kenraali Engelbrechtin johtama saksalainen 163. jalkaväkidivisioona, joka alistettiin Karjalan armeijalle osaksi Syvärille suuntaavaa hyökkäystä. Sotilasyhteistyön kielelliseksi linkiksi Päämaja kokosi saksantaitoisista suomalaissotilaista Erillisen tulkijoukkueen, joka alistettiin Karjalan armeijan esikunnalle tehtävänäan tukea 163. divisioonan toimintaa. Yhteiset sotatoimet määrittivät myös esikuntien kielimaisemaa, ja esimerkiksi yhteistyön edellyttämä kääntä-

49 Kiitän Marianne Junilaa avusta Oulun mikrofilmikokoelman parissa kesällä 2013.

misen ja tulkkauksen tukema tiedusteluyhteistyö näkyy tämän armeijakunnan aineistossa erittäin selvästi.

MUISTITIETOAINEISTO

Kun tavoitteena on kuvata kääntäjiä ja tulkkveja sekä kääntämistä ja tulkkauksista aseveljeyden rakenteissa ja kun edellä lueteltuja aineistoja arvioi tämän pyrkimyksen valossa, aineistojen virallinen luonne nostaa esiin sekä niiden potentiaalin että mahdolliset puutteet. Vastauksia saadaan ilman muuta siihen, kuka käänsi tai tulkkasi millaisissa sotilaallisissa rakenteissa ja maantieteellisessä paikassa, ja millaisia tehtäviä näihin tilanteisiin vakiintui. Löytyy myös fragmentteja tehtäviin joutuneiden henkilöiden perhetaustoista, kielitaidoista ja työkokemuksesta, mutta ne eivät kuitenkaan riitä kuvaamaan lähemmin henkilöiden historiaa ja heidän suhteitaan. Kun dokumentteja lukee rinnan suomalais-saksalaisista sotilasyhteistyötä ja rinnakkaineloa käsittelevän historiantutkimuksen kanssa, on mahdollista saada ote sotilaallisen tilanteen lisäksi myös niistä poliittisista, sosiaalisista ja kulttuurista puitteista, joihin suomalaisten yhteysupseerien ja tulkkien toiminta sijoittui, jotka toimintaa määrittivät ja joita myös kyseinen toiminta omalta osaltaan muokkasi.

Virallisista arkistolähteistä, kuten juuri yhteysupseerien ja tulkkien toimintakertomuksista, on huomattavasti vaikeampi löytää kokemuksekuvauksia tehtävien hoidosta, esimerkiksi kertomuksia tulkkikomennusten sujumisesta tai käännöstoimeksiantojen terminologisista ongelmista. Tehtävien näennäinen ongelmattomuus on yhtä ilmeistä kuin aineiston ja sen pohjalta jäsentyvän tarinan vahva *sukupuolittuminen*. Keskeisten arkistokokoelmien välittämä kuva on väistämättä asepalvelukseen komennettujen miesten, jolloin aseveljeyden tulkeiksi ja kääntäjiksi päätyneet siviilit – saksalaisyksiköiden toimistoissa työskennelleet naiset ja nuoret tytöt, työmaiden pojat sekä rintamapalveluksesta vapautettu nostoväki ja ikämiehet – jäävät helposti näkemättä. Näin on siitä huolimatta, että niin uudempi sotahistoriallinen tutkimus⁵⁰ kuin aiheeseen liittyvät dokumenttifilmit ja journalistiset julkaisut⁵¹ ovat toistu-

50 Erityisesti Lähteenmäki 1999: passim., Junila 2000: passim. ja Heiskanen 2018: 43–88.

51 Suutari 2010.

vasti esittäneet tulkkauksen yhtenä niistä tehtävistä, joihin saksalaiset joukko-osastot palkkasivat kielitaitoisia suomalaisia siviilejä, erityisesti naisia.

Jotta kuva aseveljeyden ylläpidon edellyttämästä kääntämisen ja tulkkauksen määrästä olisi tältä osin edes jossain määrin tasapainossa, ovat saksan kieltä taitaneiden siviilien näkökulmat esillä teoksen alkupuolella (ks. luku 3, Aseveljeyden monikielisyys ja siviililinkit), kun aseveljeyden monikielisyyttä ja ”välittämisen tiloja” luonnostellaan siviilien, erityisesti naisten ja nuorten tyttöjen kokemusten kautta. Näkökulmat perustuvat erityyppisiin muistitietoaineistoihin: Yhtäältä kertomusta rakennetaan alan tutkimuskirjallisuudesta löytyvien kokemuksesta avulla, toisaalta lisä-ääniä etsitään julkaistuista tai julkaisemattomista kirjallisista autobiografisista aineistoista (päiväkirjoista, muistelmista, kirjoitelmissa) ja yksittäisistä tätä tutkimusta varten tehdyistä haastatteluista.

Tämänkaltaisen muistitietoaineiston erityistä, vaikkakin hyvin satunnaista antia ovat henkilökohtaiset muistumat sodan monikielisydestä ja -kulttuurisuudesta tai kohtaamisista vieraan armeijan edustajien kanssa sekä yksittäiset kertomukset tulkatuista tilanteista tai jopa kertojan omista kokemuksista sotavoimien kielellisenä resurssina. Ne ovat kuvauksia arkipäivän tapahtumista, jotka kaikesta arkipäiväisyydestään huolimatta ovat olleet niin merkittäviä, että ne ovat tallentuneet näkijän ja kokijan muistoihin ja kerrottavaksi vielä vuosikymmeniä myöhemmin. Sellaisina ne myös täydentävät arkistoista avautuvaa virallista näkökulmaa, mikä lisää niiden painoarvoa siellä, missä vaakakupeissa ovat vastakkain aineiston arjen kokemuksiin liittyvä anti ja muistin hataruuteen juontuvat lähdekriittiset varaukset.⁵² Samat odotukset ja varaukset koskevat tietysti myös sitä sodan jälkeen julkaistun muistitietoaineiston osaa, jossa suomalaiset sotilaat palaavat kokemuksiinsa aseveljeyden kielellisinä linkkeinä.

Tässä teoksessa käytetyt autobiografiset tekstit ovat perusluonteeltaan subjektiivisia aikalaisnäkökulmia, joista osa – esimerkiksi saksalaisen Engelbrecht-divisioonan tulkiksi komennetun Jyrki Kolkkanen päivä-

52 Bourke 2006: 38.

kirjamerkinä⁵³ – on kirjoitettu sodan keskellä, kun taas suurta osaa muusta aineistosta määrittää erisuuruinen ajallinen etäisyys sota-ajan kokemuksiin. Esimerkkeinä jälkimmäisistä mainittakoon lottien ja yhteysupseerien kirjoitelmat aikakauslehdissä (esim. *Kansa Taisteli*-lehdessä), sotahistoriallisissa julkaisuissa tai sota-ajan kokemuksia käsittelevissä kokoomateoksissa. Niiden käyttökelpoisuutta historiankirjoituksen lähteinä varjostaa muistin epäluotettavuus, minkä lisäksi niitä on aina luettava syntyäikansa ja käyttötarkoituksena kehystäminä tuotteina: Henkilökohtaisia sota-ajan kokemuksia eletään ja tulkitaan koko ajan uudelleen niin oman karttuneen elämäkokemuksen kuin ajan henkeä kehystävien tietojen valossa.⁵⁴ Vaikutusta on lisäksi myös sillä, mihin julkaisuun ja kenelle kirjattujen kokemusten on tarkoitus päätyä. Usein niitä on myös kirjoitettu uudelleen joko siksi, että alkuperäinen muistiinpano on hävinnyt tai tuhoutunut sodan melskeissä tai siksi, että muistelmille on ajateltu uusi yleisö.⁵⁵

Haastattelujen osalta tämän teoksen taustalla oleva tutkimushanke käynnistyi aivan liian myöhään: Vuosikymmeniä sotien jälkeen talvi- tai jatkosodassa palvelleita tulkkeja oli erittäin vaikea löytää, ja esimerkiksi lehti-ilmoitukset valtakunnallisissa tai Pohjois-Suomen paikallislehdissä tai veteraanijärjestöjen kautta lähetetyt kyselyt eivät juuri tuottaneet tulosta. Kiitos pienten sattumien ja henkilökohtaisten kontaktien⁵⁶, yksittäisiä haastateltavia kuitenkin löytyi, ja oli onnekasta saada keskustella jo yli 90 vuoden ikään ehtineiden lotta- ja tulkkiveteraanien kanssa ja huomata, miten paljon kerrottavaa muistiin oli tallentunut odottamaan sitä hetkeä, kun tarinoille löytyy niistä kiinnostunut kuuntelija. Kun miettii sitä energiaa ja iloa, jolla eräät haastateltavat ottivat vieraan vastaan, koska – kuten yksi heistä kirjoitti – ”muistissani on vielä paljon tuolta ajalta”, tulevat väistämättä mieleen myös ne jo sovitut haastattelut,

53 Sana 2017.

54 Junila 2000: 27; Virolainen 1999: passim; autobiografisen ja muun muistitietoaineiston käytöstä kääntämisen ja tulkkauksen historian tutkimuksessa esim. Munday 2014.

55 Esimerkiksi Jyrki Kolkkan sodan alkukuukausia koskevat päiväkirjat kärsivät pahoin hyökkäysvaiheen aikana, ja kirjauksia uuteen vihkoon kopioidessaan Kolkkala lisäsi tapahtumiin myöhemmin tietoja, joita oli sodan edetessä kuullut. Elina Sanan sähköpostitiedonanto maaliskuussa 2017.

56 Kiitän Marianne Junilaa, Satu Aklidikouta, Anne Männikköä ja Heikki Särkkää vuosien varrella karttuneista lehtileikeistä ja muista vinkeistä, jotka auttoivat haastateltavien jäljille.

jotka eivät koskaan toteutuneet, koska esimerkiksi jälkeläisten mielestä ”äidin ei ole enää tarpeen palata näihin asioihin”. Toteutumatta jääneet haastattelut heijastelevat omalla tavallaan sitä kaltoinkohtelua, jota saksalaisten joukoissa palvelleet suomalaisnaiset ja saksalaissuhteista syntyneet jälkeläiset saivat osakseen vuosiksi sodan jälkeen,⁵⁷ ja on vaikea edes arvuutella sitä tiedon määrää, joka on mennyt vaiennettujen tai vaienneiden mukana kirkkomaihin.

Haastattelujen käyttöarvoa rasittavat tietysti samat tekijät kuin muutakin muistitietoaineistoa. Muistin rajallisuus ja epäluotettavuus tuli tähänkin tutkimukseen saaduissa haastatteluissa paikoitellen esille, kun samoihin asioihin palattiin haastattelun aikana uudelleen ja uudelleen, välillä yksityiskohtia eri tavoin muistaen. Monet tällaisista yksityiskohdista saa tarkistettua kirjallisista lähteistä, kun taas teemojen toistuminen kertoo siitä, mitä kertoja pitää juuri kertomishetkellä olennaisena, omaa elämäänsä määrittävänä tekijänä. Kuten Marianne Junila on todennut:

Tarinoilla tai huomautuksilla, jotka toistuvat muistitiedossa samanlaisina, on tärkeä merkitys tavallisen ihmisen omasta menneisyydestään muodostamalle käsitykselle. Ne kertaavat ja kiteyttävät jotakin olennaista, joka tavallisen ihmisen näkemyksessä on ollut relevanttia suomalaisten ja saksalaisten kanssakäymisessä omana aikana tai sitä koskevalle myöhemmälle arvioinnille.⁵⁸

Kysymys siitä, mikä oli tai on kullekin kertojalle relevanttia, on tärkeä esitettäväksi niin haastatteluiden kuin muidenkin julkaisemattomien tai julkaistujen muistitietoaineistojen äärellä. Ja erityisesti: Oliko tulkkauksen ja kääntäminen sellaista, mitä henkilö piti tarpeellisena muistaa? Yksiselitteistä vastausta ei ole, sillä vaikka osa haastatelluista pystyikin antamaan jopa yksityiskohtaisia kuvauksia käänös- ja tulkkaustehtävistään, keskittyivät toiset heistä haastattelijan varovaisista ohjailuista huolimatta aivan muihin muistoihin ja palasivat toistuvasti esimerkiksi saksalaisen

57 Esim. Wendisch 2006 ja 2009.

58 Junila 2000: 30.

sotilassairaalan lääkäreiltä saatuihin keuhuihin, sodanjälkeisiin vaikeisiin kokemuksiin tai muistikuviin omasta äidistä. Näissä tilanteissa jäi toisinaan päällimmäiseksi vaikutelma, että kääntämiseen ja tulkkaukseen liittyvät sota-ajan kokemukset ovat olleet päivittäisen ruokailun kaltainen, niin itsestään selvä osa arkirutiinia, että sen muistelemisen tuntui joko hankalalta tai epäolennaiselta. Tämän huomaa myös monissa muissa autobiografisissa aineistoissa: Niiden kertojana on usein jo pitkän elämän elänyt ihminen, jonka tulkkaustehtävät ovat vuosien saatossa jääneet muiden sota-ajan kokemusten ja kohtaamisten varjoon. Kertomuksista nousee esiin pikemminkin (sota)historiallinen kertoja kuin menneitä tehtäviä muisteleva tulkki. Siellä täällä nämäkin tehtävät kuitenkin nousevat muistitietoaineistoissa esiin ja täydentävät sitä tarinaa, joka arkistolähteillä on mahdollista kertoa, vaikka ovatkin jääneet suurempien kertomusten marginaaliin.

MUU AINEISTO

Päiväkirjat, sodan jälkeen julkaistut aikalaiskertomukset ja muut autobiografiset tekstit ovat esimerkkejä epävirallisista dokumenteista, jotka arjen inhimillisiä kokemuksia kuvaava sotahistoriallinen tutkimus on ottanut tarkasteluun virallisempien arkistodokumenttien rinnalle tai sijaan. Muita uuden sotahistorian esiin nostamia aineistoja ovat valokuvat, kirjeet ja kaunokirjallisuus sekä materiaalisen kulttuurin artefaktit, jotka voivat välittää nykypäivään menneen sota-ajan arvoja ja uskomuksia.⁵⁹

Valokuvat ja yksittäiset jatkosotaan sijoittuvat romaanit saavat myös tässä tutkimuksessa pienen roolin. Suomen Puolustusvoimien digitaalisesta SA-kuva-arkistosta (”Etulinjasta kotirintamalle 1939–1945”) löytyvät satunnaiset kuvat representoivat joitakin tulkkauksitilanteita ja antavat kasvot yksittäisille tulkeille tai yhteysupseereille. Muutoin niiden anti on käsillä olevan aiheen näkökulmasta laihahko: Tulkkeja ja tulkkauksitilanteita käsitteleviä kuvia on aineistossa lopulta hyvin vähän, ja niistä valtaosa liittyy puna-armeijan sotavankien käsittelyyn, paikallisiin

59 Bourke 2006: 38.

aseleponeuvotteluihin tai kansainvälisten vieraiden puhetilaisuuksiin. Samalla tulkkien anonyymisyys on silmiinpistävää.⁶⁰

Kaunokirjalliset tekstit ovat puolestaan mukana siellä, missä käsitellään yleisemmin aseveljeyden monikielisiä kohtaamisia: sotaromaanien avulla valotetaan osaltaan niitä kollektiivisen muistin sisältöjä, jotka vielä vuosikymmeniä myöhemmin liitetään jatkosodan aikaisiin reiluun kolmeen vuoteen Kolmannen valtakunnan liittolaisena ja aseveljenä.⁶¹ Muista kirjallisista, sodan monikielisyteen liittyvistä lähteistä nostettakoon esiin vielä sana- ja oppikirjat, jotka kulkivat siviili- tai sotilastulkkien mukana tai joilla sotilaat aseveljeyden molemmin puolin perehtyivät toistensa kielten alkeisiin.

Rajanvetoja

Edellä on jo todettu, että tämän teoksen keskiössä ovat ennen muuta Päämajan Pohjois- ja Itä-Suomeen lähettämät tulkit ja yhteysupseerit ja Yhteysesikunta Roin toiminta. Niiden ohella tilaa saavat – käytettävissä olleen aineiston rajoissa – myös kielitaitoiset siviilit, erityisesti naiset, jotka päätyivät erilaisten nimikkeiden alla suomalais-saksalaisen aseveljeyden linkeiksi. Tällainen fokus väistämättä rajaa käsittelyn marginaaliin joitakin ilmeisen kiinnostavia konteksteja ja kysymyksiä sekä käsillä olevan aiheen että yleisemmin kääntämisen ja tulkkauksen historian kannalta. Yksi on Mikkelin Päämaja ja kääntämisen ja tulkkauksen sisältö ja merkitys sen ohjaamassa tiedustelu- ja propagandatoiminnassa

60 Ks. <https://sa-kuva.fi>. Hakusana ”tulk*” tuottaa kuva-arkistossa 74 osumaa (haku 29.6.2022), joista neljä kuvaa liittyy ”tulkitsemiseen” ja seitsemän kranaatinheittimen tarkastuksessa käytettävään ”tulkkiin”. Tämän lisäksi saksalais-suomalaiseen aseveljeyteen liittyvää kuva-aineistoa selailemalla löytyy kuvia tilanteista, joissa tulkki on selvästi paikalla, vaikka TK-kuvaajan tekemät kuvatekstit ovatkin jättäneet niin tulkin läsnäolon kuin tulkin nimenkin mainitsematta. Tulkkien esiintymisestä ja esittämisestä sotaa ja diplomatiata käsittelevässä valokuvauksessa ks. Fernández-Ocampo & Wolf 2014.

61 Tulkin hahmo on viime vuosina noussut voimakkaasti osaksi sota-ajan Suomeen sijoittuvan kirjallisuuden henkilögalleriaa. Esimerkkeinä tästä mainittakoon norjalaisen Roy Jacobsenin *Hoggerne* (2005), Katja Ketun *Kätilö* (2011), Heidi Köngäksen *Dora Dora* (2012) ja Petra Rautiaisen *Tuhkaan piirretty maa* (2020). Sodan tulkkien ja monikielisten kohtaamisten kuvaus suomalaisessa sotakirjallisuudessa esimerkiksi Annikki Kariniemestä, Niilo Lauttamuksesta ja Paavo Rintalasta tähän päivään ansaitsisi oman tutkimusprojektinsa.

sekä Suomen sodanjohdon ja jalkaväenkenraali Waldemar Erfurtin johtaman saksalaisen yhteysesikunta Nordin välisessä yhteistyössä: aiheet, jotka ovat Niina Syrjäsen valmisteilla olevan väitöskirjan tutkimuskohteina.⁶² Molemmista ulottuu säikeitä aseveljeyden ruohonjuuritason sujumiseen rintamalla tai rintamantakaisilla alueilla, ja näkökulmat nousevat tässäkin teoksessa esiin erityisesti pohdittaessa yhteysupseerien ja tukkien toimintaedellytyksiä.

Mainitsemisen arvoinen on myös sodanaikainen Valtion tiedotuslaitoksen (VTL) toiminta suomalaisena propaganda- ja sensuuriviranomaisena. VTL nousee jäljempänä esiin erityisesti Yhteysesikunta Roin saksalaisjoukkojen parissa harjoittaman valistustyön yhteydessä tai kun VTL:n tarkastustoiminta oli saksalaisnäkökulmasta epäonnistunut tehtävässään, ja yhteysupseerit joutuivat reagoimaan lehdistökirjoitteluun tavalla tai toisella. Aivan oma aiheensa olisi kuitenkin laitoksen eri osastojen ja toimistojen harjoittama monikielinen käännoistyö: Eino Jutikkalan ”sotakronikan” pohjalta tiedetään, että tarkkailuosaston kuuntelutoimistossa seurattiin keskeytyksettä ulkomaisten radioasemien lähetyksiä, joista koostettiin suomalaisten sanomalehtien käyttöön maisteri Armi Hallsten-Kallian suomentamat ”uutisbulletiinit”. Ulkomaanosasto levitti ulkomaille uutisaineistoa ja Suomi-aiheisia julkaisuja ja tuki ulkomaalaisten lehtimiesten toimintaa esimerkiksi näiden omille kielille käännettyillä sanomalehtikatsauksilla. Lehtimiehille järjestettiin myös rintamamatkoja yhteistyössä Päämajan tiedotusosaston kanssa. Professori Pekka Kataran ja myöhemmin Erik Tallqvistin johtaman, VTL:n oman käännoistomiston on pitänyt kiireisenä myös laitoksessa valmistettu propaganda-aineisto: Tuotantotoimistoon palkattu nimekäs kirjailijajoukko Mika Waltarista alkaen samoin kuin suomalainen yliopistoväki tuottivat niin suomalaislehdille kuin laitoksen omaan sarjaan kirjoituksia, joista monet käännettiin vähintään ruotsiksi. Laitoksessa tuotettua aineistoa annettiin myös saksalaisten käyttöön; yhteysupseerina saksalaisten suuntaan toimi Emil Öhmann.⁶³

62 Niina Syrjäsen väitöskirja kulkee työnimellä ”Sodankäynnin käännoiskulttuurit. Päämaja käännoiskulttuurin toimintaympäristönä ja toiminnan määrittäjinä vuosina 1939–1944”.

63 Jutikkala 1997: passim.

Kun tavoitteena on selvittää, kuka käänsi tai tulkkasi jatkosodan aikaisissa, suomalais-saksalaisen aseveljeyden rakenteissa, tai kun rekonstruoidaan kääntämiseen ja tulkkaukseen vakiintuneita käytänteitä syineen ja seurauksineen, sijoittuu tutkimus tukevasti kahden tutkimusalueen välimaastoon: yhtäältä käänntieteeseen linkittyvään kääntämisen ja tulkkauksen historiaan ja toisaalta sotahistoriaan. Toisin sanoen peruskysymyksiltään tutkimus on käänntöhistoriallinen, mutta kysymyksiin vastaamiseen (samalla tavoin kuin aineiston tulkitsemiseen) vaaditaan runsaasti sotahistoriallista kontekstietoa alkaen saksalaisten joukkojen sijoittumisesta ja paikallisen tai suursodan vaiheista suomalais-saksalaiseen viranomaisyhteistyöhön ja siitä arjen kanssakäymiseen asti. Käsillä olevan teoksen osalta tämä tarkoittaa, että sotahistoriallisen kontekstietoa on mukana siinä määrin, että siviili- ja sotilastulkkiensa sekä yhteysupseerien kulloisetkin toimintaympäristöt käyvät riittävän selkeästi ilmi. Tällä on tietysti riskinsä. Sotahistorian ammattitutkijoille ja harrastajille esitys voi jäädä tältä osin pintapuoliseksi, mutta tavoitteena on, että se on riittävä sodan kääntäjistä ja tulkeista kiinnostuneille lukijalle.

Sodan kronologia on yksi ulottuvuuksista, joka saa jäljempänä varsin vähän huomiota. Jatkosodan käynnistyminen kesäkuun 1941 lopussa ja päättyminen syyskuussa 1944 väistämättä kehystävät seuraavasta luvusta alkaen koko esitystä jo pelkästään sen vuoksi, että aseveljien tulkit olivat lähes poikkeuksetta juuri sodan ajan tulkkeja, jotka eivät palanneet näihin tehtäviin enää rauhan aikana. Joidenkin tulkkiensa ja yhteysupseerien tarinat tulevat kyllä napitettua löyhästi sodan karkeisiin päävaiheisiin, mutta niidenkään osalta lähtökohtana ei ole kysymys esimerkiksi ”hyökkäysvaiheen” vaatimasta tulkkauksesta. Dynamiikka, jota sodan eri vaiheet ja vaikkapa kevään 1942 aikana tehdyt muutokset suomalaisten ja saksalaisten joukko-osastojen rintamavastuuissa toivat sodan arkeen, kyllä liikutti Yhteysesikunta Roin tulkkeja ja yhteysupseereja komennuspaikoista ja tehtävästä toiseen, mutta tehtävät sinänsä pysyivät olennaisilta osin samanlaisina. Tulevissa luvuissa ei siis seurata johdonmukaisesti yksittäisten tulkkiensa ja yhteysupseerien matkaa läpi sodan. Sen sijaan analyysin fokus on asetettu tehtäväprofiileihin *joko* niin sanotulla rintamantakaisella alueella toimistoissa, saksalaisten pai-

kalliskomendanttien ja lennoston sekä puolisoilaallisten osastojen palveluksessa, *tai* rintamalla, jossa YhtERoin sotilaat palvelivat etulinjan yhteispartioiden ja taisteluiden linkkimiehinä, korsuesikuntien kääntäjinä ja tulkkeina tai saksalaiskenraalien yhteysmiehinä. Tavoitteena on, että näissä konteksteissa toteutuneen kääntämisen ja tulkkauksen läpivalaisu välittää kokonaiskuvan tulkkien ja yhteysupseerien vastuulla olleen käännösviestinnän sisällöistä ja määrästä, toimintaan liitetystä odotuksista ja sen kipukohdista. Sota, ja aivan erityisesti suomalais-saksalainen aseveljeys translatorisena tilana pääsee näin varjosta valoon.

2 Suomalais-saksalainen yhteistoiminta 1941–1944

Jatkosodan alkaessa kesäkuussa 1941 alkoi runsaat kolme vuotta kestänyt suomalais-saksalainen sotilasyhteistyö, jonka aikana Suomi oli paitsi useiden saksalaisdivisioonien läpikulku- ja asemapaikka myös Kolmannen valtakunnan liittolainen yhteistä vihollista vastaan. Saksalaisjoukot toi maahan Hitlerin Operaatio Barbarossa ja Saksan sotateollisuuden kiinnostus Kuolan niemimaan malmivaroja kohtaan. Taustalla olivat myös Suomen omat poliittiset ja ideologiset vaikutteet sekä maan pyrkimys vahvistaa taloudellista ja sotilaallista asemaansa.

Ensimmäiset joukot saapuivat Suomeen jo syyskuussa 1940, kymmenen kuukautta ennen yhteisten sotatoimien alkua. Suomi oli tuolloin toipumassa talvisodasta, mutta maailmansodan jatkuessa maan jälleerakennusta varjosti varautuminen uuteen sotaan. Kevään 1940 aikana Saksa eteni voimakkaasti läntisessä Euroopassa, ja kun Neuvostoliitto muutamaa kuukautta myöhemmin miehitti Viron, Latvian ja Liettuan, Suomen vaihtoehdot ulkomaankaupan ja varustelun turvaamiseksi kävivät vähiin, ja jäljellä olevista vaihtoehdoista Suomen poliittinen johto valitsi tukeutumisen Saksaan.⁶⁴ Suhteiden avoimen normalisoimisen tiellä oli kuitenkin Neuvostoliiton ja Saksan jo ennen talvisotaa solmima hyökkäämättömyyssopimus, jonka liite tunnetusti liitti Suomen osaksi

64 Vehviläinen 2002: 78.

Neuvostoliiton etupiiriä ja jätti maan – sekä poliittisen johdon että Saksaan päin nojallaan olevan kulttuurieliitin valtavaksi pettymykseksi⁶⁵ – sotaan itäistä naapuriaan vastaan ilman saksalaisten tukea.

Talvisotaa seuranneina kuukausina Saksa toimi edelleen virallisesti Ribbentropin ja Molotovin solmiman sopimuksen puitteissa, mutta irtaantui siitä hiljalleen kulussien takana. Ensin Saksa avautui Suomen viennille, mutta viimeistään heinäkuusta 1940 alkaen myös sotilasyhteistyölle, kun Hitler ryhtyi valmistelemaan Neuvostoliittoa vastaan suunnattua operaatiota, johon myös Suomelle oli ajateltu oma osansa. Merkkinä keskinäisestä lähestymisestä Hitler myöntyi Suomen asehankinnoille, kun taas Suomi salli saksalaisten joukkojen kuljetukset alueidensa kautta Pohjois-Norjaan.⁶⁶ Kauttakulkusopimuksen myötä saksalaiset perustivat huoltoväylän, joka ulottui Pohjanlahden suomalaisista satamista vuoristoarmeijan Pohjois-Norjassa sijaitseviin joukkoihin (*AOK Norwegen*). Samalla Saksan armeija sijoitti Suomeen noin tuhannen sotilaan joukon, joka huolehti kuljetusoperaatioiden edellyttämistä logistiikka-, viestintä- ja tiedustelutehtävistä. Kuten Vehviläinen on todennut, Saksa saattoi näiden näennäisesti vaatimattomien operaatioiden varjolla vahvistaa pohjoisia joukkojaan Neuvostoliittoa vastaan, suorittaa maastotiedusteluja⁶⁷ ja rakentaa ruoka-, ammus- ja polttoainevaraostoja myöhemmin saapuville, huomattavasti suuremmille joukko-osastoille, joiden oli määrä toimia Suomen maaperältä käsin.⁶⁸ Valmistelut päättyivät juhannuksen 1941 tienoilla, kun Saksa julisti sodan Neuvostoliitolle

65 Hiedanniemi 1980: 168–181; Jokisipilä & Könönen 2013: 505.

66 Vehviläinen 1984: 322 ja 2002: 77–83; Meinander 2011: 66–69; Jonas 2011: 94–96; Suomen ja Saksan välisistä poliittisten, taloudellisten ja sotilaallisten suhteiden kehitysvaiheista talvisodan päättymisestä jatkosodan alkuun ks. Mauno Jokipii 1988. Jokisipilän ja Könösen tutkimus *Kolmannen valtakunnan vieraat*, erityisesti sen alaluku ”Aseveljeyden pohjustajat” osoittaa vakuuttavasti, kuinka kauttakulkusopimus ja koko vuosien 1941–1944 suomalais-saksalainen liitosuhde sai muotonsa ”osin jo talvisotaa edeltävän aikaan ulottuvan hiljaisen valmistelu- ja kypsyttämisen prosessin tuloksena.” Jokisipilä & Könönen 2013: 231.

67 Tiedustelun kautta tapahtuva valmistelu kuului mm. *AOK Norwegenin* tiedusteluosaston (Ic) vastuulle. Tammikuun 1941 toimintakertomuksessaan se raportoi perusteellisesta Pohjois-Suomen ja Karjalan ml. Kuolan niemimaan maastotiedustelusta ja kahden kartan valmistumisesta: ”Es wurde eine ausführliche Beurteilung des Geländes von Nordfinnland und von Karelien einschließlich der Halbinsel Kola zusammengestellt, dazu 2 Karten hergestellt.” ”Tätigkeitsbericht der Abt. 1c des A.O.K. Norwegen vom 1.1.–31.1.1941”, T-312/993, OMF.

68 Vehviläinen 1987: 346.

ja käynnisti laajalla, Mustaltamereltä Jäämerelle ulottuvalla rintamalla hyökkäyksen kohti itää.

Saksan sotatoimien käynnistymisestä ilmoitettiin Neuvostoliiton Saksan suurlähettiläälle Vladimir Dekanozoville 21. ja 22. kesäkuuta välisenä yönä Berliinissä valtakunnanulkoministeri Ribbentropin virastossa, Wilhelmstrasse 76:ssa. Ilmoitus annettiin muistion (*Memorandum*) muodossa. Suurlähettilään ja hänen tulkkinsa, Valentin Berezkovin, haki paikalle Erich Sommer, Auswärtiges Amtin venäjän kielen tulkki ja kääntäjä, joka kuvaa muistelmissaan tilaisuutta seuraavasti:

Ribbentropin sotilaspukeiset adjutantit ottivat asennon ja ojensivat käden ylös tervehdykseen, ja pääadjutanti ohjasi meidät Bismarckin työhuoneeseen. Ribbentrop seisoi entisen valtakunnankanslerin työpöydän edessä, vierellään kansliapäällikkö ja ministeriön pää-tulkki Dr. Paul Schmidt. Vähän etäämmällä pieni virkamiesjoukko, enintään kolme tai neljä henkilöä. Ribbentropista paistoi hänen vaivoin tukahdutettu kiihtymyksensä, mutta keinotekoisen rusketuksen takaa ei näkynyt minkäänlaista punehtumista. Hän astui muutaman askeleen kohti Dekanozovia ja tervehti tätä vaitonaisella kädenpuristuksella.

Dekanozov oli aikeissa aloittaa puheenvuoron välittääkseen eteenpäin neuvostohallituksen ilmoituksen, jonka saksankielistä tekstiä Berezkov piti kädessään. Ribbentrop keskeytti hänet huomauttamalla, että hän ei aio ottaa vastaan minkäänlaisia neuvostohallituksen ilmoituksia, vaan tarkoituksena on pikemminkin antaa valtakunnan hallituksen muistio suurlähettilään tiedoksi. Ulkoministerin merkistä Schmidt astui esiin ja alkoi lukea monisivuista dokumenttia. Muistio alkoi useampia kohtia sisältävästä esipuheesta, jossa Neuvostoliittoa syytettiin Saksalle vihamielisestä politiikasta ja sopimusrikkomuksista, minkä jälkeen seurasi rajavälikohtausten, Saksan ilmatilan loukkausten ja muiden toimien yksityiskohtainen luettelo, jotka yhdessä osoittivat, että Neuvostoliitto oli aikeissa ”pettää olemassaolostaan kamppailevan Saksan”.

Kun lähettiläänsä vieressä seissyt Berezkov sai kuiskattua ”ideologisen” esipuheen käännöksen ja ryhtyi tulkkaamaan myös raja-

loukkausten yksityiskohtia ja ajankohtia, Dekanozov keskeytti hänet. Muistion lopputulema oli ennakoitavissa.

Dekanozovin poistuttua lähetystöönsä muistio mukanaan seurasi yön protokollassa ”ystävällismielisten” ja puolueettomien valtioiden edustajien vastaanotto. Italian, Japanin ja Unkarin edustajien jälkeen oli myös Romanian ja Suomen vuoro:

Unkari kuten myös Romania ja Suomi, joiden lähettiläät Bossi ja Kivimäki saapuivat viiden minuutin välein, olivat jo liittyneet Saksan idän sotaretkeen ja lähettivät seuraavan kahden viikon aikana divisioonansa rintamalle. Lähettiläille ei siten jäänyt muuta tehtävää kuin kohottaa maljat niiden romanialais- ja suomalaisalueiden takaisinvoittamiseksi, jotka neuvostojoukot miehittivät vuonna 1940. Erityisen tohkeissaan paikalle saapui Kivimäki, vanttera, voimaa puhkuva, mutta hyvin jäntevä suomalainen, joka kello 4:25 rappuset harppoen kiirehti Ribbentropin luokse ja ilosta säteillen puristi molemmin käsin tämän ojentamaa oikeaa kättä.⁶⁹

Operaatio Barbarossa eli Saksan hyökkäys Neuvostoliittoon käynnistyi 22. kesäkuuta. Tuona aamuna Hitler julisti Saksan taistelevan liitossa Suomen kanssa (*”im Verein mit den finnischen Kameraden”*)⁷⁰. Suomen osalta sota käynnistyi kuitenkin vasta kolme päivää myöhemmin Neuvostoliiton pommitettua Suomen kaupunkeja ja satamia. Hitlerin ilmoitus liittoumasta oli puolueettomana, länsimaisena demokratiana esiintyvälle Suomelle ulkopoliittisesti hankala. Virallinen Suomi pyrki kehystämään osuutensa erillisenä puolustusotana Saksan rinnalla Neuvostoliittoa ja bolševismia vastaan, yhteisistä sotavalmisteluista ja Saksan hyökkäysvalmisteluihin annetuista myönnytyksistä huolimatta.

69 Sommer 1981: 166–167, 170.

70 Viittaa tässä Hitlerin puheeseen ”Proklamation an das deutsche Volk” (22.6.1941) siinä tekstimuodossa kuin se on ollut käytössä Dr. Kurt Bauerin (Wienin yliopisto, Ludwig Boltzmann Institut für Kriegsfolgenforschung) kansallissosialismin avaintekstejä ja -dokumenteja käsittelevässä opintojaksossa. Ks. <http://www.kurt-bauer-geschichte.at>. Viitattu 14.10.2022.

ta.⁷¹ Tosiasia silti oli, että jatkosodan käynnistyessä Kolmannen valtakunnan lennosto operoi jo suomalaisilta lentokentiltä käsin, ja useita Saksan vuoristoarmeijan divisioonia oli Operaatio Hopeaketun (*Silberfuchs*) tavoitteiden mukaisesti aloittanut etenemisen Pohjois-Norjasta ja Sallasta kohti Petsamo ja Murmanskin rataa tehtäväänään varmistaa Kuolan niemimaan nikkelivarojen hallinta ja katkaista Neuvostoliiton yhteys läntisiin liittolaisiinsa ja Jäämeren huoltoyhteyksiin⁷². Lisäksi Hitlerin radiopuheen aikoihin Norjasta lähti liikkeelle 163. jalkaväkidivisioona kohti Joensuuta, jossa se liittyi suomalaisen Karjalan armeijan hyökkäykseen kohti Syväriä.⁷³ Heinäkuun 1941 alun päiväkäskyssään (nro 4) Mannerheim tervehti juuri rintamalle saapuneita kenraaliluutnantti Engelbrechtin joukkoja:

Olen ylpeä siitä, että Saksan sodanjohto on käytettäväkseni asettanut kokeneen 163. Divisioonan. Suomen puolustusvoimain ylipäällikkönä lausun divisioonan komentajan kenr.ltn. Engelbrechtin ja hänen urhoolliset joukkonsa tervetulleeksi Suomen sotanäyttämölle.⁷⁴

Yhteistoiminnan pelintekijät

Saksalaisjoukkojen saavuttua maahan syntyi kolmeksi vuodeksi Itä-Suomesta Pohjois-Suomeen ulottuva suomalais-saksalainen vyöhyke – Lähteenmäki käyttää erityisesti Pohjois-Suomen osalta nimitystä *suomalais-saksalainen yhteisalue*⁷⁵ – jonka sotilaalliset operaatiot ja saksalaisjoukkojen huolto sekä sotilaiden näkyvä läsnäolo harvaan asutussa Suomessa edellyttivät toimivia operatiivisia ja hallinnollisia rakenteita. Ne syntyivät ja muuttuivat sekä saksalaisten ja suomalaisten

71 Suomen valtionjohdon kansallisesta ja kansainvälisestä tasapainoiluista puolueettomuuspyrkimysten ja aseveljeyden realiteettien välillä ks. Jokipii 1988 ja Jokisipilä & Könönen 2013; tasapainoilun vaikutuksesta lehdistösensuuriin Rusi 1982.

72 Vehviläinen 1987: 345 ja 2002: 87–88; Jokipii 1988: 355–513.

73 Tuunainen 2011: 152–157.

74 Karjalan armeijan esikunnan operatiivisen osaston sotapäiväkirja 7.7.1941. Sotapäiväkirjat-kokoelma, Jatkosodan ja Lapin sodan sotapäiväkirjat. Sotapäiväkirja 14298. Tiedosto 45, KA. Viitattu 12.1.2023.

75 Lähteenmäki 1999: 9.

sotavoimien ryhmitysten ja operaatioiden mukana että sotilas- ja siviiliviranomaisten välisten koordinaation tuloksena.

Sodan käynnistyessä Petsamon suunnan operaatioista vastasi kenraali Eduard Dietlin johtama vuoristoarmeija (*Gebirgskorps Norwegen*), kun taas Sallan suuntaan pyrki kenraali Hans Feigen johtama XXXVI armeijakunta. Saksalaista lennostoa (*Luftflotte 5*) komensi kenraalieversti Hans-Jürgen Stumpff. Saksalaisten korkeinta johtoa edusti komentaja, kenraalieversti Nikolaus von Falkenhorst. Jo kevään 1942 aikana saksalaisjoukot koottiin Pohjois-Suomeen omaksi Lapin armeijaksi (*Lappland-Armee, 20. Gebirgsarmee*), ylimpänä komentajanaan Eduard Dietl. Armeija koostui kolmesta vuoristoarmeijakunnasta (VuorAK): Petsamon suunnan XIX VuorAK:n komentoon astui kenraali Ferdinand Schörner, kun taas niin sanotulle Sallan-Kantalahden rintamalohekelle sijoitettiin kenraali Karl Weisenbergerin johtama XXXVI VuorAK. Eteläisin Kiestingin-Uhtuan lohko oli kenraali Franz Böhmen alaisuudessa.⁷⁶

Rovaniemelle komentopaikkansa perustanut vuoristoarmeija (AOK *Norwegen, Befehlsstelle Finnland*, sittemmin joukkojen uudelleenjärjestelyjen myötä AOK *Lappland* tai lyhyemmin AOK 20) edusti Pohjois-Suomen ylintä sotilaallista päätäntävaltaa, jolle suomalaiset joukot olivat alisteisia, kun taas Pohjois-Suomen lääninhallitukset ja muut paikallisviranomaiset vastasivat alueen siviilihallinnosta.⁷⁷ Itä-Suomessa kenraali Erwin Engelbrechtin johtama 163. divisioona oli puolestaan alisteinen Aunuksen ryhmälle aina edellä mainittuun joukkojen ja rintamien uudelleenorganisointiin asti. Saksalaiset joukot muodostivat Suomeen ainakin periaatteessa itsenäisen ja omavaraisen sotilaallisen yhteisön, joka toimi eksterritoriaalisen toimivaltaperiaatteen mukaisesti saksalaisen sotilaislain alla ja vastasi myös omasta huollostaan. Pohjois-Suomesta muodostuikin nopeasti Saksan armeijan selusta-alue, jossa sijaitsivat sen keskeiset huolto-, varmistus-, kuljetus- ja rakennusyksiköt, jonka kautta kulkivat myös vuoristoarmeijan viestintä- ja huoltoyhteydet ja jonne saksalaiset rakensivat myös laajan sotavankileirien verkoston⁷⁸.

76 Saksalaisjoukkojen organisaatiosta Pohjois-Suomessa lähemmin ks. Aapa 1961: 3–4 ja 77, Vehviläinen 1984: 323–325 ja Junila 2000: 60–67.

77 Lähteenmäki 1999: 9; Tuunainen 2011: 153

78 Vehviläinen 1987: 346; Junila 2000: 68–70; Otto 2008; Westerlund 2008a ja 2008c.

Toiminnan ylläpitoon vaadittava henkilömäärä oli huomattava ja kansallisuuksien kirjo suuri. Kolmannen valtakunnan sotavoiman mukana Pohjois-Suomeen saapui työvoimaa Saksasta ja valloitetuilta alueilta. Muilta alueilta Suomeen saapui vapaaehtoisina muun muassa belgialaisia, hollantilaisia, inkeriläisiä, ranskalaisia, ruotsalaisia, tanskalaisia ja virolaisia – joiden lisäksi saksalaisten pohjoisella rintamalla ottamien tai muilta rintamilta maahantuotujen sotavankien joukossa oli edustettuna kaikki Neuvostoliiton kansallisuudet. Näkyvässä roolissa olivat *Organisation Todtin*, mukaan lukien *Organisation Speerin* sekä kuljetuksista vastaavan *Nationalsozialistisches Kraftfahrerkorpsin* joukot sekä työvelvollisten ja vapaaehtoisten muodostamat *Reichsarbeiterdienst-* ja *Hilfswillige*-työjoukot. Näiden lisäksi muonavahvuutta täydensivät armeijan mukana saapuneet siviilityöntekijät. Tähän *Wehrmachtsgefolge*-henkilöstöön kuuluivat puolustusvoimien oma työvoima sekä palkattu toimistojen, sotilassairaaloiden ja sotilaskotien työvoima, joka koostui paljolti suomalaisista ja saksalaisista naisista.⁷⁹

Lapin läänin maaherra Kaarlo Hillilän usein siteerattu toteamus, että paikalliset työmarkkinat alkoivat muistuttaa ”Baabelin aikoja” on tässä mielessä osuva, nostaahan se raamatullisen vertauksen kautta esiin niin kielten sekoittumisen kuin myös siitä aiheutuneen välittämisen ja välittäjien tarpeen.⁸⁰ Kaiken kaikkiaan saksalaisjoukkojen ja Saksan armeijan työvoiman läsnäolo yli kaksinkertaisti Pohjois-Suomen väkiluvun. Jo heinäkuussa 1942, vuosi sodan alkamisesta, seudulle oli sijoitettu vajaat 160 000 sotilasta, kun seudun oma väestö koostui rintamasotilaat mukaan lukien noin 150 000 asukkaasta. Enimmillään saksalaisjoukkojen muonavahvuus oli yli 200 000.⁸¹ Kaiken tämän valossa on enemmän kuin ymmärrettävää, että aikalaismuistoissa saksalaiset olivat jokapäiväinen näky ja arkipäivän kohtaamiset väistämättömiä niin pohjoisen kauppaloissa ja kaupungeissa kuin syrjäseuduillakin.

Rovaniemen silloista kauppalaa voi silti hyvällä syyllä kutsua Junilan sanoin ”vuoristoarmeijan sydämeksi”, jossa vieraan sotavoiman läsnäolo

79 Junila 2000: 68–74.

80 Vehviläinen 1984: 324; Junila 2000: 74.

81 Vehviläinen 1987: 348; Junila 2000: 67.

tuntui erityisen selvästi.⁸² Vuoristoarmeijan esikunta (AOK) ja armeijan kymmenet toimistot ja yksiköt mukaan lukien kenttäsairaala ja keskeiset huoltoyksiköt ja kaikkiaan yli kuusikymmentä saksalaista esikuntaa nostivat 7 500 asukkaan kauppalan väkiluvun 13 500:aan. Rovaniemestä kehittyi ”merkittävin saksalaiskeskus koko Suomessa”, suomalais-saksalaisen rinnakkainelön keskipiste.⁸³

Sotilasoperaatiot, jaettu hallintovastuu sekä sotilaiden ja siviilien rinnakkaiselo edellyttivät väistämättä runsaasti koordinoituja, virallisia toimintatapoja saksalaisjoukkojen, paikallisviranomaisten ja siviilien välillä. Näkyvimmin suomalais-saksalaisten suhteiden ja sotilasyhteistyön sujuvuudesta vastasivat useat sotilaalliset ja hallinnolliset viranomaiset. Päämajan yhteyteen sijoitettu saksalainen Yhteysesikunta Nord ja erityisesti jalkaväenkenraali Waldemar Erfurt edustivat Saksan sodanjohtoa Mikkelissä, kun taas esimerkiksi kenraaliluutnantti Harald Öhquist toimi samassa tehtävässä Berliinissä Saksan armeijan pääesikunnassa (OKW). Pohjois-Suomessa tärkeimpiä sotilasviranomaisia olivat vuoristoarmeijan armeijakuntien ja lennoston esikunnat Rovaniemellä, Parkkinassa, Alakurtissa ja Kananaissä. Rintaman takana tärkeässä roolissa oli niin sanottu rintamantakaisen alueen komendantti (*Kommandant des Rückwärtigen Armeegebietes, Korück 525*), jonka tehtävänä olivat erilaiset turvallisuus- ja järjestelyasiat, kuten saksalaisten sotavankileirien vartiointi, armeijan huoltotoimien varmistaminen, suomalaisomaisuuden käyttöön tai vahingoittamiseen liittyvät korvaukset ja saksalaisten upseerien ja sotaväen majoitusjärjestelyt⁸⁴. *Korück 525:n* alla toimi lisäksi lukuisia operatiivisesti keskeisille paikkakunnille – esimerkiksi Alakurttiin, Ivaloon, Kuusamoon ja Sallaan – sijoitettuja saksalaisia paikallisia komendantinvirastoja (*Ortskommandatur*).

Suomen puolelta yhteistoimintaa koordinoivat ja saksalaisten läsnäolon rajoja määrittivät siviilihallinnon osalta erityisesti Lapin ja Oulun lääninhallinnot sekä poliisiviranomaiset. Sotavoimien keskeisiä toimijoita olivat puolestaan Päämaja sekä saksalaisiin esikuntiin ja

82 Junila 2000: 91.

83 Junila 2000: 90–96; ks. myös Lähteenmäki 1999: 100, Vehviläinen 1984: 324 ja 1987: 248; Virolainen 1999: 17.

84 Vehviläinen 1984: 325, Junila 2000: 85.

joukko-osastoihin komennetut yhteysupseerit ja tulkit, joiden toiminta organisoitui eversti Oiva Willamon johdolla Yhteysesikunta Roin alle joulukuussa 1941. Erityisen näkyvän roolin jaetun hallintovastuun määrittelyssä otti Vehviläisen mukaan maaherra Kaarlo Hillilä: Saksalaiset olivat Hillilän mukaan Suomen liittolaisia, joiden sotatoimia oli tuettava Suomen oman taistelun auttamiseksi huolehtien kuitenkin tarkasti muotoseikoista, jotta saksalaisten läsnäolo ei vaikuttaisi miehitykseltä. Lisäksi Hillilä korosti, että ristiriidat tulisi selvittää yhteisymmärryksessä ja mahdollisimman matalalla hallinnollisella tasolla.⁸⁵ Suurempien linjojen osalta maaherra Hillilä oli itse jatkuvasti yhteydessä vuoristor armeijan esikuntiin, mutta ruohonjuuritason kanssakäymisen ongelmat jätettiin Yhteysesikunta Roin tai paikallisviranomaisten hoidettavaksi. Lisäksi perustettiin suomalais-saksalaisia yhteistyöelimiä miettimään menettelytapoja toistuviin erimielisyyksiä aiheuttaviin kysymyksiin. Näitä olivat ”muun muassa liikennevahingot, siviilioikeudellista laatua olevien riitaisuuksien selvittäminen, puunhankinta saksalaisten tarpeisiin, suomalaisen työvoiman käyttö saksalaisten töissä ja saksalaiselle isälle Suomessa syntyneen lapsen elatus”.⁸⁶

Yhteistoiminnan koordinaation, sotilasviranomaisten ja siviilihallinnon rajapintojen määrittelyn sekä erityisesti arkipäiväisten kanssakäymisen muotojen ja ristiriitojen selvittelyn valossa aseveljeys näyttäytyy korostetusti sosiaalisten kohtaamisten tiheänä verkostona, joka ohjaa huomion sotilaallisista operaatioista arkisiin tai seremoniallisiin kommunikatiivisiin käytäntöihin niiden takana, ja sitä kautta lopulta kielii ja toimijoihin kielten välillä. Rinnakkainelo ulottui kotirintaman arki-kohtaamisista rintaman yhteisiin operaatioihin, yksittäisten sotilaiden yhteistoiminnasta ylempien viranomaisten yhteistoimintaan asti. Sitä sääтели eräänlainen kirjallisten ja hiljaisten sopimusten määrittämä viitekehys, jota voisi luonnehtia erilaisten ristivetoisten kulttuuristen, poliittisten ja ideologisten näkemysten kehystämäksi kompromissiksi. Siihen valui vaikutteita paikallisista oloista, kansallisesta poliittisesta ilmapiiristä sekä kulloisestakin yleisemmästä kansainvälisen suursodan

85 Vehviläinen 1984: 328–329.

86 Junila 2000: 110.

tilanteesta. Yksi kehyyksen osa värittyi sodan alusta alkaen Suomen johdon tasapainoillessa toisaalta kansainväliselle yhteisölle suunnatun ”erillissotaidean” ja toisaalta omista sotilaallisista ja taloudellisista motiiveista nousevan saksalaisten sotatoimien tukemisen välillä. Kyseinen tasapainoilu määrittä yhteisalueen sosiaalisia kohtaamisia, aseveljeyden *dramaturgiaa*, sen alimpiin tasoihin asti.

Aseveljeyden dramaturgia

Sosiologi Erving Goffman analysoi teoksessaan *Arkielämän roolit* sosiaalisten instituutioiden ja vuorovaikutuksen rakenteita jäsentämällä niitä näytelmän kaltaisina esityksinä.⁸⁷ Tässä dramaturgisessa lähestymistavassa esityksen käsite määrittyy kaikeksi esiintyjän rooliin kuuluvaksi kommunikatiiviseksi toiminnaksi, jolla hän pyrkii vaikuttamaan arkielämän rutiinitilanteessa läsnä oleviin osallistujiin. ”Esiintyjä” voi olla yksittäinen henkilö tai ”esitysryhmä”, ryhmä henkilöitä, jotka toteuttavat yhteistyössä esityksen yksilön tai ryhmän eli ”yleisön” edessä.⁸⁸ Omat pohdintani suomalais-saksalaiseen vuorovaikutuksen muodoista tukeutuvat ennen muuta ajatukseen ryhmän yhteistyössä toteuttamasta esityksestä.

Goffmanin lähestymistavassa esittävän ryhmän koko toiminta on sovitettu sen mukaan, millaista *tilannekuvaa* tai vaikutelmaa esityksellä halutaan siinä nimenomaisessa vuorovaikutustilanteessa välittää. Tämä edellyttää sellaisten toimintojen, sisältöjen ja tavoitteiden korostamista, jotka ovat yhteismitallisia kyseisen tilannekuvan kanssa, samalla kun tilannekuvaa rikkovat tai vaarantavat tekijät pyritään pitämään yleisöltä piilossa. Tilannekuva puolestaan on ryhmän näkemys vallitsevasta tilanteesta, siis toiminnan pohjalla oleva konsensus siitä, mitkä ja ke-

87 Goffman 1971; engl. alkuteos *The Presentation of Self in Everyday Life*, 1959.

88 Goffman 1971: 25–26, 89. Poikkeen yhteenvedossani jonkin verran Erkki Purasen (EP) suomennokseen valitsemasta terminologiasta siellä, missä tilalle on tarjolla oman analyysini näkökulmasta selkeämpi tai yksiselitteisempi vaihtoehto: *yleisö* (engl. *audience*, EP: *katsojakunta*), *julkisuus* (engl. *front region*, EP: *julki-alue*), *takahuone* (engl. *backstage*, EP: *taka-/tausta-alue*). Viimeksi mainitun osalta halusin varata *taka-alueen* tarvittaessa käyttöön siellä, missä on tarpeen tehdä ero rintaman ja rintaman takaisen alueen välillä.

nen intressit kulloinkin ovat kaikkein tärkeimpiä ja kenen odotukset sen sijaan voivat jäädä toistaiseksi taka-alalle.⁸⁹ Arjen esitykset määrittävät tämän mukaisesti: ”Julksuuteen” yleisön eteen pääsevät ryhmän tilannekuvan kannalta olennaisina pitämät kysymykset, kun taas ryhmän sisäiset erimielisyydet, keskinäinen kritiikki ja muut esitystä ja osallistujia koskevat ”salaisuudet” käsitellään yleisöltä piilossa, ”takahuoneessa”.⁹⁰ Esitykset toisin sanoen kätkevät vahingollisen informaation, joka voisi yleisön ulottuvilla kyseenalaistaa dramatisoidun todellisuuden eheyden ja siten rikkoa toivotun vaikutelman. Kun siis esimerkiksi kaksi opiskelijaa pitää yhteisen seminaariesitelmän, on se todennäköisesti jäsennelty niin, että suulliselle esitelmälle yhdessä, vaikkapa ohjaajan ohjeistuksen mukaan määritetyt tavoitteet tuodaan esityksessä korostetusti esiin, kun taas sekä erimielisyydet esitelmään kuuluvista sisällöistä että kriittiset keskustelut esityksen aikana sattuneista lipsahduksista jätetään luentosalin ulkopuolelle, takahuoneeseen. Tärkeintä on vaikutelma mahdollisimman ehjästä ja harmonisesta toiminnasta. Goffman onkin todennut, että tällainen tiedon hallinta on keskeistä monissa arkielämän vuorovaikutukseen kuuluvissa esityksissä.⁹¹

Goffmanin dramaturginen lähestymistapa antaa mahdollisuuden tarkastella jatkosodan suomalais-saksalaisia sosiaalisia ja kulttuurisia kohtaamisia ”esityksenä”, joka oli suunnattu sekä paikalliselle, kansalliselle että kansainväliselle yleisölle ja jonka ylläpitoon aseveljien molemmat osanottajat olivat sitoutuneet. Analyysin lähtökohdaksi voidaan ottaa tilannekuva tai vaikutelma, jolla määriteltiin tiimin molemmin puolin koko aseveljeyden toiminnalliset puitteet. Kaikkein yleisimmällä tasolla aseveljeyden ytimen voi kuvailla Junilan tapaan iskulauseella ”rinta rinnan ja voitokkaasti itää vastaan”.⁹² Saksan osalta aseveljeyden toiminnallista viitekehystä määriteltiin viimeistään kesäkuusta 1941 alkaen toistuvasti vuoristoarmeijan kulloisenkin komentajan päiväkäskyillä tai kaikille sotilaille jaetuilla, sotilaiden käytöstä ohjeistavilla painotuotteilla

89 Mts. 19.

90 Mts. 124.

91 Mts. 155.

92 Junila 2000: 184.

(esim. *Merkblatt für das Verhalten deutscher Truppen in Finnland*).⁹³ Ohjeistuksissa korostettiin muun muassa sitä, että saksalaiset sotilaat eivät ole Suomessa miehittäjinä vihollisalueella, vaan aseveljinä ystävällismielisessä valtiossa, minkä vuoksi sekä paikallisiin asukkaisiin että heidän omaisuuteensa tulisi suhtautua kaikin puolin kunnioittavasti. Touku-kuussa 1942 kenraali Eduard Dietl, vuoristoarmeijan uusi komentaja, määritteli aseveljeyden yleisiä perusteita seuraavasti:

- a) Suomi on Saksan ystävä ja liittolainen. Saksalainen sotilas ei ole Suomessa valloitetun alueen valtiaana, vaan ystävämaan vieraa-
na. Saksalaisen sotilaan esiintyminen julkisuudessa määrittää suomalaisten asenteet Saksaa kohtaan. Sen vuoksi sotilaan on aina käyttydyttävä esimerkillisesti; häneltä on vaadittava sotilaallista ryhdikkyyttä ja moitteetonta tervehtimiskuria. Tämän lisäksi sotilaan on oltava joka tilanteessa huomaavainen ja valmis auttamaan.
- b) Urhean Suomen kansan saavutukset ansaitsevan kaiken kunnioituksen. Suomalaista määrittävät vahva kansallisuus- ja vapaudentunne. Hän on saksalaismielinen. On vältettävä kaikkea, mikä voisi loukata hänen kansallisia näkemyksiään.⁹⁴

Paitsi omaisuuteen, saksalaisen sotilaan tuli suhtautua kunnioittavasti myös suomalaisiin luonteenpiirteisiin. Ilmeisestä hitaudestaan huolimatta vastassa oli älykäs ihminen, jota huutaminen ja painostaminen ei liikoja hätkäyttäisi. Ohjeistus luonnehtii suomalaisen olevan vieraita kohtaan pidättyväinen ja epäluuloinen, ja hänen luottamuksensa on voitettavissa vain avoimella asenteella. Mutta joka siinä onnistuu, ”häntä suomalainen auttaa kaikin mahdollisin keinoin”.

Suomen puolelta tilannekuvaa määrittivät maan johdon jo mainittu tasapainoilu kahden poliittisen pyrkimyksen välillä. Maaherra Hillilä, kuten edellä todettiin, luovi näiden tavoitteiden ristiaallokossa: Suomen

93 Junila 2000: 105, 136–146; Vehviläinen 1987: 349.

94 ”Merkblatt für das Verhalten deutscher Truppen in Finnland”, Armeoberkommando Lappland O Qu./Qu.2 Nr.1000/42, 1.5.1942. T-17215/1-2, KA; suomennos PK.

Kuva 2. Adolf Hitlerin vierailu marsalkka Mannerheimin 75-vuotissyntymäpäivillä 4.6.1942. (SA-Kuva/89819, TK-kuvaaja tuntematon. CC BY 4.0.)

omia sotaponnisteluja oli mahdollista edistää Saksan toimia tukemalla, joten tämän päätavoitteen tuli heijastua kaikkeen muuhun toimintaan vuoristoarmeijan kanssa. Samalla Hillilä korosti muodollisuuksien tärkeyttä kaikissa kohtaamisissa, jotta missään vaiheessa ei syntyisi vaikutelmaa Pohjois-Suomen miehityksestä. Tämän järjestelyn ylläpitämiseksi kaikki erimielisyydet oli siten pyrittävä ratkaisemaan mahdollisimman pitkälle alemman tason sotilas- tai siviilihallinnon edustajien kesken, goffmanilaisittain siis takahuoneessa.

Hillilän ajatus aseveljeyden eri tasoista antaa mahdollisuuden jäsentää myös aseveljeyden dramaturgia useisiin julkisuusasteeltaan erilaisiin ”näyttämöihin” ja niiden ”takahuoneisiin”. Korkeimman tason esitys toteutui valtioiden välillä ja sai kansalliselle ja kansainväliselle yleisölle suunnattuna kaikkein suurimman huomion. Esityksen päärooleissa olivat valtioiden johtajat, erityisesti tietysti presidentti Risto Ryti, marsalkka Mannerheim sekä valtakunnankansleri Adolf Hitler, ja yksi sen huipenuksista oli Hitlerin yllätysvierailu Mannerheimin 75-vuotispäivänä 4. kesäkuuta 1942, josta luonnollisesti uutisoitiin näytävästi ”hiljaisen vuoden uutissensaationa”⁹⁵. Esimerkiksi *Suomen Kuvalehti* (Nr. 24/1942) omisti vierailulle nelisivuisen kuvareportaasin ”Hitler Suomessa Mannerheimia onnittelemassa” ja kansilehden, jossa Mannerheim ottaa vieraansa vastaan. Mannerheimin vastavierailu Hitlerin luona toteutui vähän myöhemmin samassa kuussa. Sekin sai varsin runsaasti huomiota, marsalkan toisensuuntaisista toiveista ja Valtion tiedotuslaitoksen sensuuriohjeista huolimatta.⁹⁶ Puolustusvoimain katsauksessa nro 52, joka oli kokonaisuudessaan omistettu Mannerheimin vastavierailulle, siteerattiin sanomalehti *Uuden Suomen* kirjoitusta, joka omassa propagandistisessa tarkoituksessaan kuvaa hyvin aseveljeyden aatteellista viitekehystä:

Se oli kahden sotilaan tapaaminen, jotka kumpikin taistelukenttillään johtavat bolševismia vastaan taistelevien yhdistyneiden

95 Perko 1971: 146; Hitlerin vierailun propagandistisesta merkityksestä ks. Rusi 1982: 205–208.

96 Alpo Rusin mukaan ”Mannerheimin tarkoituksena oli ilmeisesti tyrehdyttää kielloilla ne huhut, joissa arveltiin Hitlerin vaatineen Suomelta aktiivisempaa panosta sotatoimissa”, ks. Rusi 1981: 207.

kansakuntien puolustusvoimia ja jotka tietävät toisiinsa sidottuina raudanlujalla päättäväsyydellä ainaiseksi säilyttää kansoillensa hankkimansa vapauden.

Siteeratussa kuvauksessa heijastuu ajan hengen esitykseen puhaltama sisältö, joka toistuu punaisena lankana läpi aseveljeyden valtio- ja sotilasjohdon keskinäisistä ylistyspuheista rintamakanttiinien aseveljille osoitettujen juhlapuheiden kautta sensuurin ohjaamaan julkiseen saanaan asti. Kun Mannerheim huhtikuun 1942 alussa vieraili Rovaniemellä kenraali Dietlin esikunnassa kuulemassa saksalaisten tunnelmia raskaan talven jälkeen, vaihdettiin hotelli Pohjanhovin lounaalla noin 50 nimekkään vieraan edessä kaikki tilannekuvan edellyttämät kohteliaisuudet. Everstiluutnantti Peitsara kirjasi Päämajan sotapäiväkirjaan seuraavan muistiinpanon:

Lounaalla kenr. Dietl piti Ylipäällikölle puheen, jossa hän voimakain sanoin kuvasi Ylipäällikön valtavaa elämäntyötä Suomen hyväksi ja sen kolmen vapaussodan johtajana sekä vakuutti uskollista aseveljeyttä taistelussa bolsevismia vastaan kohottaen lopuksi kolminkertaisen Sieg-Heil huudon sotamarsalkka Mannerheimille ja Suomen urhoolliselle, voittoisalle armeijalle. Puheeseen Ylipäällikkö vastasi kiittäen kenr. Dietliä hänen kauniista sanoistaan. Lousuen suuren ilonsa sen johdosta, että AOK Lapland oli onnellisesti suoriutunut Lapin ankarasta talvesta, hän kohotti maljansa kenr. Dietlille ja hänen urhoollisille sotilailleen sekä nelinkertaisen eläköön huudon Saksan Puolustusvoimain Ylipäällikölle, Valtakunnankansleri Adolf Hitlerille.⁹⁷

Korkeimman tason näyttämö pysyi kasassa aina siihen asti, kun Suomi solmi erillisrauhan Neuvostoliiton kanssa syksyllä 1944. Päätettyään johdattaa Suomen irti sodasta Mannerheim kirjoitti Hitlerille kirjeen

97 "Selostus Ylipäällikön matkasta Rovaniemelle 1.–3.4.42", Päämajan sotapäiväkirja (1941–1943). Sotapäiväkirjat-kokoelma, Jatkosodan ja Lapin sodan sotapäiväkirjat. Sotapäiväkirja 20880. Tiedostot 110–111, KA. Viitattu 29.3.2023.

2.9.1944, jossa hän luonnosteli vielä kertaalleen aseveljeyttä keskeisesti kehystäneen tilannekuvan. Mannerheimin muistelmissa kirjeen suomenkielinen versio kuuluu seuraavasti:

Tiemme eroavat todennäköisesti hyvin pian. Mutta saksalaisten aseveljiemme muisto tulee täällä elämään. Suomessahan saksalaiset eivät ole suinkaan olleet vieraan väkivallan edustajia, vaan auttajia ja aseveljiä. Mutta sellaisenaakin on vieraiden asema aina vaikea ja paljon vaativa. Voin antaa Teille sen todistuksen, että koko viime vuosien aikana Suomessa ei ole tapahtunut mitään, mikä olisi saattanut meidät näkemään saksalaisissa joukoissa maahan-tunkijoita tai sortajia. Uskon, että Pohjois-Suomeen sijoitetun saksalaisen armeijan suhtautuminen väestöön ja maan viranomaisiin tulee siirtymään historiaamme ehkä ainoalaatuisena esimerkkinä vastaavanlaisissa oloissa kehittyneiden välien korrektisuudesta ja sydämellisyydestä.⁹⁸

Kuten Goffman muistuttaa, osa arkielämän esityksen sisällöstä voi olla suunnattu yleisön sijaan näyttämölle, esityksen toteuttajille itselleen.⁹⁹ Tämä näkyi niin juhlapuheissa kuin Mannerheimin kirjeessäkkin: Vierailujen, propagandan ja virallisten viestien kautta aseveljeyttä esitettiin paitsi osapuolten omille kansalaisille ja lehdistön kautta kansainväliselle yleisölle, myös aseveljeyden edustajille itselleen sen eheän julkisivun ylläpitämiseksi. Niinpä esimerkiksi edellä mainitussa Puolustusvoimain katsauksessa kuvailtiin, kuinka Mannerheimin vierailun aikana suomalaiset ja saksalaiset upseerit tutustuivat toisiinsa ja aseveljeyys sai ”sisällön, jonka kestävyyttä mikään ei voi muuttaa”. Lehdistön näkökulmasta esityksen tavoitteet merkitsivät samanaikaisesti, että sille pyrittiin asettamaan selkeät rajat, jonka puitteissa aseveljeyttä, aseveljen toimintaa Suomessa tai sen menestystä suursodan muilla rintamilla sai käsitellä. Kuten Rusi on todennut, lehdistöä ja Saksaan liittyvä kirjoittelua pidettiin suhteiden ”ilmapuntarina”, ja suhteiden ”pitäminen lämpimän puolella”

⁹⁸ Mannerheim 1952: 475.

⁹⁹ Goffman 1971: 119.

vaati paitsi propagandalta myös sensuurilta täysipäiväistä valppautta läpi sodan.¹⁰⁰ Propaganda ja sensuuri toimivat siten käsi kädessä tavoittelun tilannekuvan vakauttajina. Tiedossa on, että tässä ei läheskään aina onnistuttu ainakaan saksalaisten toivomalla tavalla; heidän mielestään lehdistön liikkumatila oli monessa suhteessa aivan liian väljä. Kuten jäljempänä nähdään, tästä aiheesta riitti monenlaista työtä myös yhteysupseereille.

Toinen, dramaturgisesti hyvin keskeinen taso sijoittuu Pohjois-Suomeen ja sodan selusta-alueelle. Esityksen päärooleissa toimivat Kaarlo Hillilän johtama maakuntahallinto, suomalainen Yhteysesikunta Roi ja eversti Willamo sen komentavana yhteysupseerina sekä vuoristoarmeijan korkein johto. Tällä tasolla näytös oli suunnattu erityisesti paikalliselle väestölle ja julkisuuteen, pääteemanaan vaikutelma sujuvasta ja korrektista rinnakkaiselosta yhdessä määritetyn tilannekuvan mukaisesti.¹⁰¹ Dramaturgia päättyi tiedotuskomppanian kuvaajien valokuviiin virallisista tapaamisista ja protokollan mukaisista tervehdyskäynneistä, ja niiden myötä laajempaan julkisuuteen, mutta sitä toteutettiin ja vahvistettiin myös ylempien upseerien illallispuheissa tai yhteisissä asevelitilaisuuksissa, kuten urheilutapahtumissa tai Rovaniemen *Haus der Kameradschaft* -talossa järjestetyissä Suomen itsenäisyyspäiväjuhlissa. Kuten Junila on todennut, Hillilä korosti itsekin pyrkimystään saada ”yhteistyö ainakin näyttämään toimivalta ja hyvältä”; myönteisessä valossa esitetty virallinen aseveljeys toimi mallina rinnakkainelosta, josta sekä saksalaiset sotilaat että suomalainen siviilit saattoivat ottaa oppia. Junilan sanoin:

Olennaista onkin juuri se, miltä yhteistyö ulkopuolisesta näytti. Paikalliset asukkaat, varsinkin Rovaniemellä, panivat merkeille suomalaisten ja saksalaisten ”herrojen” yhteistyön, joten sen sujumisesta saatu käsitys saattoi toimia tavallisellekin kansalaiselle merkinä siitä, kuinka aseveljen kanssa tuli toimia.¹⁰²

100 Rusi 1981: 271

101 Vrt. ”kohteliaan osallistumisen esitys”, Goffman 1971: 228.

102 Junila 2000: 109.

Suomalaiset ja saksalaiset viranomaiset pyrkivät ohjaamaan ja valvomaan sotilaiden ja siviilien kanssakäymisiä kotirintamalla. He toimivat sekä suomalais-saksalaisen rintamantakaisen yhteistyön organisaattoreina että sen esimerkkeinä. Organisoitu kanssakäyminen tähtäsi mielialan, asevelihengen ja taistelutahdon luomiseen ja ylläpitämiseen muun muassa yhteisten juhlapäivien vieton, kulttuurin, urheilun, talkoiden ja hyväntekeväisyyden avulla.¹⁰³

Sotilas- ja siviiliviranomaisten yhteinen tavoite merkitsi luonnollisesti runsaasti takahuonetyötä. Viranomaisten kesken käytiin jatkuvasti neuvotteluja aseveljeyden periaatteista ja epäkohdista sekä etsittiin yleisiä linjauksia ongelmien poistamiseksi. Kun esimerkiksi syksyllä 1941 saksalaisten joukkojen kurittomuus ja mielivaltaisuus suomalaisia ja suomalaista omaisuutta kohtaan alkoivat vaikuttaa ei-toivotulla tavalla paikallisen siviiliväestön asenteisiin, ottivat viranomaiset aseveljeyden molemmiin puolin ongelman käsittelyyn. Näin epäkohtien ei päästetty painamaan mielialoja aina aseveljeyden kriisiksi asti.¹⁰⁴

Kolmas, lopulta kaikkein arkisin näyttämö ja analyysin taso löytyy rintamalta ja taka-alueelta, suomalaisten ja saksalaisten sotilaiden yhteisestä sodankäynnistä sekä vuoristoarmeijan edustajien ja suomalaisen siviiliväestön jokapäiväisistä kohtaamisista.

Aseveljeys ei jäänyt kotirintaman ihmisille kokonaan vieraaksi, yltiöisänmaalliseksi ja korkeiden herrojen keskinäiseksi harrastukseksi. Vaikka se oli puheissa kovin paatoksellista ja jopa todellisuudelle vierasta, se käytännössä konkretisoitui toimina, joilla oli merkitystä tavallisen kansalaisen arjen kulussa.¹⁰⁵

Tähän tavallisen sotilaan tai kansalaisen arkeen on sijoitettava myös Hillilän korostama alin hallinnollinen taso, niin sanottu perimmäinen takahuone, jossa kaikki käsikirjoituksen uskottavuutta vaarantavat mieli-

103 Mts. 327.

104 Mts. 281–285.

105 Junila 2000: 341.

Kuva 3. Tuntematon saksalainen luutnantti ja luutnantti Vartia Litsassa 27.7.1942. (SA-Kuva/102532, TK-kuvaaja Esko Töyri. CC BY 4.0.)

pide-erot ja kanssakäymisen ongelmat tuli käsitellä. Suomalais-saksalaiseen kanssakäymiseen liittyi paljon piirteitä, joiden myötä aseveljeyden dramaturgia vaikuttaa varsin idealisoidulta, koska se peittää alleen erilaatuisia, esittävän ryhmän osallistujien välillä valinneita näkemyseroja, jotka sellaisenaan olivat omiaan aiheuttamaan häiriöitä tavoittelussa tilannekuvassa.¹⁰⁶

¹⁰⁶ Goffman 1971: 22 ja 45.

Tarkastelee esitystä sitten koko ryhmän tai sen yksilöiden näkökulmasta, suomalais-saksalainen yhteisalue konstruoituu dynaamiseksi sosiaalisten kohtaamisten näyttämöksi, joka toi yhteen hyvin erilaisista taustoista olevia ihmisiä, joiden toimintaa ohjasivat yhtäällä sotilaalliset tavoitteet ja toisaalta inhimilliset tarpeet alkaen pyrkimyksestä selvitä sodan niukkuuden yli. Tavoitteet, tarpeet ja resurssit eivät aina kohdanneet, mikä väistämättä synnytti myös kitkaa osapuolten välille. Kitka luonnollisesti aiheutti ”kohtauksia”¹⁰⁷ merkiksi siitä, että joko aseveljeyden esittäjät tai heidän yleisönsä oli sillä hetkellä tyytymätön vallitsevaan tilanteeseen ja halusi siksi viheltää esityksen poikki. Osa näistä kohtauksista voidaan selittää tai on jo selitetty esimerkiksi puutteellisista kielitaidoista johtuvilla kommunikaatio-ongelmilla. Hyvin usein ne juontuivat myös sotilaskulttuurien eroista tai Suomen ja maan historian sekä kulttuurin tuntemattomuudesta saksalaisten parissa tai saksalaisten valloittajamentaliteetista johtuvasta piittaamattomuudesta suomalaista omaisuutta kohtaan. Yhtä hyvin kitkaa saattoi syntyä suomalaisten vuoristoarmeijan sotilaisiin tai omaisuuteen kohdistamista rikoksista. Oman osansa kohtauksista tuottivat myös suomalaisten alkoholinkäyttö ja sota-aikana vallinneiden moraalikäsitysten valossa mieliä kuohuttaneet romanttiset kohtaamiset paikallisten naisten ja saksalaissotilaiden välillä.

Hillilän periaate oikaista kaikki tällaiset kuprut takahuoneessa voidaan nähdä eräänlaisena puskurina, pyrkimyksenä hoitaa asiat pois päiväjärjestyksestä ennen kuin ne pääsevät julkisuuteen nakertamaan pohjaa koko esitykseltä. Tärkeitä takahuonetoimijoita olivat tässä suhteessa maakunnan hallintoviranomaiset¹⁰⁸, saksalaiset ja suomalaiset paikalliskomendantit, rintamajoukkojen esikuntaupseerit sekä näitä kaikkia avustavat Yhteysesikunta Roin yhteysupseerit, tulkit ja muu henkilöstö. Heidän nimenomaisena tehtävänään oli tukea yhteisiä sotilasoperaatioita sotilaina, organisaattoreina, kääntäjinä ja tulkkeina mutta samalla toimia myös Suomen sodanjohdon silminä ja korvina eli saksalaisten toiminnan ja mielialojen tarkkailijoina. Jäljempänä yhteysupseerien

107 Mts. 227.

108 Junila 2000: 108–111.

ja tulkkien ohjeistuksista ja viikkoraporteista käy ilmi, että yksi heidän keskeisistä tehtävistään oli toimia portinvartijana, jotteivät ruohonjuuritason ongelmat, ristiriidat tai tietämättömyys päässeet horjuttamaan aseveljeyden dramaturgista vakautta. Tässä onnistuttiin toisinaan paremmin, toisinaan vähän huonommin.

3 Aseveljeyden monikielisyys ja siviililinkit

Aseveljeyden dramaturgia ”yhdessä yhteistä vihollista vastaan” toteutui sodan sosiaalisissa kohtaamisissa sen eri tasoilla virallisuusasteiltaan vaihtelevin tavoin. Runsaan kolmen vuoden ajan eri puolille Suomea, erityisesti Pohjois-Suomeen, jonne suurimmat saksalaisjoukot esikuntineen asettuivat, muodostui uudenlaisia saksalais-suomalaisia kontaktivyöhykkeitä. Niille yhteistä oli monikielisyys ja kielten ja kulttuurien väliset rajat, jotka oli kyettävä tavalla tai toisella ylittämään, jotta yhteistoiminnan tavoitteiden ja tilannekuvan ylläpito oli ylipäätään mahdollista. Sosiaaliset kohtaamiset olivat siten erityisesti kielellisiä ja kulttuurisia kohtaamisia, joiden sujuvuus määritteli yhtä hyvin aseveljien virallisia näytöksiä ja niiden takana rintama-arjessa tapahtuvaa konkreettista aseveljeyttä kuin siviilien ja sotilaiden virallisia ja arkisia kohtaamisia. Marianne Junilan tutkimusta ohjanneen keskeisen kysymyksen ”Miten saksalaisten kanssa tultiin toimeen?” voi tässä tarkentaa muotoon ”Miten saksalaisten kanssa tultiin kielellisesti toimeen?”. Kysymys ohjaa huomion aluksi yleisemmin aseveljeyden arkisiin vuorovaikutustilanteisiin ja johdattelee sen myötä hahmottelemaan niitä epävirallisia tai virallisia *translatorisen*, kielellisen ja kulttuurisen välittämisen muotoja, joita suomalaisten ja saksalaisten sosiaalisissa kohtaamisissa turvaututtiin aseveljeyden molemmin puolin. Kuten Kari Virolainenkin on todennut, saksalaisten läsnäolo Suomessa loi uudenlaisten sosiaalisten, niin julkisten kuin yksityistenkin suhteiden verkoston.¹⁰⁹ Sen liimaa olivat kielitaitoiset sotilaat ja siviilit.

109 Virolainen 1999: 13.

Lähtökohta on tietysti jo itsestäänselvyys: vieraiden joukkojen mukana maahan saapui uusi kieli, josta tuli myös olennainen arjen käyttökieli niin sota- kuin kotirintamankin tilanteisiin. Samalla lähtökohta on sellaisenaan karkeahko yksinkertaistus, kun pitää mielessä edellä esitetyt maininnat erityisesti pohjoisten olojen ”Baabelin aikojen” kaltaisesta monikielisyydestä. Saksan sotavoimien mukana tulleet monikansalliset työjoukot ja pohjoisella rintamalla otetut tai pohjoisen vankileireille ja työmaille muilta rintamilta siirretyt sotavangit toivat tullessaan kielten sekamelskan, jota paikkakuntalaiset eivät voineet olla huomaamatta. Saksan kenttäpostin tarkastuksissa pohjoisesta lähteneessä kirjepostista löytyi saksan-, suomen- ja norjankielisten lähetysten lisäksi muun muassa viroksi, hollanniksi, puolaksi, slovakiksi ja tšekiksi kirjoitettuja kirjeitä, eikä kaikkia kieliä pystytty edes tunnistamaan.¹¹⁰ Joka tapauksessa enimmillään yli 200 000 sotilaan käyttämä saksa oli väistämättä se kieli, joka olennaisesti sävytti paitsi akustisesti myös visuaalisesti Pohjois-Suomen kielimaisemaa ja jota oli tavalla tai toisella kyettävä ymmärtämään, joko omaan kielitaitoon tai toiseen kielitaitoiseen turvautuen.

Tässä luvussa esillä ovat ennen muuta *muistumat* arkisista kohtaamisista vieraan kielen ja kulttuurin kanssa. Niistä avautuu näkymä myös kielitaitoisten siviilien, ennen muuta kieliä opiskelleiden naisten toimintaan kotirintaman kontaktivyyöhykkeiden kielellisinä linkkeinä. Innokkuus, jolla saksalaisyksiköt väräsivät saksantaitoisia naisia esikuntiansa kanslioihin, osoittaa naisten merkityksen niin Päämajan organisoimien kuin saksalaisen vuoristoarmeijan mukanaan tuomien tulkkiressurssien täydentäjänä. Heihin virallisemmat sotilasviranomaisten arkistolähteet eivät juuri ulotu, vaikka monet heistä päätyivätkin vakinaisiin tehtäviin saksalaisyksikköjen tulkkeina.¹¹¹ Tämän takia naisten toimintaa saksalais-suomalaisen aseveljeyden tulkkeina kuvataan ennen muuta heidän omien kertomustensa kautta. Heidän kokemuksensa auttavat osaltaan hahmottamaan aseveljeyden monikielisyyttä ja täydentävät sitä kuvaa

110 Junila 2000: 68–69.

111 Poikkeuksena voi mainita ainakin kuulustelupöytäkirjat, joita valtiollinen poliisi tuotti sodan jälkeen Hangon kotimaahan palaavien suomalaisten leirillä. Leirillä kuulusteltiin kaikki Suomeen palaajat, siten myös ne tulkkeina toimineet naiset, jotka olivat poistuneet maasta saksalaisjoukkojen mukana syksyllä 1944. Aiheesta lähemmin Heiskanen 2018: 31–42.

aseveljeyden tulkeista, joka piirtyy myöhemmissä luvuissa hyvin sotilaalliseksi ja maskuliiniseksi.

Vieraskieliset sanat iskeytyivät tajuntaan

Pohjoissuomalaisten muisteluuissa¹¹² esiintyy toistuvasti niin mainintoja hämmennyksestä, jonka saksalaisten yllättävä saapuminen aiheutti kuin muistikuvia saksalaisista joukoista jokapäiväisenä näkynä. Muistot luultavasti kuvaavat melko yleispätevästi suomalaisten arkituntoja läpi maan. ”No kyllä se oli niin, että ei oikein kukaan ymmärtänyt mitä tapahtuu”, kuvaili Leila Salmi sitä hämmennystä, kun ensimmäiset kauttakulkusopimuksen mukaiset joukot saapuivat Vaasan satamaan syksyllä 1940.¹¹³ Salmi oli 17-vuotias, kun hän seurasi Vapaudenpatsaan kupeelta kaupunkiin saapuneiden ensimmäisten saksalaisjoukkojen marssia kaupungin keskustassa:

Joo ja se oli aivan upeata se marssiminen ja mä muistan vielä laulun, jota he lauloivat siinä [laulaa:] hailii, hailoo, halaa, hailii, hailoo, halaa, ja sitten rautakengät kopisi siihen katukiveykseen ja oli *Edelweiss* lakissa ja se oli niin upeata että. Näitä, näitä sanotaan vuoristolauluja ne lauloivat, ne oli kai sitten suurin osa tai siellä oli paljon Tirolista ja myöskin baijerilaisia jotka puhuvat omaa murrettansa ja itävaltalaisia.¹¹⁴

Kukaan paikallaolijoista ei ollut tiennyt ennakkoon etujoukkojen saapumisesta kaupunkiin, joten kaupunkilaiset seurasivat ”monttu auki” ihmetellen, että ”mitä tämä nyt meinaa”.¹¹⁵ Ja kun saksalaisjoukot vuotta myöhemmin saapuivat pohjoisen pieniin maalaiskyliin asti, oli se paikallisille asukkaille yhtä lailla mieleenpainuva tapaus, joka – kuten Eino

112 Arrela & Rännäli 1991.

113 Ensimmäiset kauttakulkujoukot saapuivat Vaasaan 22.9.1940; Vehviläinen 1986: 218.

114 Leila Salmen puhelinhaastattelu 4.1.2021.

115 Leila Salmen päiväkirjateksteistä ”Muistelmia sotavuosilta”.

Dannberg on muistellut – ”hämmensi monella tapaa kylän elämää”.¹¹⁶ Tuulikki Soini kirjasi päiväkirjaansa, kuinka Parkkinassakin kaikki liikenevä tila oli ahdettu täyteen vuoristoarmeijan parakkeja: ”Saksalaisten *Feldpost*, kenttäposti, on miltei kioskia vastapäätä.”¹¹⁷ Rintamalla tai rintamalta siirtyviä joukkoja majoitettiin kyläkouluihin, upseereita yksityisiin koteihin. Pohjoisen kaupunkien ja liikenneväylien risteyskohdissa sijaitsevien kylien asukkaat seurasivat, kuinka saksalaiset perustivat heidän naapurustoonsa esikuntayksikköjään, puhelinkeskuksia, rautateitä, varustevarastoja tai jopa oman panimon tai makkaratehtaan.¹¹⁸ Samalla yritettiin ymmärtää sekä syntyneitä tilannetta että ihmisiä, jotka sen toivat tullessaan. Kuten Junila on omaan kyselyaineistoonsa viitaten todennut, ”tulijat vieraine kielineen ja outoine tapoineen olivat ’vähän kuin teatteria hiljaiselle kylälle’”.¹¹⁹

Pohjois-Suomen kaupungit ja kauppalat, Rovaniemi luonnollisesti etunenässä, saivat tästä teatterista kaikkein elävimmät näytökset. Saksa puhuttiin kaduilla, majoitusliikkeissä, partureissa, ravintoloissa ja työmailla, ja saksalaiset komentosanat tai sotilassanasto sekä kadulla, yhteisissä juhlissa tai saksalaisen propagandakomppanian (PK 680) ylläpitämän radioaseman (*Soldatensender Lappland*) lähetyksissä kuullut, sekä saksaksi että suomeksi kuulutetut puhe- ja musiikkiohjelmat normalisoituivat monille osaksi arjen äänimaisemaa.¹²⁰ Kaikesta kuullusta tarttui sanoja, sanontoja ja laajempaakin kielitaitoa omaan kielenkäyttöön kuulijan kulloisenkin tarkkaavaisuusasteen tai käyttötarpeen mukaan. Kuten Leo Hynynen muistelee, kohtaamiset Sallan seudulle saapuneiden saksalaisjoukkojen kanssa kartuttivat pikkupoikien sanavarastoa ja täyttivät heidän taskunsa makealla:

Rautatie valmistuikin pikavauhdilla, saksalaiset vuoristojääkärit ja SS-joukot saapuivat ja lentopommivarastot kylän pinnassa

116 Arrela & Rännäli 1991: 76.

117 Soini 1997: 161.

118 Arrela & Rännäli 1991: 151, 199.

119 Junila 2000: 293.

120 Saksalaisten radioasemien perustamisesta Rovaniemelle ja Norjan Vesisaareen lähemmin Vihonen 2011: 257–259.

täytyivät pienistä ja suurista, jopa useamman tuhannen kilon pommeista. Pistoraide varastolle pienvaunuineen oli mieluisa oleskelupaikka pojille, samalla se oli ensimmäisiä saksalaisten tapaamispaikkoja. Tulimme tutuiksi. Vieraskieliset sanat iskeytyivät tajuntaan ja ”heil”-tervehdyskin sujui kuin oikeilta sotilailta. Meistä tykättiin varmasti, sillä suklaa, marmeladi ja pomponssit eli karamellit eivät meiltä enää loppuneet. Siitä pitivät huolen saksalaiset sotilaat, joiden omat lapset olivat kaukana ja joiden sijaisen osassa me saimme nyt toistaiseksi olla. Mekin tosin kaukana omalta kotiseudultamme, Laatokan rannalta.¹²¹

Saksan kieli asettui myös osaksi visuaalista kielimaisemaa kylteissä, joilla saksalaiset nimesivät uudelleen paikkakunnalla jo olemassa olevia tai itse pystyttämäänsä rakennuksia vieraan sotavoiman toimipaikoiksi. Nimeäminen ”käänsi” suomalaiset kiinteistöt ja paikat saksalaiseksi sota- toimialueeksi ja kielellisesti paitsi niiden uuden käyttötarkoituksen myös uuden vallankäyttäjän saapumisen.¹²² Saksankieliset kyltit ja tienviitat muistuttivat näin paikkakuntalaisia vieraiden joukkojen läsnäolosta silloinkin, kun nämä itse eivät olleet liikkeellä.¹²³

Näkyvintä läsnäolo oli tältäkin osin Rovaniemellä, jossa kauppalan koulurakennukset ja monet muut keskeiset kiinteistöt päätyivät saksalaisten rintamantakaisten yksikköjen käyttöön: Keskuskoululle sijoittui vuoristoarmeijan pääesikunta (*Armeeoberkommando*), Yhteiskoululle paikalliskomendantin virasto (*Ortskommandatur*) ja Kivikoululle saksalaisjoukkojen rintamaesikunta (*Frontleitstelle*). Kauppalan urheilukenttä muuttui ilmavoimien autohuoltokeskukseksi (*Lager Alter Kolonnenhof*) korjauspajoineen ja majoitusparakkeineen, kun taas saksalaisten perustama urheilukenttä nimettiin mahtipontisesti marsalkka Rommelin mukaan (*Sportsbahn Feldmarschall Rommel*). Kylttejä vaihtamalla kauppaan ilmestyi rakennuksia, joissa huolehdittiin saksalaisten sotilaiden terveydestä (*Zahnstation Heer* ’armeijan hammasasema’; *Feldlazarett*

121 Arrela & Rännäli 1991: 108.

122 Vrt. ”power of naming” Pratt 1992: 33; Footitt 2012: 225–226.

123 Junila 2000: 75.

Kuva 4. *Haus der Kameradschaft* Rovaniemellä elokuussa 1943. Saksalaisten rakentamassa talossa pidettiin saksalaisia ja suomalais-saksalaisia viihdytystilaisuuksia. (SA-Kuva/140925, TK-kuvaaja luutnantti Pekka Kyytinen. CC BY 4.0.)

'kenttäsaaraala'; *Entlausungsanstalt* 'täisauna'), tarjottiin sotilaskotipalveluita (*Soldatenheim* 'sotilaskoti', *Soldatenheim Fliegerhorst* 'lennoston sotilaskoti') tai joihin rintamalle siirtyvät tai lepovuorossa olevat sotilaat majoitettiin (*Urlauber-Lager* 'lomaleiri', *Barackenlager* 'parakkileiri')¹²⁴.

¹²⁴ Mikkonen 2017a: 71–76, 130 ja 179; Kalevi Mikkosen teoksen toinen osa sisältää yksityiskohtaisen kuvauksen saksalaisille vuokrattujen maa-alueiden, rakennusten ja huoneistojen käytöstä Rovaniemen kauppalassa ja maalaiskunnassa. Viitteitä kauppalan kielimaisemasta löytyy myös Pertti Hartikaisen verkkojulkaisusta "Saksalaiset Rovaniemen seudulla 1940–1944".

Sotilaiden mukana Pohjois-Suomeen saapui myös saksalainen kulttuuri. Saksalaisen propagandakomppanian organisoimat taiteilijavierailut ja muu viihdytys- ja valistusohjelma sekä vuoristoarmeijan oma kirjakauppa tarjosivat ajanvietettä sekä vieraan armeijan sotilaille että paikalliselle väestölle.

Nimimerkki ”Reetta” muistelee saksalaisten kyläläisille tarjoamia elokuvailtoja:

Saksalaisilla oli Alexander Lutter -niminen tulkki, joka kävi, aina kun olivat saaneet uuden filmin, kutsumassa lomalla olevia sotilaita ja muita kyläläisiä katsomaan niitä. Eihän niistä paljon mitään ymmärretty, jonkun sanan sieltä täältä, mutta olivathan kuvat eläviä ja musiikki tarpeeksi mukaansa tempaavaa kiehtoakseen meitä nuorempia kyläläisiä. Sotatilannekatsaukset olivat kauheita: laivojen upottamisia, lentokoneiden pudottamisia, pauketta, räjähdyksiä. Ne oli pakko katsoa, koska ne olivat ennen varsinaista filmiä. Sen lisäksi että käytiin katsomassa elokuvia, tulkki kävi pyytämässä isoja tyttöjä heidän parakilleen tanssimaan. Vanhemmat eivät tykänneet siitä oikein hyvää.¹²⁵

Oma lukunsa oli tässä suhteessa Rovaniemen keskustaan vuonna 1943 valmistunut, joka suuntaan näkymää hallinnut *Haus der Kameradschaft* (’toveruuden talo’). Sen suojissa järjestettiin vuoristoarmeijan omia juhlatilaisuuksia ja vietettiin myös suomalaisia juhlapäiviä, ja monet kulttuuritilaisuudet olivat myös paikallisväestön ulottuvissa tai suunnattu – kuten seudun lapsille järjestetty joulujuhla – suoraan heille. Ohjelmatarjontansa myötä *Haus der Kameradschaft* toimi valmistuttuaan rintamantakaisen alueen keskeisenä aseveljeyden näyttämönä.

Aseveli oli siis näkyvästi läsnä, ”konkreettisesti olemassa oleva toimija, osa pohjoissuomalaista arkipäivää”, myös kielellisesti.¹²⁶ Saksalaisjoukkojen läsnäolo suomalaisten arjessa merkitsi sekä passiivista

125 Arrela & Rännäli 1991: 113–114.

126 Junila 2000: 304.

altistumista että tarpeen tullen aktiivista tutustumista uuteen kieleen hyvin eri tavoin. Rovaniemeläislapsen oppivat tuntemaan kenraali Dietlin kulkureitin tämän hirsimajalta pääesikuntaan ja nimeämään sen *pompomstrasseksi* ('karkkikatu') koska komentajalla oli tapana jaella tapaimilleen lapsille makeisia (*Bonbons*).¹²⁷ Saksan kieli asettui joksikin aikaa osaksi pohjoissuomalaisten arkipäivää – töissä saksalaisten rakennustyömailla, hevosmiehenä, keittiöissä tai toimistoissa, virallisessa kaupankäynnissä ja epävirallisessa vaihtokaupassa eli ”besorkkauksessa”¹²⁸, yhtä hyvin kuin kotoisemmissa tapaamisissa, joissa saunotettiin tutuiksi tulleita saksalaisstiloita leipää, säilykkeitä ja konjakkia vastaan. Lapset juoksivatkin niin vanhempiensa ja muiden kyläläisten kuin saksalaisstiloilaidenkin asioilla, nappasivat saksalaispuheesta kuulemiaan tai kylteistä ja tienviitoista lukemiaan sanoja ja sanontoja käyttöönsä, ja mitä enemmän kielitaitoa karttui, sitä enemmän siihen myös tukeuduttiin.

Olavi Heikkinen oli 14-vuotias, kun ensimmäiset saksalaiset ja itävaltalaiset vuoristojääkärit saapuivat seudulle:

Minäkin siinä vähitellen tulin tutuksi niiden vartiomiesten kanssa, jotka olivat pääasiassa itävaltalaisia miehiä. Yllättävän helposti mielestäni opin saksan kielenkin, joten niiden kanssa oli helpompi tulla toimeen. Minä kävin vielä kansakoulua ja toimin paljon niiden asiapoikana. Toin tullessani koulusta niille usein postikortteja, kirjoituspapereita sekä kirjekuoria. Sain palkakseni suklaata ja karamelliä.

Sitten he alkoivat kysellä, saisivatko he meillä ruveta käymään saunomassa. Minä kysyin isältä ja äidiltä luvan, jonka sain. Minä ilmoitin sen heille, josta he olivat iloisia. Sen jälkeen oli saunassa kävijöitä aivan tarpeeksi. He toivat meille limppuja ja säilykepurkkeja, jotka olivat tietenkin meille erittäin tarpeellisia.¹²⁹

127 Mikkonen 2017a: 98.

128 Taustalla on saksan varustelua ja hankintoja kuvaava verbi *besorgen*.

129 Arrela & Rännäli 1991: 95.

Rakel Hyvärinen kertoo poikien sotaleikeistä ja kontakteista saksalaisjoukkoihin:

Pojat olivat leikkineet sissisotaa koko kesän. He ryntäsivät joka junalle ja olivat oppineet aika paljon saksaakin – nämä kansakoululaiset päihittivät oppikoululaiset puhumisessa. He olivat mestareita viittilöimään ja ottamaan selvää asioista. Eipä siis ihme, että pojilla oli vakituisen suklaata. Joskus he jopa toivat säilykepurkkeja ja muutakin syötävää.¹³⁰

Oli tultava toimeen olemattomalla tai vähäisellä kielitaidolla (”Ei Maija eikä kukaan muukaan talossa osannut puhua saksa, mutta he viittelöivät saksalaisille.”¹³¹) tai haettava apua kielitaitoisilta naapureilta tai kyläläisiltä koululaisista vanhuksiin, jos saksalaisjoukkojen omat tulkit tai suomalaiset yhteysupseerit tai tulkit eivät olleet ulottuvilla.

Tuulikki Soini kuvaa tyttövuosien päiväkirjamerkinnoissään saksalaisjoukkojen saapumista Petsamoon ja suoraan Soinin kotipihalle:

Ensimmäinen autopari hipoi talon porrasta. Sitten ajurit menivät rantatörmään ja palasivat sieltä kaadettu koivu mukanaan. Hyväkääät naamioivat niillä autojaan. Äidin koivuilla!

Se syytti mummon. En varmasti ikinä unohda raivoisaa mummoa, joka meni miesten kimppuun, kiskoi sahoja niitten käsistä ja huusi: – Niht röören, niht röören privatvermöögen [’Ei saa kajo-ta, ei saa kajota yksityisomaisuuteen’]. Oli mummo jotain oppinut Idan saksalaisasiakkaita palvellessaan.

Mummo sai tolkutettua miehille, että hakekaa koivunne metsästä, ja sieltä ne sitten lähtivätkin niitä hakemaan. Alkoivatkin kaataa sileäksi laittaa myöten. Se oli pappilan metsää, jotain senkin pelastamiseksi oli tehtävä.

Mummo alkoi kysyä missä offitser, ja sai sellaisen käsiinsä. Mies oli Hauptmann Singer, joka puolestaan kutsui tulkin neuvotteluun.

¹³⁰ Hyvärinen 1983: 285.

¹³¹ Arrela & Rännäli 1991: 80.

Tulkin nimi oli Willy Caspari. Huonosti hän puhuu suomea, mutta sen verran, että loput äidin koivut saatiin pelastettua. Pyysipä Singer anteeksikin aiheutettua vahinkoa. Pappilan metsäänkin lupasi kaataa säästellen, mutta paljon sieltä on puuta kaadettava sinne rakennettavien parakkien tieltä.¹³²

Aikalaisuistelmista löytyy paljon kuvauksia siitä, kuinka saksalaisotilaat olivat innokkaita kyläilemään paikallisten asukkaiden kotona, mikä tietysti synnytti sekä satunnaisia että suunniteltuja kielenoppimistilanteita. Tuulikki Soini kuvaa, kuinka edellä mainittu tulkki Caspari alkoi käydä heillä säännöllisesti iltaisin ja toi mukanaan suomalais-saksalaisen sanakirjan, jonka avulla hän sitten opetti suomalaistuvassa saksaa.¹³³

Aseveljen vieraat tavat

Oman osansa vieraasta kielestä ja oudoista tavoista saivat luonnollisesti myös suomalaiset rintamasotilaat, joille suomalais-saksalainen aseveljeys konkretisoitui yhteisissä sotilasoperaatioissa ja taisteluissa, niiden valmisteluissa sekä yhteiselossa taisteluiden välissä, loppoajalla. Aseveljien kohtaamisista ja keskinäisestä kanssakäymisestä alkoi jäsenyää jo sodan aikana kertomuksia erilaisuudesta ja vieraudesta, jotka ovat jääneet pysyväksi osaksi suomalaista kollektiivista muistia. Kertomuksiin tiivistyivät suomalaisen sotilaan omat aseveljeyden kokemukset tai kuulopuheista omaksutut näkemykset saksalaisesta sotilaasta, muistikuvat tapojen vieraudesta sekä suomalaisten ja saksalaisten sotilaskulttuurien eroista.

Annikki Kariniemen romaanissa *Veren kuva* pohjoissuomalainen Janne purkaa vaimolleen kirjeitse ärtymystään saksalaisotilaiden läsnäolosta:

¹³² Soini 1997: 151.

¹³³ Soini 1997: 150–171.

Kuva 5. Suomalais-saksalaista aseveljeyttä: pojat Kiestingin liepeillä soittamassa hanuria 21.8.1941. (SA-Kuva/43671, TK-kuvaaja Hedenström. CC BY 4.0.)

He jaksavat joka aamu pestä itsensä ja raakata partansa ja suitsuttaa oodekolonkinsa, niin että ällöttää. Odotan vain hartaana, että pian tulisi sääski ja voisi alkaa pikiöljyn valelemisen kasvoille ja parroille. Sitten kun he tuon aamuseremoniansa ovat tehneet, ovat he kohta valmiit jatkamaan matkaansa, ja siinä ja siinä on etteikö heillä ole 'krakut' kaulassa. Salonkikelpoisia siis, täälläkin keskellä erämaata. Mutta luulevatko he että he sillä voittavat sodan? Hä? Tulee mieleen ne talvisodan ruotsalaiset vapaaehtoiset. Kyllä heilläkin unohtui hajuvesi ja lihapullat ja sokkertrikka ja öörfiilat kun sotaan tuli tosilähtö. Siispä siinä suhteessa odotan aikaa parempaa, sillä arvaathan miltä suomalainen mies täällä näyttää, niin sotamies kuin upseerikin. No, ei haise hajuvesi eikä kiillä naama, tämä kovakasvo, partaveden jäljiltä vaan silkka sissinsänki pistää esiin naamasta kuin naamasta ja kattaa melko tiheästi kuulaankin posken.¹³⁴

134 Kariniemi 1971: 56.

Niin historiantutkimuksessa kuin aseveljeyttä käsittelevässä kirjallisuudessa (autobiografisessa, puolidokumentaarisessa ja fiktiivisessä) näkyy suomalaisen kollektiivisen muistin kuva saksalaisesta aseveljestä mukavuudenhaluisena, sliipattuna soturina, jolle suomalainen korpi oli lamaannuttava paikka ja joka piti viimeiseen saakka kiinni sotilaskurista ja -hierarkioista. Kokemukset tiivistyvät stereotyyppiseen mielikuvaan ja vertailuun, jossa suomalainen sotilas vetää pidemmän korren juuri siinä, mikä on kertojan viitekehyksessä olennaista eli taistelussa yhteistä vihollista vastaan: Vihollinen voitettiin korpisoturin ylivertaisilla hiihto-, suunnistus- ja taistelutaidoilla ja tilanteen vaatimalla oma-aloitteisuudella, ei niinkään sotilaskurilla ja kölninvedellä.¹³⁵

Muistoissa tiivistyy myös kertomus samanaikaisesti sekä ruoka-huollostaan erinomaisesti että varustukseltaan pohjoisiin talvioloihin (ainakin aluksi) huonosti varustautuneesta armeijasta, mikä synnytti tilaisuuden kaupantekoon aseveljien välillä: saksalaiset saivat lämmintä ylle, suomalaiset lämmikettä rinnan alle – lämmikettä, joka näennäisesti korjasi jopa kielitaidon puutteet.

Yliluutnantti V. Arrela tarinoi *Kansa Taisteli* -lehdelle kirjoittamassaan jutussa ”Lasikantinen sanakirja”:

Jo välirauhan syksy 1940 toi Lappiin ensimmäiset saksalaiset vihreätakit. Saapuivat ”baubatallonit” pystyttämään parakkeja pitkin Petsamon tien vartta ja erikoisesti Rovaniemelle sellaisessa tahdissa, että kiertävä kasku kertoi, ettei Rovaniemellä kaljupää uskalla nostaa lakkiaan, koska saksalaiset pystyttävät parakkejaan kaikille paljaille paikoille. Siellä alkoi ensimmäinen veljeily näiden tulevien aseveljien kanssa. Alkoi kuten jatkuikin ”nixkonjakin” voimalla. Rajavartioston kentälle nousi ensimmäinen kanttiini, josta suomalaisen harmaatakkikin sai apua kuivan kurkkunsa kostukkeeksi. Siellä kulkivat ensimmäiset toverukset halakaulassa – vihreätakki ja harmaatakki. Saksalainen iloisuutensa voimassa ja suomalainen

135 Ks. esim. Vehviläinen 1984: 336; Lähteenmäki 1999: 92. Myös rintaman valvontaupseerin Taavetti Heikkisen päiväkirjasta välittyy varsin kriittinen kuva saksalaisten toimintakyvystä.

saksalaisen konjakin lämmittämänä. Kielitaitoa ei tarvittu. Hyvin ymmärsi suomalainen, mitä saksalaisen ”sehr gut” [’oikein hyvä’] hokema tarkoitti, julistaessaan ympäristölleen, että hyviä miehiä nämä Hitlerin pojat, kun heti alkavat kutsua serkuksi.¹³⁶

Alkoholin saatavuus ja runsas käyttö saa paikoitellen sekä sotilaiden että kotijoukkojen muisteluissa lähes myyttisiä mittoja, eikä vähiten siksi, että juuri siihen kiteytyi niin saksalaisen ruokahuollon ylenpalttisuus ja erilaisuus kuin myös yksi keskeisistä stereotyyppisistä kulttuurieroista aseveljien välillä, joka omalla tavallaan myös määrittä aseveljeyden arkisuhteita: Vuoristoarmeijalle arkinen itsestäänselvyys ja huollon peruselementti, suomalaiselle sotamiehelle haluttu harvinaisuus, jonka kulutusta valtiovalta pyrki hillitsemään hinnoilla ja myyntirajoituksilla. Runsaasti käytettynä – saksalaisittain nautittuna tai suomalaisittain humalahakuisesti juotuna – se aiheutti kupruja arkiseen rinnakkaiseloon: riitoja, väkivaltaisuutta ja kuolonuhrejakin, joiden selvittelystä aiheutui, kuten jäljempänä nähdään, runsaasti työtä Yhteysesikunta Roin tulkeille ja yhteysupseereille.¹³⁷ Mutta samanaikaisesti siihen liittyy myös tarinoita tilanteista, joissa alkoholi toimi ikään kuin aseveljeyteen liittyneiden jännitteiden lieventäjänä, törmäysten pehmentäjänä ja suomalaisten kielenkantojen rentouttajina.

Vähän myöhemmin Arrela kuvaa kohtaamistaan Wehrmachtin valio-pataljoonaksi mainitun komentajan, Hauptmann Manntayn kanssa:

Hyvin joviaallinen herra. Joutuessani parin päivän ajan toimimaan hänen pataljoonassaan yhteysupseerina tutustuin häneen tarkemmin. Kun saksankielen taitoni ei ollut niitä kaikkein parhaimpia, niin ennen yhteisiä neuvotteluja oli herra Hauptmannin käsky lähettilleen:

136 Arrela 1957: 1; samansisältöinen tarina löytyy myös *Sotasavotta. Korsuelämä 1939–1944* -korsuperin-nekirjoituksista, ks. Nyman ja muut 1974: 200–201.

137 Ks. lähemmin Vehviläinen 1984: 336 ja 1987: 355; alkoholin käytöstä ja alkoholin liittyvästä rikollisuudesta ja irtolaisuudesta ks. Junila 2000: 244–262. Junilan tiivistys on tässä yhteydessä varsin kuvaava: ”Aikalaiskertomusten mukaan saksalainen konjakkivi meniessä suomalaisen miehen siinä, missä saksalaiset sotilaat veivät mukanaan naiset.” Mts.: 244.

– Tuokaa sanakirja! Tavallisesti tämä sanakirja oli lasikantinen, mutta sitä lehteilemällä asiat selvenivät.¹³⁸

Kuva alkoholin tärkkäämästä rinnakkaiselosta ja alkoholista puutteellisen kielitaidon täydentäjänä on tietysti vain osa kokonaisuutta, varsinkin kun tavallisen rivisotilaan kokemukset ”lasikantisen sanakirjan” käytöstä aseveljien välisissä keskusteluissa olivat todennäköisesti hyvin toisenlaisia kuin upseerien. Kuten Maria Lähteenmäki on kuvannut, päällystön arki tundran ja korpimetsien parakeissa sujui tietysti toisenlaiseen tapaan ja erityisesti paremmin eväin kuin tavallisten suomalaisten työmiesten ja rivisotilaiden yhteiselo saksalaissotilaiden kanssa. Tarveaineita ”kamraattien” kanssa nostettaviin veljenmaljoihin riitti kuitenkin myös rivimiesten saksalais-suomalaisilla ”ryyppypäivillä”.¹³⁹ Anekdootit alkoholivetoisesta ongelmanratkaisuista paljastavat samalla itse ongelman eli kommunikaatiovaikeudet kahden toisilleen vierasta kieltä puhuvan, mutta yhteistyössä sotivan sotavoiman välillä. Kieli ja erityisesti yhteisen kielen puute määritteli aseveljien rinnakkaiseloa ja yhteisiä operaatioita, ja kielimuuria yritettiin purkaa kaikin käytettävissä olevin keinoin. Veikko Laitinen muisteli rintaman yhteisiä kieliopintoja:

Meidän telta oli ihan niiden seassa, kuten saksalaiset itse sanoivat ”punkka”. Kun tähän aikaan silloin ja nyt on pitkät pimeät eikä saksalaisilla punkkassaan ollut valaisimia, kun se mahtollinen nuotio, niin kaksi lähintä naapuria olivat meidän teltassa joka ilta. Me kukaan ei osattu saksaa eivätkä he suomea, niin meillä oli erittäin hauskaa ne kielioppitunnit. Kyllähän ne esineet ja joka voitiin vaikka piirtää, selvisi, vaan asioiden ymmärtäminen oli hankalaa ja hauskaa. [– –] Joka tapauksessa kaverit olivat hauskoja ja koheteliaita. Kävimme me joskus heidän punkkassa vaan kun sinne ei sopinut kun yksi vieras kerrallaan ja savu pisti silmiin.¹⁴⁰

¹³⁸ Arrela 1957: 5.

¹³⁹ Lähteenmäki 1999: 84 ja 94.

¹⁴⁰ SKS KRA. Laitinen, Veikko Korsu 24. 1973.

Taistelujen välillä oli tietysti aikaa tutustua taistelutoveriin ja hänen kieleensä elekielen tai piirrosten ohjaamalla kielikursseilla, mutta niiden ”oppimäärät” määriteltiin todennäköisesti inhimillisten perustarpeiden valossa. Tavoitteena oli pystyä tarpeen tullen vaihtamaan edes muuttaman sanan ruuasta, juomasta, vaatteista, säästä, aseistuksesta, varusteista tai, rintataskusta kaivetun kuvan säestämänä, kaukana kotona odottavasta perheestä. Itse taisteluissa koettuja kommunikaatiovaikeuksia ei näillä oppitunneilla varmaankaan korjattu. Rintamalinjoilla erilaiset sotilaskulttuurit kohtasivat konkreettisimmillaan suomalais-saksalaisissa yhteispartioissa, joissa suomalaisia taistelijoita nyppi kielivaikeuksien lisäksi saksalainen komentokulttuuri.¹⁴¹

Annikki Kariniemen romaanihenkilö Janne on siirtynyt osastoinen pois saksalaisten läheisyydestä ja piirtää kirjeessään kuvan jermun ja preussilaisen yhteistyöstä:

Itse asiassa olemme tuosta [uudesta] komennuksesta kaikki hyvillämme. Onhan siellä enemmän omakielistä joukkoa. Täällä on miehistöllä ollut joskus vaikeuksia. Ajattele nyt saksalainen ja suomalainen sotamies rinnakkain! Jermu ja preussilainen – siinä on helvetin suuri ero. Mutta täytyy sanoa että taistelussa ovat tasavertaisia, ei jää toinen tai toinen piileksimään toisen selän suojaan, molemmat ovat uljaasti keulassa. Ja kaikki on tasattu, muonat ja murjut. Soturin elämä on aina samaa tuhattulimmaista paskaa silloin kun sodassa ollaan. Ja kun tapellaan ei joudeta kinastelemaan. Entä mitä osattaakaan kun ei ole yhteinen kieli, ja vahinko ettei saksalaisilla ole niitä ytimekkäitä kirosanoja kuin on meillä tuo perkeleenhelvetti ja saatanankristus. Tietenkin heilläkin on omat voimasanansa, mutta suomalaisen korvaan ne kuuluu pelkältä hysyttelyltä.¹⁴²

Kariniemen romaanihenkilö antaa saksalaisten ja suomalaisten sotilaiden eroista ja sotamiehen elämästä yhdenlaisen, kaunokirjallisesti

¹⁴¹ Lähteenmäki 1999: 92.

¹⁴² Kariniemi 1971: 129–130.

sävytetyn todistuksen. Konkreettisia dokumentteja suomalaisten ja saksalaisten sotilaiden elämästä ja sen äkillisestä päättymisestä löytyy yhteysupseerien viikkokertomuksista. Seuraavassa viikkokertomuksen otteessa luutnantti Luomi raportoi yhteispartiosta, joka lähetettiin jäljittämään suomalaisen naisen kimppuun hyökänneitä partisaaneja.

14.10. aamun valjetessa lähdin Oblt. Wahlin kanssa järjestämään takaa-ajoa. Tällöin oli paikalla jo pion.vänr. Pentti Perttunen kymmenen pioneerin kanssa Märkäjärveltä. Saksalaisia oli 1+20. Joukkue lähti Oblt. Wahlin johdolla seuraamaan jälkiä, jotka voitiin nähdä vähästä lumesta huolimatta. (Itse sain käskyn lähteä yhteyden pitoon Kelloselkään, koska oletettiin kolmen 9.10. nähdyistä kuudesta ryssästä olevan liikkeellä myösseudulla, sekä myöhemmin Sallaan huoltamaan haavoittuneita. Vänr. Perttunen saksaa puhuvana toimi takaa-ajossa tulkkina.) Joukkue eteni suomalaiset kärkenä luoteeseen Majavanevaa kohti. Ryssät huomasivat n. 7 km:n päässä olevansa takaa-ajettuja ja koettivat eksyttää meikäläisiä. Oblt. Wahl kulki kahden taistelulähettinsä ja koiransa kanssa n. ½ km pääjoukon jäljessä. Tällöin alkoi koira tuijottaa yht'äkkiä parinkymmenen metrin päässä olevaan tiheikköön, Oblt. Wahl huomasi ryssän tähtäävän kp:llä, heittäytyi maahan ja alkoi ampua pistoolillaan ryssä. Syntyi lyhyt kahakka, jolloin Wahl katsoi viisaammaksi vetäytyä. Ryssillä oli liian suuri tulivoima. Vänr. Perttunen lähti nyt miehineen laukauksia kohti. Hän eteni rinnallaan alikers. Lähdemäki. Jälleen tuli odottamatta tulta väijyksistä, alikers. Lähdemäki sai luodin vatsaansa ja kaatui. Perttunen ryhtyi heti motittamaan vihollista. Vasemmalta kiertävä alikers. Lammassaari haavoittui polviin. Loppukahakassa jo haavoittuneet ryssät eivät tahtoneet antautua, jolloin saksalainen pk teki lopun kahakasta.¹⁴³

Monet muistikuvat ja kertomukset saksalaissotilaiden selviytymisestä pohjoisessa Suomessa liittyvät ennen muuta siihen, miten armottomaan

143 Luomi Willamolle 25.10.1942, "Toimintakertomus ajalta 11.10.–25.10.42", T-5471/1–3.

testiin saksalaisten sotataidot joutuivat sodan ensimmäisenä vuonna ja erityisesti talvella 1941–1942. Menestys jäi kauaksi tavoitellusta ja tappioluvut nousivat suuriksi. Kun kävi ilmi, miten riippuvaisia saksalais-sotilaat olivat suomalaisten maastontuntemuksesta ja partiointitaidoista, alkoi asevelisaksalaisen kuva suomalaisten korpisoturien silmissä rapistua.¹⁴⁴ Pohjoinen luonto loi taisteluille aivan toisenlaisen näytännön kuin mihin saksalainen sotilas oli tottunut eteläisemmillä rintamalinjoilla. Järkytys, pelko, pettymys ja ihmetys – siinä varmaankin tunteet, joita itäinen tai pohjoinen Suomi ja sen jänkä- ja korpimaisemat nostivat pintaan saksalaissotilaan saapuessa uuteen asemapaikkaansa kesällä 1941. Kun päivät vielä alkoivat lyhentyä ja varsinkin talven kaamosaika lähestyä, oli mielialoja vaikea pitää kurissa, saati koholla. Saksalaistunnelmia suomalaisessa erämaassa kuvaa luutnantti Arrela:

Metsä oli heille die Hölle – helvetti –, joka kauhistutti heitä, avomaiden ja kaupunkien asukkaita. Se loi heihin yksinäisyyden pelon, joka purkautui valittaviin huutoihin heti, kun toinen oli pansaan takana piilossa silmiltä: – Max! Wo bist du? Hier Fritz! – Max! Missä olet? Täällä Fritz!

Ymmärsimme heitä ja autoimme heitä. Myöhemmin totesimme, että he olivat ottaneet opiksi liiankin hyvin. Tämä silloin, kun aseveljistä oli olosuhteiden pakosta tullut vihollisia.

[– –]

Vasemmalla siivellämme oli e.m. saksalainen osasto, jonka kanssa ystävyystimme. Muistan nuoren luutnantti Hanckenin, joka oli kotoisin etelä-Saksasta [sic]. Muistan hänen murheensa, kun aurinko katosi talviselta taivaalta.¹⁴⁵

Erot kielessä, kulttuurissa ja sotilaskulttuureissa sekä itä- ja pohjoissuomalaisen erämaan vieraus ja sen aiheuttamat fyysiset ja henkiset vaikeudet määrittivät suomalaisten ja saksalaisten sotilaiden kontakteja. Jotta erot ja kommunikaatiovaikeudet eivät vaarantaisi sotilasoperaatioita ja

¹⁴⁴ Vehviläinen 1987: 356, Lähteenmäki 1999: 93.

¹⁴⁵ Arrela 1957: 3 ja 6.

sitä kautta nakertaisi aseveljeyden julkikuvaa, kielitaitoisten sotilaiden ja siviilien välittäjätyötä tarvittiin taistelurintamalta kotirintamalle asti. Päämaja resursoi tätä varten yhteysupseereja ja tulkkeja tukemaan saksalaisjoukkojen läsnäoloa ja toimintaa pohjoisilla rintamalohkoilla ja niiden selustassa, mutta työsarkaa jäi myös siviileille.

Kielitaito pääomana

Saksan osaamisesta tuli resurssi, jolla oli sekä taloudellista että sosiaalista merkitystä. Kielitaitoisena oli helpompi puuttua kyläläisten tai perheen kokemiin saksalaisjoukkojen väärinkäytöksiin, täydentää sota-ajan säännöstelyn kurjistamaa ruokavaliota, luoda henkilökohtaisia suhteita sotilaisiin samoin kuin kohentaa omaa taloudellista asemaansa saksalaisjoukkojen palveluksessa. Aseveljeyden sisältöihin paneutunut tutkimus on osoittanut, miten suuri Saksan sotavoiman merkitys oli Pohjois-Suomen ja ylipäätään Suomen taloudelle kuin myös yksityistalouksille.¹⁴⁶ Vuoristoarmeijan operatiiviset tarpeet toivat Pohjois-Suomeen valtavasti työtä paitsi sotajoukkojen mukana tulleelle myös paikalliselle työvoimalle, ja lisäksi sen sotilaiden ostovoima oli huomattava. Työvoiman kasvava tarve näkyi kaikkialla taloudessa, joten myös kielitaitoisia henkilöitä tarvittiin jatkosodan aikana yhä enemmän saksalaisten kanssa kauppaa käyvien suomalaisyritysten myynti- ja vientikonttorien palvelukseen. Esimerkiksi syksyllä 1941 *Helsingin Sanomien* ilmoituksissa etsittiin toistuvasti saksaa ja suomea taitavia kirjeenvaihtajia tai konttoristeja, joiden tuli kone- ja pikakirjoituksen lisäksi kyetä kääntämään erityisesti suomesta saksaan ja päinvastoin.¹⁴⁷

Kielitaitoisia nuoria tarvittiin myös suomalaisten sotilasyksiköiden toimistoissa, tiedustelussa ja viestintätehtävissä, jotka toimivat vuoristoarmeijan joukoille alistettuina tai joille oli alistettu saksalaisia joukko-osastoja. Kyllikki Villa oli yksi niistä nuorista naisista, jotka päätyivät viestilotaksi tehtäviin, joissa kysyttiin konekirjoitus- ja saksantaitoa. Sak-

¹⁴⁶ Ks. esim. Junila 2000: 305–327, Westerlund 2008a: 132–145 ja Mikkonen 2017a: 33–37.

¹⁴⁷ Esim. *Helsingin Sanomat* 16.10.1941, 23.10.1941, 2.11.1941 ja 22.11.1941.

salais-suomalaiselle sanakirjalle oli jatkuvasti tarvetta Villan kehittäessä kielitaitoaan sekä saksalaista kirjallisuutta lukemalla että saksalaisosastojen sotilaiden kanssa juttelemalla: ”Pojat kehuvat minun puhuvan hyvin.”¹⁴⁸ Välttämätöntä saksan kielen taito oli viimeistään Tiiksjärven sotilaslentokentän ilmaoikeuskeskuksen puhelinlottana, jotta keskuksen välittämät viestit kulkivat päivittäin oikeisiin osoitteisiin. Elokuun 1942 loppupuolella Villa kirjoitti Rukajärven suunnalta äidilleen:

Tässä yhteydessä muistan, että Sinun pitäisi välttämättä tuoda minulle saksalais-suomalainen sanakirja. Olen vähän koettanut lueskella runoja ym. saksaksi, mutta siitä ei tule mitään ilman sanakirjaa. Hyvä se olisi muutenkin, kun nykyisin tulee puhuttavaksikin joka päivä. Vielä kolmisen viikkoa sitten en olisi uskonut pystyväni puhumaan saksaa puhelimesta, ja nyt jo juttelen joka päivä pitkät jutut. Kaipa on paras ottaa kaikki mahdollinen hyöty irti ja oppia tosiaan saksaa täällä. Muuten en erikoisesti voi sanoa pitäväni saksanmanneista. Kaikissa suhteissa, he ovat esim. vähän liian huoliteltuja ja sliipattuja näissä oloissa hyvin hoidettuine kynsineen, aina tiptop puettuina hansikkaita myöten – omat lentäjämme kuljeskelevat täällä resuisissa verryyttelypuvuissa, parta vähän pitkänä jne – ja tuntuvat kotoisilta, turvallisilta ja luotettavilta. Mutta seurustelen aina vähän näittenkin Staabin herrojen kanssa – en vakavasti senhän tiedät – kielenkin takia.¹⁴⁹

Kielitaito toi lisätehtäviä, kun suomalaissotilaat tarvitsivat tulkkia saksalaisen hammaslääkärin hoidossa tai saksalaiset suomalaisten rakennusmiesten kanssa.¹⁵⁰ Saksaa taitaville paikallisille ja lotille olikin erityisen kova kysyntä juuri siellä, missä suomalaiset ja saksalaiset toimivat rinnakkain tai niissä saksalaisjoukoissa, jotka asettuivat pohjoissuomalaisen naapureiksi ja joiden omat, Saksassa rekrytoidut ja koulutetut tulkkiresurssit eivät millään tavoin vastanneet todellista päivittäistä tarvetta.

148 Villa 2006: 132.

149 Villa 2006: 175–176.

150 Villa 2006: 230.

Tulkiksi päätyivät kaikki, jotka kynnelle kykenivät, ja kuten Junilan tutkimuksesta löytyvä ”Annikin” kertomus osoittaa, komennus kotikylään saapuneen saksalaisesikunnan tulkiksi saattoi olla hyvin pikainen:

Kuuden jälkeen juoksin (ilmavartiosta) kotiin ja suoraa päätä isän kontturiin, niin kuin sitä nimitimme. Siellä hämmentynyt isä ja saksalaiset odottivat kylän ainoata ylioppilasta tulkiksi, sillä ryhmä von Bleyerin esikunta oli asettumassa meille. – Saksalaiset luulivat minua Ilmaksi, mainituksi ylioppilaaksi. Kun kielsin sen saksaksi, jouduin kiikkiin. Olinhan vasta saksan alkeissa opintielläni. – Mutta tulkiksi minun oli siinä paikassa ryhdyttävä.¹⁵¹

Kärjistäen voisi sanoa, että mitä kauemmaksi tultiin tienrakennushankkeiden ojista konttoreihin ja saksalaisjoukkojen esikuntiin, sitä suurempi oli kielitaitoisen työvoiman tarve, ja sitä paremmat edellytykset kielitaitoisilla paikkakuntalaisilla oli nousta taloudellisilla ja sosiaalisilla tikkailta totuttua korkeammalle. Yhteysupseeri, vänrikki Gert Stude raportoi heinäkuussa 1942 sotavankien ankarasta kohtelusta ja mainitsee ohimennen myös nuoren suomalaistulkin nauttimat edut:

Vaikutti siltä kuin vankeja nyt pidetään ankarassa kurissa, niin-pä eräs vanki ammuttiin, koska jatkuvasti ei totellut käskyjä eikä tehnyt kunnollista työtä. Kuten Ivalossa oleva tulkki, sot.virk. Bo Gadolin (18 v., siviilissä oleva, joka on oikeutettu käyttämään sot.virk. luutn. virkapukua, saa saksalaisilta mk 4.000:- kuukausipalkkaa, lisäksi vapaa asunto) kertoi on mainitusta työpaikasta jo aikaisemmin päässyt sotavankeja karkuun, jolloin vartiomies sai pahoja vammoja.¹⁵²

Saksalaisten puuhia seuraamalla hankittu, edes auttava saksantaito vei nuoria poikia hevosmiehiksi, juoksupojiksi tai jopa työmaiden tulkeiksi. Tulkkaamalla ansaittu palkkio saattoi olla moninkertainen heidän rau-

¹⁵¹ Junila 2000: 322.

¹⁵² Stude Willamolle 18.7.1942, T-5471/1–3.

han ajan opettajiensa nauttimaan palkkaan verrattuna. Keskkoulussa, lukiossa tai yliopisto-opinnoissa opittu saksa riitti pätevöittämään monet nuoret tytöt ja naiset hyväpalkkaiseen toimistotehtäviin ja tulkeiksi rintamalinjojen takana olevien huoltoyksiköiden, ilmavoimien, sotilaslentokenttien ja -sairaaloiden, komendantinvirastojen tai kansallissosialistisen Saksan rakennushankkeita toteuttaneen *Organisation Todt*in palvelukseen.¹⁵³

Kielitaito oli saksalaisten palveluksessa olennainen ja välttämätön taito. Kieltä vain huonosti osaavalle työntekijälle tehtävät saksalaisten keittiöissä, kanttiineissa pesuloissa tai toimistoissa toimivat kielikylynä, jossa työ opetti tekijälleen myös siinä tarvittavan kielitaidon. Kun Wellamo Paananen päätyi tarjoilijaksi vuoristoarmeijan pääesikunnan (AOK:n) upseerikasinolle, niin ”kyökkikieli tarvittavine kohteliaisuuksineen” opiskeltiin kasinon keittiössä tarjoilujen välillä. Saksalaisista vain hyvin harvat osasivat suomea, joten suomalaistarjoilijoiden oli opiskeltava päivittäin, jotta jutustelu kasinon upseerivieraiden kanssa sujui edes auttavasti. Kuten Paananen muistelee, vaadittiin nokkeluutta ja nopeita hoksottimia, mutta ”kaikkein tärkein työväline” oli sanakirja. Kielitaito oli koetuksella päivittäin, joten ”sanakirja nuhraantui esiliinan taskussa”:

Tarjoillessani kenraaleiden pöytään olin kiusaantunut, kun en pystynyt antamaan suoraan vastauksia esitettyihin kysymyksiin. Opin nopeasti ymmärtämään tavanomaiset asiat, mutta vastaamiseen piti pyytää apua. Esimerkiksi kenraalileversti von Falkenhorst piti tapanaan kysyä lähes päivittäin, miten pieni tyttärenti ja miehenti voivat. [– –]

Väistääkseen turhia keskusteluja opettelin vastaamaan kenraalille äänensävyjä ja ilmeitä muuttaen muutamia vakiolauseita, joiden avulla selvisin nopeasti. Sanoin ”Jawohl, Herr Generaloberst, Danke Schön, Herzlichen Dank”. (Kyllä, herra kenraalileversti, kauris kiitos, sydämellinen kiitos.) Usein pääsin pulasta sanomalla ”Alles gut, Herr Generaloberst, Sie sind sehr freundlich” (Kaikki

153 Heiskanen 2018: 35 ja passim.

hyvin, herra kenraalieversti, te olette kovin ystävällinen), ja niin edelleen.

Suppeinkin sananvaihto ja kohteliaisuudet huomattiin ja toistuessaan ne synnyttivät kenraalin ja tarjoilijan välille arkipäiväisen työoveruuden, jonka hedelmiä olivat kotiin pienelle tyttärelle lähetetyt paketit täynnä kenraali von Falkenhorstin lahjoittamaa suklaata, makeisia, marmeladia ja muita herkkuja.¹⁵⁴

Kielipääoman vaihtoarvo näkyi näin paitsi poikkeuksellisen suurissa palkoissa myös muissa eduissa, kuten ruhtinaallisessa muonassa ja kulttuuripääoman kertymisessä: aseveljien tarjoamat työt toivat tarjolle myös toisenlaiset tavat ja tottumukset, samalla tavoin myös pääsy aseveljien kulttuuritilaisuuksiin avasi maailmaa oman siihenastisen elinpiirin ulkopuolelle.¹⁵⁵ Leila Salmen muistamat kokemukset ovat tästä hyvä esimerkki.

”LÄHDIN KUN HALUSIN KÄYTTÄÄ TÄTÄ SAKSAN KIELTÄ”

Kun vuoristoarmeijan alppijääkärit marssivat Vaasan keskustassa syksyllä 1940, ei Leila Salmi kuullut saksankielistä laulua ensimmäistä kertaa elämässään.¹⁵⁶ Kielikärpänen oli surahtanut Salmen korvaan jo lapsena, kun isä oli tuonut liikematkoiltaan Saksasta tuliaisena lasten gramofonin ja sen mukana joukon lastenlaululevyjä. Veljen kanssa kuunneltujen ja laulettujen laulujen sanat jäivät mieleen ja herättivät lapsen mielenkiinnon saksan lisäksi muihinkin kieliin. Ja kun kotona ja Vaasassa yleisemminkin oppi sekä ruotsin että suomen yhtä aikaa, oli siitä sitten helppo ”ponnistaa muihin kieliin kun osasi kahta kieltä pikkulapsena”. Salmen kiinnostus kieliin oli niin suurta, että kun kielilinjan opiskelu ei käynyt päinsä Vaasan yhteiskoulussa, piti hän viisampana siirtyä viiden

154 Paananen 1998: 95, 103, 105 ja 117; Paanasesta myös: Heiskanen 2018: 67–68.

155 Lähteenmäki 1999: 117, Junila 2000: 315, passim., Heiskanen 2009: 154.

156 Tässä kerrottu Leila Salmen (os. Rajala) tarina perustuu Salmen päiväkirjaoitteeseen ”Muistelmia sotavuosilta”, sen pohjalta julkaistuun tarinaan Soilikki Suorannan toimittamassa teoksessa *Lottatoimintaa Vaasassa vuosina 1919–1945* (2016), Anne Laurilan artikkeliin sanomalehti Ilkka-Pohjalaisessa (20.9.2020) ja erityisesti Leila Salmen puhelinhaastatteluun talvella 2021. Sitaatit ovat kaikki haastattelun transkriptiosta. Kiitän Leila Salmea lämpimästi haastattelusta ja aineiston antamisesta käyttööni.

yhteiskouluvuoden jälkeen kauppakouluun, jossa opiskeltiin enemmän kieliä.

No siellä oli ensinnäkin ruotsi ja ruotsin kauppakirjojen vaihto, saksa, saksan kauppakirjojen vaihto ja englanti ja englannin kauppakirjojen vaihto, joka oli aivan erilaista kun normaali kieli, että siellä oppi nämä kaikki tämmöset kirjeenvaihtajan ammattia varten.

Opituista taidoista oli hyötyä niin sodan aikana kuin erityisesti sodan jälkeenkin, kun Salmi päätyi Vaasan Höyrymyllyn palvelukseen ulkomaankirjeenvaihtajaksi. Sitä ennen elämän- ja työkokemusta karttui saksalaisjoukkojen palveluksessa Rovaniemellä.

Salmen pohjoisessa töissä ollut luokkatoveri otti yhteyttä ja kertoi, että Rovaniemelle tarvittaisiin pikimmiten saksan kieltä taitava kirjeenvaihtaja ja tulkki vuoristoarmeijan paikallisen rakennusviraston (*Heeresbaudienststelle 123*) palvelukseen. Tehtävissä siihen asti palvellut suomalaisinsinööri (Kaarlo Wegelius) ei korkean ikänsä vuoksi jaksanut enää liikkua työmailta toisille

[–] ja hän istu siellä toimistossa ja tarvittiin semmonen, joka menee mukaan rakennustyöpaikoille ja tulkkaa siellä rakentajien ja näitten rakennuttajien välillä, kaupankäyntiä ja tilaisuutta ja hoitaa myöskin sitten niille, niille sen kirjeenvaihdon.

Tehtävät olivat juuri sitä mitä Leila Salmi oli kaivannut – mahdollisuus käyttää saksan kieltä ja itsenäistyä. Salmen nuorena leskeksi jäänyt ja ehkä siksi kovin suojelevainen äiti ei ollut hyvillään tyttärensä suunnitelmista, mutta 20-vuotiaan nuoren päätä oli vaikea kääntää. Äidin mieli kuitenkin rauhoittui aikanaan, kun hän kävi paikan päällä toteamassa, miten mukavaksi tyttären olo oli järjestetty. Asiassa auttoivat myös Rovaniemeltä lähetetyt kirjeet ja paketit, joiden sisältämät saksalaisten sotilaskanttiinien tuotteet (*Marketenderwaren*) antoivat äidille hyvää valuuttaa kotiseudun vaihtokauppaan: ”[–] kanttiinista sai muun muassa Cointreau-likööriä, joka oli ranskalaisilta varastettua että hienoja juomia

ja minä lähetin niitä sitten äidille.” Saksalaiset pitivät huolta työvoimastaan tavalla, joka on jäänyt pysyvästi mieleen. Palkka oli paljon suurempi kuin kotona Vaasassa, minkä lisäksi

[– –] siihen kuului ruoka ja asunto ja sitten kaikki lääkärisäkäynnit ja hammaslääkärit hoidettiin. Ja ensimmäisinä kenkiin laitettiin nauhat ja monoihin siihen aikaan, ja kaikki huollettiin ja annettiin *Alpensonnea* talvella ja vitamiineja ja tuollaista. Että siellä oli hirveän hyvä huolto kaikella tavalla ja hyvä ruoka.

Työtehtävät olivat ”tavallista konttorihommaa” eli kauppakirjeenvaihtoa saksalaisille materiaaleja ja tarvikkeita toimittavien suomalaisyritysten kanssa. Sen lisäksi liikuttiin autolla lukuisilla rakennustyömailla, joilla Salmi tulkasi suomalaisten työmiesten tai ”kaivonkatsojien” ja saksalaisinsinöörien välillä. Suomalaisia työmiehiä kävi myös konttorilla muun muassa rakennustarvikeasioissa, ja niitä asioita tulkatessa erilaisten tarvikkeiden ja työkalujen nimet jäivät vuosikymmeniksi ”lähtemättömästi mieleen”. Työt sujuivat hyvin, sillä se ”oli sentään aika yksinkertaista kieltä, mitä nämä rakennusmiehet käyttivät”.¹⁵⁷

Työkavereina oli saksalaisia esikuntaan palkattuja naisia (*Stabshelfrinnen*), joiden kanssa Salmi myös asui suurimman osan ajasta. Lisäksi saksalaisyksikön palveluksessa oli joukko sotilasvirkamiehiä ja upseereja, siviiliammattiltaan insinöörejä ja arkkitehtejä, yhtä karskin oloista komentelevaa SS-miestä lukuun ottamatta rauhallista porukkaa, jonka kanssa tehtiin töitä ja järjestettiin leppoisia illanviettoja, laulettiin paljon saksalaisia *schlagerereita* tai käytiin hiihtämässä lähistön vaaroilla. Paljon aikaa kului myös *Haus der Kameradschaft* -talolla, jonka *Kraft durch Freude* -ohjelmatarjonta [’voimaa ilosta’] – konsertit, ooppera- ja teatterivierailut ja muu ”arvokas ohjelma” toi vaihtelua arkeen. ”Kyllä siellä aika kului”, kuten Leila Salmi totesi.

Vajaat 80 vuotta myöhemmin sota-ajan työkokemukset *Heeresbaudienststellen* kirjeenvaihtajana ja työmaatulkkina olivat edelleen Salmella

157 Haastattelussa Leila Salmi luetteli ulkomuistista pitkä litaniat saksankielistä rakennusmateriaali- ja työkalusanastoa.

hyvässä muistissa ja erityisesti lämpiminä muistoina: ”Siellä oli niin mukava henki ja ystävällisiä ihmisiä [– –] että kyllä mä muistelen tavattoman suurella rakkaudella sitä aikaa, että siellä oli ihana olla.” Hyviä muistoja ei ole lopulta himmentänyt edes heti sodan jälkeen koittanut pelottava ja ”kauhea aika”, jolloin ”en voinut ajatellakaan kertovani julkisesti että olen ollut saksalaisten töissä”.¹⁵⁸

”KAIKKI PITÄÄ KOKEA” – LÄÄKINTÄLOTTA SAKSALAISEN LENNOSTON SAIRAALASSA

Ympäri Suomea rakennettujen suomalaisten sotasairaaloiden, mutta myös sotavankisairaaloiden ja saksalaisten sotasairaaloiden toimintakyky oli monin eri tavoin riippuvainen vapaaehtoisten suomalaisten naisten työpanoksesta. Yksi heistä oli Raili Åkerfelt, jonka sotavuodet kuuluivat lääkintälottana niin suomalaisten, venäläisten kuin saksalaistenkin haavoittuneiden parissa.¹⁵⁹

Ylioppilas Raili Åkerfelt oli opiskelemassa Helsingin yliopistossa englantia, saksaa ja ruotsia ja oli juuri saanut kandidaatin tutkinnon valmiiksi, kun marraskuun lopussa käynnistynyt talvisota pakotti keskeyttämään opinnot. Åkerfelt päätyi ilmavalvontatehtäviin, mutta ensimmäisten sotakuukausien muistoihin liittyvät myös kokemukset Harjulan seurojentololle perustetussa sotasairaalassa sekä ulkomaisen ambulanssiosaston, erityisesti sen lääkärin saksankielen tulkkina Lohjalla:

Ja sitä paitsi meille tulikin, nyt mä muistan, meille tuli se saksalainen ambulanssi Suomeen. Siin oli lääkärit, hoitajat ja sillä tavalla

¹⁵⁸ Salmi 2016: 174.

¹⁵⁹ Raili Åkerfeltin tarina perustuu hänen omaan kirjoitukseensa ”Kolme komennusta” (Åkerfelt 1995, ilmestynyt ensi kerran 1989 Pentti Eertamon toimittamassa teoksessa *Lohjalaista vapautta turvaamassa 1939–1945*), Jukka Nurmilaakson artikkeliin ”Olimme Suomen asialla” sanomalehti *Länsi-Uusimaassa* (24.11.2012) ja Raili Åkerfeltin haastatteluun tämän kotona Lohjalla heinäkuussa 2013. Kaikissa kolmessa lähteessä komennusten kronologia on esitetty eri tavoin, mutta perustan kertomukseni vanhimpaan lähteeseen. Kaikki sitaattit ovat kuitenkin mainitusta haastattelusta. Kiinnostavaa on, että ensi kerran vuonna 1989 ilmestyneessä kertomuksessaan Åkerfelt ei mainitse saksan taitoaan lainkaan, ja erityisesti tulkkaustehtävät nousivat esiin vasta haastattelussa. Muistelen tuolloin jo 97-vuotiaan lottaveteraanin haastattelua lämmöllä, ja lausun kiitokseni luvusta käyttää hänen kokemusmuistojaan tutkimuksessani.

jouduin sitten yhden lääkärin tulkiksi, että kuljin aina hänen kanssaan rondilla.

Kyseessä on todennäköisesti ollut yksi Sveitsin Punaisen Ristin lähettämän kirurgisen lääkintäosaston työryhmistä. Kymmenen kirurgin, yhdeksän sairaanhoitajan ja kahden lääkintämiehen ryhmä saapui Suomeen maaliskuun 1940 alussa ja toi mukanaan tarvikkeet 500 potilaan hoitamista varten. Toiminta käynnistyi Helsingissä Suomen Punaisen Ristin sairaalassa ja Pälksaaren sotasairaalassa (25. SotaS), ja rauhan jo tultua haavoittuneiden hoitamista jatkettiin Helsingissä kuin myös Lohjalla ja Vihdin Nummelassa.¹⁶⁰

Kokemuksistaan sveitsiläislääkärin tulkkina Åkerfelt nosti esiin erityisesti kaksi muistikuvaa. Yhdessä nuori suomalaistulkki oli joutunut neuvomaan lohjalaishotellin henkilökuntaa lääkärin hotellihuoneen lämmittämisessä, koska tämä pelkäsi huoneeseen tulleen häkää, ja toisessa kuvataan hoitotyön arkea lääkintäryhmän leikkauksiin totuttoman tulkin näkökulmasta:

Ja kerran piti, tää nyt ei kuulu tähän hoitoon, mutta se tohtori asui hotellissa, se jonka tulkkina minä olin, niin hän pyysi kerran minua tulemaan sinne hotelliin selostamaan asioita, kun siellä, tuota, hän väitti että hänen huoneeseen oli tullut häkää, kun tietysti silloin oli puulämmitys, ja minun piti selvittää niille, että älkää laittako peltiä liian aikasin kiinni. Et se tuntuu kun heillä oli vaan tarkoitus saada mahdollisimman lämpimäksi tohtorin huone.

No tuota, se oli sillä tavalla, että kaikkein vaikein oli se kun joutui leikkaussaliin tohtorin kanssa, ja potilaat oli suomenkielisiä, ja siinä piti aina sitten olla, olla vieressä ja kysellä potilaalta, mitä pystyi, mitä hän pystyy vastaamaan ja tuota, se oli sellainen pulmallinen juttu, kun tuo seuratalo ei ollu mikään sairaalaksi aiottukaan ja siellä oli huono valaistus esimerkiksi siellä huoneessa, mikä oli valittu leikkaushuoneeksi. Niin tuota ”lisää valoa, lisää valoa” vaati tohtori, ja kun löysi sitten jonkun pöytälampun ja tuota

¹⁶⁰ Forsius 2003 ja 2011.

minä seisoin tuolilla ja pitelin pöytälamppua, kun tohtori leikkasi siinä leikkauspöydän ääressä, ja ensimmäisenä, ensimmäisenä päivänä työnsin, työnsin sen lampun jollekin vieressä olevalle ja juoksi ulos portaille vähäksi aikaa ja sitten tulin takasin enkä sen jälkeen voinut huonosti leikkauksissa. – Että tuli tämmönen, tämmönen kokemus, kaikki pitää kokea.

Tulkkipomennus päättyi toukokuussa, kun sveitsiläinen lääkintöosasto palasi kotimaahansa. Väli rauhan aikana Åkerfelt jatkoi hetken opintojaan ja suoritti ”serkkutyön kanssa” lääkintälottakurssin Helsingissä, minkä myötä hän viimeistään erikoistui sotasairaalan tehtäviin. Kuten Åkerfelt itse totesi: ”Saatiin se koulutus ja seuraavat vuodet menikin sitten jo helpommin, vaikka se oli muuten vaikeeta.”

Vaikeat ajat alkoivat jatkosodan myötä, ja joulukuussa 1941 Åkerfelt sai komennuksen Syvärille kenttäsaaraalan lääkintälotaksi. Kuluttava hoitotyö vaati pian veronsa, ja Åkerfelt joutui jättämään kenttäsaaraalan keväällä 1942. Toipilasaika kului kielten tuntiopettajana Lohjan yhteiskoulussa, mutta jo kesäkuun lopulla Åkerfelt sai kolmen muun lotan kanssa komennuksen Kemiin. Kielitaitoisia lottia tarvittiin nyt Saksan ilmavoimien sotilassairaalassa (*Ortslazarett der Luftwaffe*), joka oli perustettu Toivolan kristilliseen työkeskukseen hieman Kemien ulkopuolelle. Sairaalassa oli saksalaisia lääkäreitä, suomalainen ylihoitaja sekä suomalaisia ja saksalaisia lottia (saks. *Schwester*), jotka työskentelivät osa lääkintätehtävissä, osa keittiössä. Åkerfelt päätyi erityisesti sisätauti- ja kirurgiselle osastolle, mutta myös päähän haavoittuneiden ”Silmälään”.

Varhaisemmassa kirjoituksessaan samoin kuin myöhemmässä lehti jutussa Åkerfelt kuvaa Kemien komennustaan nimenomaan hoitotyöhön osallistuneen lääkintälotan silmin, mutta tätä tutkimusta varten tehdystä haastattelusta muistista esiin nousivat odottamatta erityisesti saksan kieli ja tulkin työ. Kysymykseen saksankieltä taitaneen lotta Åkerfeltin päivärutiinista tämä vastasi:

Se oli, se oli semmonen, että tuota potilaat, kuljin mukana kun potilaita alettiin aamulla kunnostaa päiväkuuntoon – ja mä en sit kyllä joutunu niitä hoitamaan, siis mä olin vaan siinä tulkkina koko ajan.

Muistista jäsentyy pala palalta kuva, jonka perusteella Åkerfelt tulkkasi hoitotöidensä ohella suomalaisten, kieltä korkeintaan auttavasti taitavien lääkintälottien (”elleivät ne sit osanneet, kun nekin olivat koulussa lukeneet”) ja saksalaisten hoitajien ja lääkäreiden välissä, mutta toimi kielellisenä linkkinä myös suomalaisten lottien ja saksalaispotilaiden tai suomalaisten haavoittuneiden ja saksalaislääkäreiden välillä sotilaiden vammojen laatua ja hoitoa selviteltäessä:

Joo, potilailta aina kun kysyttiin, kun piti kysellä sitten, olin sen hoitajan mukana ja tuota, siel oli, siel oli muutama suomalainenkin potilas kyllä, kyllä sitten, ja tuota kertoivat sitten, että ne mieluummin ottavat suomalaisia sairaanhoitajia, koska ne on paljo kätevämpiä.

Suomalaisten hoitajien panosta vaadittiin, koska saksalaisia sairaanhoitajia ei riittänyt laajan rintaman kaikkiin sairaaloihin niin paljon kuin olisi tarvittu, mutta haastattelussa nousee toistuvasti esiin myös kuva suomalaisten sairaanhoitajien ja lääkintälottien nauttimasta arvostuksesta saksalaisissa sotilassairaaloissa. Kuten Åkerfelt muistaa, saksalaiset olivat huomanneet, kuinka ”heillä ei ollu niin hyvä koulutus ollenkaan kun Suomessa”, joten suomalaiset sairaanhoitajat olivat siksikin kysytyä työvoimaa saksalaisissa sotilassairaaloissa.

Tulkin työ tuntui varsinkin alussa hankalalta, mutta alkoi vähitellen sujua. Vaivaa koitui erityisesti hoitotyössä tarvitusta lääketieteen sanastosta, joka ”piti äkkiä oppia”, mutta sen lisäksi hankaluuksia aiheutui saksalaispotilaiden paikallismurteista, jonka ymmärtäminen otti aikansa:

No se oli sillä tavalla että muutamat, muutamat puhu vähän, eihän ne nyt kirjakieltä puhuneet kaikki potilaat varsinkaan, että ne puhu aina oman seutunsa murretta, et itävaltalaisiakin oli siellä, niin niil oli vähän erilainen se kieli.

Läketieteen sanaston oppimisessa apuna oli jo Helsingissä lääkintälottakursseilta mukaan saatu ”latinalainen sanakirja”. Kyseessä oli lääketieteen latina–saksa-sanakirja, joka Åkerfeltin muistaman mukaan oli

koostettu lottien keskustoimikunnassa nimenomaan lottille, jotka saivat komennuksen saksalaisiin sairaaloihin. Yliopisto-opinnoissa opittu latina päättyi arkikäyttöön:

Onneksi siihen aikaan oli kun meni kieltä opiskelemaan, niin oli suoritettava kaksi alkututkintoa, joita sanottiin pro-tutkinnoiksi, toinen oli latina ja toinen oli se kieli, mitä alkoi opiskella, muu kieli, että se latinan alkusanasto oli jotenkuten jäänyt päähän kuitenkin.

Kemin-komennus keskeytyi talveksi, ja Åkerfelt keskittyi muutaman kuukauden ajan yliopiston tentteihin. Lääkintälöytö tehtävät jatkuivat kuitenkin jo kesäkuussa 1943, kun hänet lähetettiin Viipuriin, Konkkan entisessä parantolassa sijaitsevaan sotavankisairaalaan.¹⁶¹ Mutta jo saman kuun lopulla tie vei takaisin Kemiin, samaan saksalaiseen sotilassairaalaan ja aiemmin omaksuttuihin tulkin tehtäviin. Vain vallitseva mieliala oli muuttunut: Kun vielä ensimmäisen komennuksen aikaan suursodan kuva oli saksalaisille hyvin positiivinen, ja Åkerfeltillekin syntyi ”sellanen tunne, et ne olivat niitä käskijöitä”, niin kesällä 1943 sairaalassa vallinnut tunnelma oli paljon totisempi. Niin rintamalinjoilta kuin kotoa Saksastakin kantautui huonoja uutisia, ja puna-armeijan käynnistämät hyökkäykset tuntuivat sairaalan ”Silmälässä” painostavina aikoina. Åkerfelt muistelee, miten sairaalaan alkoi sodan kestäessä tulla yhä nuorempia sotilaita:

Kyllä se monta kertaa säählitti semmoset ihan sitten kun alko tulla ihan nuoriakin poikia, alle kaskymppisiä potilaaks, et nyt on sitten vanhemmat, kaikki vanhemmat jo otettu töihin, ja sit alettiin sitä nuorempaa polvea.

Åkerfeltin muistot ja haastattelun aikana kirjajhyllystä löytyneet muistikirjat sisältävät tarinoita lukuisista ihmiskohtaloista, jotka sivusivat het-

¹⁶¹ Åkerfelt 1995: 315; komennuspaikkana on luultavasti ollut Viipurin Sorvalissa sijainnut 64. Sotavankisairaala; ks. Westerlund 2008b: 134.

keksi nuoren ylioppilaslotan elämää. Erityisesti muistokirjojen lehdille kirjatut kiitolliset runot ja piirustukset herättävät vaikutelman, että sotilaan äidinkieltä taitanut lotta oli tärkeä ihminen sotilaalle, joka oli paitsi kaukana omasta tutusta ympäristöstään ja läheisistään myös vaikeasti sairas tai vammautunut, jopa lähellä kuolemaa. Tämänkaltaisessa, hyvin tummasävyisessä liminaali- tai rajatilassa¹⁶² sellaisen henkilön läsnäolo, jonka kanssa sotilaat saattoivat puhua omalla, tutulla kielellään, toi heille toivoa tai toivottomuuden tilassa ainakin vähän lohtua.

Tämä käy yksiselitteisesti ilmi myös oululaisen Jenny Paulaharjun sota-aikaisista päiväkirjamerkinnöistä. Kielitaitonsa vuoksi tuolloin jo 63-vuotias Paulaharju päätyi Oulun lääninsairaalaan, jossa hänestä tuli paitsi sairaalan saksan tulkki myös saksalaishaavoittuneiden uskottu henkilö – sijaisäiti, jolle he pystyivät kertomaan suruistaan, peloistaan tai vain siviilielämästään ja joka välitti heidän viestejään myös kotiväelle Saksaan:

Monet haavoittuneet eivät kyenneet lainkaan kirjoittamaan eikä lukemaan. Jenny kirjoitti heidän sanelunsa mukaan kirjeet ja usein hän myös luki potilaille heidän omaisiltaan saamansa tervehdykset. Hänet opittiin tuntemaan pian yleisesti ”Muttina”, saksalaisten eräänlaisena korvikeäitinä.¹⁶³

Tässä mielessä merkityksellisiä ovat myös Åkerfeltin kertomukset juutalaisesta venäläissotavangista, joka halusi puhua lääkintälotan kanssa saksaa ja joka pyysi tältä kaikessa hiljaisuudessa saksankielistä luettavaa, tai saksalaisesta haavoittuneesta, jolla oli englantilainen äiti ja joka yritti vaihtaa Åkerfeltin kanssa edes muutaman englanninkielisen sanan sairaalan ankarasta kontrollista huolimatta. Kertomukset osoittavat, kuinka tulkkien kielitaito oli haavoittuneen linkki omaan taustaan, perheeseen ja kulttuuriin – tekijöihin, joilla sai otteen omasta identiteetistään hetkellä, jossa oma elämä on nyrjähtänyt pois normaaleilta raiteiltaan.

¹⁶² Bourke 2006: 32.

¹⁶³ Ks. Paulaharju 1989: 412.

Raili Åkerfeltin vaiherikas lottapalvelus päättyi kotiseudulla syyskesällä 1944, saksalaisia sotilaita varten perustetussa 9. sotasairaalaossa. Åkerfelt oli jo aiemmin palannut Kemistä ja päättänyt, ettei enää lähde uudelle komennukselle, koska ”alko vähän olla vissiin semmonen väsymys mullakin”. Lohjan lottien puheenjohtaja sai kuitenkin vielä kerran puhuttua hänet Nummelan kansakoululle perustetun sairaalaosaston tulkiksi.¹⁶⁴ Työ oli Kemistä tuttua: ”Sit piti aina mennä, kun oli lääkäriillä rondi, niin mukaan sinne kun potilaalta täyty kysyä sitte yhtä ja toista.” Viimeisten kuukausien tapahtumista haastattelussa nousee esille muisto osastolle tuodusta, vaikeasti haavoittuneesta saksalaisesta, jonka vaimolle oli välitetty tieto miehensä tilasta. Vaimo oli matkannut Saksasta Tanskan ja Ruotsin kautta Tornioon ja sieltä junalla Etelä-Suomeen.

Ja pääsi sinne vielä miehensä vuoteen äärelle, mut sitä mä en tienny, se oli niin heikossa kunnossa se mies, että vaimo oli siinä, hänen ei annettu olla yötä siellä niin hän oli yötä jossakin, niin, hän oli minunkin kanssani siellä parin kilometrin päässä semmosessa talossa yötä, ja tuota, yhdessä perheessä kamarissa asuttiin. Ja niin, hän oli aamulla aina kuuden aikaan jo, kun mä heräsin, niin hän oli lähteny taas sinne miehen vuoteen äärelle [– –]

Kohtaamiset ja työ saksalaisen ja suomalaisen henkilökunnan, saksalaisten haavoittuneiden ja heidän omaistensa kanssa jatkuivat lopulta aina syyskuulle, aseveljeyden katkeamiseen asti. Saksalaisten lähtö tuli Åkerfeltille yhtä lailla yllätyksenä kuin monille siviileille heidän saapumisensa reilut kolme vuotta aiemmin. Eräänä syyskuun aamuna kun lotat menivät tavalliseen tapaan töihinsä, sairaalan potilashuoneet huusivat tyhjyyttään: ”Siel ei ollu mitään, siel oli kaikki huoneet tyhjennetty, siivottu ja potilaat poissa.” Eteläisemmässä Suomessa olevat saksalaisyksiköt ja sotilaat olivat alkaneet poistua Suomesta Hangon kautta Saksaan.

164 9. Sotasairaalan perustamisesta ja sijoittumisesta Lohjan ja Vihdin seudulle lyhyesti Tolonen 2020: 21–22.

Lahja Ikonen¹⁶⁶ syntyi ja vietti ensimmäiset kouluvuodet monikielissä ja -kulttuurisessa Viipurissa, josta perhe muutti Kannakselle Vuoksen varrella sijaitsevaan Jääsken pitäjään (nyk. ven. Lesogorski). Kieliharrastus oli virinnyt jo kouluikäisenä, ja kun saksa tuli Imatran yhteiskoulun toisella luokalla mukaan opetusohjelmaan uutena kieleenä, hän aloitti saksankielisen kirjeenvaihdon italialaisen, unkarilaisen ja sveitsiläisen kirjeenvaihtokaverin kanssa. Saksan harrastuksesta kertovat myös koululaisen saksankieliset päiväkirjamerkinnot sekä myöhempi, jo systemaattisemmalla vaikuttava saksan sanaston opiskelu Savonlinnan Laitaatsillassa, johon isän uusi komennus oli tuonut perheen välierävuonna 1940: Syystä tai toisesta Ikonen oli ottanut urakakseen ”opetella parikymmentä uutta sanaa päivässä ja löytää niille käyttöä ajatuksissaani”.¹⁶⁷ Sanaston opetteluun kuului ajatuksissa käydyt hiljaiset kysymys- ja vastausleikit niillä sanoilla, jotka päähän olivat tarttuneet.

Ajatus- ja kysymysleikit muuttuivat todellisiksi dialogeiksi kajaanilaisessa Väisäsen kenkäkaupassa. Kaupan oman tavaravalikoiman ohella saksalaisasiakkaita kiinnosti kielitaitoinen kauppa-apulainen, jonka avulla kaupunkimatkalle varattu ostoslista saatiin suomenkieliseen asuun ennen ostosmatkan jatkumista muissa liikkeissä. Samalla Ikonen avusti setäänsä, ”Pappa Väisästä” vaihtokauppojen junailussa:

Pappa ei olisi ollut kauppias, ellei hän olisi haistellut tässä bisnes-tä. Hän kyseli, oliko näillä mitään vaihtokauppaa, esim. tupakkaa, kahvia, konjakkia tai muuta vaihtokelpoista tavaraa, ja olihan niillä. Takahuoneessa tein vaihtokauppoja, saksalaiset saivat lämpimiä huopatossuja, hopeakettupelleriinejä yms., ja Pappa sai tupakkaa, kahvia ja konjakkia, joita hän taas käytti vaihtotavarana toisten kauppiaiden kanssa. Miltei kaikki oli meillä kortilla. Pappa ei polttanut itse eikä juuri ryyppännytkään, mutta maksuna korttitavaroista ne olivat tarpeen.¹⁶⁸

166 Lahja (vuodesta 1949 Katja Inkeri Irja) Ikonen tarina on peräisin kahdesta hänen päiväkirjojihinsa perustuvasta, julkaisemattomasta muistelmakäsikirjoituksesta. Kiitän Riitta ja Tintti Attilaa käsikirjoituksen luovuttamisesta tutkimuskäyttöni sekä luvasta raportoida Ikonen kokemuksista hänen omalla nimellään. Tämä alaluku pohjautuu osin aiempiin artikkeleihin; ks. Kujamäki 2016a ja 2020.

167 Ikonen 1991: 30.

168 Ikonen 1991: 34.

Kielitaidon kehittyessä ja tiedon levitessä Ikonen päätyi monen muunkin kauppiaan tulkiksi, joko puhelimen välityksellä tai mieluiten ”silmätysten, kun saattoi käyttää käsiä apuna”. Ennen pitkää tieto saksaa taitavasta kauppa-apulaisesta kulkeutui Hyrynsalmella sijaitsevaan saksalaisesikuntaan, josta Ikoselle välitettiin tarjous ryhtyä saksalaisen muonitusleirin ”tulkiksi ja konttoristiksi”. Pappa Väisäsen varoituksista piittaamatta Ikonen päätti lähteä työhaastatteluun, jossa tämän taidot pantiin tarkkaan syyniin: Lyhyen leppoisan ja kirjakielisen jutustelun jälkeen testattiin konekirjoitustaitoa sanelun pohjalta. Testi sujui aiempien työkokemusten ja saksan harrastuksen pohjalta ongelmitta, mutta kokeen seuraava vaihe säikäytti Ikonen. Tarkoituksena oli tulkata Kajaanista paikalle saapuvalle rakennusmestari Tolppaselle saksalaisten rakennussuunnitelmia urakkatarjouksen pohjaksi, ja Ikonen epäili, ettei rakennusalan sanavarasto tulisi riittämään. Rakennusmestarin avulla Ikonen kuitenkin pääsi haluamaansa tehtävään:

Kun Tolppanen tuli – tunsin hänet Kajaanista Papan tuttuna ja sanoin, että hänestä riippuu, saanko tämän työpaikan vai en. Hän kysyi, että tiedänpö minä sanan ”piirustus” saksaksi, kyllä minä sen tiesin. Hän sanoi, että kun hän saa piirustukset käsiinsä, niin minä voin kertoa hänelle vaikka satuja, kyllä hän niistä pääsee perille. Niin siinä sitten kävikin ja paikka oli minun. Palkka oli 2.000 markkaa enemmän kuin Kajaanissa ja samat luontoisedut.¹⁶⁹

Ikonen päätyi näin kirjuriksi ja tulkiksi (*Schreibkraft und Dolmetscher*) Hyrynsalmen muonavarastolle, joka toimitti tarvikkeita useille saksalaisille yksiköille. Tehtävät alkoivat Aleksis Kiven päivänä syksyllä 1942, kun ensin oli kuunneltu isän ohjeet sekä äidin ja Papan turhat vastalauseet: ”Minä kun olin niin itsepäinen, niin minkäs sille mahtoi.” Tulkkia tarvittiin etupäässä suomalaisten rakennusmiesten ja saksalaisten rakennuttajien välillä, kun taas kirjurina Ikonen huolehti leirille saapuvan ja sieltä lähtevän tavarankirjanpidon ja varastojen säännölliset inventaarit niin, että myös varaston henkilöstön omaan käyttöön päätyneet

169 Ikonen 1991: 35.

lihat, suklaat, makkarat ja viinilitrat tulivat tarkkaan kirjatuksi pakkasen tai kuljetusvahinkojen aiheuttamana hävikkinä.¹⁷⁰

Hyrynsalmen rautatieaseman taakse perustetun varaston miehistö, aliupseerit ja upseerit olivat eri puolilta silloista Saksaa, osa kotoisin Preussista, osa taas Itävallasta:

Luonteeltaan nämä kaksi ryhmää olivat ihan päinvastaisia. Itävaltalaiset olivat lupsakoita, heidän kielensäkin sointui pehmeämmältä, kun taas preussilaiset esim. ryyppäsivät ja ”rähjäisivät” kuuluvammin. Kokkimme oli Wienistä ja tosi hyvä kokki olikin ja meillähän oli tarvikkeita, joista laittaa ruokaa.¹⁷¹

Vuoristoarmeijan sotilaiden lisäksi leirillä oli suomalainen työtoveri ja ukrainalaisia sotavankeja, joita käytettiin leirin työvoimana keittiössä, ruokalassa ja parakkien huoneiden lämmityksessä.

Ikosen oppi leirin ja saksalaisen sotilaskulttuurin tavoille, esimiesten teittely sekä ilmoitukset ja kunnianteko sujuivat ongelmitta. Kielitaito kehittyi, mutta muonavaraston miehisessä ympäristössä Ikosen kielenkäyttöön tarttui myös piirteitä, joita leirielämän ulkopuolella olisi pidetty kaikin puolin sopimattomina. Sotilaiden puheita kuunnellen käyttöön päätyi toisinaan ilmaisuja, joiden merkitys selvisi käyttäjälle vasta kanta-pään kautta:

Muistan kerrankin alkuaikoina, kun minulta kysyttiin parakin valmistuttua, että haluanko, että seinät vedetään pahvilla vai toivonko tapetteja, niin vastasin hyvin sutjakasti, että ”es ist mir Scheiss egal” (eli paskan yhdentekevää). Seurasi hyvin kummastunut katse ja sitten minulle sanottiin, että se on ”Landserausdruck” [”sotilaskieltä”], eivät naiset sano niin.¹⁷²

Samanaikaisesti ”jermuilta” opituista karkeuksista oli myös hyötyä: Ikonen selvisi ”kovalla kielellä monesta kiperästäkin paikasta”, kun odot-

170 Ikonen 1991: 35–36.

171 Ikonen 1991: 37.

172 Ikonen 1991: 37.

tamattomien karkeuksien aiheuttama ällistys antoi lisääaikaa ”muuhun puolustukseen”. Ikosen muisteluista käy hyvin selväksi, että naisseuraan pyrkiviä kavaljeereja oli riittämiin niin Hyrynsalmen leirillä kuin myöhemmin, kun hän aseveljeyden päätyttyä pyrki saksalaisosastojen mukana Norjan kautta Saksaan. Ikonen sai huomata moneen otteeseen, ”ettei ollut helppoa olla naisena niin suuressa miessakissa”.¹⁷³ Suorasukaisia tai peiteltyjä ehdotuksia riitti lähes päivittäin, kun monet saksalaisotilaat tuntuivat olettavan, että suomalaisnainen kulki joukkojen mukana juuri tämänkaltaisten ”seikkailujen” vuoksi. Tilanne rauhoittui, kun Ikosen ja hänen esimiehensä välille kehittyi joksikin aikaa suhde, joka toimi kilpenä muita tarjokkaita vastaan¹⁷⁴, mutta myöhemmin ei-toivotujen kaksimielisyyksien torjumiseen tarvittiin kaikki sisu ja kielitaito:

En välittänyt olla hienotunteinen. Hallitsin jo siksi hyvin saksankieltä, ettei minulle tuottanut mitään vaikeuksia tuoda mielipiteeni julki nasevalla tavalla, jos sitä milloin tarvittiin.¹⁷⁵

Vapaa-aikaa ei ollut paljon, eikä Hyrynsalmelta löytynyt samanlaista ohjelmatarjontaa kuin mistä esimerkiksi Leila Salmi Ikosen tulkikkollegana saattoi nauttia Rovaniemellä. Tilaisuuden niin sallissa Ikosen ja hänen suomalaiskollegansa kävivät Hyrynsalmella saunomassa ja eväsretkillä tai osallistuivat leirin juhliin. Adolf Hitlerin syntymäpäivä, 20. huhtikuuta, oli yksi vuotuisista juhlapäivistä, ja kuten Ikonen kuvaa, silloin koko leirin henkilöstö kokoontui radion ääreen kuuntelemaan *Führerin* puhetta:

En muista, ymmärsinkö niitä puoliksikaan, kun hän huusi ja sitten hurrattiin välillä. Se oli sitä aikaa. Eiköhän meidänkin joukossa lie ollut propagandamiehiä, jotka pitivät huolen, että Führerin kannan-

173 Ikonen ”Matkamuistelmia”: 13.

174 Ikonen kertoo, kuinka samassa yhteydessä hänen etunimensä vaihtui Katjaksi: Oikea nimi Lahja oli saksalaisille vaikea ääntää ja vääntyi helposti Laajaksi, joten kumppani alkoi kutsua häntä Katjaksi ”ja siitä syntyi sitten hänestä käyttämäni lempinimi ’Zar’. Olimme siis tsaaripari leirissä”. Ikonen 1991: 39. Kyseessä lienee viittaus Jekaterina Dolgorukajan ja keisari Aleksanteri II:n suhteeseen 1800-luvun loppupuolen Venäjällä.

175 Ikonen ”Matkamuistelmia”: 13.

tus ei laskenut eikä toisinajattelijat päässeet ääneen, jos heitä nyt saattoi ollakaan. Minäkin olin kuin sokea kissanpentu, jonka silmät eivät olleet vielä avautuneet.¹⁷⁶

Sotakuukaudet kuluivat. Kevättalvella 1944 Suomen sodanjohto alkoi valmistaa Kannaksen joukkoja puna-armeijan suurhyökkäykseen, joka käynnistyi vähän myöhemmin kesäkuussa 1944. Osana näitä valmisteluja Itä-Karjalan Uhtuassa sijaitsevat suomalaisyksiköt oli tarkoitus siirtää etelämmäksi Kannakselle, kun taas vuoristoarmeija siirtyisi Uhtuan suomalaisiin asemiin. Asemien vaihtoa koskeviin neuvotteluihin tarvittiin tulkki, ja tehtävään komennettiin Katja Ikonen. Vaitiolopuhuttelun jälkeen Ikonen kuljetettiin kahden upseerin kanssa Suomen ja Neuvostoliiton rajalle ja siitä Uhtuan karjalaismaisemiin, jossa hän toimi kolmen päivän ajan neuvottelujen tulkkina, kirjasi muistiin keskusteluissa sovittuja yksityiskohtia ja rakensi puhelimitse yhteyksiä paikallisten sotilaskeskusten kautta. Suomen ja Saksan armeijakunnat sopivat joukkojen ja varastojen siirroista, ja sopimuksen valmistuttua Ikonen tehtäväksi jäi sen puhtaaksi kirjoittaminen. Lyhyet yöt vietettiin luteiden piinaamassa lottien korsussa, mutta väsymyksestä huolimatta tehtävä ei aiheuttanut kohtuuttomia vaikeuksia:

Taisin olla puolitorkkuksissa joskus, mutta tunsin tekeväni tärkeää työtä ja piti olla tarkkana, että kaikki tulee oikein. Helppohan minun oli varastoasiat kääntää, kun jatkuvasti olin varastojen ja niiden sanastojen kanssa tekemisissä. Käytännössä parhaiten vieraan kielen oppii. Aina en tiennyt suomalaista vastinetta jollekin asialle. Onnellisesti sekin asia tuli hoidettua ja palasin takaisin joukko-osastooni Hyrynsalmelle.¹⁷⁷

Sodan loppu oli kuitenkin jo lähellä, ja vain muutama kuukausi myöhemmin neuvostoarmeijan suurhyökkäys Kannaksella johti Neuvostoliiton ja Suomen välisiin rauhanneuvotteluihin. Syyskuun 1944 alkupäivi-

176 Ikonen 1991: 40.

177 Ikonen 1991: 40.

nä Ikonen kuuli radion uutisista, että maat olivat päässeet sopimukseen erillisrauhan ehdosta, joiden mukaisesti Suomen tuli paitsi irtautua liittoumasta saksalaisten kanssa myös karkottaa saksalaisjoukot pois maasta. Kun kaiken lisäksi liikkeellä oli huhuja, että ”venäläiset miehittävät pohjoisen ja hirttävät kaikki saksalaisten kanssa yhteistyössä olleet suomalaiset”, Ikonen päätti yrittää kohti Saksaa ja Nürnbergiä. Ajatus Saksaan menosta sodan päätyttyä oli syntynyt jo aiemmin: Ikonen oli ollut jo pidemmän aikaa kirjeenvaihdossa erään muonitusleirin aliupseerin perheen kanssa, siirtänyt osan Saksan markoissa maksetusta palkastaan heille ja opiskellut kirjukurssin avulla saksalaista liikevaihtoverolakia ja kirjanpitoa. Tarkoituksena oli aloittaa työt perheen puusepäntehtaan konttorissa. Radiouutisten ja huhujen myötä päätös oli helppo tehdä.¹⁷⁸

Muonavaraston päällystö ei vastustanut Ikonen aikeita lähteä perääntyvien saksalaisjoukkojen mukana, mutta hämminkiä aiheutti Hyrynsalmelle yllättäen saapunut äiti, joka yritti turhaan saada tytärtään luopumaan lähtöaikeistaan. Vielä vuosikymmeniä myöhemminkin vanhemmille aiheutettu huoli painoi mieltä:

Se oli sellaista paniikkimieliä. Olen katunut jälkeensä sitä, että aiheutin silläkin teollani vanhemmilleni harmaita hiuksia ja häpeää, kun tytär lähti vierasmaalaisen armeijan mukana kohti tuntemattomia kohtaloita.¹⁷⁹

Matka saksalaisosastojen mukana Norjan kautta Saksaan alkoi syyskuun 1944 puolivälissä. Matkan käännteisiin palataan myöhemmin kirjan toiseksi viimeisessä luvussa yhtenä tuokiokuvana aseveljeiden raunioilta.

Sanakirjoista

Sanakirjojen merkitys oppimateriaalina ja keskusteluoppaina nousee muistelmissa toistuvasti esille. On tietysti vaikea sanoa, mitä sanakirjaa

¹⁷⁸ Ikonen 1991: 41–42.

¹⁷⁹ Ikonen 1991: 42.

viestilotta Kyllikki Villa, saksalaisen upseerikasinon tarjoilija Wellamo Paananen tai Tuulikki Soinin perhettä avustanut saksalaistulkki Willy Caspari kantoi mukanaan. Myös Ikonen jättää nimeämättä kielenopiskelussa käyttämänsä sanakirjan.

Sotavuosina tarjolla joka tapauksessa oli runsaasti vaihtoehtoja. Jatkosodan alun lehti-ilmoituksista voi päätellä, että suomalaiset kustantajat arvioivat markkinoilla olevan runsaasti kysyntää kaksikielisille sanakirjoille. Esimerkiksi WSOY markkinoi otsikon ”Sanakirjoja sotilaille y.m.” alla rinnan niin Pekka Kataran ”nykyajan tarpeita silmällä pitäen” toimittamaa *Suomalais-saksalaista taskusanakirjaa*, Walter Olof Streng-Renkosen *Saksalais-suomalaista pienoissanakirjaa* kuin Siiri Siebergin toimittamaa *Suomalais-saksalaista pienoissanakirjaakin*. Ajankohtaista käyttötarvetta heijastelivat myös lukuisat venäjän kielen sanakirjat ja oppaat.¹⁸⁰ Otava oli puolestaan julkaissut sotilaille tarkoitettua jääkärieversti Erik Vossin koostaman *Saksalaisen sotilaskielen lukemiston* ja Emil Arnold Rosenquistin *Suomalais-saksalaisen, saksalais-suomalaisen sotilassanaston*.

Myös Saksassa reagoitiin sanakirjojen ajankohtaiseen tarpeeseen. Suomalais-saksalaisten operaatioiden ja rinnanelon tueksi julkaistiin ainakin Werner Demeltin toimittama kaksisuuntainen sanakirja *Wörterbuch für Wehrmachtssprachmittler Finnisch-Deutsch und Deutsch-Finnisch* vuodelta 1943, joka nimensä perusteella oli suunnattu nimenomaan maavoimien tulkeille. Sanakirjan täsmällinen kohderyhmä ja käyttö tarkoitus kuvastuu niin sen taustavoimissa, lähdeaineistoissa kuin sisällöissäänkin. Kuten toimittajan esipuheessa mainitaan, sanakirja syntyi työryhmätyönä, jota tukivat niin vuoristoarmeijan pääesikunta Rovaniemellä, erityisesti sen tiedusteluosasto Ic ja sikäläisten tulkkien esimies Dr. Bauer, kuin myös muut saksalaiset yhteystoimistot Suomessa. Suomalaisavustajista mainitaan erityisesti eversti Duncker, Suomen edustajana Saksan armeijan Berliinin päämajassa OKW:ssa (*Oberkommando der Wehrmacht*) toimineen kenraali Talvelan avustaja. Teoksen kustansi tulkkien koulutusmateriaaleihin keskittynyt Sprachmittler-Verlag. Taustavoimien avulla sanastotyön pohjaksi koottiin lähdeaineisto, josta Demelt nostaa esiin ennen muuta suomalaiset ja saksalaiset

180 Esim. *Helsingin Sanomat* 24.10., 28.11. ja 4.12.1941.

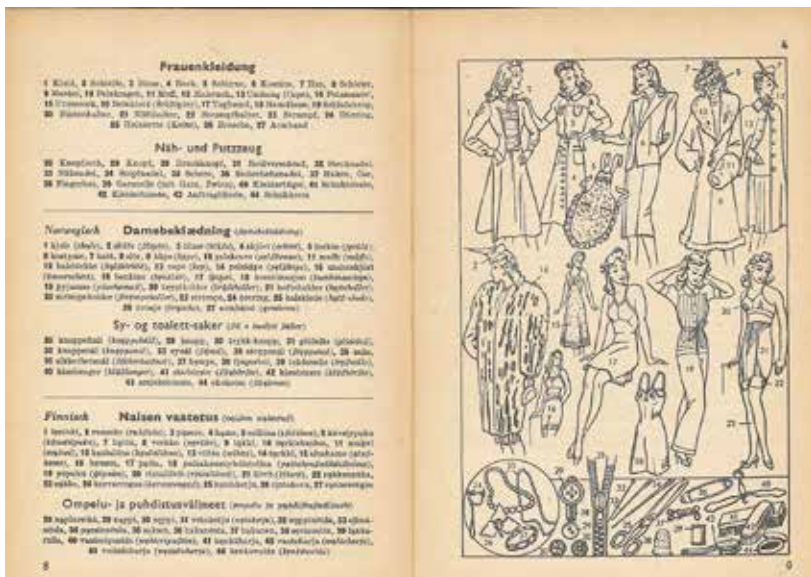
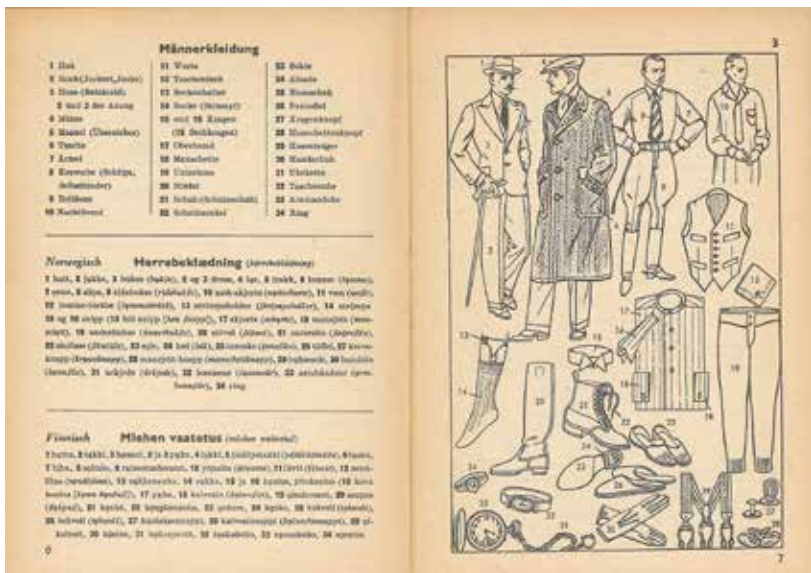
sotilasohjesäännöt ja käsikirjat, tekniikan sanakirjat sekä armeijan ja tiedotuskompanian tiedotteet. Tältä pohjalta kaksiosaiseen, yhteensä noin 35 000 hakusanaa¹⁸¹ käsittävään kirjaan oli koottu ennen muuta tulkeille välttämätöntä sotilaskielen ja sotamaantieteen sanastoa, minkä lisäksi sanakirja kuitenkin pyrki tarjoamaan auttavan määrän sanastoa tukemaan asiointia siviiliväestön kanssa.

Toinen kiinnostava, saksalaissotilaiden mukana pohjoiseen kulkeutunut sanakirja on Leipzigin Verlag Bibliographisches Institutin julkaisema saksalais-norjalais-suomalainen kuvasanakirja *Der kleine Bilderduden, Heft 4, deutsch-norwegisch-finnisch*. Toisin kuin Demeltin erityisesti sotilassanastoon keskittyvä sanakirja, tämä 66-sivuinen vihko sisältää ennen muuta arkiseen kielenkäyttöön liittyvää yleissanastoa ja sanontoja. Se koostuu kolmesta pääosasta. Ensimmäinen osa sisältää 25 ihmistä, vaateetusta ja asumista sekä sen ajan tavanomaisia työelämän ja vapaa-ajan paikkoja käsittelevää kuvataulua (*Bildtafel*)¹⁸², joiden yksityiskohdat on sanoitettu kolmikielisesti kunkin aukeaman vasemmalla sivulla; norjan- ja suomenkielisiin vastineisiin on liitetty myös ääntämisohjeet (ks. kuvat 7 ja 8). Hankalasti kuvitettavat abstraktimmat, mutta aiheen kannalta tärkeät sanat ovat lisäksi mukana erillisinä sanalistoina. Osan päätteeksi on vielä hakemisto, jossa on lueteltu hakusanoina kaikki kuvien yhteydessä käsitellyt saksankieliset ilmaukset; norjan- tai suomenkielistä hakemistoa sanastoon ei ole liitetty. Sama toimitusperiaate toistuu myös muissa osissa: liikkeelle lähdetään saksankielisistä sanoista ja fraaseista, joiden perään on liitetty kahden muun kielen vastineet. Vihko on siten suunnattu ennen muuta saksalaisten käyttöön vierasmaan asukkaiden kanssa (*”mit den Bewohnern fremder Länder”*), norjalaiselle tai suomalaiselle käyttäjälle sanasto on hankalampi selattava.

Vihkon toinen osa on omistettu arkipäiväisille fraaseille, jotka on arvioitu ilmeisen tarpeelliseksi norjalaisia tai suomalaisia puhutellessa,

181 Luku on karkeahko arvio, joka perustuu satunnaisesti valittujen sivujen pohjalta laskettuihin ”standardisivujen” hakusanamääriin; tekijä itse ei paljasta 365-sivuisen sanakirjansa hakusanamäärää.

182 Teemat ovat: Ihminen, Perhe, Miehen vaateetus, Naisen vaateetus, Talo, Asuinhuone, Keittiö, Työkalut, Kauppapuoti, Ravintola, Teatteri [sic!] – Elokuvat, Toimisto, Korjauspaja, Kaupungin katu – Kaupungin tori, Satama, Rantatie, Maisema – Maantie, Maatila I ja II, Kotieläimet, Eläimet, Metsästyks, Puut, Hyötykasvit ja Sidontapaikka.

Kuvat 7 ja 8. Der kleine Bilderduden, s. 6–7 ja s. 8–9.

tervehdittäessä, kiitettäessä tai näiltä apua, neuvoa tai tietoa pyydettyessä (esim. *Kann ich ein Mückennetz bekommen? / Saanko sääskiverkon?*). Mukaan on otettu myös varoituksia ja muita huudahduksia, ajanilmauksia, pahoittelufraaseja ja käskyjä kuin myös liikkeissä ja junamatkalla tarpeellisia pyyntöjä. Lopulta vihkon viimeinen osa sisältää edelleen kolmi-kielisen viikonpäivien ja kuukausien, sääilmiöiden, värien, sotilasarvojen ja numeroiden sanaston.

Mainittujen sotilasarvojen lisäksi vihkossa on vain vähän viitteitä Kolmannen valtakunnan laajentumiseen liittyvien sotilasoperaatioiden tai ideologisen tasapäistämisen vaikutuksesta sen sanastoon. Tällaisiksi voidaan silti tulkita ainakin kuvatauluosion viimeinen teema *Verbandplatz / Sidontapaikka*, jossa kuvataan Punaisen Ristin kenttäsairaala, sekä fraasiluetteloiden yksittäiset fraasit, jotka viittaavat sota-ajan viranomaisrakenteisiin (*Beschwerden sind an den Ortskommanden zu richten. / Valitukset on osoitettava paikkakunnan komendantille.*) tai ovat luonteeltaan sellaisia komentoja, jotka eivät todennäköisesti kuuluneet tuolloinkaan tavallisen matkailijan sanavarastoon (esim. *Führen Sie mich zum Ortschaftstest (Bürgermeister)! / Ohjatkaa minut kylän päämiehen (pormestarin) luo!; Gehorchen Sie! / Totelkaa!*).

Käytettävissä olevien lähteiden avulla on vaikea sanoa, missä määrin Demeltin tulkisanakirja tai *Der kleine Bilderduden* olivat saksalaissotilaiden käytössä Suomessa tai Norjassa. Joka tapauksessa ainakin viimeksi mainittu vihkonen oli yksi niistä aineistoista, joita vuoristoarmeijan esikunta jakoi laajemminkin ainakin niiden suomalaissotilaiden käyttöön, jotka olivat tiiviissä rintamayhteistyössä saksalaisten joukkojen kanssa. Vuoden 1942 syksyllä luutnantti Edmund Luther, tuolloin suomalaisen Kevytosasto 3:een komennettu yhteysupseeri, raportoi eversti Willamolle, kuinka joukko-osasto oli vastaanottanut 70 sanakirjaa tukemaan miehistön saksan kielen alkeiden opiskelua. Kirjaset eivät kuitenkaan päässeet jakeluun.

Sanakirjat olivat järjestetyt siten että selitykset sanoihin olivat kuva-
muodossa, ja kirjoja tuli Kev.Os.3:lle n. 70 jaettaviksi miehistölle. Tarkoituksena oli tietenkin että miehet vapaa-aikoina voisivat

katsella niitä ja näin oppia edes muutama sana saksaa. Kirjoissa ei ollut mitään siveellisten aatteiden kanssa ristiriidassa olevaa. Kuitenkin kielsi Kev.Os.3:n Komentaja kapteeni Salonen kirjojen jakamista koska hänen käsityksensä mukaan oli aivan tarpeetonta jakaa tällaista kirjallisuutta. Asia voi helposti, jos se tulee saksalaisten tietoon, herättää huomiota, jonka vuoksi halusin mainita siitä kertomuksessani.¹⁸³

Tiedossa ei ole, korjaantuiko tilanne myöhemmin. Joka tapauksessa suomalaisosastoa komentavan kapteeni Salosen näkemys oli arvatenkin, ettei saksankielen opiskeluun ja sitä kautta suomalaisten ja saksalaisten sotilaiden kanssakäymisen tukemiseen ollut joko tarvetta, aikaa tai kumppaakaan. Tämä siitä huolimatta, että komentajana hän itse oli ilmeisen riippuvainen käytössään olevan yhteysupseerin, luutnantti Edmund Lutherin toiminnasta suomalais-saksalaisten operaatioiden kielellisenä linkkimiehenä.

Mainitsemisen arvoinen on lopulta myös niin kutsuttu venäjän ”mykkiä tulkki” (*Stummer Dolmetsch*), Saksassa 1940-luvun alussa kehitetty saksa–venäjä-käännöskone. Kyseessä oli kaksipuoleinen pahvi, jonka molemmille puolille oli painettu 20 numeroitua saksankielistä käskyä (*Befehle*), kysymystä (*Fragen*) ja kuulustelussa (*Verhör*) ja tiedustelussa (*Erkundung*) sekä majoituskysymyksissä (*Quartier*) tarvittavaa fraasia. Pahvilaitteen sisään oli kiinnitetty tekstipyörä, jota pyöräytettiin kysymystä vastaavaan numeroon, jolloin tarvittava venäjänkielinen käännös ilmestyi laitteen vastineikkunaan. Tekstien oheen liitettyjen kuvien avulla (esimerkiksi sormella osoittamalla) kysymyksiin saatiin lisää tarkkuutta ja variaatiota. ”Mykkiä tulkkeja” näyttää kulkeutuneen myös Pohjois-Suomeen, sillä vuoden 1943 loppupuolella *Organisation Todtin* yhteysupseerina toiminut luutnantti Mikko Jaakkola lähetti yhden kappaleen Yhteysesikuntaan tiedoksi ja kertoi, että kyseisiä ”mykkiä venäjänkielen tulkkeja” jaettiin niin rintamajoukoille kuin myös *Organisation Todtille*. Jaakkolan mukaan ne oli tarkoitettu ”siviiliväen kanssa tekemi-

183 Luutnantti Edmund Luther 10.9.1942 Willamolle, ”Toimintakertomus ajalta 1.9.–10.9.42”, T-5471/1–3.

siin joutuvien joukkojen oppaaksi, mutta voi sitä osaksi käyttää esim. sotavangin kuulustelussa”.¹⁸⁴

Kuva 9. Itärintamalla suunniteltu *Stummer Dolmetsch* eli ”mykkä tulkki”. (”Stummer Dolmetsch. Deutsch-Russisch, 1940. 19 x 13,5 cm.” ICOTI, 132003.)

¹⁸⁴ Jaakkola Väänäselle 26.11.1942, ”Toimintakertomus ajalla 6.11.–26.11.1943”, T-5471/12, KA.

4 Aseveljeyden sotilaalliset tukirakenteet

Kun suomalais-saksalainen sotilasyhteistyö käynnistyi kesäkuun 1941 lopussa, Päämaja oli luonut tai oli parhaillaan luomassa rakenteita eri puolille Suomea sijoittuvien saksalaisten joukkojen toiminnan tukemiseen ja valvomiseen: *Kauttakulkuliikenteen järjestelytoimisto* oli perustettu jo syyskuussa 1940 suomalaisten- ja saksalaisten viranomaisten välille kysymyksiin, jotka koskivat Suomen alueen kautta tapahtuvaa saksalaisjoukkojen huoltoa ja kuljetuksia Saksasta Norjaan tai takaisin. Sen päätoimipaikkoja olivat Helsinki ja Mikkeli, minkä lisäksi jo kauttakulkuliikenteen käynnistyttyä Rovaniemelle perustettiin oma alaosasto päivittäisten rutiiniasioiden hoitoon. Sodan sytyttyä järjestelyosaston tehtäväkenttää laajennettiin kattamaan valtaosa yhteistoiminnan taloudellisista asioista.

Kesällä 1941 Päämaja alkoi rakentaa saksalaisiin esikuntiin ja joukko-osastoihin sijoitettavien suomalaisten *yhteysupseerien ja tulkkien* verkostoa. Sen vanhimpana yhteysupseerina aloitti eversti Oiva Willamo saksalaisten XX armeijakunnan pääesikunnassa (AOK) Rovaniemen liepeillä.¹⁸⁵ Samanaikaisesti Päämaja muodosti myös *Erillisen tulkkijoukkueen* (Er.Tlk.Joukk.), jonka yksittäiset tulkit sijoitettiin suomalaisen Karjalan armeijan (sittemmin Aunuksen ryhmän) esikunnalle alistettuna saksalaisen, kenraali Engelbrechtin johtaman 163. jalkaväkidivisioo-

185 Vehviläinen 1984: 325, Junila 2000: 108.

nan yksikköihin Karjalaan. Joukkueen johtajaksi määrättiin luutnantti S. J. Pentti.¹⁸⁶

Armeijan toiminnalle tyypilliseen tapaan nämäkin rakenteet elivät sekä sotatapahtumien että muiden organisaatioiden uudelleenjärjestelyjen mukana. Yhteysupseerien tehtäväkentän kasvaessa ja ulottuessa myös erilaisiin hallinnollisiin tehtäviin esimerkiksi komendantinvirastoissa ja siviiliviranomaisten tukena tuli tarpeelliseksi koordinoida toimintaa keskitetysti.

Päämajan järjestelytoimiston sotapäiväkirjasta 6.12.1941:

Rovaniemellä, saksalaisten luona olevan yhteysupseeri, eversti Villamon [sic], hänen alaisensa henkilökunnan sekä eri PM:n osastojen koko henkilöstöstä muodostettiin Yhteysesikunta ”Roi”. (Kirj. 1753/Järj.1/2/sal.)¹⁸⁷

Eversti Willamon esityksestä Päämaja antoi joulukuussa 1941 käskyn perustaa Päämajan alainen *Yhteysesikunta Roi* (YhtEROi) Rovaniemellä sijaitsevan vuoristoarmeijan komentokeskuksen välittömään yhteyteen. Willamo nimitettiin esikunnan päälliköksi. Samalla kauttakulkuliikenteen järjestelytoimiston Rovaniemen osasto siirtyi hetkeksi Willamon esikunnan yhteyteen, kunnes heinäkuussa 1942 koko järjestelytoimisto muuttui yhteysosastoksi ja siirtyi pääesikunnan alaisuudesta puolustusministeriön alle.¹⁸⁸

Erillinen tulkijoukkue jatkoi Engelbrecht-divisioonan tukena Syväriellä kevätkesään 1942. Kevättalvella 1942 oli aloitettu rintamavastuiden ja saksalaisjoukkojen uudelleenjärjestelyt, joissa suomalaisia joukkoja siirrettiin eteläisille rintamalohkoille ja vastaavasti kenraali Engelbrechtin joukkoja pohjoisemmaksi Alakurttiin. Suomalaisia joukkoja jäi kuitenkin varmistamaan saksalaisten joukkojen sivustoja ja partiointitehtä-

186 Karjalan armeijan esikunnan esikuntakäskey N:o 3 11.7.1941, T-5030/1, KA.

187 Päämajan järjestelytoimiston sotapäiväkirja 6.12.1941. Sotapäiväkirjat-kokoelma. Jatkosodan ja Lapin sodan sotapäiväkirjat. Sotapäiväkirja 20902. Tiedosto 7, KA. Viitattu 20.1.2023.

188 Väänänen 1947: 3–5, Vehviläinen 1984: 325.

viin.¹⁸⁹ Suomalainen tulkkijoukkue hajotettiin ja tulkit sijoitettiin kesäkuun 1942 aikana Yhteysesikunta Roin alaisuudessa Pohjois-Suomeen joko uusiin saksalaisosastoihin tai niiden kanssa toimiviin suomalaisyksiköihin. Samalla myös yhteysupseereita sijoitettiin uudelleen. Eversti Oiva Willamo delegoi uudelleenjärjestelyt vanhemmille yhteysupseereille seuraavasti:

Oheisena lähetän yhteysupseerien sijoitustaulukon (liite No 1-2) alla mainitun jakelun mukaisesti.

Vanhimpien yhteysupseerien on ryhdyttävä heti omalla toimialueellaan toimenpiteisiin yhteysupseerien ja tulkkien sijoittamiseksi määrättyihin saksalaisiin esikuntiin ja joukko-osastoihin. Kullakin suunnalla olevat naapurilohkon yhteysupseerit ja tulkit komennettava lyhintä tietä oman vanhimman yhteysupseerin luo. Puuttuvat yhteysupseerit ja tulkit lähetetään Yht.E Roin toimesta ensi tilassa.

Aun.RE:sta – Yht.E Roin siirtyvien upseerien ja tulkkien kanta- ja lääk.tark.kortit sekä sot.passit on tänne ensi tilassa lähetettävä.

Kun sijoitustaulukon edellyttämät siirrot on saatu suoritettua on siitä viikkokertomusten yhteydessä minulle ilmoitettava.¹⁹⁰

Uudelleenjärjestelyjen mukana täsmentyivät myös tehtävät. Yhteysesikunnan päätehtävänä oli toimia *yhdysiteenä* Päämajan ja Saksan armeijan välillä, *tukea* saksalaisjoukkojen toimintaa Suomessa ja samalla pitää Päämaja ajantasalla saksalaisjoukkojen edesottamuksista ja mielialoista kaikilla kolmella rintamalohkolla – Petsamossa, Alakurtissa ja Kiestinissä. Sen lisäksi sen tehtäviin kuului valvoa ja huoltaa saksalaisille alistettuja suomalaisjoukkoja sekä huolehtia Pohjois-Suomeen jääneestä Suomen valtion omaisuudesta ja valvoa paikallisen siviiliväestön etuja. Kuten YhtERoin komento- ja sota-asianosaston päällikkönä ja sittemmin myös esikuntapäällikkönä toiminut majuri Väänänen on todennut, tehtäviä riitti kotialueelta etulinjoihin ”maan ja taivaan väliltä”, ja niitä

189 Ks. esim. Aapa 1961: 77.

190 Willamo 24.6.1942, ”Koskee: yhteysupseereja”, T-5872/57, KA; sijoittelusta ks. taulukko 2.

tuottivat niin saksalaiset sotilaat ja sotilasviranomaiset kuin suomalaiset siviilit ja siviiliviranomaisetkin.¹⁹¹

Tehtäviä varten yhteysesikunta jakaantui kahteen pääosastoon ja niiden alaisiin toimistoihin, jotka työllistivät sekä sotilas- että siviilihenkilöstöä (ks. taulukko 1). Komento-osastosta ja sen komentotoimistosta ohjattiin sekä saksalaisiin esikuntiin ja joukko-osastoihin komennettujen yhteysupseerien ja tulkkien että yhteysesikunnan kansliahenkilökunnan toimintaa. Sen muut toimistot vastasivat esimerkiksi suomalaisjoukkojen sielunhoidosta ja valistuksesta tai saksalaisiin suunnatusta propagandatoiminnasta (valistustoimisto) tai sotilastiedustelusta, tilanetiedotuksista, partisaanitorjunnasta ja joukkojen koulutuksesta (sotasiaintoimisto ja sissi- ja rajatoimisto).

Pääosastoista toinen oli laaja Huolto-osasto, jonka lukuisista toimistoista tämän tutkimuksen kannalta kiinnostavin on sotilashallintoalueen hallinto-, oikeus- ja sotapoliisiasioista vastannut hallinnollinen toimisto X. Sen järjestyksenvalvontaan, korvaus- ja sotavahinkoasioihin sekä erityisesti saksalaisten joukkojen maassaoloon liittyneet hallinnolliset ja oikeudelliset kysymykset tekivät siitä toimiston, jonka kanssa asioivat paitsi saksalaiset sotilasviranomaiset – ennen muuta rintaman takaisen alueen komentaja esikuntineen (*Kommandant des Rückwärtigen Armeegebietes* 525, lyh. *Korück*) ja paikalliskomendantteineen – myös Oulun ja Lapin lääninhallinnon ja paikallistason virkamiehet sekä yksittäiset siviilihenkilöt. Tässä ominaisuudessa siitä tuli myös, kuten jäljempänä käy ilmi, YhtERoin ja sitä kautta koko aseveljeyden *keskeinen käännöstoimisto*. Omilla resursseillaan se toteutti käytännössä maaherra Hillilän korostamaa periaatetta, jonka mukaan yksittäiset erimielisyydet tuli ratkaista mahdollisimman alhaisella hallinnollisella tasolla ennen kuin ne pääsivät nakertamaan aseveljeyden julkisivua.

191 Väänänen 1947: 4, 7 ja 256.

Taulukko 1. Yhteysesikunta Roin koostumus ja henkilöstö kesäkuussa 1942.¹⁹²

Komentaja: Eversti O. J. Willamo		Esikuntapäällikkö: Ev.luutn. S. Frey	
Komento-osasto			
	Päällikkö	Maj. A. O. Väänänen	
Komentotsto (Ia.)		Valistuststo (Ib)	
Tstopääll.	Luutn. O. Helenius	Pastori, valistusups.	Luutn. J. Heinilä
Tstoups.	Luutn. N. von Veh		
	Sota-asiaintsto (II)		
	Tstoups.	Vänr. C.-H. Sothmann	
		Vänr. V. K. Surakka	
Huolto-osasto			
	Päällikkö	Ev.luutn. S. Frey	
	Sotasaalisups.	Maj. V. J. Helenius	
Huoltotsto (IVa)		Lääkintätsto (VII)	
Tsto- ja kenttäpostiups.	Luutn. K. Leon-Lindh	Tstopääll.	Lääkintäeversti E. A. Wallenius
		Tstoups.	Ylilääk. Y. Mattila
		Lääkintäaliups.	Yliväap. E. Pajunen
Taisteluvälinetsto (IVb)		Eläinlääkintätsto (VIII)	
Tstoups.	Luutn. L. Tarvo	Tstopääll.	Eläinlääkintäev. T. Ora
		Eläinlääkintäaliups.	Kers. N. Kauppi
Kuljetusvälinetsto (V)		Hallinnollinen tsto X	
Tstopääll.	Maj. A. Wegelius	Pääll.	Ev.luutn. C. Rothe
Tsto- ja kuljetusväl.ups.	Luutn. E. Haka	Tstoups.	Luutn. G. Jansson
Kuljetusväl.aliups.	Väap. V. Välimaa		Luutn. P. Lehtosalo
			Sotilasvirk. M. Sainio
			Alikers. E. Nivanka
		Tstoaliups.	
Intendentintsto (VI)		Viestitsto XI	
Intendentti	Kapt. E. Tenhunen	Pääll.	Luutn. E. Laurikainen
Tstoups.	Luutn. H. Ekman	Viestiups.	Vänr. P. Rautimo
Rahastonhoitaja	Vänr. V. Kuuskoski	Lennätinvirk.	Sotilasvirk. T. Sarasvuo
		Lennätinaliups.	Kers. H. Sydänmetsä
	Kauttakulkuisto XII		
	Pääll.	Maj. H. Wihtol	
	Tstoupsseerit	Luutn. H. Unonius	
	hankinnat	Luutn. C. Sothmann	
	yl. asiat	Luutn. H. Sovelius	
	rak.asiat	Ins.maj. L. Salmensaari	
	laskutus ja kirjanp.	Luutn. L. Lindberg	
	ostoluvat	Sotilasvirk.	
		O. Lemström	

192 Väänänen 1947: 4–24, Willamo 24.6.1942, ”Koskee: yhteysupseereja”, T-5872/57, KA.

Henkilöstön määrä ja tarve

Aseveljien välisen yhteystoiminnan mittakaavasta saa konkreettisemmän kuvan, kun tarkastelee rakenteiden ohella myös toimintaan rekrytoitua henkilöstöä. Henkilöluetteloita ja muita asiakirjoja yhdistelemällä karttuu noin 260 sotilaan ja siviilin ryhmä.¹⁹³ Heistä noin 200 henkilöä on ollut yhteysesikunnan osoittamissa tehtävissä, joko yhteysupseereina ja tulkkeina tai toimistoupseereina, -aliupseereina, sotilasvirkamiehinä tai kansliahenkilöstönä yhteysesikunnan palveluksessa, ja loput ovat olleet listoilla eräänlaisena reservinä täydennystarpeen varalta.

Mitä tehtävänimikkeisiin tulee, kokonaiskuvan hahmottaminen ei ole ongelmatonta, sillä rakenteiden tapaan myös yksittäisten sotilaiden komennukset muuttuivat sotavuosien aikana, ja siirtojen myötä vaihtuivat myös tehtävien sisällöt ja nimikkeet. Siirtoja tapahtui toimistoista rintamalle ja päinvastoin, ja osa Rovaniemellä toimivista upseereista saattoi toimia samanaikaisesti useammassa tehtävässä. Siksi mainitut luvut jäävät arvioiksi. Lisäksi henkilöluettelot sisältävät usein eri tavoin nimettyjä kaatoluokkia, joilla ilmoitettiin esimerkiksi toimistohenkilöiden, konekirjoittajattarien ja lähettien määrä heitä kuitenkin lähemmin nimeämättä. Lukujen takana olevia siviilejä on siten yritettävä tunnistaa muiden arkistodokumenttien avulla. Vaikka täydellistä kattavuutta ei saavuteta niilläkään, on sitä kuitenkin tarpeen tavoitella jo pelkästään siksi, että merkittävä osa aseveljeyden vaatimasta käännös- ja tulkkaus-toimijuudesta sijoittui juuri näihin syrjäisiin alemman tason toimistonurkkauksiin.

Nämä varaukset huomioiden kokonaiskuva näyttää siltä, että kesästä 1941 syyskuuhun 1944 suomalais-saksalaisen sotilasyhteistyön rakenteissa toimi ainakin 30 *tulkeiksi* ja 100 *yhteysupseeriksi* komennettua sotilasta, osa heistä koko jatkosodan ajan, osa vain lyhyen komennuksen verran operaatioiden ja yksiköiden tarpeiden mukaisesti. Lisäksi yhteys-

193 Willamo PM:lle 19.2.1942, "Koskee: Yhteysesikunta Roi'n henkilöluettelo" ja 12.8.1942, "Koskee: luettelo vakinaisessa palveluksessa olevista upseereista ja sot.virkamiehistä", T-17615/3, KA. Yhteysupseerien sijoittelua koskevien luetteloiden (ks. seuraavat viitteet) lisäksi henkilötietoja on poimittu yhteysupseerien viikkokertomuksista, YhtERoin kirjediaarioista, eversti Willamon päivä- ja esikuntakäsytystä ja A. O. Väänänen historiikin henkilölistoista.

esikunnan toimisto työllisti vaihtuvan määrän kieli- ja konekirjoitus-taitoisia naisia.

Esimerkiksi juhannuksen 1942 jälkeen, kun rintamalohkojen vastuut oli organisoitu uudelleen sekä Saksan armeijan sisällä että saksalaisten ja suomalaisten ryhmittymien kesken ja kun Erillinen tulkkijoukkue oli siirretty yhteysesikunnan palvelukseen, eversti Willamo välitti Rovaniemen saksalaiskomendantin tiedoksi sekä johtamansa yhteysesikunnan koostumuksen että 55 yhteysupseerin ja 13 tulkin sijoituspaikat (ks. taulukot 1 ja 2). Heidät oli sijoitettu joko rintamalle saksalaisjoukkojen esikuntiin, rintamalinjojen läheisyydessä sijaitseviin ”saksalaispaikkakuntien” paikalliskomendantin virastoihin tai niin sanotulle rintaman takaiselle alueelle esimerkiksi Rovaniemen, Kemin tai Oulun saksalais-esikuntiin, satamiin tai saksalaisjoukkojen huollon kannalta tärkeille rautatieasemille. Yhteysupseereja lähetettiin lisäksi Alakurttiin, Ivaloon, Petsamon Liinahamariin ja Sallaan suomalaisiksi paikalliskomendantteiksi yhteistoimintaan paikallisten saksalaisten komendanttien kanssa. Yhteysupseereja ja tulkkeja oli komennettu Saksan armeijalle alistettujen suomalaisjoukkojen käyttöön, ja oma yhteysupseeri lähetettiin myös saksalaiseen propagandakomppaniaan (*Propagandakompanie PK 680*) Helsinkiin.¹⁹⁴ Vuoden 1944 syyskuussa, vain muutama päivä ennen aseveljeyden päättymistä päivätyn listan mukaan erilaisissa komennuksissa oli 43 yhteysupseeria; tulkkeja ei listassa enää erikseen mainita.¹⁹⁵

Yhteysupseereja ja tulkkeja oli siis kentällä melko runsaasti, mutta kuitenkin jatkuvasti selvästi toivottua vähemmän. Suunnitellut siirrot aiheuttivatkin saksalaisten puolella soraääniä, erityisesti siellä, missä yhteysupseerien ja tulkkien toiminta suomalais-saksalaisten yhteisoperaatioiden toteutuksessa oli todettu elintärkeäksi. Kielitaitoisista suomalaisista oli ilmeinen pula läpi jatkosodan, ja hyvistä yhteysmiehistä

194 YhtERoi, Willamo 20.5.1942, ”Koskee: paikalliskomendantteja”; YhtERoi, Willamo 27.6.1942, ”Betrifft: Verbindungsoffiziere und Verbindungsstab Roi”; Anlage 1 ”Einteilung der Verbindungsoffiziere und Dolmetscher”, Anlage 2 ”Einteilung der Verbindungsoffiziere bei den finnischen Truppenteilen”, Anlage 3 ”Zusammensetzung des Verbindungsstabes Roi”. T-5872/57, KA.

195 YhtERoi, Willamo, päiväämätön, ”Suomalaisten yhteysupseerien sijoitus 1.9.1944”. T-5872/63, KA. Lista on suomenkielinen, sellaisena todennäköisesti tarkoitettu tiedoksi Päämajaan evakuoinnin valmistelun pohjaksi.

Taulukko 2. Yhteysupseerien ja tulkkien sijoittelu eri rintamalohkoilla kesäkuussa 1942.

Sijoituspaikka	Yhteysupseeri	Tulkki
1. Petsamon lohko		
XIX (Vuor.) AKE (Gebirgskorps Norwegen)	Ev.luutn. C. Wahren Vänr. V. Reinikainen Vänr. H. T. A. Müntzel	
2. (Vuor.) Div.	Luutn. K. G. Backman Vänr. F. von Veh	Sotam. O. Pasanen
5. (Vuor.) Div.	Luutn. H. Warva Vänr. G. Stude	Sotam. J. Pälsi
6. (Vuor.) Div.	Vänr. E. Thodén Vänr. O. T. Lindroth	Korpr. N. B. Grandell
Parkkinan lentokenttä	Luutn. V. Viljakainen	
Liinahamarin paikalliskomendantin virasto	Luutn. U. Mäkinen	Kers. O. Lempinen
Ivalon paikalliskomendantin virasto	Luutn. L. Molander	Ylikers. K. Jokikokko
2. Alakurtin lohko		
XXXVI (Vuor.) AKE	Maj. K. S. Parviainen Luutn. B. Saarmaa Vänr. J. Puputti	Alik. O. Karttunen
163. (Vuor.) Div.	Luutn. E. Sneitz Vänrikki T. Aue	Sotam. S. Andersson
Arko (Tykistöryhmä) 109	Luutn. H. Idman	
Alakurtin paikalliskomendantuuri	Kapt. A. Ilander Vänr. A. S. Helenius	
Alakurin lentokenttä	Vänr. O. Auterinen	
Sallan paikalliskomendantin virasto	Luutn. T. Mäki Vänr. E. Luomi	
169. Jalkaväkidiv.	Luutn. S. Viikari Vänr. F. Jennström	Alik. J. Kolkkala
3. Kiestingin lohko		
XVIII (Vuor.) AKE	Maj. V. G. Vieska Luutn. E. Helkama Vänr. L. Schaterin	
SS-Div. Nord	Vänr. K. Hahnsson Vänr. H. Henriksson	Kers. A. Hofmeister
7. (Vuor.) Div.	Luutn. K. A. Arell Luutn. N. Herlin	Kers. K. A. Wikström
Arko (Tykistöryhmä)	Luutn. T. Kalima	
Pontsalenjoen lentokenttä	Sotilasvirk. G. M. von Essen	
(motoris.) Ilmatorjuntaosasto I/47	Vänr. V. Ruoho	
Kuusamon paikalliskomendantin virasto	Luutn. H. Groundström	Sotam. W. Wladimirov

Taulukko 3. Yhteysupseerien ja tulkkien sijoittelu rintamantakaisella alueella ja Pohjois-Suomen suomalaisissa joukoissa kesäkuussa 1942.

Sijoituspaikka	Yhteysupseeri	Tulkki
4. Rintamantakainen alue		
Vuoristoarmeijan pääesikunta (AOK)	Vänrikki G. Schütt Vänr. C. H. Sothmann Vänr. V. Surakka	
Rovaniemen paikalliskomendantin virasto	Lutn. T. Ä. Nerdrum	Vääp. G. Fock
Rovaniemen lentokenttä	Lutn. A. Voionmaa	
Lennoston kenttäorganisaation esikunta, Rovaniemi (<i>Standortverwaltung der Luftwaffe</i>)	Sotilasvirk. F. von Hoyningen-Huene	
<i>Organisation Todt</i> , Rovaniemi	Vänr. E. Krantz	
Hanhikosken lentokenttä	Sotilasvirk. V. E. Krauel	Korp. W. Ainamaa
Mäntyluodon satamavarasto	Lutn. M. Grönlund	
Propagandakompp. 680, Helsinki	Lutn. V. Jaatinen	
Asemavirkailija, Pietarsaari	Kapt. G. Nordblad	
Porin lentokenttä	Vänr. P. A. Ilmoni	
Suomalaiset osastot		
Osasto Pennanen	Lutn. V. Kurri	
Linnoituskomppania 14	Vänr. S. Seppänen	
Rajajääkäripatalj. 7	Lutn. Ä. Svensk	
Kevyt Osasto 3	Vänr. E. Luther	
Sissipataljoona 3	Lutn. A. Savolainen	
Linnoituspataljoona 15	Vänr. Ä. Frey	
6. Sairasjuna	Lutn. U. Savolainen	

pyrittiin pitämään kiinni, varsinkin kun uusien yhteysupseerien tai tulkkien saaminen menetettyjen tilalle ei ollut ongelmatonta.

Heinäkuussa 1942 eversti Willamo pyysi Päämajan komento-osastoa etsimään saksalaislentokentille sopiva yhteysupseereja:

Luftgaustab z.b.V 1 on pyytänyt yhteysupseereja Sodankylään, Vuotsoon, Nautsiin ja Salmijärvelle.

Mikäli riittävän saksankielen taitoisia upseereja on saatavissa olisi toivottavaa, että heidät ensi tilassa siirrettäisiin Yht.E Roihin ja nimenomaan suoraan alaisikseni. Edullisinta tietenkin olisi, jos a.o. olisivat ilmavoimissa palvelleita tai muuten lentoasioita ja -kenttiä ymmärtäviä.¹⁹⁶

Saksalaisista armeijakunnista kulkeutuneet täydennyspyynnöt ohjautuivat Willamon viesteissä Päämajaan, jonka järjestely- ja komento-osastossa jouduttiin punnitsemaan, missä määrin kielitaitoinen sotilas oli irrotettavissa senhetkisistä tehtävistään yhteysesikunnan käyttöön. Willamo itse joutui puolestaan arvioimaan, mihin kulloinkin käytettävissä olevat resurssit oli välttämättömintä sijoittaa. Rintaman yhteystoiminta painoi toisinaan rintaman takaisten esikuntien hallinnollisia tarpeita enemmän, jolloin yhteysesikunnan omien toimistojen oli tilapäisesti kompensoitava saksalaisesikunnan menettämät käänösresurssit. Elokuussa 1942 Willamo joutui ilmoittamaan naapurissa sijainneelle vuoristoarmeijan esikunnalle (AOK 20) sille osoitetun yhteysupseerin siirrosta:

Der Verbindungsstab Roi hat z.Z. grossen Mangel an geeignete Verbindungsoffiziere und ist deswegen gezwungen, Leutnant G. Schütt für andere Aufgaben zu versetzen. Bei dringenden Übersetzungsaufgaben steht das Büro für militäre Angelegenheiten des Verbindungsstabes Roi, das im A.O.K.-Gebäude arbeitet, dem A.O.K zu Verfügung.¹⁹⁷

196 Willamo PM:n Komento-osastolle 17.7.1942, "Koskee: yht.ups:ja saksal. lentokentille." T-5872/57, KA.

197 Willamo AOK 20:lle 5.8.1942, "Betrifft: Ltn. Schütts Versetzung". T-5872/57, KA.

[Yhteysesikunta Roissa on tällä hetkelle suuri pula sopivista yhteysupseereista, minkä vuoksi luutnantti G. Schütt on siirrettävä muihin tehtäviin. Kiireellisissä käännöstehtävissä AOK:lla on käytettävissään yhteysesikunnan sota-asiain toimisto, joka toimii AOK:n rakennuksessa.]

Itse resurssipulaa ei tilapäisillä kompensaatioilla luonnollisesti poistettu, ja esimerkiksi jouluaattona 1942 yhteysesikunta informoi Päämajaa niin suuresta yhteysupseerien ja tulkkien pulasta, että ”jatkuva tuloksellinen toiminta ilman pikaista täydennystä käy ylivoimaiseksi”. Eri saksalaisjoukoissa tarvittiin kiireellisinä täydennyksinä vähintään yhdeksän yhteysupseeria ja kuusi tulkkia, ja asian nopeuttamiseksi kirjeessä lueteltiin yhteysesikunnan tiedossa olevia saksantaitoisia henkilöitä. Yhteysesikunnan mukaan esimerkiksi armeijakuntien esikunnissa tehtävissä voisivat toimia myös liikuntakykyiset invalidit, samalla kun muistutettiin vielä, että saksalaiseen SS-divisioonaan ovat ”erikoisen sopivia ja haluttuja sellaiset upseerit, jotka palveleat aikaisemmin SS-joukoissa, joten heidän saamisensa muihinkin yht.ups. tehtäviin olisi hyvin toivotavaa”.¹⁹⁸ Pyyntö ei kuitenkaan tuottanut toivottua tulosta, joten Willamo kirjelmöi Päämajan suuntaan uudelleen jo kuukausi myöhemmin:

Liittymiskirjelmällä ilmoitti Yht.E Roi yhteysupseeri- ja tulkkipuutteen olevan $9+6 = 15$. Kirjelmässä nimetyistä saksankielen taitoisista upseereista saatiin ainoastaan yksi. Koska yhteysupseeri- ja tulkkipuute jatkuvasti suurenee, josta taas on seurauksena tuloksellisen toiminnan vaikeutuminen niin pyydän pikaista täydennystä.

Tiedossani ovat allamainitut yhteysupseereiksi ja tulkeiksi sopivat saksankielentaitoiset henkilöt: [- -]¹⁹⁹

Uusi pyyntö sisälsi 18 nimeä. Tiedot ehdotetuista henkilöistä olivat todennäköisesti kantautuneet Willamolle eri lähteistä, kuten joukko-osas-

198 YhtERoi/Frey PM:n järjestelyosastolle 24.12.1942, ”Koskee: Yhteysupseeripuutetta”. T-5872/57, KA.

199 Willamo Päämajan komento-osastolle 23.1.1943, ”Koskee: yhteysupseeripuutetta”. T-5872/57, KA.

toissa suoritetuista kyselyistä, suojeluskuntapiireistä ja Valtion tiedotuslaitoksesta. Yhteysesikunta keräsi myös tietoja ”germanistimaistereista” tai ”germanistiylioppilaista”, ja toisinaan yksittäiset saksan taitoiset sotilaat hakivat tehtäviin myös itse. Joka tapauksessa Päämajalle lähetetyt ehdotukset eivät syntyneet sattumanvaraisesti ilman henkilöiden taustojen selvitystä. Tässä nimenomaisessa tapauksessa Willamon kirjeen ohkeen on arkistoitu taulukko, johon on kirjattu yhteysupseeri- tai tulkkiehdokkaiden syntymävuoden lisäksi tiedot siviiliammattista tai oppiarvosta (esimerkiksi ”Fil.maist.” tai ”Fil.kand.” (germ.fil.), ”kieliet. ylioppilas”), komentopaikan tai kotiosoitteesta sekä huomautuksia henkilöiden ominaisuuksista. Arvioinnin kohteena oli paitsi kielitaito (”Kielit. eritt. hyvä. Olesk. Saksassa”, ”Toinen äidinkieli saksa” ”Kielitaito kohtalainen”) myös muut ominaisuudet (”edustuskykyinen”, ”hiljainen ja luotettava” tai ”sopiva ja rauhallinen”) ja olennaisina pidetyt taustatiedot (”AKS:n jäsen”). Huomautuksen ohkeen on merkitty myös suositteleva, useimmissa tapauksissa niitä on saatu professori Pekka Kataralta, kerran myös professori Kaarlo Hildéniltä ja yliopettaja Irja Maliniemeltä.

Saksalaisen SS-divisioonan kaipaamia SS-taustaisia upseereja Willamo ilmeisesti etsi omien verkostojensa kautta, erityisesti jääkäriaikaisen tuttavansa, suomalaisten SS-vapaaehtoisten rekrytoinnista vastanneen entisen Etsivän keskuspoliisin päällikön Esko Riekin avustuksella.²⁰⁰ Tammikuussa 1943 Rieki toimitti ”Eversti Willamolle viitaten keskusteluun” viiden Waffen-SS:n suomalaisupseerin henkilötiedot.

Kaikkikin mielestäni kyllä sopivia [– –] ohjauksellasi kyllä oppivat toimimaan itsenäisestikin. Luulen ettet pettyisi. Panehan toimeksi vain. Annathan kuulua tuliko tästä mitään.²⁰¹

Nimilistan oli koostanut SS-vapaaehtoistoimikuntaan kuulunut rouva Siiri Tuomola²⁰², mutta nimien viereen Rieki oli merkinnyt lyijykynällä

200 Riekin keskeisestä roolista SS-vapaaehtoisten rekrytoinnissa ks. Swanström 2018: 38, Westerlund 2019: 21–23.

201 Riekin Willamolle 21.1.1943 toimittaman henkilölistan ”Ehdotan seuraavia upseereita yhdysupseereiksi” on allekirjoittanut Siiri Tuomola. T-5872/57, KA.

202 Swanström 2018: 196 ja 429.

kustakin omat luonnehdintansa, kuten ”Hyvin komea, oikea, tunnollinen”, ”Hallitsee täysin kielen, ollut jo siellä Lapissa, vakava ja harkitseva, vaatimaton”, ”Haavoittui SS:ssä kesällä 1941, hiljainen” tai ”Toimielias poika, en tunne tarkemmin, ei osanne häävisti saksaa”. Dokumentin marginaalissa Riecki esitti vielä yleisiä huomioita ehdotetuista SS-miehistä ja kannusti laittamaan asian vireille. Näin tapahtuikin, ja Willamo täydensi aiempaa komento-osastolle lähetettyä ehdotustaan saamiensa suositusten mukaisesti.

Liittymiskirjelmään viitaten pyydän vielä allamainitut SS-joukoissa palvelleet ja viime vuonna takaisin Suomen armeijaan komennetut upseerit siirtämään Yht.E Roihin yhteysupseereiksi saksalasiin SS-joukkoihin. [– –]

Saksalaiset SS-joukot ovat esittäneet erikoisena toivomuksenaan saada yhteysupseeriksi SS-joukoissa palvelleita upseereja.²⁰³

On todennäköistä, että Willamo esikuntineen ei ollut kovin tyytyväinen kirjelmien poikimiin tuloksiin. Päämajaan lähteneiden kirjekopioiden marginaaliin tehdyt lyijykynämerkinnät (”Saatu”) ja komento-osaston vastaukset viittaavat siihen, että Willamon siihen mennessä esittämistä 41 henkilöstä vain viisi pystyttiin siirtämään yhteysesikunnan tehtäviin. Lisäksi listojen ulkopuolelta siirrettiin yksi sillä hetkellä rintamalla palvelnut upseeri. Muita ei voitu irrottaa tehtävistään. Tammikuun 1943 lopussa saapuneeseen Päämajan komento-osaston siirtoilmoituksen marginaaliin onkin merkitty yhteenvetona senhetkinen tilanne (”Puute: 8+8”) rintamalohkoittain eriteltynä: Alakurtin, Kiestingin ja Petsamon rintamille tarvittiin lisää yhteysupseereja ja tulkkeja yhteensä kahdeksan kumpiakin.²⁰⁴ Tilanne vaikuttaa jatkuneen muuttumattomana jatkosodan loppuun asti. Everstiluutnantti K.-E. Lindeman, tuolloin Petsamon suunnan vanhin yhteysupseeri, kommentoi yhteysupseeritilannetta vuonna 1944:

203 Willamo Päämajan komento-osastolle 26.1.1943, ”Koskee: yhteysupseeritädennystä”. T-5872/57, KA.

204 Päämaja, komento-osasto 31.1.1943, ”Koskee: ups.siirtoja”. T-5872/57, KA.

Viime aikoina vilkastunut opiskelu armeijassamme ja siitä johtuvat pitkäkööt opiskelulomat, tapahtuneet siirrot, joiden tilalle ei ole saatu täydennystä, sekä vilkas kurssitoiminta ovat suuresti vaikeuttaneet toimintaa nykyisellä upseerivahvuudella, jota jo näitä seikkoja huomioonottamattakin on pidettävä riittämättömänä. Tämä seikka ilmenee jo huolestuttavassa määrässä mm. toimintakertomuksissa, jotka ovat käyneet hajanaisiksi ja niukoiksi. Yhteysupseerien alituinen poissaolo toimialueiltaan on aiheuttanut sen, että yhteistyö saksalaisten kanssa on tästä kärsinyt.²⁰⁵

Päämajan arvion mukaan Suomen armeijan omat rintamatarpeet eivät sallineet irrottaa henkilöstöä aseveljeyden yhteystoimintaan siinä määrin kuin mitä Pohjois-Suomessa pidettiin tarpeellisena sujuvalle sotilaiselle yhteistyölle. Tässä valossa on ymmärrettävää, että Saksan armeija haki myös itse jatkuvasti paikallisväestöstä kielitaitoista työvoimaa rintamantakaisella alueella sijaitsevien yksikköjen esikuntiin, toimistoihin ja työmaille.

Taustat ja valintakriteerit

Katsaus yhteystoiminnan mittakaavaan antaa jo jonkin verran viitteitä siitä, mistä ja millä kriteerein yhteysupseereja ja tulkkeja tehtäviin etsittiin. Keskeinen valintakriteeri oli luonnollisesti kielitaito, ja saksan kieltä taitavia upseereja ja rivisotilaita seulottiin läpi puolustusvoimien samalla tavoin kuin venäjää hallitsevia etsittiin tiedustelun eri tehtäviin ja sotavankien käsittelyyn.²⁰⁶ Sekä kielitaitoisten etsinnässä että kielitaidon arvioinnissa on todennäköisesti turvauduttu erilaisiin tietoihin ja lähteisiin: Kantakorttien sisältämät kirjaukset kielitaidosta aiheuttivat kutsun suojeluskuntapiiriin, jossa tarvittaessa testattiin ainakin suullista kieli-

205 Lindemanin vuoden 1944 toimintakertomuksien joukosta löytynyt päiväämätön liite "Yhteysupseeritarve- ja aines". T:5471/8, KA.

206 Korpinen viittaa opinnäytetyössään omaan haastatteluaineistoonsa ja toteaa, että "mitä paremmin saksaa osasi, sen sopivampi mies oli yhteysupseerin tehtäviin", Korpinen 1988: 28. Sotavankileirien venäjän kieltä puhuvien tulkkien valintaperusteista; ks. Pasanen & Kujamäki 2017.

taitoa, luultavasti hyvin samaan tapaan kuin niiden jäljempänä esiin astuvien henkilöiden osaamista, jotka rekrytoitiin aivan jatkosodan alussa reserviläisten liikekannallepanossa ja joukkoja muodostettaessa.²⁰⁷ Sodan aikana täydennyksiä etsittiin edelleen sekä joukko-osastoihin lähetetyillä kyselyillä että henkilökohtaisten verkostojen kautta, jolloin suosittelu ja kielitaidon ja muun soveltuvuuden arviointi ulkoistettiin esimerkiksi Valtiolliselle poliisille, yliopistoväelle tai muille luotettuina pidetyille henkilöille.

Oma merkityksensä tehtäviä täytettäessä lienee ollut myös henkilöiden sotilaallisella tai perhetaustalla, joiden oletettiin takaavan ainakin välttävät toimintaedellytykset yhteystehtäviin. Saksalaisten armeijakuntien esikuntiin yhteysupseerin sekä Yhteysesikunta Roin esikuntatehtäviin päätyi jääkäriupseereja, jotka komentajansa eversti Willamon tapaan olivat saaneet sotilaskoulutuksen, ensimmäiset rintamakokemukset ja kosketuksen saksan kieleen ensimmäisen maailmansodan aikana Kuninkaallisessa preussilaisessa jääkäripataljoona 27:ssä. Esimerkiksi Kiestingin rintamalohkon yhteystoimintaa johti kesäkuussa 1942 vanhimpana yhteysupseerina majuri Valter Vieska, toukokuussa 1943 samassa tehtävässä toimi everstiluutnantti Erik Voss. Petsamossa yhteysupseereina palvelivat everstiluutnantit Rainer Ahonius ja Lauri Gulin. Kauttakulun järjestelytoimiston Rovaniemen toimistoa johti majuri Harry Wihtol, alaisuudessaan jääkäripataljoona 27:n kollega, luutnantti Torsten Hallonblad. XXXVI vuoristoarmeijan esikunnassa ja sittemmin, kesästä 1942 Alakurtin paikalliskomendantinvirastossa, toimi kapteeni Arne Ilander, Lockstedtin sotilaskoulun kasvatteja hänkin.²⁰⁸

Kielitaitoa ja muuta soveltuvuutta kuten erityistä sotilaskulttuurin tuntemusta, oikeanlaista aatteellisuutta, neuvostovastaisuutta ja saksalaismielisyyttä varmaankin katsottiin karttuneen myös suomalaisille SS-divisioona Wikingin vapaaehtoisille, jotka olivat saaneet paitsi sotilaallisen ja aatteellisen koulutuksen Saksassa ja Itävallassa myös ensikäden kokemuksia SS-joukkojen toiminnasta itärintamalla. Willamon ja Riekin yhteisistä pyrkimyksistä huolimatta yhteysupseereiksi päätyi

207 Saarmaa 1987: 130, Korpinen 1988: 28 ja Sana 2017: 19–20.

208 Suomen jääkärien elämäkerrasto 1975.

vain harva: Tammikuussa 1943 anotuista SS-taustaisista upseereista Päämajan komento-osasto siirsi Yhteysesikunta Roin alaisuuteen vain luutnantti Veikko Viikaman sekä vänrikki Mauno Myllykankaan, joista ainakin jälkimmäinen komennettiin nimenomaan SS-divisioonaa Nordin yhteysupseeriksi Kiestinkiin.²⁰⁹ Tähän ryhmään kuului myös kesällä 1944 Alakurtin yhteysupseerien kirjuriksi ja tulkiksi komennettu, myös SS-vapaaehtoisten pilapiirtäjänä kunnostautunut korpraali Erkki Summanen.²¹⁰ Kun ottaa huomioon, että Waffen-SS:n riveissä palveli kaikkiaan 1408 suomalaista vapaaehtoista, jäi heidän myöhempi roolinsa yhteysupseereina tai tulkkeina lähes olemattomaksi.

Toisenlaisen viiteryhmän tarjosi Suomen saksalaisyhteisö, joiden jäsenten voitiin esimerkiksi baltian- tai pietarinsaksalaisen taustansa puolesta odottaa omaavan sekä vankan kielitaidon että muuta kulttuurista pääomaa, joka teki heistä sopivia kandidaatteja aseveljeyden tulkeiksi tai yhteysupseereiksi.²¹¹ Erillisen tulkijoukkueen kuten myös Yhteysesikunta Roin henkilölistoilta löytyy ainakin Auen, von Baghin, Klailen, Lutherin, Müntzelin, von Pahlenin, Sothmannin ja Studen saksalaisyhteisöjen perheitä. Samantyyppistä kulttuurista pääomaa haettiin myös saksan kielen opiskelijoiden joukosta, joita kuitenkin päätyi yhteysupseereiksi ilmeisen vähän: Korpisen tutkielman mukaan ”kielitieteellinen” tausta oli viidellä yhteysupseerilla, kaikki ”germaanisen filologian opiskelijoita”.²¹² Yksittäisten yhteysupseerien kielitaito oli Saksassa vietettyjen koulu- tai nuoruusvuosien peruja.

Tarvittaessa, asian kiireellisyyden vuoksi tai vaihtoehtojen puutteessa, yhteysupseerin tehtäviin vei myös vähäisempi saksan kielen harrastus, lyhyillä Saksan visiiteillä hankittu tai oman, joskus yltyöpäisenkin arvion pohjalta välttäväksi ilmoitettu kielitaito. Sen rajat jouduttiin kohtaamaan

209 Myllykangas Vossille 10.8.1943, ”Koskee: Toimintakertomus 30.7.–10.8.43”, T-5471/10, KA.

210 Swanström 2018: 125–126.

211 Lars Westerlundin (2011: 18) käyttämässä määritelmässä ”Suomen saksalaisyhteisö” tarkoittaa ”suomensaksalaisten muodostamaa saksalaisuudesta lähtevää yhteisöllistä henkilöpiiriä ja sen sisäistä yhteysverkostoa”. Yhteisöön kuulumisen keskeisiä kriteerejä on vankka kielitaito ja saksalainen identiteetti, joka ilmenee muun muassa aktiivisena osallistumisena yhteisön yhdistysten ja instituutioiden toimintaan.

212 Korpinen 1988: 32–33.

vähän myöhemmin, kun lyhyt komennus vaihtui jatkuvampaan kanssakäymiseen aseveljen kanssa.

Kielitaidolle laskettiin joka tapauksessa suurin painoarvo. Rekrytoinnissa korostui tietysti juuri aseveljen kieli yhteystoiminnan edellyttämänä kompetenssina, kun taas suomen kielen taitoon kiinnitettiin huomiota viimeistään yhteystehtävien aikana, kun hyvää kielitaitoa edellyttäviä käänös- ja tulkkaustehtäviä alkoi olla resursseja enemmän. Kuten jäljempänä vielä nähdään, yhteysupseerin ja tulkin käyttökelpoisuus joutui kriittiseen valoon, mikäli käännöstyöt sujuivat puutteellisen kielitaidon vuoksi toivottua heikommin. Suomen kielen taito oli tarpeen myös säännöllisten toimintakertomusten laatimisessa. Jos kielitaito osoittautui tältä osin puutteelliseksi, kehoitettiin yksittäisiä, taustoiltaan suomenruotsalaisia yhteysupseereita kirjoittamaan raporttinsa ruotsiksi, ja ruotsinkieliset raportit ohjattiin YhtERoin toimistoupseerien suomennettavaksi ennen kuin ne päätyivät Willamon toimiston pöydälle.²¹³ Muutamat, taustoiltaan esimerkiksi baltian- tai pietarinsaksalaiset tulkit ja yhteysupseerit osasivat myös venäjää, jolle oli rintamalla runsaasti käyttöä sotavankien kuulusteluissa ja sotasaaliiksi saatujen materiaalien kääntämisessä.

Lähteistä kuultaa läpi pyrkimys löytää tehtäviin henkilöitä, joilla oli kielitaidon lisäksi sujuvan kanssakäymisen takeena sekä yleissivistystä että riittävät taustatiedot oman sijoituspaikkansa joukkoyksikköjen aselajista kuin myös halu toimia kahden erilaisen sotilaskulttuurin välillä. Tässä mielessä jääkäriupseerit olivat varma valinta saksalaisarmeijoiden vanhimmiksi yhteysupseereiksi: Yhteinen sotilaskoulutus ja aatteellinen (anti-bolševistinen) viitekehys loivat yhteis- ja yhteystoiminnalle hyvät lähtökohdat.²¹⁴ Kirjelmöidessään esimiehelleen yhteysupseerien puutteesta omalla toiminta-alueellaan Petsamossa everstiluutnantti Lindeman jakoi myös oman näkemyksensä heiltä vaadittavista

213 Ks. esim. Gunnar Fockin ja Frank Jernströmin ja Georg Nordbladin viikkokertomukset; myös Petsamossa toimineen porouppseerin, unkarilaistaustaisen Paul von Pandyn saksankielisiä raportteja suomennettiin joko Petsamon yhteysupseerien talkootyönä tai YhtERoin toimistoissa. T-5471/1-3 ja 8, KA.

214 Yhteisestä aatteellisesta viitekehyksestä ks. esim. Jokisipilä & Könönen 2013, passim.

ominaisuuksista. Lindemanin mukaan yhteysupseerien toiminnan pää-tavoitteena tuli pitää asioiden joustavaa ratkaisua sodan erityisissä olo-suhteissa, omien havaintojen pohjalta tehtyjä johtopäätöksiä sekä ha-vaintojen objektiivista raportointia, mikä edellytti yhteysupseereilta ”melkoista henkistä kehittyneisyyttä”.

Edelleen on suotavaa, että asianomaisella on itsellään todella halua kanssakäymiseen aseveljien kanssa ja että hänellä myös on siihen tarvittavat edellytykset. Tällainen kanssakäyminen edellyttää melko laajaa tietopuolisuuutta eri aloilta, jotta kanssakäyminen muodostui- si joustavaksi ja täten lähentäisi suhteita. Lisäksi on asianomaisen omattava sellainen fyysillinen kunto, että hänellä on sekä halua että kykyä liikkua maastossa toiminta-alueellaan, mikä on välttä-mätöntä omakohtaisten havaintojen tekoon. Olen sitä mieltä, että yleensä on vältettävä valitsemasta liian nuorta ainesta, vaan on pyrittävä asettamaan päähuomion asianomaisen henkiseen kypsytyteen, josta saavutettu akateeminen oppiarvo useimmiten on takeena. Yhteyshupseeri joutuu toiminnassaan usein läheiseen kanssakäymiseen häntä itseään usein montakin arvoastetta kor-keammalla olevien saksalaisten upseerien kanssa. Tällöin määrätty ikä ja saavutettu henkinen kypsyneisyys takaavat hänelle auktori-teetin arvoasteista huolimatta ja helpoittaa toimintaa ylempien arvoasteiden kanssa.²¹⁵

Yhteyshupseereista ja tulkeista, jotka täyttivät kriteerit ja myös kunnos-tautuivat tehtävissään, pidettiin mieluiten kiinni, mutta käskystä heitä myös suositeltiin muihin sopiviin tehtäviin. Jos toiminta sitä vastoin ei vastannut odotuksia, saattoi arvio olla tylykin. Syksyllä 1942 Petsa-mon lohkon vanhimpana yhteyshupseerina toiminut everstiluutnantti C. G. Wahrén arvioi yhtä alaisistaan seuraavin sanoin:

Henkilökohtaisena mielipiteenäni sanoisin, että luutn. B. [Back-man] vaikuttaa hieman liian veltolta ja kotikasvatukseltaan yksin-

215 Lindeman, päiväämätön kirjoitus ”Yhteyshupseeritarve ja -aines”, T-5471/8, KA.

kertaiselta sopiakseen jäykkien ja muodollisuuksia noudattavien saksalaisten upseerien joukkoon.²¹⁶

Tammikuussa 1943 vanhemmille yhteysupseereille toimitettiin puhelinsanoma, jossa tiedusteltiin ehdotuksia sotilasvirkailijoiksi sopivista tulkeista. Petsamon yhteysupseerit vastaasivat seuraavin ehdotuksin:

Petsamon suunnan yhteysupseerit ehdottaa S.A. sot.virkailijaksi nimitettäväksi seuraavat, alik. Nils Bertel ja Achmed Grandel, toimineet koko sodan ajan tulkkina ensin 163. Divisioonassa ja sitten Petsamon suunnassa osoittautuneet tarmokkaaksi ja erittäin pystyväksi tehtäviinsä ja on käytökseltään sangen sopivia yhteysupseerin tehtäviin. Tykkimies Jooseppi Pälsi, toiminut sodan alusta alkaen tulkkina, havaittu erittäin sopivaksi joustavuudeltaan ja käytökseltään.²¹⁷

Sodan jälkeen kirjoittamassaan YhtERoin historiikissa A. O. Väänänen peilasi yhteysupseereilta (kirjoittaja puhuu tässä yhteydessä vain yhteysupseereista, ei tulkeista) vaadittavia ominaisuuksia yhteysesikunnalle annettuihin tehtäviin. Yksi tärkeimmistä tehtävistä oli ”luottamuksellisten ja välittömien suhteitten” ylläpitäminen saksalaisiin, mutta esikunnan toisena keskeisenä tehtävänä oli toimittaa Päämajaan ajankohtaista tietoa saksalaisten joukkojen toiminnasta, oli kyse sitten taisteluista ja aseistuksesta, rakennustöistä ja huollosta, joukkojen vahvuuksissa ja upseeristossa tapahtuneista muutoksista, kurinpidollisista seikoista tai propagandasta. Molemmat päätehtävät olivat saksalaisiin esikuntiin ja joukko-osastoihin sijoitettujen yhteysupseerien vastuulla, joten Väänäsen mukaan heiltä vaadittiin vahvaa henkistä ja kulttuurista pääomaa, toisin sanoen ”perusteellista sotilaskoulutusta, hyvää yleissivistystä – ja kielitaitoa, korrektaa käytöstä ja pidättyväisyyttä alkoholin käytöstä”.²¹⁸

216 Wahren Willamolle 17.7.1942, T-5471/1–3, KA.

217 Majuri Väänäsen puhelinsanoma 24.1.1943, Petsamon suunnan yhteysupseerien sähkösanoma majuri Väänäselle 27.1.1943, T-5872/57, KA.

218 Väänänen 1947: 24.

On kuvaavaa, että Väänänen ei tässä yhteydessä eikä muuallakaan historiikissaan avaa lähemmin sitä konkreettista välittäjätoimintaa, kääntämistä ja tulkkausta, jota mainittu välittömien suhteiden luominen edellytti niin yhteysupseereilta kuin tulkeiltakin. Tämä kyllä oli hyvin selkeästi näkyvillä yhteysupseerien toimintakertomuksissa, joihin Väänänen itsekin komento-osaston esimiehenä pääsi tutustumaan.

Kaikki tämä on linjassa sen kanssa, mitä tiedämme yhteysupseereiksi valittujen kielitaitoisten upseerien koulutuksesta joko ennen varsinaista komennusta tai myöhemmin, kun yhteystoiminnasta saadut kokemukset antoivat aiheen kutsua yhteysupseerit yhteisille ”neuvottelupäiville”. Yhteysupseereja opastettiin kaikkiin muihin tehtäviin paitsi siihen, mikä asettui heidänkin työtehtäviinsä päivittäiseksi rutiiniksi – kääntämiseen ja tulkkaukseen.

Yhteysupseerien ja tulkkien monitoimijuus

Kuten sekä upseerien tehtävänimikkeeseen että heidän toimintaansa ohjanneen esikunnan nimeen liitetty määrite kertoo, Itä- ja Pohjois-Suomen suomalais-saksalaisella yhteistoiminta-alueella toimi joukko sotilaita, joiden päätehtävänä oli muodostaa toimiva *yhteys* suomalaisten ja saksalaisten joukkojen välillä. Yhteyden luominen luonnollisesti sisälsi hyvin monenlaista toimijuutta, jota määrivät sekä vieraan armeijan tarpeet, toimipaikan fyysiset olosuhteet, saksalaisjoukkojen mielialat tai paikalliset tunnelmat suomalaisten ja saksalaisten joukkojen välillä että Suomen sodanjohdon omat odotukset.

Vieraan armeijan tarpeet kumpusivat muun muassa siitä, että se oli itselleen uudessa, vieraassa toimintaympäristössä, jossa se ei lisäksi voinut määrittää toimintatapojaan mielivaltaisesti pelkästään omista sotilaallisista näkökulmistaan. Vahvoihin toimintavaltuuksiin varustettuna sotilasyhteisönäkin se oli riippuvainen yhteistyöstä paikallisten asukkaiden, siviiliviranomaisten ja ennen muuta suomalaisten sotilaiden kanssa. Kieli oli yksi muureista toimivan kanssakäymisen tiellä, muita olivat ympäröivän luonnon, kulttuurin ja toimintatapojen, mukaan lukien suomalaisen sotilaskulttuurin erilaisuus tai jopa vieraus. Tarvittiin yhteys-

upseereja ja tulkkeja muodostamaan kommunikatiivinen linkki ja toimimaan sekä Päämajan että maaherra Hillilän edellyttämin tavoin Saksan armeijan sotaponnistelujen edistämiseksi ja ristiriitojen ratkaisemiseksi mieluiten ennen kuin ne pääsevät kunnolla syntymäänkään. Tehtävänä oli siis huolehtia sotatoimien ja kanssakäymisen kitkattomuudesta.

Suomen sodanjohto lisäsi yhteysupseerien toimeksiantoon kuitenkin myös toisenlaisen yhteystehtävän. Päämaja halusi pysyä keskeytyksittä tilanteen tasalla saksalaisjoukkojen operaatioista menestyksineen ja tappioineen, mutta myös upseeristossa ja miehistössä vallitsevista sotatilanteeseen liittyvistä mielialoista ja Suomeen ja suomalaisiin kohdistuvista asenteista. Tämänkaltainen kaksoistoimijuus lienee se, mitä silmällä pitäen myös Lindeman korosti tehtävissä vaadittavaa henkistä kypsyyttä, varsinkin kun saksalaiset aseveljet olivat varsin tietoisia yhteystehtävien kahdensuuntaisuudesta ja tarvittaessa valmiita tulkitsemaan sitä vakoiluna pikemminkin kuin osana aseveljen lähettämän yhteysupseerin toimenkuvaa.

Kun seuraavissa luvuissa tarkastellaan lähemmin niitä tehtäviä, joista yhteysupseerien ja tulkkien välitys- ja yhteystehtävät koostuivat, on päähuomio kielellisessä *yhteydenpidossa* ja *välittäjätoiminnassa* – viestinnässä, kääntämisessä, tulkkauksessa ja kulttuurisessa selittämisessä. Keskeisenä materiaalina on toiminnan yksi keskeinen tulos, yhteysupseerien ja tulkkien viikoittaiset toimintakertomukset. Niiden rinnalla olisi kiinnostavaa tarkastella yhteystoiminnasta annettuja yksityiskohtaisempia määräyksiä, joilla YhtERoi ohjeisti saksalaisosastoihin lähetettyjä yhteysmiehiään. Arkistoista ei kuitenkaan löydy viitteitä tällaisista ohjeistuksista, ja yhtä vähän tietoa on tallentunut esikunnan yhteysupseereilleen järjestämistä koulutuspäivistä, joissa toiminnan linjoista ja ongelmista keskusteltiin vanhempien yhteysupseerien johdolla. Näin ollen parhaimman tarttumapinnan tehtävien sisältöihin saa perehtymällä kentälle lähetettyihin *raportointiohjeisiin*, joista voi jatkaa itse raportoitun toimijuuteen.

EVERSTI WILLAMON OHJEISTUS

Yhteydenpidon ja tulkkien raportointivelvoite alkoi heti komennuksen myötä, mutta raportoinnin toteutustapa jäi ilmeisesti joksikin ai-

kaa ennen muuta raportojien omaan harkintavaltaan. Maaliskuussa, 1942, noin kolme kuukautta Yhteysesikunta Roin perustamisesta eversti Willamo kiinnitti huomiota saapuneiden raporttien sisällön ja muodon kirjavuuteen ja katsoi tarpeelliseksi antaa sekä yhteysupseereilleen että tulkeilleen yksityiskohtaiset ohjeet toimintakertomuksien laatimiseen. Toimintakertomukset tuli laatia viikoittain (lauantaisin) ja lähettää suoraan yhteysesikunnan komentajalle. Toimintakertomuksia pyrittiin yhdenmukaistamaan sekä sisällöllisesti että rakenteellisesti niin, että kullekin aiheelle oli varattu raportissa oma numeroitu asiakohta. Maaliskuussa 1942 Willamo ohjeisti yhteysupseereitaan seuraavasti:

Jotta viikottaiset kertomukset tulisivat yhdenmukaisiksi, tulee niihin tästä lähtien sisällyttää alla mainitut asiat seuraavassa järjestyksessä:

- 1) Selostukset taistelutoiminnasta ilmoittajan toimialueella, erikoisesti taisteluista, joissa asianosainen on joutunut toimimaan johtajana, yhteysupseerina tai tulkkina.
- 2) Saksalaisten taistelutaktillisiin seikkoihin mahdollisesti liittyvät arvostelut suomalaisista joukoista tai suomalaisten taistelutavoista.
- 3) Suomalaisen vastaavat arvostelut saksalaisista.
- 4) Asianomaisen toimipaikassa sattuneet erikoiset tapahtumat, jotka puolin tai toisin ovat antaneet aiheita arvosteluun.
- 5) Asianomaisen toimipaikassa olevien saksalaisten suhtautuminen Suomeen ja suomalaisiin.
- 6) Asianomaisen toimipaikassa mahdollisesti tapahtuneet upseerivaihdot. Miten vastatulleita arvostelee ilmoittaja itse ja miten saksalaiset.
- 7) Saksalaisille mahdollisesti ehdotettavat suomalaiset kunniamerkit (SUKU- ja ristinanimet, synt.aika ja paikka, joukko-os., lyhyt perustelu).
- 8) Saksalaisten mahdollisesti lausumat asianomaisen toimintaa koskevat toivomukset.
- 9) Ilmoittajan oma muu toiminta kertomusviikon aikana.

- 10) Muut puolustuslaitosta kiinnostavat asiat ja havainnot, jolloin vähäiseltä, mitättömältäkin tuntuvien asioiden, havaintojen ja lausuntojen j.n.e. mainitsemista ei ole kartettava. [– –]²¹⁹

Tulkkveja ohjeistettiin erillisellä liitteellä:

Jotta tulkkien viikottaiset kertomukset tulisivat yhdenmukaisiksi, tulee niihin tästä lähtien sisällyttää alla mainitut asiat seuraavassa järjestyksessä:

- 1) Asianomaisen toimipaikassa sattuneet erikoiset tapahtumat, jotka puolin tai toisin ovat antaneet aihetta arvosteluun.
- 2) Asianomaisen toimipaikassa olevien saksalaisten suhtautuminen Suomeen ja suomalaisiin.
- 3) Saksalaisten mahdollisesti lausumat asianomaisen toimintaa koskevat toivomukset.
- 4) Muut saksalaisia koskevat havainnot, asiat, teot, puheet, keskustelut ja lausunnot, joilla merkitystä hyvien suhteitten säilymiseksi saksalaisten ja suomalaisten välillä. Vähäisiltä ja mitättömiltäkin tuntuvien asioiden mainitsemista ei ole kartettava.
- 5) Ilmoittajan oma toiminta lyhyesti selostettava kertomusviikon aikana. [– –]

Tällaisena raportointiohjeet paljastavat tietysti ensisijaisesti sen, mitä toimintakertomuksilta odotettiin, mutta sitten myös sen, mitä yhteysupseerien ja tulkkien odotettiin kertomusajalla tekevän.²²⁰ Erityisen selvästi luetteloiduista aiheista voi lukea, millaisiin tarkkailutehtäviin aseveljeyden ylläpitotehtävä konkretisoitui. Tehtävänä oli raportoida kattavasti ajanjakson tapahtumista, kuten taistelutoiminnasta ja upseeriston siirroista, mutta sen lisäksi toimintakertomuksiin tuli liittää huomioita

219 Willamo Yhteysesikunta Roin yhteysupseereille ja tulkeille 4.3.1942, "Koskee: toimintakertomusta"sekä majuri Väänäsen allekirjoittama ja "Yhteysesikunta Roi:n tulkeille" osoittama ohjeistus. T-5872/57, KA.

220 Yhteysesikunta ohjeistaa pitämään "määrätyn päiväkirjan lisäksi" muistiota vähäpätöisiltäkin tuntuista asioista, sanomista, tapahtumista ja lausunnoista. Määräys toistui myös erikseen tulkeille annetuissa ohjeissa. Korpisen (1988) mukaan yhteysupseerit olivat tehneet yhteisen päätöksen tuhota päiväkirjat yhteystoiminnan päätyttyä syksyllä 1944.

joukkoihin ja taistelutoimintaan kohdistuneista mielipiteistä, näkemys-eroista, arvioista ja toivomuksista aseveljeyden molemmin puolin. Panoa annettiin kaikille havainnoille asianomaisen toimipaikassa olevien saksalaisten suhtautumisesta Suomeen ja suomalaisiin ja havainnoille, joilla voisi olla ”merkitystä hyvien suhteiden säilymiseksi saksalaisten ja suomalaisten välillä”. Tältä osin ollaan jo aseveljeyden dramaturgisten peruspilareiden äärellä, ja ohjeistuksesta tihkuu läpi Suomen poliittisen ja sodanjohdon tasapainoilu maassa olevan liittolaisen odotuksien ja oman, niin kotimaiselle kuin ulkomaisellekin yleisölle erillissotana markkinoidun, vaikkakin Saksan kanssa käydyn sodan tavoitteiden välillä. Toimintakertomusten mukaan tähän liittyi silti paljon myös kulttuurista valistustyötä, jolla yhteysupseerit ja tulkit reagoivat kulttuurierojen synnyttämiin kysymyksiin, väärinkäsityksiin tai jopa riitatilanteisiin.

Alakurtin saksalaisen lentotutkikohdan yhteysupseerina toiminut Olli Auterinen muisteli myöhemmin toimenkuvaansa:

Me yhteysupseerit olimme eräänlaisia Päämajan tiedustelijoita saksalaisten joukossa. Meitä kehoitettiin keskustelemaan erityisesti lomalta Saksasta palaavien ja muilta rintamalta siirrettyjen kanssa päästäksemme perille mielialoista ja tilanteesta. Samoin teimme selkoa saksalaisten suhtautumisesta suomalaisiin. Kaikissa mahdollisissa yhteyksissä meidän tuli korostaa sitä, että Suomi kävi omaa sotaansa. Tämän esille tuominen olikin erityisen tärkeää juuri ilmavoimissa, missä lentäviä yksiköitä siirreltiin Euroopan eri rintamalohkoilta toisille.²²¹

Myös Jyrki Kolkkala joutui saksalaisosastojen tulkkina usein korostamaan saksalaisille, ettei Suomi Saksan tapaan suinkaan ollut sodassa Englannin tai Yhdysvaltojen kanssa: ”He todellakaan eivät tuntuneet tietävän, että Suomella oli ainoastaan ’privaattisotansa’ Neuvostoliittoa vastaan.”²²² On vaikea sanoa, missä määrin näissä muistumuissa on mukana

221 Auterinen 1991: 28.

222 Sana 2017: 90; Jyrki Kolkkalan sotakokemuksiin palataan jäljempänä vielä lähemmin.

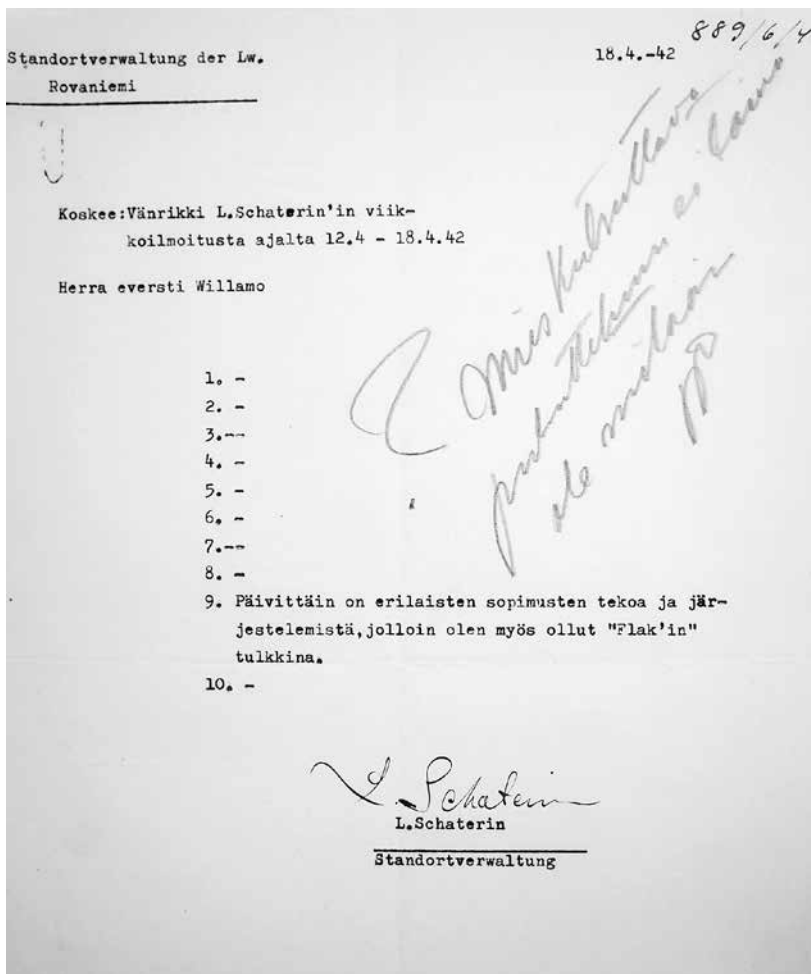
jo annos sodanjälkeisten vuosien ja keskustelujen mukanaan tuomaa jälkiviisautta aitojen kokemusten sijaan, mutta tällaisinakin ne melko hyvin heijastelevat sotavuosien viitekehystä. Asemastaan ja velvoitteista käsin yhteysupseerit ja tulkit olivat tavallaan kahdenlaisessa suhteessa aseveljeyden dramaturgiaan: heidän tehtävänään oli sekä huolehtia kommunikaation sujuvuudesta ja sitä kautta dramaturgian eheydestä että raportoida sen kulloisestakin tilasta ja eheyttä uhkaavista tekijöistä.

Tulkkaus ja kääntäminen oli olennainen osa ensin mainittua tehtäväaluetta. Yhteysupseerien raporteissa sitä koskevat kuvaukset tulivat esiin kohdissa 1 ja 9, joista ensin mainitussa kohdassa raportoitiin ”taistelutoiminnasta ilmoittajan toimialueella, erikoisesti taistelualueella, joissa asianomainen on joutunut toimimaan johtajana, yhteysupseerina tai tulkkina”, kun taas viimeksi mainittu oli eräänlainen kaatoluokka ilmoittajan muulle toiminnalle raportointiviikon ajalta. Myös tulkkien raporteista oman toiminnan kuvaukset löytyvät samanlaisesta ”lyhyesti selostettavasta” koosteesta. Kiinnostavaa silti on, että nämä olivat juuri ne kohdat, joissa hyvin monella yhteysupseerilla ja tulkillä oli toisinaan kaikkein eniten selostettavaa.

WILLAMON OMA YHTEYSTOIMINTA

Willamon pyrkimys yhtenäistää säännöllisesti toimitettuja viikkokertomuksia selittyy ainakin osittain sillä, miten riippuvainen hän itse oli selostusten sisällöistä omassa toiminnassaan. Yhteysupseerien ja tulkkien rintamalla tai rintamantakaisella alueella tekemät havainnot luonnollisesti ohjasivat komentajan omaa päätöksentekoa, minkä vuoksi niitä luettiin hyvin tarkkaan ja myös kriittisesti, kuten kertomusten marginaaleihin merkityistä, joskus kiukkuisistakin kommenteista voi päätellä (esimerkiksi ”Eikö saanut ohjeita?”; ”Tämänkaltainen tiedotus ei pyhitä mitään”; ”[- -] mies on henk. ohjauksella saatava tajuamaan mitä hän kirjoittaa ja mistä on jotain hyötyä, mistä ei”).²²³

223 Marginaalimerkinnät ks. luutnantti V. Kurri Willamolle 4.12.1942, ”Koskee: Raportti 4.12.1942” ja luutnantti Åke Svensk Willamolle 13.6.1942, ”Koskee: Viikkoilmoitusta”, T-5471/1–3, KA.

Kuva 10. Luutnantti Schaterinin viikkoilmoitus eversti Willamolles 18.4.1942. Kysymysmerkin viereen on liitetty huomautus: "Mies kutsuttava puhutteluun, ei tämä ole mitään."²²⁴

Samanaikaisesti yhteysupseerien ja tulkkien viikoittaiset toimintakertomukset olivat myös raakamateriaalia Willamon omille raporteille, joilla hän vuorostaan informoi Päämajaa aseveljeyden kulloisestakin

224 Luutnantti Schaterin Willamolles 18.4.1942, "Koskee viikkoilmoitusta", T-5471/1-3, KA.

tilasta. Yksittäiset toimintakertomukset toimitettiin usein ensin kunkin sotatoimialueen vanhimmalle yhteysupseerille, joka liitti niihin kertomuksista kootun laajahkon yhteenvedon. Vanhimman yhteysupseerin, everstiluutnantti C. G. Wahrenin ollessa poissa heinäkuun 1942 lopussa luutnantti Unto Mäkinen toimitti Petsamon suunnan yhteysupseerien viikkokertomukset Yhteysesikunta Roille:

Oheisine lähetetään yhteenvedo yhteysupseerien viikkokertomuksista ajalta 24.7.–31.7.42 sekä luutn. Warvan, Mäkisen ja vänr. Reinikaisen, Thoden'in, Fr. v. Veh'n, Tolsan ja luutn. Backmann'in viikkoilmoitukset.²²⁵

Willamon esikunta käytti yhteenvedoa keskeisenä pohjana omille raporteilleen höystäen sitä kuitenkin myös suorilla, muista toimintakertomuksilla otetuilla lainauksilla. Toisin sanoen kuva, joka sodanjohdon tietoon aseveljeyden tilasta lopulta päätyi, oli useita eri kääntämisen, tulkinnan ja tiivistämisen vaiheita läpikäynyt *kollektiivinen konstruktio*: Esimerkiksi everstiluutnantti Wahrenin alaiset Petsamon rintamalohkon yhteysupseerit tekivät viikon tapahtumista omat suomen- tai ruotsinkieliset kertomukset sekä saksalaisten parissa kuulemistaan asioista tai käymistään keskusteluista tiivistelmät, joista Wahren sitten poimi olennaisiksi tulkitsemansa asiat ja lisäsi mukaan omat kuvauksensa kertomusajankohdan tapahtumista ja keskusteluista.²²⁶ Viimeinen tulkinnallinen kerros annettiin Rovaniemellä Willamon esikunnassa ennen tilannekuvan lähettämistä Päämajaan Mikkeliin.

Tämän tutkimuksen näkökulmasta mainitsemisen arvoista on myös se, että Päämajaan päätyneissä selostuksissa tulkkien toiminta suomalais-saksalaisissa operaatioissa ja yhteysupseerien kielellinen yhteystoiminta operaatioiden suunnittelussa tai saksalaisesikuntien muun toiminnan tukemisessa on jo kokonaan liudentunut operaatioiden, mielialojen ja kanssakäymisen yleisemmän tason kuvauksiin. Tämä voi olla myös osaselitys sille, että yhteysupseerien ja tulkkien välttämättömyys

225 Luutnantti Mäkinen Willamolle 31.7.42, "Koskee Viikkoilmoituksia", T-5471/1–3, KA.

226 Everstiluutnantti Wahren Willamolle 20.10.1942, "Koskee: yhteenvedoa ajalta 10.–20.10.42", T-5471/1–3, KA.

suomalais-saksalaisen aseveljeyden kommunikatiivisena linkkinä ei aina täysin hahmottunut Päämajan komentajien toimistoissa.

Willamo lähetti myös itsenäisiä selostuksia sotatoimien vaiheista Pohjois-Suomessa sekä vaikutelmia saksalaisen vuoristoarmeijan pääesikunnasta, jossa hän toimi vanhemman yhteysupseerin tehtävässä Yhteysesikunta Roin perustamiseen asti. Tehtävässään Willamo oli varsin kiinteässä yhteydessä komentavien kenraalien (kuten Dietl ja Feige) kanssa virallisemmissä esikuntatapaamisissa ja päivällisillä yhtä hyvin kuin metsästys- ja kalastusretkillä tai saunailloissa.²²⁷ Kenraalien kanssa käymistään keskusteluista ja muista havainnoistaan hän toimitti tiivistelmiä Päämajaan ensin eversti Lars Melanderille ja toukokuusta 1942 alkaen yleisesikunnan päällikölle, kenraali Erik Heinrichsille. Asemansa perusteella Willamo pääsi myös seuraamaan saksalaisten avainhahmojen, kuten valtakunnanministeri Fritz Todtin tai SS-valtakunnanjohtaja Heinrich Himmlerin vierailuja Rovaniemellä, ja vierailujen yhteydessä esitetyt juhlapuheet välittyivät Willamon tai hänen alaistensa koostamina käännöstiivistelminä Päämajan tietoon. Kun Himmler vieraili vuoristoarmeijan pääesikunnassa (AOK 20) Rovaniemellä huhtikuussa 1942, kenraali Dietl tarjosi vieraalle juhlaillallisen ravintola Pohjanhovissa. Paikalla oli myös Willamo, joka tiivisti Himmlerin kenraali Dietlille osoittaman puheen seuraavasti:

Vastapuheessaan puolestaan toi esiin omakohtaiset toteamisensa että ollaan taisteluvaiheita, ja että joukoissa vallitsee hyvä henki ja mainio huumori. Lausui tunnustuksen sanoja suomalaisesta SS-pataljoonasta div. Wikingissä. Suomalaiset ovat osoittautuneet maineensa mukaisiksi sotilaisiksi, vaikka taistelevatkin heille aivan vieraissa olosuhteissa. Ovat kestäneet talven vaikeudet hyvin ja kotiutuneet toisten div. osastojen rinnalle, joissa tanskalaisia, norjalaisia, flaameja, hollantilaisia j.n.e. Alussa oli kielivaikeuksia, mutta nyttemmin ei enää haittaa. – Erityisesti on häntä ilahduttanut se hyvä toveruus, mikä täällä vallitsee suomalaisten ja saksalaisten kesken.²²⁸

227 Väänänen 1947: 200, Junila 2000: 115, Mikkonen 2017a: 21.

228 Willamo Melanderille 10.4.1942, T-17215/1–2, KA.

Willamon raportit ovat varsin seikkaperäisiä kuvauksia tapaamisista ja niissä käydyissä keskusteluista. Yleisten tunnelmien lisäksi raportteihin päätyivät myös aseveljeyden julkikuvaa nakertavat saksalaisten asenteet ja omavaltaisuudet ("aivan kuin olisivat olleet jossain valloitetussa maassa eikä kuten menetellään aseveljien kanssa"²²⁹) tai huomiot talvisodankäynnin saksalaisille aiheuttamista ongelmista. Näin tarkkojen kuvausten synty edellytti runsaasti käännöstoimintaa joko Willamolta itseltään, hänen esikunnaltaan tai saksalaisiin joukko-osastoihin lähetetyiltä yhteysmiehiltä, vaikka tämä seikka hänen selostuksissaan jääkin luettavaksi rivien välistä.

KUKA OLII "YHTEYSUPSEERI", KUKA "TULKKI"?

Yhteysesikunnan nimiluetteloidessa ja sijoittelutaulukoissa, samoin kuin Willamon ohjeistuksissa *yhteysupseerit* ja *tulkit* on pidetty nimikkeinä omina erillisinä kategorioinaan, mikä viittaa selkeisiin eroihin myös yhteysupseereiksi ja tulkeiksi komennettujen toimenkuvissa. Kategorioiden rajat alkavat kuitenkin liudentua heti, kun katsoo tarkemmin molempien ryhmien toimintaa Willamon vastaanottamien viikkoraporttien valossa. Tehtävissä näyttäisi lopulta olleen voimakasta limittäisyyttä ja ne sisälsivät molemmissa tapauksissa paitsi käännös- ja tulkkaustehtäviä, myös päivittäisten tarvikkeiden, huollon tai joukkojen majoituksen organisointia, riita-asioiden sovittelua, saksalaisjoukkojen tarkkailua, operaatioiden suunnittelua, tiedustelutiedon hankintaa ja lopulta tietysti saksalais-suomalaisten yhteispartioiden kielellisenä linkkinä toimimista. Ennen kaikkea muuta *tehtävänimike* näyttääkin heijastelevan henkilön sotilasarvoa ja paikkaa sotilaallisessa hierarkiassa ja samalla myös yhteysmiehen statusta Suomen armeijan saksalaiseen joukko-osastoon lähetettyinä edustajana: Yhteysupseereiksi komennettiin saksan kieltä taitavia upseereja, jotka muiden tehtävien ohella edustivat Suomen puolustusvoimia armeijakuntien ja divisioonien esikunnissa. Yhteysesikunta Roin lähettämät tulkit olivat puolestaan aliupseereja, sotamiehiä tai sotilavirkamiehiä, joiden asema oli alisteinen sekä alueen yhteysupseee-

229 Willamo Melanderille 16.10.1941, T-17215/1-2, KA.

reille että saksalaisjoukkojen komentaville upseereille. Jälkimmäisillä oli toisin sanoen juoksuttajia ensin mainittuja runsaammin.

Toiminnan *sisältö* eli tehtävien painopisteet, edellytykset ja konkreettiset fyysiset olosuhteet määrittivät sen sijaan pitkälti yhteysupseerien ja tulkkien sijoituspaikan mukaan. Karkea perusjako sotatoimialueen ja rintaman takaisen alueen välillä antaa yhden kiintopisteen tehtävien kuvaukseen (ja jäsentää myös seuraavissa luvuissa niiden tarkempaa käsittelyä). Sotatoimialueen yhteysmiesten lähettämistä viikkoraporteista nousee esiin suomalais-saksalaisten sotatoimien edellyttämässä yhteystehtävissä toimiva sotilastulkin prototyyppi, joka liikkui ja tarvittaessa myös taisteli saksalaisten tai suomalaisten joukkojen mukana. Rintamalla yhteysupseerien ja tulkkien toimintaa määritti sodan välitön fyysinen läheisyys ja konkreettisten sotilaallisten operaatioiden synnyttämät yhteystoimintatarpeet ja kommunikaatio saksalaisen kanssasotijan kanssa.

Selustassa puolestaan sota oli kauempana, jotain mitä koordinoitiin, tuettiin ja varusteltiin ja jonne oltiin matkalla tai josta oltiin palaamassa – lomalle, lepovuoroon tai sotilassairaalaan. Saksalainen sotilas oli myös siviiliväestön uudeksi ”naapuriksi” ilmestynyt aseveli, jonka läsnäolo nivelti osaksi kotirintaman suomalaisten sota-ajan arkea sen kaikilla osa-alueilla. Tästä aiheutui tilanteita, joissa Yhteysesikunta Roin yhteysupseerien oli tarpeen toimia kielellisenä linkkinä vuoristoarmeijan, lennoston tai *Organisation Todtin* edustajien neuvotellessa suomalaisten viranomaisten kanssa. Rintaman takaisella alueella toimi siten pitkälti nykypäivän asioimistulkkia muistuttava, paikallisväestön ja sekä siviilietä sotilasviranomaisten palveluksessa ollut tulkki.

Kuten jäljempänä vielä nähdään, on tämäkin jakolinja vielä melko ylimalkainen yksittäisistä selkeistä painotuksista huolimatta. Myös sotatoimialueella yhteysupseerit joutuivat ratkaisemaan sodan jalkoihin jääneen siviiliväestön, siviiliviranomaisten ja vieraan armeijan välisiä ristiriitoja, auttamaan majoitusongelmien ratkaisuisissa tai toimimaan juoksupoikana mitä erilaisimmissa joukkojen ylläpitoon liittyvissä kysymyksissä. Tämä näkyi erityisesti paikalliskomendantin tehtäviin joutuneiden yhteysupseerien toiminnassa.

Sotatoimialueen yhteysupseerien toimenkuvassa ylipäätään kuin myös käänös- ja tulkkaustehtävien laadussa ja määrässä oli merkittä-

viä eroja sen mukaan, mihin heidät oli komennettu. Saksalaisten armeijakuntien komentajille ja esikuntaupseereille alistetut (vanhimmat) yhteysupseerit olivat ennen muuta aseveljeyden ja operaatioiden tarkkailijoita, jotka pyrkivät saamaan yleiskuvan saksalaisten joukkojen toiminnasta ja osallistuivat Suomen puolustusvoimien edustajina saksalaisten ja suomalaisten komentajien neuvonpitoihin. Samalla he valvoivat ja ohjasivat kyseisen toimialueen muiden yhteysupseerien toimintaa ja, kuten todettua, koostivat sekä omista että alaistensa toiminnasta laajoja koosteita Willamon käyttöön. Jo näissä rintamalohkojen ylemmissä esikunnissa olivat nuoremmat yhteysupseerit niitä, joiden tehtävänä oli kääntää ja tulkata esikunnan tarpeiden mukaan. Toimintakertomusten perusteella päivittäisiä käänösviestinnällisiä tehtäviä oli sitä enemmän, mitä lähemmäksi rintamaa ja operatiivisia yksiköitä pois ylempien upseerien kasinoilta ja esikuntakorsuista tultiin. Tällä tasolla *yhteysupseerin* ja *tulkin* nimikkeiden alla suoritettut tehtävät näyttävät olevan kaikkein lähimpänä toisiaan, tosin sillä erolla, että nuoremmatkin yhteysupseerit olivat edelleen tulkkeja ylempänä komentoketjussa.

Tässä yhteydessä mielenkiintoinen yksityiskohta on, että yhteysesikunnan tulkkien tapaan myös yhteysupseerit saivat usein eversti Willamon päivä- ja esikuntakäskeyssä komennuksen ”erikoistehtäviin”, hyvin usein juuri *tulkiksi* saksalaisupseerien eri puolille Suomea suuntautuneiden hankinta-, suunnittelu- tai lomamatkojen ajaksi. Erikoistehtävän päätyttyä he palasivat takaisin arkisiin sotilastehtäviinsä, muun muassa tulkkaamaan saksalaisten ja suomalaisten upseerien välillä. Esimerkiksi esikuntakäskey nro 5/1942 mainitsee vänrikki P. G. Schüttin komennuksen muun muassa Ouluun, Kajaaniin, Jyväskylään ja Vaasaan erikoistehtävissä, joiden luonteen Schütt itse kuvaa toimintakertomuksessaan seuraavasti²³⁰:

Ajalla 29.7.-2.8.42 seurasi allekirjoittanut tulkkina Oberstabszahlmeister Jung’in ja Oberarzt Vieregger’in mukana matkalla Oulu-Kajaani-Iisalmi-Kuopio-Jyväskylä-Vaasa-Oulu ja Rovaniemi. Komennuksen tarkoitus: tiedustella päämajan ehdottamien koulujen

230 Esikuntakäskey 5/12.8.1942, T-5872/39, KA; vänrikki P. G. Schütt eversti Willamolle 8.8.1942, ”Koskee: vänr. G. Schütt’n toimintakertomusta ajalta 26.7–8.8.42”, T-5471/1–3, KA.

ja täysihoitoloiden sopivaisuutta toipilaskodeiksi 20. vuoristoarmeijalle. Tulos: kysymykseen tuli vain Kajaanin ja Iisalmen lähellä sijaitsevat Mieslahden ja Lapinlahden kansanopistot, sekä Jyväskylän lähellä Korpilahdella sijaitseva Tähtiniemen täysihoitola.

On myös yksittäisiä viitteitä siitä, että jotkin yhteysupseerit kokivat turhauttavaksi toimimisen tehtävissä, joihin olisi ”riittänyt” tulkkin: Luutnantti Tauno Kalima oli ollut alkutalven 1941–1942 komennettuna Kiestingin saksalaisen lentokentän yhteysupseerina, jossa hän oli raporttiansa perusteella kyseisen sotatoimialueen monitoimimies: saksalaisten asiamies, järjestelijä, juoksupoika, viestimies, maastotiedustelija ja suomalais-saksalaisten yhteispartioiden johtaja. Toiminnan vakiinnuttua maaliskuussa 1942 Kalima koki lopulta resurssiensa menevän hukkaan, kun jäljellä olevista tehtävistä selviäisi tulkkin: ”Käsitykseni mukaan on yhdysupseerin tarve Kiestingin lentokentällä tätä nykyä sangen kyseenalainen”, Kalima raportoi ja totesi arvionaan, että ”riittävän saksan taidon omaava tulkki pystyisi [–] hyvin selviämään täällä esiintyvistä tehtävistä.”²³¹

Kaliman tavoitteena lienee ollut sisäsiistimpi esikuntayhteysupseerin pesti, joka järjestyikin kesällä 1942 ensin Kiestingin suunnan saksalaistykistössä (*Arko*), sitten XVIII vuoristoarmeijakunnan divisioonissa, niille alistetuissa suomalaisosastoissa ja joitakin viikkoja myös suunnan vanhimpana yhteysupseerina. Raporttien perusteella ei kuitenkaan vaikuta siltä, että siirtyminen lentokentältä divisioonien esikuntiin olisi juuri muuttanut Kaliman translatorista toimenkuvaa. Kuten seuraavat otteet osoittavat, juoksevien asioiden hoidon lisäksi luutnantti Kaliman kielitaitoa tarvittiin niin suulliseen kuin kirjalliseenkin yhteydenpitoon suomalaisten ja saksalaisten välillä.

Saavuini Kananaisiin lauantaina 4.7. ja ilmoittauduin majuri Vieskalle. [–] Koska XVIII A.K:lla ei ainakaan toistaiseksi ollut minulle käyttöä ja koska jopa sijoittamiseni tilanahtauden takia tuotti vaikeuksia, komensi majuri Vieska minut toistaiseksi Osasto Puro-

231 Kalima Willamolle 14.3.1942, ”Koskee: Toimintakertomusta”, T-5471/1–3, KA.

man esikuntaan, jossa tarvittiin saksankielentaitoista upseeria. Ilmoittauduin maanantaina 6.7. eversti Puromalle, joka määräsi minut tykistönkomentajan ja esikuntapäällikön ev.luutn. Hülphersin käyttöön. Ev.luutn. Hülphers antoi tehtäväkseni perehtyä kulontorjuntaupseerin tehtäviin. Torstaina 9.7. otin vastaan Os. Puroman kulontorjuntaupseerin tehtävät, joita olen hoitanut toistaiseksi. Tämän lisäksi olen saksantanut ja suomentanut eräitä käskyjä.

Olen kuluneen viikon aikana jatkuvasti toiminut Osasto Puroman esikunnassa suorittaen saksannos- ja suomennostöitä. Kulontorjuntaupseerin tehtävät eivät ole antaneet työtä.

Olen hoitanut juoksevia asioita, kirjeenvaihtoa, yhteyttä suomalaisiin yksiköihin ja Itä-Karjalan S.H.n [sotilashallinnon] elimiin sekä suorittanut eräitä käännöstöitä. Olen pyrkinyt melko tiiviisti seuraamaan sotatapahtumia pyytämällä Ia:lta [komentajalta] ja Ic:ltä [tiedusteluosaston päälliköltä] päiväilmoitusten täydennykseksi selostuksia erikoiskysymyksistä. Vastaukset on yleensä annettu sangen auliisti ja varauksetta.²³²

Hierarkiat ja arvotukset olivat joka tapauksessa selkeitä, ja eri tasoilla komentoketju tietyksi vaikutti eri tavoin. Tulkeille käskijöitä riitti suomalaisesta ja saksalaisesta upseeristosta tuskaksi asti. Keskitasolla – siellä missä Kaliman kaltaiset luutnantit toimivat nuorempina yhteysupseereina – käskyt tulivat vanhimmilta yhteysupseereilta ja saksalaisupseereilta, mutta ikään kuin vastapainoksi aukeni pääsy esikuntaupseerien seuraan kanttiinien ja upseerikasinoiden eväille. Ylimmällä tasolla tulkkaus- ja käännöstehtävistä ei tarvinnut piitata muutoin kuin delegoitavina töinä – paitsi jos edustuksellisuus sitä edellytti.

Millaisia tehtäviä näillä tasoilla ja yhteistoiminnan eri alueilla – rintamalla ja rintaman takana – Yhteysesikunta Roin yhteysmiehet ja konttoristit saivat kantaakseen, siihen paneudutaan yksityiskohtaisemmin seuraavissa luvuissa.

232 Kalima toimintakertomukset Willamolle 11., 18.7. ja 15.8.1942, T-5471/1–3, KA.

5 Selustan kääntäjät, tulkit ja juoksupojat

Kun harvaanasuttuun Pohjois-Suomeen yhtäkkiä saapui reilut 200 000 vuoristoarmeijan, lennoston ja puolisotilaallisten saksalaisorganisaatioiden sotilasta ja muuta henkilöstöä, paikallisten asukkaiden arki muuttui väistämättä monella tavalla. Kotirintaman naapuriin oli ilmestynyt uusi näkyvä toimija, joka asettui taloksi paikkakunnan julkisiin rakennuksiin, majoittui hotelleihin ja yksityiskoteihin, pystytti majoitus- ja huoltoparakkialueita yksityishenkilöiden tai kuntien tonteille ja perusti ilmavoimien käyttöön lentokenttiä ja ilmatorjunnan tukikohtia niiden suojaksi. Pohjois-Suomen tiet täytyivät saksalaisista sotilasajoneuvoista, jotka kuljettivat taukoamatta kalustoa, työkoneita, rakennusmateriaalia ja elintarvikkeita yhtä hyvin kuin tuhansittain sotilaita rintamalle ja rintamalta lomalle tai lepovuoroon. Joukkojen ja kalustojen siirrot rasittivat pohjoissuomalaista tiestöä, jota ei liene alkujaankaan rakennettu raskasta sotilasliikennettä varten.

Saksan sotavoimat oli Pohjois-Suomessa huolloiltaan hyvin varusteltu ja organisoitu toimija, jonka rintamantakaiset yksiköt oli trimmattu varmistamaan toisaalta saksalaisjoukkojen toiminta ja sotilaiden hyvinvointi sotatoimialueella, toisaalta joukkojen huolto, kuri ja järjestys rintaman takana. Saksan armeija ei ollut Suomessa maan lakien alainen, mutta eksterritoriaalisista oikeuksistaan huolimatta se ei voinut toimia omin päin, vaan joutui sovittamaan kaiken toimintansa sekä vallitseviin olosuhteisiin että sotilasyhteistyötä määrittävään poliittiseen viitekehykseen: Valloitetuilla alueilla omaksutut toimintatavat eivät kelvanneet

poliittisesti suvereenissa isäntämaassa, vaan kaikessa rintamantakaisessa toiminnassa edellytettiin yhteistyötä ja sopimista lääninhallinnon, paikallisviranomaisten ja siviilien kanssa. Rakennushankkeiden ja tienkunnostustöiden toteuttamiseen se tarvitsi paikan päältä sekä paikallistuntemusta että materiaaleja ja työvoimaa omien täydennykseksi. Kun samalla vastakkain asettuivat Saksan sotavoimien tarpeet ja sen rajattomalta vaikuttava maksukyky sekä suomalaisen yhteiskunnan ja armeijan toimintaedellytykset, oli aseveljeyden molemmin puolin tarpeellista määrittää niin toiminnalle yleensä kuin erityisesti hankinnoille selkeät rajat.

Mitkään rajat, oli kyse sitten sotilaskurista tai osto- tai hintasäännöstelystä, eivät kuitenkaan ole ylittämättömiä. Sodan olosuhteissa myös moraalinen kynnyksien rajojen ylittämiseen ja porsaanreikien etsimiseen madaltuu, ja yksilölliset tai kollektiiviset, sotilaallisten operaatioiden sanelemat tarpeet käyvät perusteiksi tarttua tilaisuuteen sellaisen ilmetessä. Saksalaisen huollon runsaus ja tavaraliikenne yhtäällä, sota-ajan pula ja säännöstely toisaalla oli luonnollisesti perusasetelma, joka ruokki sekä yksityistä pienimuotoista tavaravaihtoa että järjestelmällisempää rikollista mustan pörssin kauppaa, jossa liikkui sekä suomalaisten varkaiden että saksalaisten itse toimittamaa Saksan sotavoimien omaisuutta. Saksalaisomaisuuteen kohdistuvat rikokset työllistivät saksalaisia ja suomalaisia viranomaisia koko aseveljeyden ajan samalla tavoin kuin suomalaisomaisuuteen kohdistuneet varkaudet ja mielivaltaisuudet tai paikallisten säädösten laiminlyönti. Saksalaisjoukkojen hankinnoissa tai suomalaistyövoiman käytössä ei aina muistettu tai haluttu noudattaa isäntämaan toimintakyvyn kannalta olennaisia säännöstelymääräyksiä.

Kaikki edellä mainitut majoitusasiat, rakentaminen ja paikalliset hankinnat, kurin- ja järjestyksenpito, rikosasioiden selvittely ja korvausasioista sopiminen edellyttivät monimuotoista suomalais-saksalaista viranomaisten yhteistyötä. Panoksena pelissä oli paitsi saksalaisjoukkojen toimintakyky myös vieraan armeijan ja paikallisen siviiliväestön mahdollisimman sujuva rinnakkainelo, jonka eheyttä kummankaan osapuolen johto ei halunnut näillä seikoilla riskeerata. Suomen puolelta järjestelyihin ja valvontaan osallistuivat sekä puolustusvoimien että poliisi-, paikallis- ja lääninhallinnon viranomaiset. Runsaasti työtä koitui

Yhteysesikunta Roin toimistoille sekä eri saksalaisyksiköihin sijoitetuille yhteysupseereille ja tulkeille viranomaistyön kielellisenä linkkinä ja saksalaisten asianhoitajina. Yhteistyön ja neuvottelupöytien saksalaisella puolella heitä työllistivät ennen kaikkea työjärjestö *Organisation Todtin* (OT) Suomen osasto (*Einsatz Finnland*) ja Saksan armeijan turvallisuudesta ja selusta-alueen järjestyksenvalvonnasta vastannut rintamantakaisen alueen komentaja (*Kommandant des Rückwärtigen Gebietes, Korück 525*). Merkittävä yhteysupseerien ja tulkkien työllistäjä rintaman takana oli myös Saksan ilmavoimat.

Aivan keskeinen rintamantakaisen yhteistoiminnan solmukohta oli luonnollisesti Rovaniemelle vuoristoarmeijan pääesikunnan ja muiden tärkeiden saksalaisesikuntien välittömään läheisyyteen asettunut suomalainen yhteysesikunta itse. Se ohjasi saksalaisiin joukko-osastoihin rintamalle ja rintaman takana *Organisation Todtin*, paikalliskomendantin-virastoihin ja lennoston tueksi komennettujen yhteysmiesten toimintaa ja välitti rintamalta toimintakertomuksista suodatetut tiedot yhteistoiminnan tilasta Päämajan tilannearvioita varten. Samanaikaisesti Yhteysesikunta Roi oli merkittävä tekijä siinä pelissä, jonka panoksena oli suomalais-saksalaisen yhteistoiminnan ja rinnakkainelön kaikinpuolinen sujuvuus. Sen lukuisten toimistojen (ks. luku 4, Aseveljeyden sotilaalliset tukirakenteet) kautta koordinoitiin suomalais-saksalaista sotilaallista yhteistoimintaa, mutta YhtERoin kanssa asioivat myös saksalaisten sotilaiden ja sotilasviranomaisten kanssa tekimisiin pyrkineet tai joutuneet suomalaiset ja suomalaisten viranomaisten toimia vaatineet tai niiden kohteeksi päätyneet saksalaiset. Yhteysesikunnan kaikki toimistot olivat omien toimialojensa puitteissa yhteydessä saksalaisiin sotilasviranomaisiin.

Arkistolähteisiin tutustuessa ei kuitenkaan voi välttyä vaikutelmalta, että mitä etäämmälle ylätason sotilaalliseen yhteistoimintaan liittyvistä kysymyksistä tultiin kohti arjen aseveljeyttä suomalaisen paikallisväestön, elinkeinoelämän ja hallinnon sekä saksalaisten sotilaiden ja sotilasviranomaisten kesken, sitä vahvemmasi tuli yhteysesikunnan välittäjärooli. Samalla myös käänösviestintä asettui olennaiseksi osaksi sen toimintaa. Tästä näkökulmasta katsottuna esiin nousevat kauttakulku-liikenteen järjestelytoimisto ja hallinnollinen toimisto X sekä aivan eri-

tyisesti niiden toimistoupseerit ja kansliahenkilöstö aseveljeyden ”translaattoreina”.²³³

Kauttakulkuliikenteen järjestelytoimiston kanslistit

Kuten aiemmin todettiin, kauttakulkuliikenteen järjestelytoimisto Rovaniemellä oli YhtEROin perustamisen jälkeen vain joitakin kuukausia eversti Willamon esikunnan alaisuudessa, ennen kuin se siirtyi heinäkuussa 1942 puolustusministeriön alle.²³⁴ Kommentosuhteista ja nimestään riippumatta majuri Harry Wihtolin johtaman järjestelytoimiston työ kuitenkin jatkui koko jatkosodan ajan YhtEROin välittömässä yhteydessä, ja sillä oli oma suhteellisen selkeä tehtävä avustaa ja kontrolloida saksalaisia sen toiminnan vaatimissa hankinnoissa, rakennushankkeissa ja vuokrakysymyksissä. Toimisto oli käytännössä pohjoissuomalainen lupaviranomainen, joka vastasi siitä, että saksalaishankkeet toteutettiin yleisten sopimusten puitteissa. Lisäksi sen tehtäviin kuuluivat jo syksystä 1940 alkaen kysymykset, jotka liittyivät saksalaisjoukkojen ja materiaalin kuljetuksiin ensin Pohjois-Norjaan ja sittemmin Pohjois-Suomeen.

Muuhun yhteysesikunnan toimintaan se limittyi erityisesti henkilöstön kautta, sillä niin järjestelytoimiston yhteydessä nimetyt toimistoaliupseerit kuin muu kansliahenkilökuntakin oli lopulta hyvin moniulotteisessa työsuhteessa koko yhteysesikunnan ja aseveljeyden rakenteissa. Esimerkiksi joulukuussa 1941 järjestelytoimiston henkilökuntaan kuuluvia aliupseereja ja sotamiehiä oli komennettu tulkeiksi yhteysesikunnan hallinnollisen toimisto X:n päällikön, everstiluutnantti Carl Rothen palvelukseen (alikersantti Matti Sainio) tai Saksan ilmavoimien käyttöön Kemijärvelle (sotamies Waldemar Ainamaa). Myös saksalaisen XXXVI

233 Vrt. Ruotsin kuninkaan kirjeitä, säädöksiä ja lakitekstejä suomentaneet ”kuninkaan kanslian translaattorit”, ks. Juva 1946 ja Koivusalo 2007.

234 Puolustusministeriön yhteisosastossa Helsingissä tehty käännöstyö on rajattu tämän tutkimuksen ulkopuolelle. Yhteisosasto vastasi yhteistoimintaan liittyvien hankintojen ja korvauskäytäntöjen päällinjoista ja siten käytännössä ohjasi majuri Wihtolin johtaman Rovaniemen toimiston toimintaa. Ks. esim. Mikkonen 2017a: 31; yhteisosaston käännöstehtävistä saa halutessaan kuvan esim. kansioista T-17944–17951/45, KA.

vuoristoarmeijakunnan vanhemmille yhteysupseereille, everstiluutnantti Ilmari Rytköselle ja kapteeni Arne Ilanderille oli osoitettu järjestelytoimistosta omat tulkit (alikersantti Tor Rundberg, korpraali O. Karttunen). Lisäksi paikan päällä Rovaniemellä palveli ryhmä tulkkeina ja juoksevis- sa asioissa toimivia aliupseereita (ainakin alikersantit Ralph Hackmann ja Kauko Lauri sekä korpraali Mauri Toiviainen), esimiehenään ylikersantti Kalle Jokikokko.²³⁵

Kevätalven 1942 aikana, kun yhteysesikunnan toimintaa muutenkin järjesteltiin uudelleen, annettiin myös käsky, jonka mukaan yhteysesikunnan kansliahenkilökunnan muodostaa ”entinen Kauttakulkuliikenteen järjestelytoimiston kansliahenkilökunta”, jonka tehtävistä määräsi komentotoimiston päällikkö eli majuri A. O. Väänänen.²³⁶ Samalla rintamaesikunnissa jo palvelevat tulkit poistuivat järjestelytoimiston vahvuudesta, mutta Rovaniemelle jäi edelleen joukko aliupseereja, joiden tehtäviksi määriteltiin kattavasti tulkki-, käänös-, päivystys- ja toimistotehtävät tai yleisemmin saksalaista aliupseeristoa ja miehistöä auttavat juoksevat asiat. Kansliahenkilöstöön kuuluivat jo edellä mainitut Hackmann, Jokikokko ja Lauri, joiden lisäksi samoihin tehtäviin päätyivät ainakin jääkäriväpeli Vilho Jalo, kersantti O. Mörck, alikersantti Sandström ja sotamies Häggblom. Sotilaiden lisäksi kansliahenkilöstöön kuului useita naisia, joiden toimenkuvaan on dokumenteissa useimmiten määritetty erityisesti kirjaamo-, kirjeenvaihto- ja konekirjoitustehtävät, mutta ainakin neiti Regina Kariniemi ja majuri Wihtolin sihteerinä toiminut neiti Elsa Galle olivat kansliassa myös käännöstehtäviä varten. Heidän lisäksi järjestelyosaston ja sittemmin yhteysesikunnan kansliassa työskentelivät neidit Kallio ja Lemström sekä rouvat Hynninen ja Irja Ahonen.²³⁷ Myös heidän panoksensa kääntäjinä on ollut merkittävä, niin usein he esiintyvät Kariniemen tai Gallen tapaan saksannettujen tai suomennosten vahvistajina (merkinnöillä *Übersetzung bestätigen* tai *Käännöksen vakuudeksi*).

235 Päämajan Kauttakulkuliikenteen järjestelytoimisto 15.12.1941, T-17944–17951/95, KA.

236 Yhteysesikunta Roi 11.2.1942, ”Koskee: Toimisto IV:n henkilökuntaa”, T-17944–17951/95, KA.

237 Yhteysesikunta Roi 21.4.1942 ja 16.6.1942, ”Koskee: Kauttakulkuliikenteen järjestelytoimistoa”, T-17944–17951/95, KA. Käytettävissä olevista lähteistä ei valitettavasti pysty aina jäljittämään asianosaisten etunimiä.

Kokonaiskuva siitä, kuka käänsi, mitä ja kulloinkin minkä toimiston käskystä, jää lopulta aavistuksen epäselväksi. Aineistolähteiden perusteella näyttäisi siltä, että niin kauttakulun järjestelytoimiston ja YhtERoin toimistojen välillä kuin YhtERoin toimistojen kesken tehtiin paljon yhteistyötä. Käännöstehtäviä yhtä hyvin kuin muuta toimistotyötä jaettiin lähellä toisiaan olevien toimistojen ja niiden resurssien kesken, minkä lisäksi käännöksiä teetettiin myös yhteysesikunnan lähellä oleviin saksalaisyksiköihin sijoitetuilla tulkeilla ja yhteysupseereilla. Komentosuhteita olennaisempaa onkin tässä yhteydessä, että käännettävää riitti niin runsaasti, että "kauttakulku" saa järjestelytoimiston osalta uuden merkityksen. Toimisto toimi keskuksena, jonka kautta kulkivat kaikki ne erilaatuiset asiakirjat, joilla joko saksalaiset sotilasviranomaiset etsivät suomalaisia yhteystyökumppaneita ja materiaaleja tai anoivat lupia tarvitsemiinsa hankintoihin, tai joilla suomalaiset yritykset, järjestöt, kunnat tai yksityishenkilöt pyysivät välitysapua saksalaisten suuntaan. Suomalaiset järjestelytoimistoon saapuneet kirjeet saksannettiin ja välitettiin sen jälkeen eteenpäin saksalaiselle osapuolelle. Samalla tavoin saksalaiset dokumentit edennettiin suomennoksina vastaanottajille, jotka vaihtelivat yksityishenkilöistä aina Päämajan toimistoihin asti.

Toimenpidepyyntöjä saapui esimerkiksi Trustivapaa Bensiini Oy:ltä kadonneiden polttoainetynnyreiden ja Pohjoismaiden Yhdyspankki Oy:ltä palauttamatta jääneiden rahankuljetuslaatikoiden jäljittämiseksi. Veho Oy:llä oli kertynyt erääntyneitä saatavia vuoristoarmeijalta kuuden Mercedes Benz -henkilöauton verran. Lapin lääninhallitus, Lapin tie- ja vesirakennushallitus tai yksittäiset suomalaiset joukko-osastot toivoivat järjestelytoimiston välityksellä voivansa hankkia saksalaisilta polttoaineita tai voiteluöljyjä, jotta esimerkiksi sotilaskuljetuksessa käytettävien teiden kunnossapitoon ei tulisi keskeytyksiä. Rovaniemen sähkölaitos kirjelmöi säännöllisesti saksalaisten sähkönkulutukseen liittyvissä kysymyksissä juuri Wihtolin toimiston kanssa. Wihtol itse puolestaan piti silmällä muun muassa saksalaisten puutavaranhankintaa suomalaisyhtiöiden kanssa, mihin liittyvä kirjeenvaihto ja määräykset, mukaan lukien suomalaisyrityksille tehdyt muistutukset toimintatavoista, käännettiin aina myös saksaksi. Samalla tavoin kaikki lääninhallituksen majoituslautakunnalle lähetetyt koosteet kustannuksista, jotka olivat aiheutuneet

saksalaisjoukkojen majoittamisesta, toimitettiin järjestelytoimistoon, jossa ne kääntyivät saksankielisiksi laskuiksi ennen niiden toimittamista vuoristoarmeijan majoitusmestarien jatkokäsittelyyn.²³⁸

Aiheiden joukko samoin kuin tekstimäärä oli siten suuri, ja kun vielä ottaa huomioon, että valtaosa käännöksistä tehtiin nimenomaan vieraalle kielelle, vaadittiin kanslisti-kääntäjiltä paikoitellen paitsi hyvää yleisivistystä ja laajaa erikoisalojen ja -sanaston tuntemusta myös sujuvaa käännöstaitoa, jotta asioiden käsittely ei viivästynyt tarpeettoman pitkään. Ainakin Elsa Galle ja Regina Kariniemi, joiden työpöydälle kaikki edellä luetellut tehtävät olivat tulleet käännettäväksi, olivat erittäin työllistettyjä kääntäjiä koko aseveljeyden ajan. Mitä ilmeisimmin käännettävää riitti myös muille kielitaitoisille kanslisteille ja toimistoaliupseereille enemmän kuin oli tekijöitä, siitä pitivät huolen hyvin monenlaiset suomalais-saksalaiseen arjen kanssakäymiseen liittyvät kysymykset, jotka tulivat yhteysesikunnan hallinnollisen toimiston (toimisto X:n) ratkaistavaksi.

Toimisto X – yhteysesikunnan käännöstoimisto

Lokakuussa 1941 korpraali Völkel koki tullessa kaltoinkohdelluksi, kun ravintola Lapinmaan vahtimestari siirsi sisään livahtaneen saksalaisotilaan jo ennestään täpötäydestä ravintolasta takaisin kadulle jonon jatkoksi. Välikohtauksesta sukeutui suomalais-saksalainen viranomaisasia, jossa selviteltiin tilanteessa käytetyn voiman määrää ja syitä: Korpraalin versiossa ovimies oli käyttänyt kuristavaa kurkkuotetta samalla kun tauoltaan paikalle kiirehtinyt ravintolan toinen vahtimestari oli vauhdittanut poistoa kumipampun lyönneillä. Suomalainen osapuoli luonnollisesti kielsi ”minkäänlaista väkivaltaa käytetyn”, saksalainen aseveli oli vain siirretty ravintolasta Rovaniemen kadulle asetakin rinnuksista pidellen. Niin tai näin, asian selvittely käynnistyi melkein välittömästi nujakan jälkeen. Kadulle päädyttyään tuohtunut saksalaiskorpraali

²³⁸ Esimerkit kauttakulkuliikenteen järjestelytoimiston Rovaniemen alatoimiston kokoelmasta T-17944-17951/96, KA.

yhdytti paikalliskomendantin partion ja teki ilmoituksen saamastaan kohtelusta. Partiota johtanut upseeri palasi Völkelin kanssa tapahtumapaikalle otettuaan mukaan parahiksi paikalle sattuneen suomalaisen poliisin. Ravintolassa oli asioimassa suomalainen paikalliskomendantti, joka kehotti tekemään asiasta kirjallisen ilmoituksen, jonka jälkeen hän voisi ottaa asian hoidettavakseen.

Näin tapahtui, ja Rovaniemen saksalaisessa komendantinvirastossa kirjattiin ilmoitus, jossa Völkel kuvasi kokemansa väkivaltaisen kohtelun, jolla oli kaiken lisäksi loukattu hänen sotilaallista kunniaansa. Paikalliskomendantin virastosta ilmoitus toimitettiin YhtERoin hallinnolliseen toimistoon, jossa sen suomensi sotilasvirkamies Matti Sainio. Suomennos edennettiin muutama päivä myöhemmin Rovaniemen kauppalan nimismiehelle. Paikallinen rikospoliisi kuulusteli suomalaiset, joiden epäiltiin liittyvän asiaan, ja kokosi laajan tutkintapöytäkirjan, joka palautui yhteysesikuntaan saksannettavaksi ja sitten toimitettavaksi edelleen saksalaisille sotilasviranomaisille, tosin vasta kaksi kuukautta myöhemmin.²³⁹ Hallinnollisen toimiston osalta tapauksen käsittely näyttää päättyneen tähän. Seurasiko pöytäkirjasta mitään muita jatko-toimenpiteitä kuin merkintä komendantinviraston diaarioon tai tuliko saksalaiskorpraalin kunnia palautetuksi, sitä dokumenteista ei enää käy ilmi. Todennäköisintä on, että asian ei kaikessa vähäisyydessään katsottu antavan aihetta sen enempään kirjeenvaihtoon.

Korpraali Völkelin ja ravintola Lapinmaan vahtimestarien kohtaaminen on vain vähäinen lastu siinä valtavassa tekstivirrassa, joka päättyi hallinnollisen toimisto X:n käsiteltäväksi ja erityisesti käännettäväksi suomalaisten tai saksalaisten viranomaisten jatkotoimenpiteiden pohjaksi. Everstiluutnantti Carl Rothen johtaman toimiston kautta kulkivat kaikki ne suomalais-saksalaisen rinnakkainelön lieveilmiöt, jotka vaativat suomalaisen siviilihallinnon ja saksalaisten sotilasviranomaisten toimia ja siten viranomaisten yhteistoimintaa. Joidenkin kysymysten,

239 Rovaniemen paikalliskomendantin virasto suomalaiselle paikalliskomendantille 13.10.1941, "Br. Nr. 457"; Rothe Rovaniemen kauppalan nimismiehelle, päiväämätön, "Koskee: Ravintola Lapinmaan edustalla 12.10.41 sattunutta häiriötä"; Rovaniemen rikospoliisiosasto 24.10.1941, "Tutkintapöytäkirja"; Rothe Rovaniemen saksalaiselle paikalliskomendantille 15.2.1942, "Betr.: Vor dem Restaurant Lapinmaa am 12.10.42 eingetreffene Unruhe", T-5857/25, KA.

kuten majoitus- ja vuokra-asioiden tai saksalaisten käyttämän työvoiman ja tavarahankintojen osalta tehtävät näyttävät menneen osittain ristiin kauttakulkuliikenteen järjestelytoimiston tehtävien kanssa, mutta aivan oma erityinen tehtäväkenttä toimisto X:llä oli siellä, missä etsittiin tekijöitä ja näkijöitä kuin myös korvauksia ja rangaistuksia aseveljeyden molemmin puolin sattuneille rikkomuksille. Sen kautta kulkivat suomalaiseseen tai saksalaiseen omaisuuteen kohdistuneet varkaudet tai vahingonteot, mutta käsiteltäväksi tulivat myös liikennevahingot, sotilaiden keskinäiset kahinat tai suoranaiset väkivaltarikokset, suomalaisnaisten ja saksalaissotilaiden suhteet tai niistä seuranneet elatuskysymykset, kotirauhan rikkominen, naisiin kohdistunut väkivalta sekä irtolaisuus ja prostituutio.

Korpraali Völkelin tapauksen kautta saa jo käsityksen siitä, miten saksalaissotilaisiin ja -omaisuuteen kohdistuneet rikkomukset etenivät viranomaiskäsitelyssä. Saksalaisjoukkojen aiheuttamien vahinkojen käsittely eteni kutakuinkin samalla tavalla: Vahinkoja kärsinyt henkilö ilmoitti tiedoistaan tai epäilyistään paikalliselle poliisiviranomaiselle, joka asian tutkittuaan toimitti tutkimuspöytäkirjat ja korvaushakemukset lääninhallitukseen. Lääninhallituksesta ne edennettiin Yhteyesikunta Roihin, jonka tehtäväksi jäi jatkaa asian selvittelyä Saksan sotavoimien kanssa.²⁴⁰

Käytännössä asioiden selvittely tarkoitti sitä, että hallinnolliseen toimistoon saapuneet asiakirjat saksannettiin tai suomennettiin, minkä jälkeen ne toimitettiin edelleen toimenpiteitä varten aseveljeyden toiselle puolelle. Saksalaisten sotilasviranomaisten osalta dokumentit osoitettiin pääsääntöisesti rintaman takaisen alueen (*Korück*) komentajalle, kenraaliluutnantti Heunertille, kun taas suomalaisina vastaanottajina olivat paikallisille poliisiviranomaiset, Oulun tai Lapin lääninhallitus, muut kuntien, kaupunkien ja kauppaloitten paikallisviranomaiset tai yksityishenkilöt.

Jo vahingonkorvauskysymyksissä riitti runsaasti käännettävää. Marianne Junila on arvioinut muun muassa poliisin rikosilmoituspäiväkirjojen ja YhtERoin tuottamien tilastojen pohjalta, että kesän 1941 ja

240 Junila 2000: 206.

syksyn 1944 välisenä aikana tehtiin noin 750 erilaista vahinkoilmoitusta, ja korvauksia haettiin kesään 1944 mennessä vajaan kuuden miljoonan markan edestä. Kun mukaan lasketaan myös muut väkivalta- ja henkirikokset ja kolarit, Lapin läänin viranomaisten selvitettäväksi tuli yhteensä 1300–1500 tapausta. Junila on varmasti oikeassa todetessaan, että luku on pieni, jos sen suhteuttaa ”sotilaiden ja muiden Saksan armeijan mukana liikkuneiden joukkojen lukumäärään” ja niiden Suomessa viettämään aikaan.²⁴¹ Jos lukumäärää sen sijaan yrittää edes karkeasti muuntaa käännettäväksi päätyneiksi asiakirjoiksi ja suhteuttaa sen yhteysesikunnan kääntäjäresursseihin, tapausten määrä tuntuu jo merkittävästi isommalta. Esimerkiksi edellä kuvattu ravintola Lapinmaan tapaus tuotti kahdeksan sivua tutkintapöytäkirjoja käännettäväksi toimisto X:ssä. Kuten jäljempänä vielä nähdään, käännettävän aineiston määrä nousi niin suureksi, että se paikoitellen viivästytti asioiden käsittelyä ja aiheutti suomalaisten ja saksalaisten viranomaisten kesken laajaa kirjeenvaihtoa tarvittavista menettelytavoista – mikä ironista kyllä omalta osaltaan vain lisäsi käännettävien dokumenttien määrää.

Satunnainen otos toimisto X:n asiakirjoista antaa kuvan sekä saksalaisuhteiden paikoitellen jopa makaabereista lieveilmiöistä että aiheista, joiden kanssa toimiston aliupseerit ja YhtERoin kansliahenkilöstö joutuivat reilun kolmen vuoden ajan ponnistelemaan: Käännettävissä teksteissä käsiteltiin suomalaisten ja saksalaisten sotilaiden kahakkaa eräässä rovaniemeläisessä kahvilassa, saksalaisilta varastettuun tavarahan ”ryhtymistä”, saksalaisen kuorma-auton renkaiden puhkomista, saksalaisväepelin pistoolin tai suomalaisen ravintola-asiakkaan turkin ja ostokorttien anastamista, saksalaisten kenttäpostisäkkien ryöstöä, luvattomia tanssi-iltamia tai Rovaniemen alkoholimyymälässä sattunutta väkijuo-mavarkautta. Toisinaan kääntäjiä työllistivät Rovaniemen kauppalassa havaitut ongelmat saksalaisessa jätehuollossa, Kuusamossa siviiliasutuksen läheltä löytyneet, saksalaisilla sotavankileireillä kuolleiden sotavankien haudat tai pohjoissuomalaisten ”palkkionmetsästäjien” saatavat karanneiden sotavankien kiinniotosta. Myös saksalaisuhteista syntyneiden aviottomien lasten elatusasiat aiheuttivat runsaasti kirjeenvaihtoa ja

241 Junila 2000: 209, 212 ja 234–235.

käännöstyötä: Yksin ja pulaan jääneet äidit ottivat yleensä ensin yhteyttä lähimpään nimismieheen, jolta asia eteni yhteydesikunnan välittämänä vuoristoarmeijan pääesikuntaan ja sieltä edelleen aina Saksan Helsingin lähetystöön asti käsittelyä varten. Olipa käännöstöiden joukossa myös paikallisiin naisiin kohdistuneita aiheuttomia ja tai aiheellisia sukupuolitauti-epäilyjä tai Petsamon nimismiehen lähettämä tutkintapöytäkirja epäilystä ”vasikan raiskauksesta”.²⁴²

Valtavasti käännöstehtäviä tuottivat myös sotavankiasioihin liittyvä kirjeenvaihto, jota käytiin Päämajan järjestelytoimiston sekä saksalaisen vuoristoarmeijan pääesikunnan, AOK:n, tai rintamantakaisen komendantin välillä. Käännettävissä asiakirjoissa pohdittiin niin sotavankien sijoittelua ja käyttöä työvoimana, sotavankien käsittelyssä havaittuja epäkohtia kuin sotavankien vaihtoa saksalaisten ja suomalaisten kesken. Sotavankien käsittelyyn kuului myös vangittujen kuulustelu, ja kuulusteluista kertynyttä tiedusteluaineistoa toimitettiin säännöllisesti suomenkoksina Päämajan käyttöön. Kirjeenvaihdon ja tiedustelukoosteiden täystyöllistettyinä kääntäjinä toimivat muun muassa sotilasvirkamiehet V. Lehtiranta ja Matti Sainio sekä Kerttu Lähde.²⁴³ Yleisvaikutelma yhteydesikunnan hallinnollisesta toimistosta aseveljeyden käännöstoimistona on siksi hyvin vahva.

Kaikesta tästä ei kuitenkaan pidä syntyä sellaista vaikutelmaa, että hallinnollisen toimiston tehtävä oli yksinomaan ohjata tekstejä mekaanisesti asianomistajilta kääntäjien kautta vastaajan edustajalle ja päinvastoin. Everstiluutnantti Rothen alaisuudessa toimistossa pyrittiin aktiivisesti toimimaan niin, että asioiden käsittely sujui mahdollisimman sujuvasti ja erityisesti hyvässä hengessä ilman, että erimielisyydet tai muut kolhaisut olisivat päässeet tarpeettomasti naarmuttamaan yhteistoiminnan kokonaiskuvaa. Monissa tapauksissa tähän riitti edellä mainittu tekstien ”neutraali” välittäminen eteenpäin, mutta oli myös tilanteita, joissa toimisto X:ssä katsottiin aiheelliseksi puuttua sekä viestin sisältöihin että sävyyn. Tällöin keinovalikoimaan kuului myös välitettävien tekstien pie-

242 Junilan 2000: 256 mukaan vuodesta 1943 alkaen saksalaiset tekivät suomalaisviranomaisille noin viisisataa ilmoitusta, joissa tartuntatapauksen lähteeksi epäiltiin suomalaista naista. Monet käännetyt lähteet osoittavat, että epäilykset olivat usein aiheuttomia.

243 Ks. kuori ”Sotavankiasiat”, T-5857/12, KA; käännettyä kirjeenvaihtoa myös kansiossa T-5857/25, KA.

nimuotoinen muokkaus joko poistoin, joilla lievennettiin tekstin sävyä, tai lisäyksin, joilla esimerkiksi alempien suomalaisvirkamiesten pyynnöille annettiin asian edistämisen nimissä lisää vipuvartta. Seuraavassa nostan esiin muutaman tällaisen intervention.

TAKAISIN KOULUTYÖHÖN

Monet kouluista niin Rovaniemellä kuin muuallakin Pohjois-Suomessa olivat olleet varattuna saksalaisten joukkojen majoitukseen jo kesäkuun 1941 puolivälistä lähtien, minkä vuoksi lasten koulunkäynti oli ollut pitkään pysähdyksissä. Koulutyö oli keskeytynyt myös talvisodan aikana, ja kun välirauhan aikaanakaan opetusta ei ollut voitu antaa täysipainoisesti, oli monin paikoin huolestuttu sota-ajan vaikutuksista lapsiin.

Kun jatkosotaa oli käyty vuoden verran, merkkejä lasten sopimattomista elämäntavoista ja puolittaisesta irtolaisuudesta oli jo havaittavissa. Koulujen opettajat eivät kyenneet puuttumaan ongelmaan, koska he olivat työllistyneet maanpuolustukseen. Lain mukaan koulut oli kuitenkin määrä avata uudelleen viimeistään lokakuun 1942 alussa, ja siksi saksalaisten toivottiin vapauttavan kouluja majoituskäytöstä koulutyötä varten. Esimerkiksi rovaniemeläisen Sinetän koulun johtokunta päätti ”kyläläisten yhteisestä toivomuksesta” kääntyä yhteysesikunnan puoleen, jotta kylän kouluun majoittuneet *Organisation Todtin* miehet siirtyisivät mahdollisimman pian toisiin tiloihin ja koulukiinteistön ja irtaimiston kärsimät vahingot ehdittäisiin korjata ennen koulutyön alkua.²⁴⁴

Alkusyksystä 1942 yhteysesikunnalle lähetettiin useita samankaltaisia pyyntöjä. Yksi niistä saapui Inarista koskien Ivalon kyläkoulua, tällä kertaa kuitenkin Päämajan kautta Rovaniemelle ja toimisto X:ään. Siellä kirje käännettiin ja toimitettiin edelleen saksalaiselle rintaman takaisen alueen komentajalle. Willamon ja Rothen allekirjoittamassa saatekirjeessä viitattiin ensin Päämajan pyyntöön ryhtyä tarvittaviin toimenpiteisiin ja korostettiin sen jälkeen, että oheistetusta Inarin koulun johtokunnan saksannetusta kirjeestä kävivät hyvin ilmi ne seikat, joiden vuoksi koulun luovuttaminen alkuperäiseen käyttötarkoitukseensa olisi tehtävä

244 Sinetän kansakoulun johtokunta Yhteysesikunta Roille 3.9.1942, ”Koskee: Sinetän kansakoulun vapauttamista majoituksesta”, T-5857/8, KA.

pikimmiten. Niiden lisäksi allekirjoittaneet nostivat esiin myös muita seikkoja, joiden vuoksi pohjoissuomalaisten lasten koulunkäynnin mahdollistaminen olisi erityisen tärkeää. Willamon ja Rothen mukaan Pohjois-Suomi oli ollut sekä kulttuurisessa että muussa mielessä hyvin epäedullisessa asemassa maan muihin alueisiin nähden, ja tilanne oli vain huonontunut sodan myötä, kun Lapin läänistä tuli sotilaallisen toiminnan keskus. Epäedullisen tilanteen auttamiseksi yhteysesikunta halusi tukea kyseistä hakemusta mitä lämpimimmin, ”etenkin kun kyse on tulevaisuuden kannalta niin olennaisesta kysymyksestä kuin kansansivistyksestä”.²⁴⁵

Ponnekkaat vetoamukset tekivät tehtävänsä, ja syksyn 1942 aikana saksalaiset vapauttivat koulurakennuksia koulutyöhön Inarin Ivalossa ja Rovaniemen Sinetässä kuin myös muualla Pohjois-Suomessa. Kun saksalaiset sotilasviranomaiset, Sinetän kyläkoulun osalta esimerkiksi *Organisation Todt*, oli saanut tarvittavat järjestelyt tehtyä, asiasta ilmoitettiin toimisto X:lle, joka puolestaan välitti suomennetun vastauksen tiedoksi sekä koulun johtokunnalle että Lapin lääninhallitukselle.²⁴⁶

POROJEN AMPUMISESTA

Porovahinkoihin liittyvät korvausasiat työllistivät sekä Yhteysesikunta Roin hallinnollista toimistoa että muita siviili- ja sotilasviranomaisia koko sen ajan, minkä saksalaisjoukot olivat Pohjois-Suomessa.²⁴⁷ Pohjoissuomalaisten porokarjaa yritettiin suojella muun muassa vuoristoarmeijan sotilaille jaetuissa määräyksissä, joissa korostettiin, että vapaasti maastossa laiduntavat porot ovat paikallista kotitalouskarjaa aivan samaan tapaan kuin saksalaisille nautakarja. Karuissa oloissa elävän talonpojan omaisuutta ja ravinnonlähdettä oli suojeltava, joten esimerkiksi keväällä 1942 kenraali Dietl ilmoitti joukoilleen, että porojen ampumisesta rangaistaisiin sota-oikeudessa.²⁴⁸ Kaikesta huolimatta

245 YhtERoi/Toimisto X Rintaman takaisen alueen komentajalle

246 Rothe Lapin lääninhallitukselle 25.9.1942 ja Sinetän kansakoulun johtokunnalle 25.9.1942, ”Koskee: Rovaniemen maalaiskunnan Sinetän kylän kansakoulun vapauttaminen sotilasmajoituksesta”, T-5857/8, KA.

247 Junila 2000: 209.

248 ”Merkblatt für das Verhalten deutscher Truppen in Finnland”, Armeeeoberkommando Lappland O Qu./Qu.2 Nr.1000/42, 1.5.1942, T-17215/1-2, KA.

poroja ammuttiin, kuten käy ilmi maaherra Hillilän allekirjoittamasta lääninhallituksen kirjelmästä Yhteysesikunta Roille. Muun muassa Inarin ympäristössä oli syksyn 1942 aikana todettu useita tapauksia, joissa saksalaiset olivat metsästäneet poroja teiden välittömässä läheisyydessä. Ongelmia eivät Hillilän mukaan aiheuttaneet tapaukset, joissa saksalaiset olivat luulleet poroja villipeuroiksi ja heti erehdyksen huomattuaan myös korvanneet vahingot. Sen sijaan kirjeessä kiinnitettiin huomiota tahallisen toiminnan mahdollisiin seurauksiin ja siihen, että kohteena olivat valitettavan usein juuri muita kesyimmät ajoporot.

Ilmeistä siis on, että saksalaiset useimmissa tapauksissa ehkä tietämättömyyttään, mutta joskus myöskin tahallaan ammuskelevat poroja, ja siitä on luonnollisena seurauksena, kuten jo väitetään tapahtuneenkin, että myöskin suomalaiset varkaat käyttävät tilaisuutta hyväkseen varastaakseen poroja, koska varkaudet tällöinkin voidaan väittää tapahtuneen saksalaisten toimesta. Ikävintä asiassa kuitenkin on, että ammunnan kohteiksi näyttävät joutuva, ei varsinaiset porokarjat, vaan useinkin teiden varsilla olevat hiljaiset ja kesyt ajoporot, jotka ihmisiin tottuneina eivät ymmärrä vaaraa välttää.²⁴⁹

Koska ajoporokanta oli jo ennestään pieni ja joka tapauksessa pienempi kuin sekä suomalaisen että saksalaisen sotaväen tarpeisiin tarvittiin, ja kun porojen ampuminen oli vielä yksiselitteisesti vastoin lakia, Hillilä pyysi Yhteysesikunta Roita ryhtymään toimenpiteisiin, joilla saksalainen päällystö saataisiin toimimaan asian edellyttämällä tavalla.

Kuten monissa muissakin vastaavissa tapauksissa, maaherran kirjelmästä tehtiin saksankielinen käännös. Sitä ei kuitenkaan lähetetty eteenpäin käännöksenä vaan YhtERoin hallinnollisen toimiston lähettämänä ja eversti Willamon allekirjoittamana kirjeenä, jolla porojen ampumista koskeva asia välitettiin Lapin maaherran pyynnöstä vastaanottajien tiedoksi ja toimenpiteitä varten. Toimintatapa oli luultavasti tietoisesti valittu, sillä Hillilän näkemysten näennäinen referointi antoi mahdolli-

249 Hillillä YhtERoille 26.9.1942, T-5857/8, KA.

suuden käyttää alkuperäistä tekstiä vähän vapaammin. Tekstien lähempi vertailu nimittäin osoittaa, että saksalaiskomentajille lähetetystä, muuten lähes sanasanaisen tarkasta saksannoksesta on jätetty pois sitaatissa esiintyvä viittaus tilaisuuteen, jonka porojen tahallinen metsästys voi avata suomalaisille porovarkaille. Sama tekstikohta on vedetty lyijykynällä yli hallinnolliseen toimistoon saapuneesta alkuperäisestä kirjeestä.

Tästä tietysti seuraa kysymys, miksi kohta on jätetty kääntämättä: Pidettiinkö sitä yksityiskohtana, joka tuntui kokonaisuuden valossa tarpeettomalta? Vai lukivatko Willamo ja kirjelmän toinen allekirjoittaja, everstiluutnantti Rothe Hillilän muotoilussa enemmän tai vähemmän verhoillun piikin, että saksalaisviranomaiset saivat syyttää itseään, jos suomalaiset rasittivat heitä saksalaisnäkökulmasta aiheettomilla vahingonkorvausvaateilla – asia, josta käytiin suomalaisten ja saksalaisten viranomaisten kesken paljonkin kädenvääntöä? Sekä yhteis- että yhteystoiminnan sujumuuden kannalta tämänkaltaista piikittelyä oli kenties tarpeen vaimentaa.

AMPUMAHARJOITUKSIA OULUN YMPÄRISTÖSSÄ

Syyskuun 1942 alkupuolella everstiluutnantti Rothen toimistoon saapui Oulun läänin poliisitarkastajan kirjelmä, jossa pyydettiin lisää vipuvartta saksalaisen paikalliskomendantin kanssa käytyyn painiin paikallisista toimintatavoista. Kaikki alkoi elokuun alussa ilmeisen luvattomasta ampumaharjoituksesta: Oulun lähistöllä heinätoissa olleet paikkakuntalaiset olivat säikähtäneet pahanpäiväisesti, kun aivan lähimaastoon oli yhtäkkiä alkanut putoilla kranaatinheittimen ammuksia. Suomen viranomaiset eivät olleet saaneet kovapanosammunnoista minkäänlaista ennakoilmoitusta, joten tapauksesta käynnistettiin poliisitutkinta, jonka tulokset raportoitiin saksaksi myös saksalaisviranomaisille. Oulun saksalaisen paikalliskomendantin vastaus tutkintapöytäkirjaan oli, että ampumaharjoituksiin oli todennäköisesti ryhtynyt hänen tietämättään jokin ohimarssilla ollut joukko-osasto.

Kuukautta myöhemmin lääninhallitus vastaanotti ennakoilmoituksen uudesta ampumaharjoituksesta, johon se suhtautui sinänsä myönteisesti, mutta kehotti kuitenkin Oulun poliisia ottamaan yhteyttä saksalaiseen paikalliskomendanttiin, jotta tämä huolehtisi ajoissa niin

asiaankuuluvista lehti-ilmoituksista kuin varotoimista ja vahingonkorvauksistakin. Komendantin suhtautuminen jätti poliisien kokemuksissa kuitenkin toivomisen varaa, semminkin kun tämä ei omien sanojensa mukaan ollut pitänyt asianaan juosta paikallisten maanomistajien perässä; myös lehti-ilmoituksiin hän oli taipunut vasta useamman vaatimuksen jälkeen. Poliisitarkastajan mukaan asiaa oli syytä käsitellä paikallisviranomaisia ylemmällä tasolla:

Oulun Ortskomendantuurin nykyisen komendantin suhtautuminen Suomen viranomaisten esityksiin ei ole niin myönteistä kuin liittolaisasenteesta johtuen odottaisi, vaikuttaen enemmänkin miehitetyn maan käsittelyltä. Allekirjoittaneella itsellään ei ole tässä suhteessa negatiivisia kokemuksia, mutta poliisilaitoksen ilmoituksen mukaan asiat ei ole sujuneet kuten tätä edeltäneen komendantin aikana. Joka tapauksessa näyttää välttämättömältä, että ylempään johdon taholta annetaan paikallisille komendanteille selvät määräykset, joissa veloitetaan ammutaharjoituksiin nähden huomioimaan ne näkökohdat, mitä ylempänä olen esittänyt. Erityisesti Oulun kapunkin ympäristöineen on asuttua seutua, jossa marjan- ja sienenpoimijoita y.m. retkeilijöitä liikkuu metsissä paljonkin, joten ampuma-alueen jälkipuhdistuskin on tärkeää.²⁵⁰

Kaksi viikkoa myöhemmin Willamo ja Rothe kirjelmöivät aiheesta rintaman takaisen alueen komentajalle, kenraaliluutnantti Heunertille. Kirjeeseen on jälleen referoitu saksaksi Oulun poliisitarkastajan kuvaus sekä luvattomien ammuntojen aiheuttamista vaaroista että paikalliskomendantin kanssa käydyistä neuvotteluista, mutta suomenkielistä kirjelmää muuten varsin tarkkaan seurannut käännösreferaatti päättyy ennen oululaispoliisien edellä siteerattua tilannekuvaa. Sen tilalle yhteysesikunnan komentavat upseerit ovat sanelleet oman arvionsa siitä, millä tavoin saksalaiset viranomaiset kykenivät vaikuttamaan suomalais-saksalaisiin suhteisiin:

250 Oulun läänin poliisitarkastaja Rothelle 9.9.1942, T-5857/8, KA.

Varotoimenpiteiden merkitys pitäisi olla ilman muuta selvää, erityisesti tiheään asutuilla seuduilla kuten Oulun ympäristössä. Lisäksi on huomioitava, että paikallisen väestön luottamus Saksan armeijan toimintaan Suomessa on mitä suurimmassa määrin riippuvainen saksalaisten viranomaisten asenteista. Samat varotoimenpiteet sitovat myös Suomen puolustusvoimia, ja on toivottavaa, että myös Saksan armeijan edustajat suhtautuvat näihin toimenpiteisiin asianmukaisesti ja siten syventävät keskinäistä luottamusta.²⁵¹

Hallinnollisen toimiston kirjelmässä Oulun poliisista lähetetty sikäläiseen paikalliskomendanttiin kohdistettu suora kritiikki on piilotettu niiden rivien väliin, joilla rintamantakaisen alueen saksalaiskomentajalle korostetaan, kuinka suomalaisten keskuudessa vallitsevat näkemykset aseveljeyden tilasta ovat lopulta ennen muuta saksalaisviranomaisten omissa käsissä.

Heunertin vastaus viipyi puolitoista kuukautta, koska asiaa selvitettiin sitä ennen Oulun paikalliskomendantin kanssa. Vastauksessaan Heunert kertoo toimintatapoihin liittyvien väärinkäsitysten olevan nyt oikaistu, ja kun kovapanosammunnoille vielä järjestyisi vakinaisempi alue, olisivat myös muut turvajärjestelyt viranomaisten kesken helpompia hoitaa. Vastauksensa päätteeksi Heunert luonnehtii yhteistyötä suomalaisten sotilasviranomaisten kanssa Oulussa erityisen hyväksi, minkä vuoksi harjoituksiin liittyvät ongelmat on voitu ratkaista hyvässä yhteisymmärryksessä: ”On itsestään selvää, että paikalliskomendanttien on tehtävä kaikki mahdollinen molemminpuolisen luottamuksen vahvistamiseksi.”²⁵² Willamon ja Rothen välitystyö oli tuottanut toivotun tuloksen.

KIISTAA KORVAUSASIOIDEN JOUDUTTAMISESTA

Yksi yhteistoimintaa ja molemminpuolista luottamusta nakertava tekijä olivat korvausasiat, jotka yöllistivät sekä suomalaisia että saksalaisia vi-

251 Willamo ja Rothe Heunertille 21.9.1942, ”Betr.: Schiessübungen“, T-5857/8, KA.

252 Heunert YhtEROille 5.11.1942, ”Betr.: Schiessübungen im Raume Oulu“, T-5857/8, KA.

ranomaisia koko sen ajan, jonka saksalaiset joukot olivat Suomen maa-perällä. Aseveljeyden molemmin puolin oltiin kyllä yhtä mieltä siitä, että vahingonkorvausten käsittelyyn kului tarpeettoman pitkä aika, mistä koitui mielipahaa paikallisille, vahingonteon kohteeksi joutuneille asukkaille, ja runsaasti selvittelytyötä sekä saksalaisille että suomalaisille siviili- ja sotilasviranomaisille. Eri mieltä oltiin kuitenkin viivästysten syistä ja aiheuttajista. Heunertin näkökulmasta vahinkoja kärsineet siviilit sekä suomalaisviranomaiset toimivat aivan liian verkkaisesti ja lisäksi hidastivat asiallisten korvausvaateiden käsittelyä epämääräisillä, usein jopa asiattomilla vaateilla. Suomalaisittain ongelmat paikallistettiin puolestaan saksalasiin asenteisiin ja kyvyttömyyteen ottaa huomioon niitä olosuhteita, jotka Suomessa vallitsevat. Pitkien etäisyyksien seudulla vahingot – esimerkiksi etäisen metsäpalstan laidalta anastettu halkopino – saattoivat jäädä pitkäksi aikaa havaitsematta, minkä lisäksi selkosilla kaukana kylistä ja kaupungeista ei ollut tiedossa se, keneltä korvausta ylipäätään tuli hakea. Kuten Junila on todennut, menettelytavoista kylä tiedotettiin vuoden 1941 lopulla, mutta kesti aikansa, ”ennen kuin suomalaiset oppivat vaatimaan saataviaan oikeassa järjestyksessä”.²⁵³ Aiheeseen liittyvä kirjeenvaihto osoittaa, että rintaman takaisen alueen komentajan, lääninhallitusten ja Yhteysesikunta Roin kesken asiasta käytiin jatkuvaa kädenvääntöä ainakin vuoden 1942 loppuun asti. Dokumenteista käy ilmi käännösten olennainen rooli sekä korvausprosesseissa yleensä että menettelytapojen säätämisessä. Jälkimmäisen osalta esiin nousee uudelleen jo edellä mainittu referoiva käänttäminen, jolla lääninhallituksen teksteistä luodettiin niiden pahin happamuus ennen niiden välittämistä edelleen saksalaiselle lukijalle.

Toukokuussa 1942 kenraaliluutnantti Heunert valitteli jälleen kerran yhteysesikunnalle, kuinka kevään aikana *Korückin* esikuntaan oli kertynyt korvausvaatimuksia vuoden 1941 puolella sattuneista vahingoista. Heunert kiinnitti huomiota siihen, että vahingoista oli ilmoitettu vasta kuukausia tapahtuneen jälkeen, tai että korvausvaatimukset olivat ilmoituksen jälkeen viipyneet kohtuuttoman pitkään suomalaisvironomaisen pöydällä. Kun ilmoitukset olivat kaiken lisäksi hyvin epämääräisiä,

253 Junila 2000: 206.

oli Heunertin mukaan lähes mahdotonta selvittää, kuka vahingoista oli vastuussa. Jotta vahingonkorvaustenvaatimukset kuitenkin saataisiin asianmukaisesti käsiteltyä, Heunert pyysi yhteysesikuntaa välittämään lääninhallituksen viranomaisille pyynnön nopeuttaa vahinkoilmoitusten käsittelyä.²⁵⁴ Näin tapahtuikin, mutta asiat korjaantuivat toivottua hitaammin, joten everstiluutnantti Rothe sai kirjelmöidä aiheesta Lapin lääninhallituksen suuntaan toistuvasti kevään ja kesän 1942 aikana.²⁵⁵

Saman vuoden elokuussa Rothe lähetti Lapin lääninhallitukseen kirjeen, jossa hän jälleen kerran korosti, kuinka saksalaiset sotilasviranomaiset jatkuvasti kritisoivat rikos- ja vahingonkorvausasioiden viivymistä suomalaisten viranomaisten käsittelyssä. Rangaistuksia ja korvauksia oli erittäin vaikea jakaa, kun tapauksia ei päästy käsittelemään tuoreeltaan. Syitä Rothe löysi useita. Asianomaiset itse viivyttelivät ilmoitusten tekemistä, mutta myös asioiden viranomaiskäsittely, yhteysesikunta mukaan lukien, jätti paljon toivomisen varaa.²⁵⁶

Vaikeassa asemassa on tässä suhteessa Yhteysesikunta, joka pienen henkilökuntansa vuoksi ei pysty tarpeeksi nopeasti käsittelemään edelleen sille lähetettyjä rikos- ja korvausasioita. Tämä aiheutuu lähinnä siitä, että saksalaiset sotilasviranomaiset vaativat kutakin asiaa koskevista asiakirjoista, paitsi saksankielistä käännöstä, myös suomenkielisen jäljennöksen tai kaksoiskappaleen. Kun hallinnollisen toimiston käytettävissä on vain yksi varsinainen kielenkääntäjä, jolla e.m. asioiden lisäksi on runsaasti muuta käännöstyötä ja kun toimistoupseerien on pakko itse suorittaa suuri osa puhtaaksikirjoitustyöstä, on selvää, että asioiden käsittelyssä syntyy ruuhkaantumista ja viivästymistä. Tällöin joutuvat tietysti eniten kärsimään ne asiat, joihin liittyy laajaa ja aikaavievää käännös- ja puhtaaksikirjoitustyötä vaativa aineisto, koska niiden käsittelyn aikana on mahdollista lähettää edelleen pienempiä, toimiston muun

254 Heunert YhtERoille 9.5.1942, "Betriff: Schadenersatzansprüche", T-5857/8, KA.

255 Rothe kirjelmöi vahingonkorvausasioiden käsittelystä Lapin läänin poliisitarkastaja Armas Alhavalle ainakin 20.5. ja 29.6.1942, T-5857/8, KA.

256 Rothe Lapin lääninhallitukselle 11.8.1942, "Koskee: Vahingonkorvausasiain käsittelyn jouduttamista"; samansisältöinen viesti lähti myös Oulun lääninhallitukselle 11.8.1942. T-5857/8, KA.

kielitaitoisen henkilökunnan sivutyönään kääntämiä asioita. Tästä aiheutuvat eräiden asianosaisten tekemät valitukset asioiden mukaan epäoikeudenmukaisesta käsittelyjärjestyksestä.

Riittämättömät kääntäjäresurssit aiheuttivat rikos- ja vahingonkorvausasioiden käsittelyyn pullonkaulan, joka närästi niin suomalaisia asianosaisia kuin saksalaisia sotilasviranomaisiakin.²⁵⁷ Lisähenkilökuntaa ei ollut luvassa, ja koska kyseessä kuitenkin oli läänin koko paikallisväestön etu, vaadittiin muita toimia. Rothe pyysi lääninviranomaisia harkitsemaan keinoja, joilla paikalliselle väestölle tiedotettaisiin, kuinka tärkeää on ilmoittaa rikos- ja vahinkoasioista viipymättä suomalaisviranomaisille. Lisäksi Rothe vetosi lääninhallitukseen, että yhteysesikunnalle toimitettavaan kuulustelupöytäkirjoihin, lausuntoihin ja muihin asiakirjoihin liitettäisiin jo valmiiksi mukaan sekä suomenkielinen jäljennös tai kaksoiskappale että saksankielinen käännös. Käsittelyn jouduttamiseksi asiakirjoihin oli hyvä liittää myös paikallisen asiantuntijan tai viranomaisen lausunto kulloisenkin korvausvaatimuksen kohtuullisuudesta.

Asia jäi kuitenkin kiveksi *Korückin* komentajan ja hänen alaistensa kenkiin, ja marraskuussa 1942 Heunert kummasteli jälleen kerran, kuinka saksalaisviranomaisten käsittelyyn edelleen tuotiin korvausvaatimuksia vahingoista, jotka olivat syntyneet niinkin varhain kuin kesällä 1941. Heunert listasi YhtEROille esimerkkejä tapauksista, joille yhteistä oli, että ne olivat joko päättyneet suomalaisen poliisin kirjoihin hyvin suurella viipeellä tai niiden matka suomalaista viranomaistietä saksalaisille oli kestänyt kohtuuttoman pitkään. Hän korosti jälleen kerran, miten toivotonta asioiden selvittely oli. Saksalaisjoukkojen siirryttyä jo muualle saatavilla olivat enää vain paikallisten suomalaisten todistajalausunnot. Heunertin mukaan näissä tapauksissa oli vaarana, että korvausten hakijat pyrkivät perättömällä tai kohtuuttomilla vaatimuksillaan rikastumaan Saksan armeijan kustannuksella. Yhteysesikuntaa pyydettiin siksi jälleen kerran olemaan yhteydessä suomalaisviranomaisiin ja jouduttamaan asiakirjojen käsittelyä ja lisäksi huolehtimaan siitä, ettei vuonna 1941 sattuneita tapauksia enää kirjata jatkokäsittelyyn. Käännök-

257 Rothen mainitsema vakinainen kielenkääntäjä on todennäköisesti ollut sotilasvirkamies Matti Sainio.

siä Heunert ei kuitenkaan enää YhtEROilta vaatinut, sillä hänen käsityksensä mukaan kaikkiin saksalaisiin paikalliskomendanttien virastoihin oli nyt saatu kyseisiin käännöstehtäviin omat tulkit.²⁵⁸

Heunertin kirjelmä käännettiin hallinnollisessa toimistossa välittömästi ja edennettiin sekä Lapin että Oulun läänin poliisitarkastajille ja maaherroille lausuntoa varten. Koska ehdotetuilla toimilla pyrittiin käsittelytien lyhentämiseen, everstiluutnantti Rothe piti niitä saateteksissä perusteltuina samalla kun hän korosti, että ilmoitusten tuli joka tapauksessa edelleen kulkea suomalaisen poliisin kautta. Vuoden 1941 tapausten osalta Rothe kuitenkin totesi, ettei ”vahingonkorvausvaateen esittämistä asianomaisilta tietysti voitane kieltää”, vaikka toiveet korvausten saamisesta olisivatkin aika vähäisiä.²⁵⁹

Hallinnollinen toimisto hakeutuikin pian Heunertin kirjeen jälkeen saksalaisten kanssa neuvotteluihin, joissa luonnosteltiin esitys toimenpiteistä, joilla suomalaiset voisivat itse jouduttaa asioiden käsittelyä. Esitys toistaa suurelta osin jo aiempia ehdotuksia, mutta mukana on myös ehdotus, että läänin väestölle tehtäisiin selväksi, että ”heidän velvollisuutensa on omakohtaisella toiminnallaan” huolehtia siitä, ettei tilaisuuksia väärinkäytöksiin ja omavaltaisuuksiin pääse syntymään. Huomiota olisi kiinnitettävä muun muassa irtaimen omaisuuden vartioimiseen ja asianmukaiseen säilyttämiseen. Neuvotteluissa myös lievennettiin suhtautumista vanhoihin, jo vuonna 1941 sattuneisiin tapauksiin: tällaisia vahingonkorvausvaatimuksia voitiin ottaa edelleenkin vastaan, mutta saksalaisten toiveena oli, että niihin liitettäisiin Suomen viranomaisten tutkimus syistä, jotka olivat johtaneet vaatimusten viivästymiseen. Näin ”estettäisiin keinottelumielessä esitetyt vaatimukset”.²⁶⁰

Pohjois-Suomen läänien maaherrat ja poliisitarkastajat reagoivat Heunertin kirjeessä esitettyihin vaatimuksiin ja YhtERoin hallinnollisen toimiston ja saksalaisten sotilasviranomaisten neuvotteluissa luonnosteltuihin esityksiin perusteellisilla vastineilla. Niistä kuultaa jo enemmän

258 Korück 525/Heunert YhtEROille 6.11.1942, ”Betr.: Schadenersatzansprüche”, T-5857/8, KA.

259 Rothe Lapin ja Oulun läänin poliisitarkastajille 9.11.1942, ”Koskee: Vahingonkorvausasiain käsittelyn jouduttamista”, T-5857/8, KA.

260 YhtEROi/tsto X, luutnantti Manner Oulun ja Lapin läänin poliisitarkastajille 14.11.1942, ”Koskee: Vahingonkorvausasiain käsittelyn jouduttamista”, T-5857/8, KA.

tai vähemmän peitelty ärtymys siitä, miten vähän saksalaisten osalta ymmärrettiin Pohjois-Suomen olosuhteita, etäisyyksiä ja poliisipiirien laajuutta, joiden vuoksi suomalaiset poliisit kamppailivat loppujen lopuksi samojen ongelmien kanssa kuin saksalaiset sotilasviranomaiset heidän jälkeensä. Ensinnäkään ei ollut kohtuullista odottaa, että syrjäseutujen väestö, josta kaiken lisäksi puolet on rintamalla, ehtisi päivittäin katsomaan omaisuutensa perään. Toisekseen oli huomioitava, että poliisien työtaakka oli muunkin sota-aikana lisääntyneen rikollisuuden vuoksi kasvanut, joten saksalaisten tekemien rikkomusten käsittelyyn tuli väkisin viivästyksiä. Erityisen kriittisesti suhtauduttiin Heunertin esitykseen, ettei vuoden 1941 tapauksia enää edennettäisi saksalaisille. Maaherra Hillilä ja poliisitarkastaja Armas Alhava muistuttivat niiden suomalaismiesten oikeuksista, ”jotka ovat olleet rintamalla saksalaisten apuna ja sen vuoksi estettyjä etujaan aikanaan valvomasta”:

Olisi tosiaan outoa, jos nämä miehet saisivat kotiin päästyään tietoonsa poissaollessaan saksalaisten tekemät heihin kohdistuvat rikokset, mutta heillä ei olisi enää oikeutta tehdä niistä korvausvaatimusta. Tämän vuoksi on vaatimus siitä, että vuonna 1941 tapahtuneista asioista ei saisi enää esittää vaatimuksia, jyrkästi torjuttava.²⁶¹

Vastineissa nostettiin esiin myös kaikki ne toimenpiteet, joilla lääninhalvitukset ovat pyrkineet ohjeistamaan paikallisviranomaisten toimintaa sekä käsittelyn jouduttamiseksi että asiattomien korvausvaatimusten esittämiseksi. Oman vastineensa päätteeksi Hillilä ja Alhava korostivat vielä kerran, että saksalaisten sotilasviranomaisten olisi tässäkin suhteessa syytä luottaa suomalaisviranomaisten toimintatapoihin:

Tarkastaessaan korvausanomukset, mitkä tässä läänissä on tehty, on lääninhallitus pyrkinyt siihen, että kaikki tapaukset tutkitaan hyvin ja puolueettomasti. Se ei ole saksalaisille lainkaan toimitta-

261 Hillilä ja Alhava Yhteysesikunta Roille 1.12.1942, ”Koskee: Vahingonkorvausasiain käsittelyn jouduttamista”, T-5857/8, KA.

nut anomuksia, jotka se on havainnut aiheettomiksi tai vääriksi. Kun varsin monet tapaukset lisäksi tapahtuvat olosuhteissa, joissa tekijän toteaminen on mahdotonta, odottaa lääninhallitus, että saksalaiselta taholta ei tehdä epäilyttäväksi suomalaista tutkimusta silloinkaan, kun saksalainen poliisi ei kykene syyllistä löytämään. Lääninhallitus antaa täyden tunnustuksen saksalaisen poliisin työskentelystä, mutta se odottaa myös, että suomalaisen poliisin työn tuloksiin luotetaan.

Lääninhallitusten vastineiden saavuttua Yhteysesikunta Roihin niistä valmistettiin saksankielinen yhteenveto (*”Zusammenfassung”*), nyt puolestaan kenraaliluutnantti Heunertin kommentoitavaksi. Everstiluutnantti Rothen välittämä kirjelmä sisältää sekä suoria käännöksiä lääninviranomaisten viesteistä että referoivia osuuksia molempien lääninhallitusten yhteisistä näkemyksistä. Maaherrojen ja poliisitarkastajien näkökulmat ovat kaikki edelleen läsnä, mutta – kuten seuraavista takaisinsuomennetuista tekstiotteista voi lukea – viestin sävy on koosteessa pykälän tai kaksi miedompi. Vuoden 1941 tapausten käsittelyn osalta yhteenvedossa todetaan:

Yllä mainitussa liittymiskirjelmässä esitetty vaatimus, että saksalaisten vuonna 1941 aiheuttamista vahingoista ei enää tulisi esittää korvausvaatimuksia, on ristiriidassa Suomen lain vanhentumisasetusten kanssa. Lisäksi on huomautettava, että toteutuessaan edellä mainittu vaatimus, kuten jo edellä viitattiin, vaikeuttaisi rintamalla tai työpalveluksessa olevien miesten mahdollisuuksia esittää korvausvaateita. Näissä oloissa olisi sekä sopimatonta että kansan oikeustajua loukkaavaa, jos isänmaan palveluksessa olevat henkilöt eivät voisi saada korvausta vahingoista, joihin eivät itse ole syyllisiä. Tästä syystä ehdotusta, jonka mukaan vuonna 1941 sattuneista vahingoista ei tulisi esittää korvausvaatimuksia, ei tulisi hyväksyä.

Yhteenvedon tässä osassa tekstissä viitataan lisäksi vielä jo käytyihin neuvotteluihin, joissa saksalainen neuvotteluosapuoli oli jo yhtynyt tähän näkemykseen. Mitä tulee Hillilän ja Alhavan kehotukseen luottaa

suomalaisten viranomaisten työhön, niin siitä yhteenvedossa todetaan seuraavaa:

Suomalaiset viranomaiset ovat pyrkineet tutkimaan kaikki tapaukset perusteellisesti ja puolueettomasti. Saksalaisille viranomaisille ei ole toimitettu vaatimuksia, joita on pidetty perusteettomina tai väärinä. Koska monet tapauksista ovat sattuneet olosuhteissa, joissa tekijän selvittäminen on mahdotonta, odottavat suomalaiset viranomaiset, että suomalaisia selvityksiä ei kyseenalaisteta silloin, kun saksalainen poliisi, jonka työlle suomalaiset viranomaiset antavat täyden tunnustuksen, ei kykene löytämään syyllistä.²⁶²

Heunertin vastaanottamaan yhteenvetoon ei ole pidetty tarpeellisena liittää vihjausta siihen kyseenalaiselta vaikuttavaa ilmiöön, että saksalaiset ovat kajonneet suomalaissotilaan omaisuuteen samalla kun tämä itse on ollut rintamalla auttamassa saksalaista sotilasta. Myös Hillilän ja Alhavan vetoamus luottaa suomalaisten viranomaisten toimintaan vaikuttaa asteen ponnettomammalta.

TOIMISTO X – SILTA, JOKA YHDISTI JA EROTTI?

Teoksen alussa mainittu, maaherra Kaarlo Hillilän melko yksinkertaista aikalaisnäkemys Yhteysesikunta Roin roolista *aseveljeyden postikonttorina* saa edellä esitetyn jälkeen merkittävästi konkreettisemmän ja todenmukaisemman sisällön. YhtERoin hallinnollinen toimisto oli välittäjä, jonka käännöstoiminnan ansiosta saksalainen osapuoli pystyi ymmärtämään ajankohtaisia, aseveljeyttä kenties nakertavia kysymyksiä ja sille esitettyjen korvausvaatimusten tai syytösten sisältöä. Ja toimiston välittämien saksalaisdokumenttien suomennosten avulla monet suomalaisviranomaiset kykenivät puolestaan paremmin arvioimaan siltä itseltään vaadittuja toimenpiteitä. Saksalaisten suuntaan välittävän käännöstoiminnan erityispiirre oli sen hienovaraisuus: Edellä käsiteltyjen esimerkkien valossa syntyy kokonaisvaikutelma, että Yhteysesikunta

262 Rothe Heunertille 16.12.1942, "Betr.: Beschleunigen der Schadenersatzansprüche", T-5857/8, KA. Suomenkos tekijän.

Roin hallinnollisessa toimistossa mietittiin melko tarkkaan, millaisia viestejä saksalaisille viranomaisille oli edullisinta lähettää tilanteessa, jossa panoksena olivat sekä paikallisväestön edut ja oikeudet että aseveljeyden sujuvuus. Lääninviranomaisten viestien asia-argumentit kulkivat aina perille asti, mutta ennen lähettämistä niistä siivilöitiin tarpeettomat verbaaliset piikit ja pippurit. Toimintatapa on silmiinpistävä sikälikin, että aseveljeyden toiselta puolelta, esimerkiksi juuri rintaman takaisen alueen komentajalta tulleet viestit lähetettiin hyvin tarkkoina suomenoksin lääninviranomaisten käyttöön. Yhteysesikunnan komentajan ja hallinnollisen päällikön kommentit ja tulkinnat välitettiin tarvittaessa erillisissä saatteissa.

Kaiken kaikkiaan yhteysesikunnan toimistoissa tehdyn käännöstyön *kommunikatiivinen* ja *pragmaattinen* merkitys on tietysti ilmeinen: se toimi kielellisenä linkkinä osapuolten välillä varmistuen säännöllisellä voitelulla, että aseveljeyden hallinnollisetkin pyörät pyörivät kitkatta. Mutta onko siinä koko totuus? Pohtia voi nimittäin myös seuraavaa: Mitä todennäköisimmin maaherra Hillilä ei ollut suomalaishallinnon ainoa viranomainen, joka hallitsi niin hyvin saksaa, että pystyi neuvottelemaan saksalaisten komentajien kanssa ajankohtaisista paikallisista ongelmista, käymään karhujahdissa kenraali Dietlin kanssa tai tarvittaessa jopa ”lyömään nyrkkiä” kenraali Schörnerin pöytään, jotta saksalaisdivisioonien kyseenalainen valloittaja-asenne ja välinpitämättömyys Petsamon paikallisväestön oikeuksia kohtaan saatiin kuriin.²⁶³ Kirjeenvaihdon käännökset eivät tässä valossa vaikutakaan enää lainkaan viestinnän onnistumisen kannalta välttämättömiltä, vaan kommunikatiivisen funktion rinnalle nousee myös käännösten ja koko käännöstoiminnan *symbolinen* merkitys. Kääntäminen oli osa sitä yhteysesikunnan ja muiden viranomaisten toimintaa, jolla huolehdittiin aseveljeydelle sen molemmin puolin määritettyjen peruseriaatteiden eheydestä, tässä tapauksessa nimenomaisesti siitä, ettei saksalaisten läsnäolosta päässyt syntymään miehityksen vaikutelmaa. Suomen kieli ei ollut valloitetujen tai hallittavien kieli eikä saksa valloittajien tai hallitsevien, ja suomalaiset

263 Vehviläinen 1984: 330; Junila 2000: 205.

viranomaiset yhtä hyvin kuin paikallisasukkaat pystyivät käyttämään saksalaisten viranomaisten kanssa asioidessaan omaa äidinkieltään.

Kommunikatiivisen ja symbolisen funktion myötä toimisto X:n käännöstoiminnassa heijastuu yhdellä tapaa kääntämisen tutkija Sherry Simonin esiintuoma kääntämisen paradoksaalisuus: Se on silta, joka sekä yhdistää että erottaa.²⁶⁴ Toisaalta se tuo osapuolet yhteen ja tukee keskinäistä kanssakäymistä, mutta toisaalta se on myös keino pitää osapuolet tarvittavan kaukana toisistaan, jotta kanssakäymiseen määritellyt valtasuhteet ja tilannekuva eivät pääse hämärtymään. Tässä tapauksessa kääntäminen oli yksi konkreettinen keino pitää saksalaiset sotilasviranomaiset ja suomalainen siviilihallinto kahtena erillisenä hallinnollisena kategoriana.

*Organisation Todt*in suomalaisvahdit

Puolisotilaallisen *Organisation Todt*in (OT) tehtäviin kuuluivat niin huolto- ja henkilökuljetukset, kaikki sotatoimien edellyttämät linnoitustyöt kuin myös liikenneyhteyksien ja majoitustilojen rakentaminen. Rovaniemen ja Liinahamarin yhdistävän Jäämerentien huolto sekä huoltoetappien rakentaminen ja ylläpito kuuluivat sen erityistehtäviin. Suunniteltuihin suurhankkeisiin kuului myös junarata Petsamoon, joka ei kuitenkaan koskaan toteutunut. OT:n Suomen osaston esikunta, majoitusparakit, huoltokeskus ja autovarikot sijaitsivat Rovaniemellä, ja sen palveluksessa olleen miehistön koko liikkui useissa tuhansissa. Ammattimiesten ja rintamapalvelukseen sopimattomien saksalaisten lisäksi OT-joukot koostuivat vallattujen alueiden vapaaehtoisista ja pakotyövelvollisista, ja lisäksi työvoimana käytettiin sotavankeja.²⁶⁵

Jo OT:n omat parakkialueet Rovaniemellä ja kauppalan ympäristössä sekä huolto- ja varastoalueet Saksan armeijan huollolle elintärkeän Jäämerentien varrella olivat mittavia rakennushankkeita, joiden lisäksi tulivat laajat tienrakennus- ja sillanrakennustyöt ja Saksan sotavoimien

264 Simon 2012: 12–16.

265 Vehviläinen 1984: 3242, Junila 2000: 70, Westerlund 2008a: 188–197, Korpi 2011, Mikkonen 2017a: 111–118 ja 2017b: passim.

tarpeet. Saksasta pohjoiseen tuodut materiaalit, tarvikkeet ja työvoima eivät kattaneet valtavaa tarvetta, joten OT:n oli täydennettävä resurssiaan kaikilta osin paikan päällä. Esimerkiksi puutavaran tarve oli merkittävä, mutta suomalaisten yhteistyötä tarvittiin ylipäätään tarvikkeiden täydentämiseen ja rakennusurakoiden toteuttamiseen. Jatkosodan vuosina OT:n tarjoamat aliurakat Pohjois-Suomessa olivatkin merkittävä tulonlähde lukuisille rakennus- ja huoltoalan suomalaisyritykselle.²⁶⁶ Hankintoihin liittyi olennaisesti myös maa-alueiden vuokraus rakennushankkeita varten.

Hankintoihin ja vuokrauksiin liittyvien neuvotteluiden sujuvoittamiseksi *Organisation Todt* anoi joulukuussa 1941 Yhteysesikunta Roilta käyttöönsä tulkkia. Tehtävään komennettiin vänrikki Erkki Krantz tammiukuussa 1942.²⁶⁷ Krantzin viikkokertomuksista nousee esiin toiminnan alusta alkaen erityinen rintamantakaisen alueen yhteysupseerin toimintaprofiili junailijana, neuvottelijana, selvittelijänä, kääntäjänä ja tulkkina, ja monikielinen viestintä profiilin keskeisenä elementtinä. Pääasiallisena työnä olivat nimenomaan käännöstehtävät.²⁶⁸

Kuten seuraavasta raporttiesimerkistä käy ilmi, Krantz sanallistaa selvän eron hänelle annettujen neuvottelu- ja tulkkaustehtävien välillä. OT ilmeisesti delegoi Krantzille vuokrasopimusneuvottelut suomalaisten vuokraajien kanssa, minkä lisäksi hän asioi päivittäin eri liikkeiden ja virastojen kanssa – joko yksin tai OT:n edustajan mukana tulkkina. Helmikuun 1942 viimeinen viikko oli kulunut seuraavissa tehtävissä:

Toimintani yhdysupseerina Org. Todtissa kertomusviikolla 21.2.–28.2.42 on ollut seuraavaa:

Org. Todt'in määräyksestä olen neuvotellut viikon kuluessa

266 Westerlund 2008a: 194; OT:n toiminnasta Rovaniemellä ja muualla Pohjois-Suomessa ks. Mikkonen 2017b.

267 Vanhimman yhteysupseerin postidiaario 15.12.1941, T-5872/1; Yhteysesikunta Roin komentajan päiväkäsky 1/42 (14.2.1942), T-5872/39, KA.

268 Erkki Krantzin ja muiden tässä luvussa esiintyvien yhteysupseerien toimenkuvaa voisi verrata toimijoina niihin paikallisiin "fiksereihin" (engl. *fixers*), jotka nykypäivän katastrofi- ja sotatoimialueilla auttavat joko kansainvälisiä avustusjärjestöjä ja sotilaallisia joukkoja tai ulkomaisia toimittajia niiden tarvitsemissa arkipäiväisissä asioissa. Yksi keskeisistä tehtävistä on tässäkin tapauksessa juuri tulkkaus. Ks. esim. Palmer 2007.

useampina päivinä vuokra- ja hankinta-asioista. Näiden johdosta on jälleen solmittu uusia vuokrasopimuksia ja vanhoja sekä uusittu että täsmällistetty. Viimemainittu on ollut tärkeä, koska vuokranantajat ovat käyttäneet hyväkseen epätasällisiä sanontoja ja kiskoneet m.m. kauppalan sahostakin yli 100 % voittoa.

Hankinta-asiat ovat olleet yksinomaan Yhteysesikunnan hyväksymiä hankintoja. 26.2. teki Org. Todt 100 Stand. puuhankintasopimuksen, johon ei ollut kirjallista hyväksymistä mutta jonka metsäin. Räsänen ilmoitti itse henkilökohtaisesti sopineensa maj. Wihtolin kanssa.

Tavarahankintoja selvitellessä olen päivittäin säännöllisesti ollut yhteydessä Yhteysesikuntaan ja saanut siltä tarvittavat ohjeet. Näin on Org. Todt'in Rovaniemeltä tapahtuneet hankinnat tapahtuneet täysin määräysten mukaisesti.

Edellä olevan lisäksi olen neuvotellut erilaisista asioista valtion ja sk-piirin kanssa. Kysymyksessä on ollut esim. sähkövirran saanti, puhelin yhteyksien rakentaminen, kuljetusten järjestäminen jne. Tulkkina olen toiminut muutaman kerran kertomusviikolla erilaisissa neuvotteluissa, esim. neuvoteltaessa tie- ja vesirakennuspiirien kanssa.

Paitsi yllämainittua toimintaa olen suorittanut runsaasti hankinnoista johtuvaa kirjallista käännöstyötä, laatinut sopimuksia saksaksi ja suomeksi jne.

Mitään määräyksien vastaisia toimintoja Rovaniemellä en ole huomannut.²⁶⁹

Krantzin toimintakertomuksissa korostuvat tehtävät OT:n valtuuttamana neuvottelijana, joka pyrki valtuuksiensa puitteissa edistämään työjärjestön paikallisia hankkeita. Samanaikaisesti hänen tehtävänä oli vahtia, että yhteistyön molemmiin puolin pysyttiin sille säädetyissä puitteissa. Suomalaisten osalta Krantz joutui jarruttelemaan paikallisten vuokranantajien intoa nostaa hintoja ”nylkemisasteelle”, mikä raporttien perus-

269 Krantzin otsikoimaton toimintakertomus Willamolle 28.2.1942, T-5471/1-3, KA.

teella onnistui vasta hänen vedottuaan yhteysesikuntaan tai paikalliseen vuokralautakuntaan.²⁷⁰ Krantz myös valvoi OT:n hankintojen pysymistä niille annettujen määräyksien mukaisina. Syksyn 1941 aikana oli havahduttu siihen, että Saksan armeijan majoitus- ja tarvike tarpeet samoin kuin yksittäisten sotilaiden ostokset tyhjensivät paikallisten kauppojen hyllyt ja nostivat hintoja, mutta pahimmillaan myös hankaloittivat suomalaisen talouselämän toimintaa. Kehityksen katkaisemiseksi Saksan sodanjohto määräsi Suomessa sijaitsevat yksikköjä hankkimaan kaikkiin paikallisiin hankintoihin, rakennustehtäviin ja vuokrauksiin suomalaisten virastojen hyväksynnän. Koordinointi ja valvonta määrättiin tältä osin saksalaisen yhteysesikunnan *Verbindungsstab Norden* (Mikkeli) vastuulle.²⁷¹ Pohjois-Suomessa asian paikallisena koordinaattorina toimi, kuten edellä mainittiin, tuolloin jo yhteysesikuntaan liitetty kauttakulkuliikenteen järjestelytoimisto, jota johti majuri Harry Wihtol. Sieltä myös vänrikki Krantz haki ohjeensa tai tarkisti OT:n hankintojen luvat.²⁷²

Jatkuvan valvonnan tarve kertoo tietysti siitä, että määräyksiä ja ohjeita ei aina noudatettu. OT:n näkökulmasta lupahakemusjärjestelmä hidasti rakennushankkeissa välttämättömien tarvikkeiden ostamista, mikä vuoksi määräyksiä kierrettiin epävirallisella kaupankäynnillä. Yksi, myös saksalaisdivisioonissa käytetty tapa kiertää hankintarajoituksia oli lähettää suomen tai ruotsin taitoisia upseereita tai sotilasvirkamiehiä siviiliasuissa Etelä-Suomen kaupunkeihin esimerkiksi lomille, joiden aikana tehtiin myös tarvittavia täydennyshankintoja ohi viranomaisten valvonnan.²⁷³ Tässä suhteessa aivan erityisesti kunnostautui Alakurtissa toimineen 169. divisioonan talousupseeri (*Zahlmeister*), joka ehti tehdä viisi matkaa ja hankintoja noin puolen miljoonan markan edestä, ennen kuin jäi kiinni.²⁷⁴

270 Krantzin otsikoimaton toimintakertomus Willamolle 21.2.1942, T-5471/1–3, KA. Esimerkkejä hintatason kaksin- tai kolminkertaistumisesta ks. Junila 2000: 306–308.

271 Oberkommando der Wehrmacht 18.12.1941, „Betr.: Besondere Anordnungen für die im finnischen Hoheitsgebiet befindlichen deutschen Truppen. (”Suomen alueella olevia saksalaisia joukkoja koskevia erikjärjestelyitä”). Kirjelmän sisällön käännös. T-17944-17945/95, KA.

272 Saksalaisen ostovoiman aiheuttamista ongelmista ja hankintojen rajoittamistoimista myös Väänänen 1947: 203–208.

273 Kalima Willamolle 30.11.1942, ”Koskee: Toimintakertomusta ajalta 16.11.–30.11.42”, T-5471/1–3, KA.

274 Väänänen 1947: 205.

Tunnelmia hiersi myös työvoiman käyttöön liittyneet rajoitukset. Luutnantti Mikko Jaakkola oli tullut OT:n yhteysupseeriksi Rovaniemelle lokakuussa 1942, ja oli siitä alkaen useita viikkoja mukana järjestön puunhankintamatkoilla, muun muassa tulkkina sopimassa 200 000 metsähallitukselta ostetun puunrungon kuljetuksesta ja ”antamassa neuvoja heidän toiminnassaan suomalaisten kanssa”. Raporteissaan Jaakkola toi esiin sekä työjärjestön henkilöstön näkemyksiä OT:n toimintaa jarruttavista tekijöistä että niille löydettyistä ratkaisumalleista. Ensimmäisen toimintakertomuksensa luutnantti Jaakkola ehti kirjoittamaan marraskuussa 1942 pitkän maakuntakierroksen jälkeen:

Ainoa asia, josta olen kuullut tyytymättömiä lausuntoja koskee suomalaisten tarvikkeitten hankkimista. Kaikki eivät ymmärrä, että ostolupa on aina hankittava ja sen on kuljettava Verbindungsstab Nordin kautta. Se kestää usein liian kauan. Silloin tulee helposti mieleen pimeästi ostaminen jonkun tuttavan (suomalaisen) välityksellä. Tätä ei voida mitenkään tehokkaasti valvoa ja sitä tapahtuu ainakin jossain määrin. Kuvaavaa on seuraava lausunto, jonka kuulin erään saksalaisten suusta: ”Ellemme saa ostolupaa tai yleensä ehdi sitä odottamaan, menemme jonkun tuttavan luo, juttelemme hänelle ja lupaamme jotain ja asia on sillä autettu. *Alles auf Schwartz* [sic] *gekauft* [’kaikki ostettu pimeästi’].”²⁷⁵

Maaliskuussa 1943 Jaakkola siteerasi OT:n työnjohtajaa (*Frontführer*), joka purki tuntojaan työvoiman hankintaan liittyvistä vaikeuksista:

Suomalaiset viranomaiset ovat kummallisia. On tuhansia pikkuasioista, jotka voitaisiin hyvällä tahdolla järjestää. Esim. tässä eivät suomalaiset näytä välittävän [Sallaan rakenteilla olleesta] radasta mitään, touhutkoon saksalaiset miten voivat, ajatellaan, kun ei anneta työvoimaa, ei siis tunneta kiinnostusta koko rataa.²⁷⁶

275 Jaakkola Willamolle 25.11.1942, ”Koskee: Toimintakertomusta”, T-5741/1–3, KA. Työvoimaa koskevista rajoituksista esim. Lähteenmäki 1999: 156 ja Junila 2000: passim.

276 Jaakkola Väänäselle 20.3.1943, ”Koskee: Toimintakertomusta ajalla 20.2.-20.3.43”, T-5471/12, KA.

Luvaton työjärjestön omaisuuden toimittaminen suomalaisille yrityksille kaivattuja tarvikkeita vastaan asioiden jouduttamiseksi oli pimeiden markkinoiden yksi puoli. Toinen oli puolestaan OT:n työntekijöiden omatoiminen, usein järjestelmällisiä piirteitä saanut saksalaisomaisuuden ”jälleenmyynti” suomalaisille suoraan tai paikallisen mustan pörsin välityksellä.²⁷⁷ Säännöstelymääräysten vastaisina rikkomuksina ne työllistivät sekä suomalaisia siviiliviranomaisia että saksalaisia sotilaviranomaisia, ja heidän mukanaan myös suomalaisia yhteysupseereja ja tulkkeja. Erityisesti OT:n hämäräkaupat näkyivät paikalliskomendanttien ja heidän suomalaisten yhteysmiestensä viikko-ohjelmassa.

Paikalliskomendanttien tulkit

Yksi selusta-alueen keskeinen toimija, joka vaikutti olennaisesti paitsi saksalaisjoukkojen toiminnan sujumuuteen myös suomalaisten kokemuksiin ja näkemyksiin aseveljeyden sujumuudesta, oli rintamantakaisen alueen komentaja, jonka esikunta sijaitsi niinikään Rovaniemellä. Komendantinviraston (*Korück 525*) laajaan tehtäväkenttään kuuluivat joukkojen majoittamisen lisäksi armeijan huoltotoiminnan turvaaminen, sotilaalliset turvallisuusasiat selusta-alueella, sotavankileirien vartiointi ja liikenteen valvonta. Näitä tehtäviä varten komendantinviraston käytössä oli poliisi-, kenttäsanarmi- ja turvallisuusjoukkoja sekä paikalliskomendanttien virastoja (*Ortskommandatur*), joita oli perustettu Rovaniemen kauppalan lisäksi eri rintamalohkojen läheisyyteen tai kauemmas selusta-alueelle. Sodan edetessä komendantinviraston tehtäviin lisättiin myös sotilaallisen kurin ja järjestyksen valvonta, ja erityisesti paikalliskomendanttien vastuulle tuli, kuten edellä jo nähtiin, saksalaisjoukkojen siviiliväestölle aiheuttamia vahinkojen selvittely ja korvaaminen.²⁷⁸

Paikalliskomendanttien avuksi lähetetyt yhteysupseerit ja tulkit yhtä hyvin kuin YhtERoin alaiset Petsamon, Ivalon, Sallan ja Alakurtin suo-

277 OT:n hämäräkaupoista Vehviläinen 1984: 334 ja Junila 2000: 242–243.

278 Junila 2000: 81, 85.

malaiset paikalliskomendantit olivat aseveljeyden koordinoinnin ytimessä. Jaetun hallintovastuun vallitessa saksalaisen *Korückin* vastuulle kuuluneiden asioiden hoito edellytti jatkuvaa neuvonpitoa ja sopimista suomalaisten paikallisviranomaisten kanssa, ja tässä työssä yhteysseikunnan välittäjätoiminta näyttää olleen merkittävää. Turvallisuuskysymykset, joukkojen majoitusjärjestelyt sekä niihin liittyvät korvausasiat yhtä hyvin kuin järjestyksenvalvonta ja kurinpito olivat kysymyksiä, jotka aiheuttivat sekä päänvaivaa että arkisia hiertymiä aseveljeyden molemmiin puolin. Niiden ehkäisyyn ja hoitoon vaadittiin huomattava määrä käänösviestintää.

Rovaniemen paikalliskomendantin virastossa toimineen vänrikki Tauno Teräksen viikkokertomukset antavat käänösviestinnän määrästä ja sisällöstä hyvän kuvan. Teräs avusti pääasiassa kenttäsanarmistoa, jonka tehtävänä oli selvittää yhdessä paikallisen poliisin kanssa erityyppisiä kauppalan alueella tapahtuneita rikoksia ja liikenneonnettomuuksia. Tämän lisäksi hän oli mukana erilaisissa saksalaisten majoitukseen liittyvissä neuvotteluissa. Helmikuun 1942 viimeisen viikon toiminnastaan Teräs raportoi seuraavasti:

Kuluneen viikon aikana on edelleen selvitelty aikaisemmin mainitsemaani Saksan valtiolle kuuluvan omaiseen välittämisen- ja myyntijuttua. Tämän jutun johdosta olen uudelleen joutunut olemaan mukana paikoilla, joihin tavaroita on myyty ja joita tavarantoimittajat ovat näyttäneet. Edelleen olen tämän asian yhteydessä toiminut tulkkina saksalaisten ja suomalaisten tutkijain välisissä keskusteluissa sekä kääntänyt saksaksi rikospoliisin jutun ensimmäisestä vaiheesta laatiman pitemmän kuulustelupöytäkirjan.

Rikospoliisin kenttäpostia varastaneiden poikien kätkeistä takavarikoimia tavaroita olen viikon aikana useampaan otteeseen välittänyt takaisin asianomaisille saksalaisille yksiköille. Tässä yhteydessä on käynyt selville, että k.o. pojat olivat saaneet käsiinsä myöskin pienemmän määrän saksalaisia turkiskäsineitä, saksalaisen autorenkkaan sekä suomalaista kenttäpostia.

Edellä mainitun lisäksi olen joutunut toimimaan tulkkina eräälle saksalaiselle upseerille kuuluneen turkin katoamisjutun

selvittelyssä, missä kaikesta päättäen suomalaisilla ei liene mitään osuutta, sekä erään tšekäläisen liikkeen ja rikospoliisin apuna heidän pyrkiessään selvittämään, kenenkä toimeksiannosta k.o. liikkeen tiilivarastosta ajetaan sementtitiiliä erään saksalaisen rakennusyksikön rakennuspaikoille ilman, että liikkeen johdon kanssa asiasta olisi mitään puhuttu.

Komendantinviraston majoitustoimiston päällikön tulkkina olen ollut eräiden parakkien aluevuokraussopimuksia laatimassa sekä majoituslautakunnan kokouksessa, samoin eräitä kertoja majoituslautakunnan puheenjohtajan luona majoitusasioissa.

Komendantinvirastossa olen selvittellyt juoksevia asioita sekä kääntänyt pari pienempää kuulustelupöytäkirjaa saksaksi.²⁷⁹

Helmikuun 1942 lopun toimintakertomus antaa esimerkin siitä, kuinka Teräs oli käytännössä jatkuvasti liikkeellä kenttäseurakuntien ja suomalaispoliisien tulkkina selvittämässä erityisesti joko saksalaiseen tai suomalaiseen omaisuuteen liittyviä rikoksia. Saksalaisten mukanaan tuomat varusteet ja erityisesti heidän elintarvikehuoltonsa kiinnosti säännöstelyn alla eläviä suomalaisia laidasta laitaan ja synnytti paitsi pienimuotoista ”besorkkausta” yksittäisten saksalaissotilaiden ja suomalaisten siviilien välillä, myös poikien näpistelyjä ja vahingontekoja sekä ammattimaista tavarakuuljetuksiin ja varastoihin suunnattuja ryöstöjä.

Samanaikaisesti suomalaisten tavarakysynnästä pyrkivät hyötymään myös yksittäiset saksalaistoimijat, jotka välittivät Saksan valtion omaisuutta mustan pörssin kauppiaille tai myivät sitä suoraan omaan laskuunsa. Tähän liittyi myös edellä *Organisation Todt*in yhteydessä mainittu vaihtokauppa ja muu keinottelu, jolla saksalaiset puolestaan pyrkivät kiertämään tiettyihin suomalaisiin kulutustavaroihin liitetyjä hankintarajoituksia ja -kieltoja. Rikosasioina esille tulivat myös suomalaisomaisuuteen kohdistuneet saksalaisten omavaltaisuudet ja vahingonteot.²⁸⁰ Rikoksen tekijöitä ja kohteita oli siis aseveljeyden molemmin puolin, ja

279 Teräs Willamolle 28.2.1942, ”Koskee: Vänr. Teräksen toimintakertomus ajalta 21.2.–28.2.1942”, T-5471/12.

280 Tämmäntyyppisistä aseveljeyden ongelmista lähemmin erityisesti Junila 2000: 203–244.

yhdessä tapaukset pitivät vänrikki Teräksen täystyöllistettynä tulkkina ja kääntäjänä koko sen ajan, jona hän oli Rovaniemen paikalliskomendantin palveluksessa.

Esimerkiksi maaliskuussa 1942 Teräs toimi tulkkina kentäsantarmiin maakuntamatkalla sen tutkiessa tapauksia, joissa OT:n ja SS-joukkojen palveluksessa olleet henkilöt olivat kaupitelleet saksalaisia autotarvikkeita, erityisesti renkaita. Rovaniemellä hän oli tulkkina suomalaisten bensiininostajien kuulusteluissa, joilla selviteltiin myynnissä olleen polttoaineen alkuperää. Paikkakuntalaisen yrittäjän varastolta oli puolestaan anastettu bensiiniastia, ja Teräs joutui toimimaan tulkkina tapahtumapaikalla suoritetuissa tutkimuksissa. Hänen avullaan etsittiin myös ”erästä ovesta” kadonnutta nimikilpeä ja iltalomaltaan palaamatta jäänyttä sotilasta, jäljitettiin kentäsantarmiin toimistosta anastettua rahaa tai OT:n kuorma-autosta varastettua varapyörää. Ounasvaaran saksalaisen lihanjäähdytyslaitoksen lähettyviltä oli otettu kiinni suomalainen työmies, joka oli piilottanut läheisen parakin alle pienen määrän lihaa, jonka alkuperän selvittämiseksi sekä poliisi että tulkki tutkivat asiaa. Lisäksi Teräs päätyi tulkiksi Rovaniemen läheisyydessä sijaitsevalle sotavankileirille, jossa huhu lähestyvistä kauppalan suurpommituksesta oli aiheuttanut levottomuutta sotavankien keskuudessa; huhun alkuperä jäljitettiin lopulta turhan puheliaisiin suomalaisiin autoasentajiin.

Olin tulkkina kuulusteluissa, joita saksalainen poliisi asian johdosta toimitti, ja kävi näissä selville, että pari suomalaista montttööriä, jotka työskentelevät saksalaisella autovarikolla, oli sanonut siellä työssä oleville muutamalle ryssälle kuulleen pari päivää aikaisemmin ryssien suomenkielisessä radiolähetyksessään luvanneen mainittuna päivänä pommittaa Rovaniemeä. Nämä ryssät olivat sitten levittäneet tietoa eteenpäin. Mainittuja suomalaisia montttöörejä varoitettiin vastedes puhumasta ryssille mitään, mikä ei ole työn takia välttämätöntä. Tietääkseni toimii saksalainen salainen poliisi yhteisymmärryksessä vastaavan suomalaisen elimen kanssa, jolle asiasta lienee jo tiedoitettu.²⁸¹

281 Teräs Willamolle 14.3.1942, ”Koskee: Vänr. Teräksen toimintakertomus ajalta 7.3.–14.3.1942”, T-5471/12, KA.

Kaikki rikostapaukset päätyivät viikoittaisten liikennerikkomusten taivoin vielä kertaalleen Teräksen työpöydälle kuulustelupöytäkirjoina, joista tarvittiin joko suomennos tai saksannos, ennen kuin asioita voitiin viedä eteenpäin ja päätökseen. Teräksen tapana olikin päättää toimintakertomuksensa luetteloimalla kaikki toimintaviikon aikana juoksevien asioiden ohessa hoidetut poliisikuulustelupöytäkirjojen ja kirjelmien käännöstyöt. Toukokuun 1942 viimeisen raportin päätteeksi vänrikki Teräs kirjoitti:

Viikon aikana olen kääntänyt ylläm. asioihin liittyviä kuulustelupöytäkirjoja samoin kuin eräitä aikaisemmista jutuista laadittuja. Lisäksi olen ollut neuvottelemassa muutamista vuokra-asioista sekä välittänyt erilaisia juoksevia asioita.²⁸²

Kuten edellä jo viitattiin, selusta-alueen komentaja oli vastuussa paitsi järjestyksen säilymisestä myös saksalaisjoukkojen majoituksesta. Käytännössä se tarkoitti jatkuvia neuvotteluja *Korückin* ja suomalaisten viranomaisten välillä paikallisten kiinteistöjen käyttönotosta ja korvauksista.²⁸³ Rovaniemellä paikalliskomendantin kanssa neuvottelupöydän toisella puolella oli usein maalaiskunnan majoituslautakunta tai alueen muita maanomistajia sekä vänrikki Teräs, jolla saksalaisten majoittamiseen ja maa-alueiden vuokraamiseen liittyvät asiat teettivät runsaasti työtä. Huhtikuun 1942 alussa Teräs kuvasi menneen viikon toimintaansa seuraavasti:

1.–8. - - - -

9. Kuluneen viikon aikana olen toiminut tulkkina seuraavissa, majoitusta koskevissa asioissa ja neuvotteluissa:

Kauppalan majoituslautakunnan kokouksessa saksalaisten majoitusasioita käsiteltäessä;

²⁸² Teräs Willamolle 30.5.1942, "Koskee: Vänr. Teräksen toimintakertomus ajalta 23.5.–30.5.1942", T-5471/12, KA.

²⁸³ Sotilasmajoituksia koskevista määräyksistä, vastuista ja korvauskysymyksistä lähemmin Junila 2000: 305–310. Mikkonen 2017a sisältää yksityiskohtaisen kuvauksen saksalaisten Rovaniemellä ja sen ympäristössä käyttöön ottamista kiinteistöistä ja vuoristoarmeijan rakennusprojekteista.

Lastenkodissa pidetyssä rakennuksen tilapäiskatselmuksessa;
Kansantalossa pidetyssä katselmuksessa;
Kansantalon vuokrasopimuksesta neuvottelemassa talon isännöitsijän kanssa useampia kertoja;
Neuvottelemassa Palokunnan talon vuokraamisesta propaganda-komppanian käyttöön elokuvanäyttäjien järjestämistä varten ja selvittelyssä sen yhteydessä esiintulevia palo-, turvallisuus- lisärakennus- y.m. toimenpiteitä;
Saksalaisen kenttäpostin käytössä olevan alueen vuokrasopimusta laatimassa.²⁸⁴

Kolme viikkoa myöhemmin Teräs raportoi niinikään majoitusasioihin liittyen:

Majoitusasioissa olen ollut tulkkina majoituslautakunnan kokouksessa sekä eräissä neuvotteluissa; m.m. on selvitetty tapaus, jossa Keskuskansakoulun lähellä sijaitsevalta tontilta oli tontinomistajan pienempi vaja siirretty naapurin tontille ja tilalle oli pystytetty parakki, omistajalta asiaa etukäteen mitenkään tiedustelematta.²⁸⁵

Teräksen raportoimissa neuvotteluissa ja katselmuksissa huhtikuun 1942 alussa käsiteltiin muun muassa kauppalan entisen lastenkodin muuntamista Saksan maavoimien sairaalaksi ja sosiaalidemokraattien Kansantalon vuokraamista saksalaisten majoituskäyttöön.²⁸⁶ Pöydällä oli isoja asioita. Saksalaisnäkökulmasta panoksena oli toiminnan kiihkinpuolinen sujuvuus, samalla kun suomalaisille kyse oli myös asianmukaisesta korvauksesta. Kuten Junila on kuvannut, saksalaisten maksamat vuokrat nousivat merkittäviin summiin suurilla majoituspaikkakunnilla, mutta kuntien, yhdistysten ja yritysten lisäksi asuntojen ja maan vuokrauksista hyötyivät myös yksityiset kansalaiset. Kyse ei ollut

284 Teräs Willamolle 4.4.1942, "Koskee: Vänr. Teräksen toimintakertomus ajalta 28.3.–4.4.1942", T-5471/12, KA.

285 Teräs Willamolle 25.4.1942, "Koskee: Vänr. Teräksen toimintakertomusta ajalta 18.4.–25.4.1942", T-5471/12.

286 Mikkonen 2017a: 75 ja 131.

pienistä summista, sillä yksin Rovaniemen maalaiskunnassa paikallinen komendantinvirasto oli maksanut tammikuussa 1943 majoituskorvauksia noin 65 000 markan edestä.²⁸⁷

Tulkattua neuvottelua vaativat luonnollisesti kaikki tilanteet, jossa oli kajottu paikallisten kiinteään tai irtaimeen omaisuuteen, otettu omavaltaisesti majoitustiloja käyttöön tai jätetty ne surkeaan kuntoon käytön jälkeen. Tietoja tällaisista tapauksista kulkeutui yhteysesikuntaan myös lähellä rintamaa olevien paikalliskomendantin virastojen yhteismiehiltä. Kun esimerkiksi luutnantti Holger Idman tiivistä lokakuussa 1943 koko menneen kertomusviikon toimintansa Salmijärven paikalliskomendantin virastossa virkkeeseen ”8. Käännökset, vahingonkorvaustutkimukset y.m. juoksevat asiat”²⁸⁸, hän samalla antoi koko lailla käyvän yhteenvedon myös muiden paikalliskomendantteina tai paikalliskomendanttien apuna kulkeneiden yhteysupseerien ja tulkkien viikko-ohjelmasta Petsamon Liinahamarista Kiestinkiin asti. Vuokrasopimuksia koskevien neuvottelujen lisäksi komendantit olivat liikkeellä yhdessä sotapoliisin tai siviiliviranomaisten tulkkina – kenraalien oppaina, järjestyksen valvonnassa, vahingonkorvaustutkimuksissa tai varkauksien ja väkivaltarikosten tutkinnassa. Kuria ja järjestystä pyrittiin ohjaamaan paikalliskomendanttien käskyillä, joiden suomentaminen sekä suomalaisten sotilaiden että paikallisasukkaiden tiedoksi oli osa jokapäiväistä, raporteissa usein erittelemätöntä ”tavallista” käännös- ja toimistotyötä.²⁸⁹

Luutnantti Tauno Mäki toimi kesäkuussa 1942 Sallan paikalliskomendanttina ja raportoi tehtävistään:

Paljon puuhaa on jatkuvasti aiheuttanut sallalaisten peltojen käyttö, sillä saksalaiset, joilla on Sallassa ainakin 600 hevosta, vaativat laituria, joita maanomistajat tarvitsevat kipeästi itsekin, jos halutaan jälleenrakennus ja viljelys aloittaa. Edellisenä kesänä tantereeksi poljetut niityt ovat maanomistajat ilman muuta luovuttaneet saksalaisten käyttöön. Maanomistajat vetoavat 6.12.42

²⁸⁷ Junila 2000: 306 ja 309.

²⁸⁸ Idman everstiluutnantti Gulinille 4.10.1943, ”Toimintakertomus ajalta 19.9.–4.10.43”, T-5471/7, KA.

²⁸⁹ Helenius Willamolle 29.8.1942, ”Koskee: Vänrikki S. Heleniuksen toimintakertomusta ajalta 22.8.–29.8.1942”, T-5471/1–3, KA.

[po. 41] annettuun lakiin ja kysyvät, maksetaanko heidän maitensa käytöstä vuokraa. Toistaiseksi olen selvinnyt tilanteesta vetoamalla sota-aikaan ja saksalaisten suorittamiin uhrauksiin.²⁹⁰

Sotilasalivirkailija Kalle Jokikokko puolestaan raportoi Ivalon paikalliskomendantin virastosta heinäkuussa 1942:

Pari pientä varkaustapausta ilmoitti Ivalon poliisi. Toiselle kertaa olivat saksalaiset varastaneet halkoja ja toisella kertaa koiran pennun. Tutkimukset jatkuvat.²⁹¹

Kun paikalliskomendanttien yhteysupseerit tai tulkit raportoivat Rovaniemelle, että ilmoituskaudella oli ollut ”melko runsaasti tulkitehtäviä siviiliväestön ja saksalaisten välillä”²⁹², koskivat tehtävät luonteeltaan ja mittakaavaltaan hyvin erilaisia kysymyksiä, pienistä harmeista aina elinkeinon harjoittamista koskeviin kysymyksiin asti. Yhtä kaikki ne edellyttivät toimenpiteitä heti, kun niistä oli tehty ilmoitus paikallisille viranomaisille. Asioiden käsittelyä vaikeutti suomalaisten yhteysmiesten näkökulmasta toimintaohjeiden ja komentosuhteiden epämääräisyys sekä asenteet ja odotukset asetelman molemmin puolin.

Kun vänrikki Pentti S. Heikkinen komennettiin syksyllä 1942 Sallan suomalaisen komendantin tehtäviin edellä jo esiintyneen Tauno Mäen tilalle, hänellä ei ollut juuri käsitystä uusista tehtävistään. Sodan jälkeen Heikkinen kirjoitti *Kansa Taisteli* -lehteen moniosaisen tarinan, jossa kuvasi myös alkuhämmennystään Sallan juuri tehtävänsä astuneena komendanttina:

Täällä pitäisi nyt sitten alkaa toimia yhdysupseerina! Kun joku olisi selittänyt, mitä niihin yhteysupseerin tehtäviin kuuluu! Mäki oli ollut omien sanojensa mukaan jonkinlainen omatekoinen komendantti, mutta hän oli haihtunut niin nopeasti ulos, ettei ehtinyt sitä omatekoisuuttaan selvittelemään.

290 Mäki Willamolle 5.6.1942, ”Viikkokertomus 31.5.–6.6.42”, T-5471/1-3, KA.

291 Jokikokko Willamolle 25.7.1942, ”Viikkoilmoitus 19.–25.7.42”, T-5471/1-3, KA.

292 Heikkinen Willamolle 25.10.1942, T-5471/1-3, KA.

Joutsijärvellä kuului olevan luutnantti Eino Luomi samanlaisissa tehtävissä. Häneltä saattaisi kuulla, mitä hän oli touhuillut. Luutnantti Luomi tuli jo muutaman päivän kuluttua käymään. Hän kertoi joutuneensa näihin töihin suurin piirtein yhtä keveillä evästyksillä. [– –]

Alakurtilla oli myös suomalaisia yhteysupseereita. Siellä oli tämän suunnan vanhin yhteysupseeri, mutta sitä ei luutn. Luomi-kaan tiennyt, oliko tässä olemassa käsky- tai komentosuhteita.

Kai ne joskus aikanaan selviävät.²⁹³

Heikkiselle suomalaisten ja saksalaisten väliset suhteet yhtä hyvin kuin niiden hoito näyttäytyivät kovin sattumanvaraisina. Aseveljeyden ylemillä tasoilla nähtiin laajempia kokonaisuuksia ja ”sävelet olivat selvät”, mutta kentällä, ruohonjuuritasolla asiat olivat paljon monimutkaisempia ja epäselvempiä ja oli edettävä ikään kuin improvisoiden paikalla vallitsevien tunnelmien ja tarpeiden mukaisesti: ”Me olimme tungoksessa tönittävinä, oli pidettävä huoli siitä, ettei meitä tönittäisi nurin.”²⁹⁴ Tönijöitä oli aseveljeyden molemmin puolin.

Luutnantti Unto Mäkinen, joka toimi Petsamon Liinahamarissa suomalaisena komendanttina, kommentoi asemaansa maaliskuussa 1942:

Minusta tuntuu että Korps’issa muutamat herrat ihmettelevät, miksi edelleen olen täällä, vaikka suomalaiset joukot ovat poistuneet. Eivät nähtävästi käsitä, kuinka usein joudun välittämään heikkäläisten asioita ja että täällä on siviliväkeäkin [sic], jonka intressejä myös jossain mielessä pitää valvoa.²⁹⁵

Kersantti Oiva Lempinen raportoi samasta toimipaikasta heinäkuun 1942 alkupäivinä:

293 Heikkinen 1971: 107. Heikkisen tarinan yksityiskohdat vastaavat henkilöiden osalta tarkasti arkistoiduista viikkokertomuksista syntyvää kuvaa: Luomi päätyi kesäkuussa Sallan komendantin, luutnantti Mäen viransijaiseksi ja siirtyi sieltä Joutsijärvelle lokakuussa 1942. Nopeasti paikalta ”haihtunut” Mäki oli saanut komennuksen Rovaniemelle 10.9.1942. Ks. Luomi Willamolle 20.6.42, ”Koskee: Viikkoraporttia” ja 10.9.1942 ”Koskee: Viikkoraporttia”, T-5471/1–3, KA.

294 Heikkinen 1971: 108.

295 Mäkinen Willamolle 14.3.1942, ”No 1/42”, T-5471/1–3, KA.

Kuten ennenkin usein on tämänkin viikon aikana tullut muutamia valituksia siitä, etteivät yksityiset, joiden omaisuutta saksalaiset ovat muodossa tai toisessa ottaneet aikanaan haltuunsa ja sittemmin joko rikkoneet tai hävittäneet, ole saaneet korvausta, vaikka tarpeelliset kuulustelupöytäkirjat y.m. paperit on jo viime syksyllä tai talvella jätetty poliisiviranomaisille. Komendantinvirastokaan ei ole voinut antaa mitään valaistusta siinä suhteessa asianosaisille, kun ei tiedossamme ole, miten ja missä järjestyksessä k.o. korvausvaatimuksia käsitellään.²⁹⁶

Paikallisille asukkaille komendantinvirastojen yhteysupseerit ja tulkit olivat suomalaisia viranomaisia, joiden odotettiin toimivan suomalaisten intressien nimissä ja edistävän korvausasioita paikallisten eduksi kaikin mahdollisin keinoin. Heidän puoleensa käännyttiin, kun vaatimukset jumittuivat saksalaisvirastoon tai kun suomalaisille vieritettiin vastuu esittää tarkat tiedot ja todisteet vahingon aiheuttaneista joukko-osastoista, ennen kuin korvauksen maksaminen ylipäättään tuli kysymykseen. Samanaikaisesti he olivat kuitenkin myös – saksalaisnäkökulmasta katsottuna – Suomen puolustusvoimien lähettämiä yhteysmiehiä, paikakakunnalla nimenomaan saksalaisten sotaponnistelujen tukemiseksi. Paikallisten asukkaiden ja vieraan armeijan rinnakkainolon hiertymät olivat siinä valossa toissijaisia, minkä vuoksi suomalaisten paikalliskomendanttien saati siviilien läsnäoloa saksalaisten sotatoimialueella ei aina ymmärretty.

Petsamo oli tässä suhteessa pitkään erityistapaus saksalaisjoukkoja komentaneen kenraali Ferdinand Schörnerin suomalaisiin kohdituneen ylimielisen asenteen vuoksi.²⁹⁷ Mutta hankaukset korostuivat yleisemminkin siellä, missä vallalla oli – kuten Kuusamon komendantinvirastossa toiminut tulkki, alikersantti Vladimirov kuvasi sikäläisessä upseeristossa esiintyneitä asenteita – muilta rintamilta tuotu ”valloittajille ominainen” toimintamalli, jota saksalaisen sodanjohdon päiväkäskyt ja muut määräykset eivät olleet saaneet täysin kitkettyä. Jos omavaltaisuus-

296 Lempinen Willamolle 4.7.1942, ”Koskee: Kers. O. Lempisen viikkoilmoitusta”, T-5471/1–3.

297 Vehviläinen 1984: 330, Junila 2000: 205.

teen liittyi vielä välinpitämättömyys ja suomalaisten esittämän arvostelun leimaaminen kommunistien puheeksi, eivät paikallisten vihamielisiksikin kuumentuneet tunteet siitä ainakaan lauhtuneet.²⁹⁸

Tällaisten tilanteiden selvittelyssä yhteysupseerien ja tulkkien oli pakko asemoida itsensä jollakin tavoin, mutta näistä pyrkimyksistä toimintakertomukset sisältävät hyvin vähän tietoa. Tämä käy erityisen hyvin ilmi esimerkiksi juuri vänrikki Teräksen toimintakertomuksista: Ne ovat yhtäältä jopa poikkeuksellisen informatiivisia niiden keskittyessä – yksittäisiä henkilövaihdoksiin liittyviä viittauksia lukuun ottamatta – lähes yksinomaan niihin tulkkaus- ja käännöstehtäviin, jotka Teräkselle siunaantuivat kunkin viikon aikana komendantinviraston edustajien mukana kulkiessaan. Etualalla ovat tulkkaus- tai käännöstehtävän aiheet ja pelkistetty kuvaus raportoijan roolista kyseisissä tilanteissa, mutta muilta osin Teräksen raportointi on varsin pidättyväistä. Hän ei juuri esitä omia näkemyksiään tapahtumista eikä varsinkaan ilmaise puuttuneensa niiden kulkuun jommankumman osapuolen eduksi tai vahingoksi. Toimintakertomuksien perusteella Terästä voisikin luonnehtia neutraaliksi linkiksi saksalaisten ja suomalaisten sotilasviranomaisten välillä, jonka on myös annettu toimia sellaisena. Viikkoraporteista ei käy sanallakaan ilmi, että Teräs olisi joutunut jollain tavalla reagoimaan tästä poikkeaviin rooliodotuksiin ja toimimaan joko saksalaisen tai suomalaisen osapuolen eduksi.

Kuvaukset tilanteista, joissa yhteysupseerit tai tulkit ovat syystä tai toisesta ottaneet eräänlaisen portinvartijan roolin, jäävät ylipäättään vähäisiksi. Rovaniemellä toimineelle luutnantti Lukanderille oli ”vastenmielistä” olla tulkkinä saksalaisille, kun he kaikin keinoin yrittivät kiertää armeijan hankinnoille määrättyjä virallisia teitä.²⁹⁹ Edellä nähty luutnantti Mäen tapa vedota ”saksalaisten uhrauksiin” vaatimusten hillitsemiseksi viittaisi pyrkimykseen tasoittaa rinnakkaineloa arkisia kuppuruja saksalaisten eduksi. Samalla tavoin vänrikki Krantzin toiminta *Organisation Todtissa* osoittaa, että paikallisasukkaiden vaatimuksia ja toiveita hillittiin siellä, missä oli nähtävissä, että tilanteessa pyrittiin

298 Vladimirov Vossille 13.6.1943, ”Toimintakertomus 29.5.–12.6.43”, T-5471/9, KA.

299 Lukander Willamololle 1.10.1942, ”Toimintakertomus”, T-5471/12, KA.

ottamaan irti kaikki, mikä saksalaisten komendanttien kukkaroista oli otettavissa. Asiaan puututtiin tällöin joko sen käsittelyn aikana paikan päällä tai sitten myöhemmin jarruttamalla asiakirjaliikennettä niin, että asian edistämisen kannalta keskeinen saksannos jätettiin toimittamatta.

Luutnantti Tor Å. Nerdrum oli kesäkuun 1942 lopussa Teräksen tehtävissä Rovaniemen paikalliskomendantin virastossa. Kiinnostavasti hän toimitti naapurissa sijaitsevaan YhtEROihin hyvin toisenlaisia toimintakertomuksia kuin Teräs. Nerdrum keskittyy ennen muuta aseveljen tunnelmien ja toimintatapojen, esimerkiksi saksalaiskanttiinien rennon tunnelman tai sotavankileirien tiukan kurin ylistämiseen, kun taas oman toimintansa hän tiivistää lyhyeen kuittaukseen tyyppiä ”toiminta rajoittunut lähinnä käännöstehtäviin”³⁰⁰. Ensimmäisessä raportissaan Nerdrum nostaa esiin tapauksen, jossa hän jätti kääntämättä paikalliskomendantille jatkotoimenpiteitä varten toimitetun kuulustelupöytäkirjan, koska epäili kauppalan poliisin toimineen asiassa tarkoitushakuisesti:

Ensimmäinen allekirjoittaneen toimintaviikko yllämerkityn viraston yhdysupseerina on sujunut rauhallisesti ja välikohtauksitta.

Seuraavat asiat ovat kuitenkin mielestäni maininnan arvoiset:

Rovaniemen rikospoliisiosastolta oli saapunut kuulustelupöytäkirja, koskien erästä tšekäläisellä rautatieasemalla tapahtunutta pullokorivarkautta. Tämä oli tapahtunut viime kuun keski- tai loppuvaiheessa. Rautatieaseman tavaratoimisto ilmoittaa rikospoliisille varkauden tulleen huomatuksi koreja ulosannettaessa 20.5. Pakkamestari taasen sanoi huomanneensa korien puuttuvan jo 16.5. antaessaan niitä ulos. Tavaratoimiston ilmoituksessa väitetään erään 19.5. Rovaniemen asemalta lähteneen saksalaisen sotilaskuljetuksen ottaneen korit matkaansa. Pakkamestarin todistus kuitenkin kumoo tällaisen väitteen, josta huolimatta oli laadittu laaja pöytäkirja päämäärällä nähtävästi saada saksalaisilta sotilaviranomaisilta vahingonkorvausta. Allekirjoittanut palautti pöytäkirjan nimismiehen tarkistettavaksi saksantamatta sitä, sillä

300 Nerdrum Willamolle 15.8.1942, ”Koskee: lauantai-ilm.”, T-5471/1-3, KA.

aseveljemme olisivat voineet muuten sen nähdessään saada huonon käsityksen siviiliviranomaisistamme.³⁰¹

Nerdrum tulkitsi tilanteen niin, että kadonneet tai varastetut pullokorit pyrittiin laittamaan saksalaisten maksettavaksi puuttuvasta näytöstä huolimatta, minkä vuoksi hän katsoi parhaimmaksi keskeyttää koko prosessin ja palauttaa kuulustelupöytäkirjan takaisin Rovaniemen rikospoliisin pöydälle. Yhteysupseerin valtuuksin Nerdrum kieltäytyy käännöstehtävästä, koska arvioi näin toimiessaan poistavansa pöydältä asiakirjan, joka antaisi huonon kuvan suomalaisviranomaisten toimintatavoista ja sitä kautta voisi horjuttaa myös aseveljeyden paikallista dramaturgiaa.

Ilmavoimien ”joka paikan höylät”

Saksan 5. ilmalaivueen (*Luftflotte 5*) toiminta levittyä Pohjois- ja Itä-Suomeen hyvin laajalle alueelle. Tätäkin toimintaa ohjattiin Rovaniemen esikunnista, mutta saksalais koneiden käyttämiä lentokenttiä (jotka kulkevat arkistolähteissä nimikkeiden *Fliegerhorst*, *Gefechtslandeplatz*, *Kommando Flughafensbereich* alla) sijaitsi sekä kauempana selustassa (Kemi, Kemijärvi, Pori, Rovaniemi) että kaikkien rintamalohkojen läheisyydessä kuten Parkkinassa (Petsamo), Alakurtissa, Pontsalenjoella (Kiestinki) tai Lieksassa. Tässä valossa ilmavoimien avuksi komennettujen yhteysupseerien ja tulkkien toimintaa ei tule nähdä yksinomaan rintamantakaisena järjestelytyönä: Mitä lähempänä rintamaa oltiin, sen enemmän yhteistoimintaan tuli mukaan operatiivisia piirteitä, kuten aselajien yhteistoimintaneuvottelujen tulkkausta ja erilaisten valvontalentoopyyntöjen ja tiedustelutietojen välittämistä joukkojen välillä. ”Välittäminen” on raporteissa toistuva verbi, jonka taakse kätkeytyy hyvin monenlaista arkipäivän kaksikielistä yhteistoimintaa.

Luutnantti T. S. Kalima toimi talvella 1941–1942 Kiestingin saksalaisen jäälentokentän yhteysupseerina. Sunnuntain 15.2.1942 toiminta tuotti raporttiin seuraavat muistiinpanot:

301 Nerdrum Willamolle 27.6.1942, ”Koskee: lauantai-ilm.”, T-5471/1–3, KA.

- Välitin [suomalaisen] III AK:n valvontalentopyynnöt 16.2.42 suoritettavia lentoja varten.
- Välitin Div. J:n pion.patl.:lle kentän aurausta ja jyräystä koskevat pyynnöt ja ohjasin kentän aurausta ja jyräystä.
- Välitin Linn.R.P:lle valaisuvirtajohtojen vetämistä koskevan pyynnön rakentamaamme sairastupaan.
- Hankin Div J:n tsto IV:ltä hevosia ajomiehineen polttopuun ajoin 16.2.1942.
- Järjestin tilaisuuden saunomiseen Pion. t.p:n saunassa osalle Gefechtslandeplatz Kiestingin miehistöä.³⁰²

Lentueiden toimintaan limittyi vahvasti myös lentokenttiä suojaava ilmatorjunta, ja varsinkin siellä missä saksalainen ilmatorjuntaosasto suojaasi suomalaista hävittäjälentuetta, yhteistoiminnan yksityiskohtainen koordinaatio oli jo aseveljen lentäjien suojelemiseksikin ensiarvoisen tärkeää. Näin oli esimerkiksi Rukajärven kupeella sijaitsevalla Tiiksjärven lentokentällä, jossa suomalainen Lentolaivue 14 toimi yhteistyössä saksalaisen motorisoidun ilmatorjuntaosaston (*Flak-Abt.1/47 (mot.)*) kanssa. Saksalaisosaston mukana Tiiksjärvelle saapui toukokuussa 1942 myös vänrikki Viljo K. Ruoho, jonka viikkokertomukset antavat hyvän kuvan yhteysupseerien tehtävistä, joilla tuettiin saksalaisten asettumista Tiiksjärvelle ja heidän sotilaallista yhteistoimintaansa suomalaisten lentäjien ja maavoimien kanssa. Ruoho avusti tulkkina suomalaisten ja saksalaisten upseerien neuvotteluja, joissa sovittiin suomalaishävittäjien ja saksalaisen ilmatorjunnan yhteistoimintasuunnitelmasta vihollisen ilmahyökkäysten varalta, ja tulkasi neuvottelussa, jossa pohdittiin ilmatorjunta-aseiden käyttöä jalkaväen hyökkäyksen tukemiseen. Ruoho joutui myös jäljittämään lentokentän läheisyydessä liikkuvaa vihollispartiota suomalaisten ja saksalaisten yhteispartioiden toisena johtajana, tai kulki komennuksella saksalaisupseerien mukana näiden Helsinkiin suuntautuneilla hankintamatkoilla. Väliotsikon ”Muu toiminta” alla Ruoho veti yhteen vielä kuluneen viikon muun yhteistoiminnan:

302 Kalima Willamolle 22.2.1942, ”Toimintakertomus ajalta 14.-21.2.42”, T-5471/1-3, KA.

Kummankin kertomusviikon aikana olen välittänyt joukko-osastoleni aselajia kiinnostavat tiedot [suomalaisen] 14.D:n sotavankikuu-
lustelujen ja tiedustelutoiminnan tuloksista.

Oberstlt. Meise'n ja maj. Magnusson'in välisissä neuvotteluissa on sovittu kentän laajennusten takia välttämättömiksi käyneet eräitten it.-aseitten uudet asemat.

It-patterien koulutuksessa olen joutunut toimimaan maalilentojen aikana patterinpäälliköitten käskyjen välittäjänä maalilento-
koneen ohjaajalle radion avulla.

Jatkuvasti olen hoitanut joukko-osastoni puutavarahankintoja Os. 4/14.D:lta sekä kirjeenvaihdon suomalaisten yksikköjen kanssa y.m. juoksevia asioita.³⁰³

Yksittäisistä, lentäjien ja ilmatorjunnan koordinaatioon tai muista rintamalinjan läheisyyteen liittyvistä erityispiirteistä huolimatta suomalaisten yhteysmiesten toimenkuva oli lentokentillä ja ilmavoimien palveluksessa hyvin pitkälle samanlainen kuin *Organisation Todtin* tai paikalliskomendanttien tehtävissä. Lentokenttien rakentaminen ja ylläpito edellyttivät tulkkausta suomalaisten linnoitus- ja pioneeripataljoonien ja saksalaisten rakennuttajien välillä ja niiden lisäksi tulkattuja neuvotteluja maa-alueiden ja majoitusten vuokraajien kuin myös suomalaisten tarviketoimittajien kanssa. Yhteysupseerit toimivat tulkkeina komentavien upseerien kaupunkimatkoilla, varuskuntavierailuilla tai rintamakäynneillä. Kaiken rinnalla kulkivat käännöstehtävät tarjousten ja laskujen saksantamisesta tarjouspyyntöjen ja sotapoliisin kuulustelupöytäkirjojen suomentamiseen asti.

Esimerkiksi Hanhikosken lentokenttätöyömaan tulkki, sotamies W. Ainamaa raportoi 31.5.1942 päivän tehtävistään:

Toukokuun 29: Koko päivä lentokentän rakennuspaikassa, illalla juopuneiden miehen toimitus vartioon. Yöllä tapahtuneen puukotuksen ja puukottajan kiinniotto, puukotetun sairaalaan toimitus sekä kuulustelu.³⁰⁴

303 Ruoho Willamolle 20.6.1942, "Koskee: Toimintakertomusta ajalta 6.6.–20.6.42", T-5471/1–3, KA.

304 Ainamaa 31.5.1942 "Raportti", T-5741/1–3, KA.

Sotilasvirkamies G. M. von Essen puolestaan raportoi 15.8.1942 Pontsalanjoen saksalaiskentältä:

Mitä henkilökohtaiseen toimintaani tulee ei minulla toistaiseksi ole ollut paljon muuta tehtävää kuin jonkun lentolehtisen kääntäminen, siviilityövoimien pestamista koskevia puheluita kapt. Käkelän kanssa Roi:ssa.³⁰⁵

Huhtikuussa 1942 vänrikki L. Schaterin, tuolloin yhteysupseerina Saksan ilmavoimien kenttäorganisaation esikunnassa Rovaniemellä, tiivistä senkertaisen raporttinsa yhteen virkkeeseen:

Päivittäin on erilaisten sopimusten tekoa ja järjestelemistä, jolloin olen myös ollut ”Flak’in” [ilmatorjunnan] tulkkina.³⁰⁶

”Välittämiseen” yhtä hyvin kuin ”järjestelemiseen” sisältyi paikallisen sotilaallisen pienoisyhdistyksen koko toiminta, kun yhteysupseerit valvoivat suomalaista työvoimaa ja avustivat lentokenttiä niiden tarvitsemisissä hankinnoissa karttalehdistä aina polttopuu- ja lauttuvaraston täydentämiseen asti tai kuolleiden sotavankien luetteloinnissa SPR:n vaatimusten mukaisesti. Pikantin lisän tehtäviin toivat järjestyshäiriöt ja saksalaisiin tai suomalaisiin kohdistuneet rikokset, joita oli selvitettävä yhdessä siviili- ja sotilasviranomaisten kanssa, sekä vihollisen suomenkieliset lentolehtiset, joiden sisällöistä saksalaiset aseveljet olivat luonnollisesti kiinnostuneita.

Vänrikki Olli Auterinen oli yksi yhteysupseereista, joka toimi saksalaislentokenttien juoksupoikana koko sodan ajan. Hänen toimintakerptomuksensa ja pieni omaelämäkerrallinen tekstinsä ”Saksalaisten yhteysupseerina”³⁰⁷ avaavat yhden näkökulman paitsi yhteysupseerin kokemukseen myös siihen, mitä niistä kerrotaan vuosikymmenien jälkeen.

305 von Essen Willamolle 15.8.1942 ”Koskee: toimintaa”, T-5741/1–3, KA.

306 Schaterin Willamolle 18.4.1942 ”Koskee: Vänrikki L. Schaterinin viikkoilmoitust ajalta 12.4.–18.4.42”, T-5741/1–3, KA.

307 Auterinen 1991.

Talvisodan syttyessä Olli Auterinen oli 18-vuotias, juuri Helsingin Suomalaisessa Yhteiskoulussa nipin napin ylioppilaaksi kirjoittanut nuorukainen. Lakkiaisten jälkeen hän oli vielä ehtinyt matkustaa hetkeksi Saksaan, minä aikana karttui myöhemmin tarvittavaa kielitaitoa. Matka oli vahvistanut myös isältä omaksuttua kriittistä suhtautumista kansallissosialismia kohtaan ja antanut aavistuksen sodan läheisyydestä. Kesään 1939 mahtui vielä joitain viikkoja vapaaehtoisissa linnoitustöissä Kannaksella, minkä jälkeen Auterinen kirjautui Helsingin yliopistoon suorittamaan tuolloin lääketieteen opintoihin valmistaneita medikofiliitutkinnon opintoja. Opinnot kuitenkin keskeytyivät saman tien ylimääräisiksi harjoituksiksi (YH) kutsutun Suomen kenttäarmeijan liikekannallepanon vuoksi. Auterinen määrättiin Helsingin suojeluskuntapiirin majoituskeskukseen varustamaan muun muassa kouluja puolustusvoimien tarpeisiin, ja tehtävät jatkuivat pientä keskeytystä lukuun ottamatta helmikuulle 1940, jolloin Auterinen astui vapaaehtoisena suorittamaan asevelvollisuuttaan rannikkotykistöön. Palvelus jatkui välirauhan aikana aliupseeri- ja reserviupseerikoulussa, sittemmin upseerikokelaana ja reservinupseerina Suomenlahden eri linnakkeissa.

Jatkosodan kynnyksellä kesäkuussa 1941 reservin vänrikiksi ylennetty Auterinen sai ensimmäisen kosketuksen saksalaisjoukkoja avustavan yhteysupseerin tehtäviin, kun hänet määrättiin salaiselle komennukselle Inkoon saaristoon saksalaisen miinalaivueen yhteysmieheksi:

15. kesäkuuta 1941 kutsui [Mäkiluodon] linnakkeiston komentaja minut ja pari muuta reservivänrikkiä luokseen. Hän kysyi, osaisimmeko saksaa, ja kukin meistä vastasi osaavansa välttävästi. Majuri ilmoitti, että saisimme salaisen komennuksen. Meidät vietiin Mäkiluodosta parikymmentä kilometriä länteen yli Porkkalan selän Inkoon saaristoon ja jokainen laskettiin maihin eri saareen. [- -] Seuraavana päivänä tuli Inkoon kirkonkylän suunnasta moottorivene, joka laski mereen puhelinkaapelin, ja huoneeseeni tuotiin puhelin. Totesin, että saatoin soittaa sillä Mäkiluotoon, Suomenlinnaan ja kotiini Helsinkiin, mutta vieläkö minulle ei kerrottu, mikä tehtäväni oli.

Aamulla 20.6. maisema oli perusteellisesti muuttunut: selällä oli ankkurissa useita saksalaisia sotalaivoja. Pian eräästä laivasta tuli saareen vene ja siinä kolme meriupseeria, korkein heistä Kapitän zur See, mikä vastasi suomalaista kommodoria. Hän kysyi, oliko saarella puhelinta, jolla hän voisi soittaa Saksan lähetystön laivastoasiamiehelle. Nyt ymmärsin, mitä varten olin saarella.³⁰⁸

Saksan hyökkäys Neuvostoliittoon alkoi kaksi päivää myöhemmin, ja kun Suomenlahden miinoitustehtävä oli viikon kuluttua valmis, oli myös Suomi sodassa, ja Auterinen palasi omiin patteristoupseerin tehtäviinsä Mäkiluotoon. Pari kuukautta myöhemmin hän koulutti jalkaväkialokkaita Haminassa rintamakomennusta odottaen:

Pitkästyministämme kuvaa hyvin se, että kun eräänä päivänä Päämajasta tiedusteltiin rintamakelpoisia saksan kielen taitoisia upseereita, me kaikki ilmoittauduimme, aivan riippumatta todellisesta kielitaidostamme.

Kaksi meistä kelpuutettiin, minä heistä toisena. Minulla oli etua siitä, että saatoin sanoa olleeni jo jatkosodan alussa saksalaisten yhteysupseerina rannikkotyöstössä.³⁰⁹

Auterisen omaelämäkerrallinen teksti antaa melko itsekriittisen kuvan kirjoittajan ”todellisesta kielitaidosta” yhteystoiminnan alkumetreillä. Auterisen kielitaidon rajat tulivat vastaan heti ensimmäisissä tehtävissä Paakkolan kylässä Kemijoen varressa, jossa hän avusti Sallan suunnalta lepäämään tulleita saksalaisia majoittumisessa pienen kylän taloihin. ”Saksan kielen taitoni oli puutteellista”, luonnehti Auterinen, mutta asiat järjestyivätkin lopulta hyvin.³¹⁰ Paakkolasta Auterinen komennettiin takaisin Rovaniemelle Saksan ilmavoimien kenttäorganisaation esikuntaan (*Standortverwaltung der Luftwaffe*), jossa hän sai tiedon uudesta komennuksesta, nyt lähemmäksi rintamaa Alakurtin saksalaisen lento-

308 Auterinen 1991: 23.

309 Auterinen 1991: 25.

310 Auterinen 1991: 26.

kentän (*Fliegerhorst Alakurtti*) yhteysupseeriksi. Rupattelu komennuksesta ilmoittaneen esikuntaupseerin kanssa ei sujunut aivan ongelmitta.

”Macht es Ihnen Spass?”, kysyi sympaattinen eversti. Tämä saksalaisten runsaasti viljelemä sanonta ”Spass machen” (olla mukavaa) ei ollut minulle tuttu, vaan luulin sen merkitsevän juuri päinvas- taista. Vastasin reippaasti: ”Gar nicht, Herr Oberst!” (Ei ollenkaan, herra eversti!) Eversti katsoi minua vähän ihmeissään, mutta tajusi sitten minun ymmärtäneen kysymyksen väärin, ja lyhyt keskustelu päättyi sydämellisesti.³¹¹

Auterisen komennus vei hänet Sallan rintamalohkolle, ja siellä hän toimi aina keväältäveen 1944 asti, jolloin hänet siirrettiin toiselle rintama- lentokentälle, nyt Ponsalenoelle Kiestinkiin. Auterisen voi näin sanoa erikoistuneen lentokenttien yhteysupseeriksi, vaikka hän itse toivoikin jossain vaiheessa pääsevänsä etulinjan saksalaisiin joukkoihin ja ko- kemaan sotaa ”konkreettisemminkin”. Tehtävät pysyivät kutakuinkin samoina koko kolmen yhteysupseerivuoden ajan, ja niitä määrittivät pitkälti lentokentän rakentaminen ja ylläpito, jossa saksalaisia avusti suomalainen linnoitusrakennuskomppania.³¹² Komppanian miehistö oli asepalveluksesta vapautettuja työvelvollisia, ja komppanian keittiössä oli lottia ja siviilinaisia. Heidän lisäksi saksalaiset olivat palkanneet suomalaisia naisia keittiöihin, pesulaan ja siivoustehtäviin.

Auterinen muistelee linnoitusrakennuskomppanian pärjänneen oman tulkin ja auttavasti saksaa osanneen komppanianpäällikön avulla, joten hänen apuaan tarvittiin ennen muuta järjestyksikköiden sat- tuessa ja saksalaisten palveluksessa olleiden siviilien henkilökohtaisiin ongelmiin liittyvissä asioissa. Ilman ohjeistusta yhteysupseerin toimen- kuva jäi aluksi kovin epämääräiseksi, ja Auterinen koki päätyneensä eräänlaiseksi ”seurustelu-upseeriksi”.

³¹¹ Auterinen 1991: 26.

³¹² Auterinen 1991: 26 ja 34.

Ruokailin lentokentän kenttäorganisaation upseerikasinolla, ja siellä istuttiin usein iltapalan jälkeen myöhään juttelemassa lasien ääressä. Saksalaiset upseerit nukkuivat yleensä muutaman tunnin siestan lounaan jälkeen ja olivat sitten illalla virkeitä. Näissä illanistujaisissa viljeltiin alkoholia joskus melko runsaasti. En ollut siihen kovin innokas, vaikka en lasiin sylkenytkään.

Kielitaitoni joutui kovalle koetukselle, sillä useimmat puhuivat jotakin murretta ja keskustelun seuraaminen oli vaikeaa. Harjoituksen myötä kielitaitoni parani [– –].³¹³

Arkistoiduista toimintakertomuksista välittyy kuitenkin tätä monipuolisempi toimenkuva. Ne sisältävät viitteitä siitä, että saksan kieltä taitavan yhteysupseerin mukanaoloa tarvittiin huomattavan usein suomalaisen rakennuskomppanian omien kieliresurssien täydennykseksi. Illanistujaiset valppaan ”seurustelu-upseerin” roolissa antoivat tietysti runsaasti materiaalia Willamon edellyttämiin katsauksiin upseeristossa vallitsevista tunnelmista ja mielipiteistä, mutta päiväsaikaan yhteysupseeri Auterinen oli ennen muuta kääntäjä ja tulkki, joka näillä tehtävillä tuki lentokentän rakennusprojektien edistymistä saksalaisten edellyttämään suuntaan. Tämä käy hyvin ilmi esimerkiksi hänen vuoden 1942 viikkokertomuksistaan:

Toimintaviikon aikana olen toiminut tulkkitehtävissä etupäässä lentokentällä olevan suomalaisen rakennuskomppanian päällikön kapt. Pajukarin ja Feldbauleitung Alakurtin päällikön Baurat Kellerin välillä erilaisissa rakennusasioissa.

Koko viikon aikana tulkkitoimintaa varsinkin 1/Linn.RP 115:n pääll. kapt. Pajukarin ja Baurat Kellerin välillä erilaisissa rakennusasioissa.

Toiminut tulkkina etupäässä rakennusasioissa.

Kirjelmien ja laskujen käännöksiä. Tulkkina etupäässä rakennusasioissa.³¹⁴

313 Auterinen 1991: 27.

314 Auterinen 21.2.1942 ”Koskee: Toimintakertomus ajalta 14.2.–21.2.42”, 7.3.1942 ”Koskee: Toimintakertomusta ajalta 28.2.42–7.2. [sic].42”, 18.4.1942 ”Viikkoraportti ajalta 11.4.–18.4.” ja 11.7.1942 ”Viikkokertomus 4.7.–11.7.1942”, T-5741/1–3, KA.

Tässä muodossa Auterisen toimenkuva on hyvin samankaltainen muiden saksalaisille lentokentille sijoitettujen suomalaisten yhteysupseerien ja tulkkien kanssa. Kaikesta päivittäisestä tulkkitoiminnastaan Auterinen nostaa muistelmatekstiinsä kuitenkin vain kaksi tapausta. Toinen niistä sijoittuu Pudasjärvelle Lapin sodan kynnykselle, kun Auterinen määrättiin valvomaan saksalaisten evakuointiliikennettä ja suomalaisten siviilien evakuointia. Siinä yhteydessä Auterinen kertoo toimineensa ”tulkkina ja yhdysmiehenä saksalaisten ja suomalaisten välisissä neuvotteluissa” menemättä kuitenkaan yksityiskohtiin neuvottelujen sisällöstä. Toinen maininta asettuu puolestaan osaksi sitä tarinaa, jossa esiin nousevat saksalaisen ruokahuollon runsaus ja erilaisuus ja jossa suomalainen yhteysupseeri tunsu tulleen ”aivan erilaiseen maailmaan kuin se mihin olin Suomen armeijassa tottunut”³¹⁵. Elintarvikkeita riitti lähetettäväksi kotijoukoille asti, samalla kun niiden sisällössä riitti myös ihmettelämisen aihetta.

Saksalaisten yhteysupseerina toimimisessa oli sekin puoli, että pääsi osalliseksi saksalaisten hyvästä muona- ym. huollosta. Se pysyi samalla tasolla sodan loppuun saakka. Ruoka oli monipuolista ja maukasta. Aamu- ja iltapaloihin sisältyi monenlaisia säilykkeitä, ja muonitukseen kuuluvat tupakka-, alkoholi-, kahvi- ja suklaa-annokset jaettiin säännöllisesti. Kahvin ja suklaan yleensä säästin sisarelleni Helsinkiin. Saksalaisten ruokailutottumukset poikkesivat olennaisesti meikäläisistä. Kun monet suomalaiset yksiköt saivat muonatarvikkeensa saksalaisilta, oli niiden käyttämisessä varsinkin alkuaikoina ongelmia. Pian Alakurtille tuloni jälkeen löytyi kerran metsästä jonkin suomalaisen osaston jäljiltä paljon suuria peltipurkkeja. Niissä oli hapankaalia ja homejuustoa, jotka olivat jääneet suomalaisilta käyttämättä: pilaantunutta ruokaa! Myöhemmin olin tulkkina kursseilla, joilla suomalaisten yksikköjen kokkeja opetettiin käyttämään saksalaisia muonatarvikkeita.³¹⁶

³¹⁵ Auterinen 1991: 26.

³¹⁶ Auterinen 1991: 30.

Maininta tulkkaustehtävästä saksalaisten järjestämällä kenttäkeittiökursseilla löytyy myös Auterisen toimintakertomuksista, samoin maininta tulkkipomennuksesta XXXVI vuoristoarmeijan organisoimille poronhoitokursseille.³¹⁷

Sodanaikaiset toimintakertomukset ja reilut 45 vuotta sodan jälkeen kirjoitettu muistelmateksti antavat kumpikin lopulta melko erilaisen kuvan Auterisen yhteysupseeritoiminnasta ja erityisesti aseveljeyden edellyttämästä kielellisestä välittäjätoiminnasta. Olisikin outoa, jos näin ei olisi – onhan molemmat tekstit kirjoitettu täysin eri tilanteissa, taroituksissa ja erilaisille lukijoille.

Toimintakertomukset on koostettu ennen muuta eversti Willamolles, tämän määräyksestä ja ohjeiden mukaisesti: raportteina toimintaviikon aikana havaituista aseveljeyden ilmiöistä kuin myös omasta toiminnasta sodan tavoitteiden eteen ja sellaisena myös dokumentteina, joiden pohjalta raporttoijien toimijuutta arvioitiin. Muistelmateksti on puolestaan laajemmalle yleisölle kirjoitettu kuvaus sodanaikaisesta kirjoittajaminästä ja niistä kokemuksista, jotka häntä kirjoitushetkellä vuosikymmeniä myöhemmin määrittävät. Jokapäiväinen käänös- ja tulkkaustoiminta ei niihin lukeudu, vaikkei olekaan unohtunut aivan kokonaan. Kääntäminen ja tulkkaus, kirjoitus ja puhe, olivat kolmen vuoden ajan keskeinen osa Auterisen sodankäyntiä, mutta lukijoilleen hän kertoo luonnollisesti siitä, minkä arvioi heitä eniten kiinnostavan: komennuspaikoista ja niiden henkilökunnasta, ainoaksi jääneestä tulikosketuksesta, suhteistaan lentäjiin, kohtaamistaan sympaattisista saksalaisupseereista tai vaakaumuksellisista natseista, elämyksistä kala- ja soutilureissuilla Lapin luonnossa sekä sodan päättymisestä. Kirjoittaja on näkijä ja kokija, oma toimijuus jää taka-alalle. Auterinen on ikään kuin nöyrä sodan sivustaseuraaaja, joka myöntää päässeensä ”sodasta hyvin helpolla” ja joka toistuvasti hämmästelee urapolkuaan ja tehtäviään, joista kumpaankaan hänellä ei omasta mielestään oikeastaan pitänyt olla edellytyksiä.³¹⁸

317 Auterinen Willamolles 8.3.1943, ”Koskee: Toimintakertomus ajalta 25.2.-8.3.43” ja 21.11.1943, ”Koskee: Toimintakertomusta ajalta 8.-21.11.43”, T-5471/4, KA.

318 Auterinen 1991: 39.

Viime kädessä Auterisen Herättäjä-Yhdistyksen julkaisemassa kokoomateoksessa ilmestynyt muistelmateksti on myös kuvaus nuoren sotilaan matkasta uskonnolliseen murrokseen, joka määräitti Auterisen matkan merimieslähetyksen kautta kirkon aktiiviseksi maallikkovaikuttajaksi³¹⁹.

Saksalaisten parissa olin oppinut saksan kielen ja saanut uusia näköaloja elämään. Varsin aito aseveljeys saksalaisten ja suomalaisten kesken ei myöskään voinut olla vaikuttamatta. Ilman näitä kokemuksia tuskin olisin lähtenyt vuonna 1956 merimieslähetytyöhön Hampuriin, mistä seurasi koko elämänurani suuntautuminen kirkon piiriin.

Merkittävin kokemukseni sotavuosina oli kuitenkin hengellinen heräämiseni. Silloin kokemani uskonnollinen murros on viitoittanut elämäni näihin päiviin asti.³²⁰

Omalla tavallaan yhteysupseerin kokemukset kantoivat myös sodanjälkeisinä vuosikymmeninä. Kuten sittemmin Helsingin hiippakunnan piispana toiminut Irja Askola kirjoitti muistokirjoituksessaan vuonna 2008, Olli ”Auterisen elämän johtolanka oli rakentaa siltoja ja edistää rehellistä vuoropuhelua”.³²¹

319 *Kuka kukin on 1978*, ”Auterinen”.

320 Auterinen 1991: 40.

321 Askola 2008.

6 Rintaman yhteysmiehet

Suurin osa yhteysupseereista ja tulkeista sijoitettiin ymmärrettävästi rintamalle sotatapahtumien välittömään läheisyyteen tai jopa niiden keskelle, saksalaisten armeijakuntien ja divisioonien esikuntiin tai niihin suomalaisosastoihin, jotka oli alistettu saksalaisille joukoille. Siellä suomalais-saksalainen yhteistoiminta oli nimenomaan sotilaallista yhteistyötä, sen tarkkailu ja koordinointi keskeinen osa suomalaisten yhteysmiesten tehtävää. Toiminnan konkreettisissa sisällöissä oli kuitenkin vaihtelua riippuen sekä asemapaikasta että yhteysmiesten statuksesta armeijan hierarkiassa.

Seuraavassa yhteysupseerien ja tulkkien toimintaa sotatoimialueella tarkastellaan kolmella eri tasolla. Tarkastelun ylimmältä tasolta löytyvät kaikkiin saksalaisiin armeijakuntiin – Petsamoon, Alakurttiin ja Kiestinkiin – lähetetyt vanhimmat yhteysupseerit, jotka toimivat sekä kyseisen rintamalohkon muiden yhteysupseerien ja tulkkien esimiehinä että armeijakunnan komentajien lähimpinä suomalaiskollegoina. Keskitasolle sijoittuvat armeijakuntien ja divisioonien nuoremmat upseerit, joiden toimintakertomukset antavat hyvän syyn luonnehtia heitä saksalaisiesikuntien käännöskoneiksi. Lopulta alimmalta tasolta löytyvät niin sanotut operaatioiden linkkimiehet, jotka esikunnan toimisto- ja käännöstehtävien ohella olivat mukana taisteluiden yhteysmiehinä suomalais-saksalaisissa kenttävartioissa, partiotehtävissä ja hyökkäyksissä.

Etulinjojen linkit

Yhteiset sotilaalliset operaatiot edellyttivät heti sodan alusta alkaen yhteysmiesten sijoittamista kaikille rintamalohkoille sekä armeijakuntien esikuntiin strategisten karttapöytien ääreen että rintamalla strategioista kummunneita käskyjä toteuttaneiden rykmenttien, divisioonien, pataljoonien ja komppanioiden tueksi. Rintamien linkkimiehinä toimivat ennen muuta nuorimmat yhteysupseerit (vänrikit), aliupseerit ja sotilasvirkamiehet, jotka välittivät käskyjä ja tietoja taisteleville yksiköille sekä suomalaisten ja saksalaisten rintamajoukkojen esikunnista toiseen, osallistuivat itse yhteispartioihin ja hoitivat saksalaisyksiköiden juoksevia asioita taistelujen välillä.

Jatkosodan alkaessa yksi keskeisistä operatiivisista yksiköistä oli Erillinen tulkkijoukkue. Kuten edellä todettiin, Päämaja kokosi tulkkijoukkueen alkukesän 1941 aikana tukemaan erityisesti suomalaisen Karjalan armeijan, sittemmin Aunuksen ryhmän yhteistoimintaa sille alistetun saksalaisen 163. jalkaväkidivisioonan (ns. Engelbrecht-divisioonan) kanssa. Tulkkijoukkue oli alistettu Karjalan armeijan esikunnalle, mutta käyttösuhteessa saksalaiselle divisioonalle. Joukkuetta johti luutnantti S. J. Pentti, jonka lähin esimies ja myös tulkkeja komentava vanhempi upseeri oli sijoitettu kenraali Engelbrechtin esikuntaan suomalaisarmeijan yhteysupseerina. Saksalaisdivisioonan esikunnassa he toimivat yhtenä konkreettisena kielellisenä linkkinä suomalaisarmeijan ja saksalaisjoukkojen välillä erityisesti toimittamalla ajantasaisia tilannetiedotuksia esikunnista toiseen. Yksi heistä oli majuri Carl von Haartman.

Aunuksen ryhmän esikunnan *suomenkielisissä*, von Haartmanin kautta myös 163. divisioonalle välitetyissä tiedotteissa sotavangeilta tai yliloikkareilta kerättyjä kertomuksia oli koostettu johtopäätöksiksi vastassa olevien vihollisjoukkojen paikoista ja määristä, mielialoista ja huoltotilanteesta. Lisäksi mukana oli myös Päämajan tilannetiedotuksia koko Syvärin ja Karjalan Kannaksen rintamien tilanteista. Tietojen välittäminen saksalaiskomentajien käyttöön vaati von Haartmanilta tai ainakin hänen aliupseereiltaan käänös- ja tulkkauustyötä, samalla tavoin kuin 163. divisioonasta Aunuksen ryhmän esikuntaan välitetyt *saksankieliset* tilannetiedotukset ja sotavankien kuulusteluista tuotetut

saksankieliset pöytäkirjat. Lisäksi esikunnassa liikkui saksalaisen yhteysesikunnan, *Verbindungsstab Nordin* kokoamia tilannekatsauksia, jotka kulkivat suomalaisesikunnan kautta kuriiripostina saksalaisen 163. divisioonan johdolle.³²²

Samalla on hyvä muistaa, että aseveljeyden puolelta toiselle välitetty tiedusteluaineisto oli jo ennen jakelua syntynyt pitkälti juuri venäjänkielisen ja *käännetyin* aineiston pohjalta: kuulusteluista, radiotiedustelusta, sotasaalismateriaalista ja kaatuneilta tai sotavangeilta kerätystä aineistosta. Marraskuussa 1942 neuvostoarmeijan ja vihollisen kotirintaman mielialoja peilattiin muun muassa seuraavilla kaatuneiden sotilaiden kirjeistä suomennetuilla otteilla:

Älä ole huolissasi minusta, saan 800 gr. leipää ja ruoka on toistaiseksi kohtalainen.

Ellette saa lehmäännne varten tarpeeksi heiniä, niin vaihtakaa se leipään tai teurastakaa omaa tarvettanne varten. Oma elämä on lehmän elämää arvokkaampi, pelastakaa itsenne, varsinkin lapset säälistävät minua.³²³

Tulkkijoukkueen perustamisesta ja toiminnasta on löytynyt vain vähän lähteitä, mutta Aunuksen ryhmän kirjediaarit, satunnaiset dokumentit ja majuri von Haartmanin lähettämät yksittäiset raportit antavat viitteitä ainakin tulkkijoukkueen koosta: Suurimmillaan se oli 30 tulkin vahvuinen, ja esimerkiksi toukokuun 1942 alussa von Haartmanin lähettämän koosteen mukaan 24 sotilaan tulkkijoukkueeseen oli komennettu 12 enimmäkseen nuorempaa upseeria, kuusi aliupseeria sekä kuusi saksantaitoista sota- tai tykkimiestä.³²⁴

322 *Verbindungsstab Nordin* tilannetiedotuksia löytyy esim. Karjalan Armeijan / Aunuksen Ryhmän esikunnan tiedustelutoimiston kokoelmista, T-2264/18, KA.

323 Otteet Aunuksen Ryhmän divisioonien tilanneselostuksesta nro 35/42, 24.11.1942, T-2212/7, KA. Kuulusteluaineiston teemoista ja sen suomentamisen mittakaavasta saa erinomaisen kuvan Aunuksen Ryhmän esikunnan tiedustelutoimiston kuulusteluaineistoista, T-2264/22, KA.

324 Von Haartman Aunuksen Ryhmän esikunnalle 9.5.1942, liite "Luettelo 9.5.1942 Er.Tulkki. / AunRE:ssa paivelevista upseereista, aliupseereista ja miehistä", T-2270/1, KA.

Yksi tulkkijoukkueeseen komennetuista oli alikersantti Jyrki Kolkkala, jonka sota-ajan päiväkirjamerkinnöistä saa hyvän kuvan tulkkijoukkueen arkipäivästä suomalais-saksalaisten sotilasyhteistyön ruohonjuuritason linkkimiehinä. Kolkkala päätyi kenraali Engelbrechtin johtaman divisioonan tulkiksi lähes välittömästi sen saavuttua Suomeen, ja siitä alkoi reilun kolmen vuoden palvelus, jonka aikana hän ehti toimia hyvin erilaisissa tilanteissa ja useissa saksalaisissa yksiköissä ja sitä kautta kokea lähietäisyydeltä suomalais-saksalaisen aseveljeyden vaiheet.³²⁵

KORSUESIKUNTIEN JUOKSUPOIKA

Heinäkuun 24. päivänä 1941 Jyrki Kolkkala löysi itsensä hytisemästä maakuopasta, muutaman sadan metrin päästä vihollisen asemista. Valmisteuilla oli saksalaisdivisioonan ensimmäinen etenemisyritys kohti Syväriä, ja operaatiota valmistelevat saksalaiset komppanianpäälliköt pitivät tulkin kiireisenä koko yön.

Saksalaiset komppanianpäälliköt tutustuivat etumaastoon ja vihollisasemien sijaintiin aamun hyökkäystä silmälläpitäen ja sain kerta toisensa perästä lähteä liikkeelle. Erääseen käyntiin sisältyi jo aimo annos jännitystäkin, sillä ulotimme silloin tiedustelun syvälle ei-kenenkään-maalle, t.s. suomalaisten kuulovartioiden ulkopuolelle. Komppanian päällikkö halusi omin silmin nähdä lähimmän ryssänpunkkerin sijaitsemispaikan. Tiheä sumu esti kuitenkin yrityksen, vaikka etenimme n. 150–200 m päähän kohteestamme vihollisen huomaamatta. Mukanaolevilla oli itseäni lukuun ottamatta mukana konepistoolit. Keksittyämme ryssän vartiomiehen palasimme takaisin.³²⁶

Tulikaste tapahtui seuraavana aamuna Näätäojan taistelussa Suistamosa. Puna-armeijan ankaran vastarinnan ja puista väijyvien tarkka-ampujien vuoksi taisteluista muodostui raskas sekä saksalaisille joukoille että

325 Elina Sana on julkaissut isänsä Jyrki Kolkkan päiväkirjamerkinnät teoksessa *Isän sota*. Kiitän Elina Sanaa lämpimästi niin mahdollisuudesta tutustua alkuperäisiin päiväkirjoihin kuin myös aiheeseen liittyvistä keskusteluista. Kolkkan kokemuksista ks. Kujamäki 2020 ja 2022a.

326 Sana 2017: 42.

heidän tulkilleen. Kolkkala avusti aluksi suomalaista tykistöupseeria, joka oli tullut pataljoonan komentopaikalle yhteydenpitoa ja tulikomentojen välittämistä varten. Suomalaisluutnantti osasi kuitenkin niin hyvin saksaa, ettei tulkin apua juuri tarvittu. Joukkojen edetessä oli komentopaikankin siirryttävä lähemmäksi taisteluja, jotta yhteydenpito osastojen kärkeen ei olisi vaikeutunut. Viestilaukkua uuteen komentopaikkaan raahatessaan Kolkkala joutui konekivääri- ja tykkitulen alle, mutta onnistui kuitenkin pelastautumaan perille. Taistelujen tauottua todettiin sekä tappiot – saksalaispataljoonassa 40 kaatunutta ja vajaat 100 haavoittunutta – että oma ryvettynyt olemus:

Peilistä tuskin kehtasi itseään illalla katsella, niin olivat hiki, hiekka, multa, noki ja ruudinsavu tehneet tehtävänsä. Palaneen katku, ryssän lemu ja ruumiin haju olivat ainaiset seuralaiset. Oli totuttava katselemaan ruumiita kylmästi, olipa tehtävänämme ottaa tapaamiltamme kaatuneilta saksalaisilta pois panssari- ja valopistoolipatruunat.³²⁷

Ensimmäistä taistelukosketusta oli odotettu ja valmisteltu suomalaisjoukkojen selustassa yli kolme viikkoa, minkä aikana oli järjestäytytty lähemmäksi etulinjoja ja tutustuttu sekä edessä oleviin taistelupaikkoihin että yhteisiin operaatioihin osallistuviin suomalaisosastoihin.

Suomalaisten puolelta valmisteluihin kuului myös saksantaitoisten sotilaiden seulominen suomalaisista joukoista. Jyrki Kolkkala oli komennettu Helsingin sotilaspiiristä aluksi Hyrylän koulutuskeskukseen, jossa hänet oli määrää kouluttaa konekivääriryhmän johtajaksi. Konekiväärikomppanian vääpeli etsi kuitenkin samaan aikaan joukoista saksan kieltä taitavia sotilaita, ja Kolkkanan ilmoittauduttua hänet määrättiin kuulusteluun ”kielentutkijan luo”. Kuulustelija oli Kolkkan vanha tuttu, vänrikki Karjalainen, jonka järjestämässä kuulustelussa kokelaiden tehtävänä oli suomentaa otteita saksalaisesta sanomalehdestä. Kolkkan hän kuitenkin vapautti käännöskokeesta luultavasti niiden taitojen ja kokemusten perusteella, joita tuolloin 32-vuotiaalle alikersantille oli

327 Sana 2017: 59.

siihen mennessä jo ehtinyt karttua. Ylioppilastutkinnon ja varusmiespalveluksen jälkeen hän oli opiskellut ekonomiksi Helsingin kauppa-
korkeakoulussa, josta oli siirtynyt 1932 ulkomaantehtäviin. Hän oli toiminut kirjeenvaihtajana Schaumanin Faneeritehtaan myyntikonttorissa Brysselissä ja toimittanut sieltä myös Helsingin Sanomille Belgian ja laajemminkin Euroopan tapahtumia käsitteleviä artikkeleita. Myöhemmin 1930-luvulla hän oli työskennellyt myös Suomen Saksan-konsulaatissa Stettinissä. Ulkomaankaupan tehtävät olivat sittemmin jatkuneet Suomessa aina sotaan asti, jolloin niistä karttunut kulttuurinen pääoma tarvittiin suomalais-saksalaisen sotilasyhteistyön tehtäviin.³²⁸

Juna kuljetti käänöskokeessa valitut sotilaat Mikkeliin Päämajaan, jossa heidät liitettiin Erillisen tulkkijoukkueen vahvuuteen: ”Vierailumme päättyi siihen, että meille juhlallisesti ilmoitettiin, että joutuisimme tulkkiomennukselle Suomeen vasta saapuneeseen Engelbrechtin divisioonaan, joka parhaillaan majaili jossakin Joensuun lähistöllä.”³²⁹

Tulkkiryhmä siis lähetettiin Joensuuhun, jossa siviilivaatteet vaihtuivat armeijan varusteisiin, ja sieltä Kiihtelysvaaraan saksalaisdivisioonan esikuntaan, jossa tulkit jaettiin saksalaisiin joukko-osastoihin. Kolkkala määrättiin majuri Albert Blumenfeldtin komentamaan 310. rykmentin II pataljoonaan, joka oli asettunut Kontiolahdelle. Perillä tulkin tehtävät alkoivat saman tien, sillä saksalaisupseereilla oli kiire saada selkoa edessä olevista olosuhteista ja huoltaa joukkoja ennen liikkeellelähtöä. Kolkjalan ensimmäinen tehtävä oli kääntää majurille suomalaiskarttojen merkkejä ja selityksiä, opettaa etenemisreitit varrella olevien paikannimien oikeaa ääntämistä ja selvittää suomalaisten joukkojen kokoonpanoa. Pataljoonan viestialiupeerille hän saksansi Kontiolahden leirialueen suomalaisia viestitiedotteita, ja toimitti sitten esikunnan likapyykin suomalaisen pyykkijunan käsittelyyn.

Heinäkuun 10. päivänä 1941 käynnistyi siirtyminen Kiihtelysvaaran ja Värtsilän kautta Tolvajärvelle, jossa Blumenfeldtin pataljoona määrättiin suomalaisjoukkojen avuksi Loimolan rintamalle. Loimolassa alkoi väli-

³²⁸ Sana 2017: 313–315.

³²⁹ Sana 2017: 20.

tystoiminta suomalaisen Jalkaväkirykmentti 56:n ja saksalaispataljoonan komentajien välillä:

22.7. (tiistai) Aamulla klo 7.10 hälytettiin pataljoona jalkeille marssia varten. Kohta sen jälkeen sain määräyksen lähteä majurin autossa kohti Loimolaa [– –] jossa hänellä oli neuvottelu yhteistoiminnassa saksalaispataljoonan kanssa olevan suomalaisrykmentin komentajan, eversti Vihman (ent. Wichmann) kanssa. Yhdysupseerina toimi rykmentin huoltopäällikkö kapteeni Silanterä (Silander), vanhoja koulukavereita Turusta.³³⁰

Eversti Vihman jääkärikoulutuksessa³³¹ hankittu saksantaito ei riittänyt neuvotteluissa alkuunkaan, ja kun myös kapteeni Silanterän kieltämisessä oli puutteita, oli Kolkkalan moneen otteeseen syytä ”puuttua asiaan, jotta herrat olisivat ymmärtäneet toisiaan”. Pian joukot siirtyivät ensimmäisiin hyökkäysasemiinsa Näätäojan aseman lähetyville, josta venäläisten bunkkereiden valtaus alkoi yhdessä suomalaisen jalkaväkirykmentin kanssa.

Otteita Jalkaväkirykmentti 56:n sotapäiväkirjasta 25.7.1941³³²:

12.30: ”Iita” hallussamme ja samoin kukkula ”182”. Saksalaiset ovat päässet Näätäojan asemalle ja on maasto pistoraidetta myöten selvä.

[– –]

16.20: Taistelun melu on miltei kokonaan vaimennut. Vain tukikohta ”Osku” lienee vielä vih. käsissä. Yksi kompp. patl. Miettisestä osallistuu siellä saksalaisten kanssa tukikohdan valtaukseseen.

16.26: JR 56 alistetaan puh. ilm. saksalaiselle r63 D:lle Suvilahden valtaukseseen saakka. Kar.A:n käsky myöhemmin, jolla koko Os.V alistetaan r63 D:lle.

330 Sana 2017: 39–40.

331 Kenraalimajuri Einar August Vihman (vuoteen 1936 Wichmann) sotilasurasta lähemmin ks. *Suomen jääkärien elämäkerrasto* 1975: 711–712; Eversti Vihman komentaman Jalkaväkirykmentti 56:n vaiheista ks. Sotapolku.fi (<https://www.sotapolku.fi/sotapolku/jalkavkirykmentti-56/>). Viitattu 5.7.2021.

332 Jalkaväkirykmentti 56:n sotapäiväkirja 25.7.1941. Sotapäiväkirjat-kokoelma. Jatkosodan ja Lapin sodan sotapäiväkirjat. Sotapäiväkirja 13075. Tiedosto 23, KA. Viitattu 15.9.2021.

Komentopaikka siirtyi valtausten edetessä, ja Kolkkala pysyi kiireisenä saksalaiskomentajan halutessa tietoja suomalaisten asemista tai selvitellessä yhteistoiminnan vaikeuksia. Heinäkuun 1941 lopussa hän merkitsi päiväkirjaansa:

Uudessa paikassa jouduin heti kärkeen junailemaan tulkintehtävissä, sillä osoittautui, ettei saksalaisten ja suomalaisten joukkojen yhteistoiminnassa ollut kehumista. Sattui, että hajalliset osastot ampuivat hetkittäin toisiaan, ja kerrankin minun täytyi majurin vanavedessä syöksyä kiivaaseen taistelun tuoksinaan selvittämään tilannetta. Niin uskomattomalta kuin se aluksi näyttikin, majuri pystyi kuin pystyikin mahtisanallaan lopettamaan koko kahakan. Hirveästi karjuen hän käski saksalaisia lopettamaan ampumisen, välitin käskyn tuotapikaa suomalaisten puolelle, jotka myös lakkasivat ampumasta ja hetken päästä kyllästyi vihollinenkin ampumasta yksinään.³³³

Kolkjalan muistiinpano on konkreettinen kuvaus vaaratilanteista ja fyysisistä riskeistä, joille tulkit luonnollisesti altistuivat taistelevien sotilaiden tapaan, vaikka riskit jäivätkin helposti marginaaliin silloin, kun katse tarkentuu kieleen, kommunikaatioon ja kääntämistä ja tulkkausta koskeviin kysymyksiin. Samalla siinä korostuu ylipäättään liittouman kommunikatiiviset tarpeet ja yhteysmiesten merkitys aseveljien linkkinä. Riittämätön suomen ja saksan kielen taito johti väärinkäsityksiin aseveljeyden molemmiin puolin, hidasti yhteisoperaatioiden koordinoitua ja saattoi pahimmassa tapauksessa johtaa tilanteisiin, joissa rinnakkaisilla lohkoilla toimineet suomalaiset ja saksalaiset joukot alkoivat ampua toisiaan.

Erillisestä tulkkijoukkueesta tuli saksalaisille merkittävä resurssi, ja divisioonien esikunnat pitivät kiinni tulkeistaan viimeiseen saakka, toisinaan jopa lomakierron kustannuksella. Kolkkala pääsi ensimmäiselle lomalleen vasta jouluna 1941, kun oli ensin sekä anonut toistuvasti loma-
maa että hylkäyksistä turhautuneena pyytänyt vapautusta tulkin tehtävissä.

333 Sana 2017: 60–61.

tään ("Syy: halusin jatkaa suomalais. joukoissa. Todellinen syy oli tietenkin loma-anomukseni tyssäminen").³³⁴ Esimerkiksi Aleksis Kiven päivänä jätetty loma-anomus tuli rykmentistä hylättynä takaisin muutama päivä myöhemmin: "Katsoen patl. uuteen tehtään on tulkki toistaiseksi välttämätön. Hänen on pidettävä yhteyttä vasemmalla olevaan suomal. naapuriin."³³⁵

Loma-anomukset törmäsivät toistuvasti puuttuvaan tulkkireserviin, ja Kolkkala jatkoi rintamalla tehtävissä, joissa hän seurasi saksalaiskomentajaa suomalaisen naapuripataljoonan komentajan kanssa käytäviin tilanneneuvotteluihin, osallistui joukkojen vaihtojen valmisteluun, ja kun joukot saivat käskyn siirtyä Salmin suuntaan, oli Kolkkalalla hikisiä päiviä hänen "junaillessa" aamusta yöhön saksalaissotilaiden, ajoneuvojen ja hevosten lastausta junavaunuihin, "junamiehet kun eivät tietenkään tainneet sanaakaan saksaa".³³⁶ Syyskuussa hän partioidi moottoripyörällä liikkuvien tiepoliisien tulkkina, tuurasi hetken aikaa saksalaisen rykmentikommentajan tulkkia ja piti taistelujen aikana viestiyhteyttä suomalaisiin komentajiin.

Tulkin kiireisiin vaikutti luonnollisesti ennen muuta yleinen rintamatilanne. Asemien vaihdoissa, joukkojen siirroissa tai operaatioiden aikana tulkit olivat täystyöllistettyjä, kun taas vähän rauhallisempina aikoina aikaa jäi tapettavaksi asti – auringonottoon, metsästykseen ja kalastukseen, saunomiseen naapurilohkon suomalaisten rakentamisissa korsusaunoissa, šakkiturnauksiin komentopaikan sotilaiden kanssa tai suomalaissotilaille suunnatun vihollispropagandan saksantamiseen. Elokuussa 1941 Kolkkala kirjoitti:

Taistelutoiminta rajoittui tykkituloen ja hajanaiseen lentotoimintaan. Ryssä harrasti lentolehtisten tiputtamista. Saksantelin niitä pojille ratoksi. Suomalaisia niissä kehoitettiin taistelemaan puna-armeijan rinnalla "Hitlerin verikoiria" vastaan. "Verikoirat" itse nauroivat makeasti tällaiselle huumorille.³³⁷

334 Karjalan Armeijan komentotoimiston kirjediaarion mukaan Kolkjalan mainitsema siirtoanomus oli saapunut esikuntaan 13.12.1941. Kar.AE/Kom.tsto, kirjediaario nro 8, 24.11.-31.12.41, T-2247/3-6, KA.

335 Sana 2017: 145.

336 Sana 2017: 105.

337 Sana 2017: 77.

Täysin toimettomaksi ei Kolkkalaa päästetty taistelutoiminnan tauoillaan, sillä joukko-osaston tarpeet tai esikuntaupseerien mieliteot juoksuttivat tulkkia sekä lähellä olevissa kylissä että matkan päässä Joensuuissa. Periaatteessa omavarainen saksalaisarmeija teki tulkistaan hankinta-asiamiehen, joka kierteli etsimässä kylän suutaria, maatioilta maitoa pataljoonan esikunnalle tai suomalaista näkkileipää ja riistaa ”vatsaansa palvovalle” majurille. Sodan rauhallisempia hetkiä käytettiin myös juhlimiseen ja kaupankäyntiin, joista kummastakin riitti tulkille runsaasti tekemistä. Saksalaisten viinijuhlat ja marssilaulut tai suomalaislohkolta kantautuva haitarinsoitto olivat osa taistelutaukojen ohjelmaa, Kolkkan välittämänä toteutunut suomalaisten kanttiinilottien vierailu saksalaiskorsun kahvikekkereillä sen kohokohtia. Tulkkia tarvittiin myös, kun suomalaiset puukot, kokardit, nahkakintaat tai saappaat sekä kaatuneilta vihollisilta otetut ruplat vaihtuivat saksalaisen ruokahuollon antimisiin:

Suomalaiset taas himoitsevat paitsi tietysti viinaa, myös saksanlimppua ja ovat valmiit syömään saksmannien ruoantähteet, keuhuen niitä maukkaiksi. Huomattava ero onkin siinä, että saksalaisilla on mausteet mukana, kun taas meikäläinen kenttäkanuuna ei tunne suolaa kummempaa.³³⁸

Pitkältä joululomaltaan Kolkkala palasi vuoden 1942 puolella Syvärin seudulle, jossa rintamalinjat tuntuivat rauhoittuneen ikään kuin odottamaan kevättä, kelin paranemista ja sen mahdollistamia uusia strategisia siirtoja. Sodankäynti silti jatkui, ja Kolkkala siirtyi jo vakiintuneeseen tapaan oman pataljoonansa mukana lepovuorosta etulinjoille ja takaisin, mutta myös eri saksalaisyksiköistä toiseen.

Tulkkeja oli jatkuvasti todellista tarvetta vähemmän, joten Erillisen tulkkijoukkueen jäseniä siirrettiin käytettäväksi sinne missä tilanne oli akuutein. Kolkkalaa juoksuttivat muun muassa komennukset kenttäpatteriston tulikomentojen välittäjäksi, Aunuksen saksalaisen sotapoliisin tulkiksi tai Uuksuun yhteydenpitäjäksi suomalaisten ja saksalaisten kul-

338 Sana 2017: 150–151.

jetusyksiköiden välille, usein äkkilähtöinä, joiden alla ehti vielä reppunsa pakkaamaan, muttei enää hyvästelemään siihenastista porukkaansa.

Kaikkein merkittävin siirto tapahtui kuitenkin keväällä 1942, kun kenraali Dietl ja Mannerheim sopivat joukkojen ja rintamavastuiden uudelleenjärjestelyistä niin, että saksalainen 163. jalkaväkidivisioonan siirtyi pohjoiseen osaksi XXXVI vuoristoarmeijaa ja luovutti Uhtuasta etelään sijoittuvan rintamalohkon suomalaisrykmenttien vastuulle. Siirrot alkoivat toukokuussa Päämajan päämajoitustestarin, kenraalimajuri Airon käskyn mukaisesti:

Jo tähän mennessä siirrettyjen osien lisäksi 163.D siirretään kokonaisuudessaan, sitä mukaa kuin se vapautetaan etulinjasta, kiireellisesti rautatien varteen, ja kuljetetaan rautateitse AIK [sic] Laplandin määräämälle purkausasemalle sekä alistetaan AOK Laplandille. Kuljetussuunnitelma Aun.R:n toimesta ensi tilassa PM:n Op.osastolle. Siirtojen edistymisestä Aun.R ilmoittaa tilan-
neilmoituksissaan.³³⁹

Alikersantti Kolkkala oli mukana vaihdoissa, joilla saksalaisyksiköt vapautettiin etulinjasta:

Alettiin heti rommilla saksalaisen komppanianpäällikön komentopaikassa, käytiin katsomassa asemat joka joukkueen loholla, mikäli vihollistähystykseltä saattoi aseisiin saakka päästä, jonka jälkeen ryypäiltiin taas erään saksalaisen ryhmänjohtajan korsussa.³⁴⁰

Päämajassa tehdyt päätökset muuntuivat tulkkaustehtäväksi, kun tulkki-joukkueesta koottu seitsenhenkinen ryhmä sai tehtäväkseen toimia tulkkina saksalaisasemien siirtyessä suomalaisten haltuun. Asemienvaihtojen ”junailua” riitti myös Kolkkalalle useamman päivän ja yön ajaksi, minkä jälkeen koko Erillinen tulkki-joukkue hajoitettiin ja aloi-

339 Päämajoitustestari, kenraalimajuri A. F. Airo, 12.5.1942; Päämajan sotapäiväkirja (1941–1943). Sotapäiväkirjat-kokoelma, Jatkosodan ja Lapin sodan sotapäiväkirjat. Sotapäiväkirja 20880. Tiedosto 194, KA. Viitattu 15.9.2021.

340 Sana 2017: 199.

tettiin suomalaistulkkien siirto uusiin joukko-osastoihin. Lähes kolmeksi viikoksi venyneen odottelun ja lopullisen määränpään arvuuttelun jälkeen Kolkkala lähti matkaan kohti Alakurttia, jossa hän toimi hetken panssarijääkärien tulkkina. Sillä välin valmisteltiin pohjoiseen saapuneiden tulkkien siirtoa Willamon johtaman yhteysesikunnan alaisuuteen, missä yhteydessä, kesäkuun viimeisenä päivänä 1942, ”meitä tulkkeja määräilevät suomalaiset viskaalit” lähettivät Kolkkalan hänelle vieraaseen 169. divisioonaan. Sieltä divisioonan yhteysupseeri – Roin sijoitusluettelon perusteella luutnantti Sauli Viikari – komensi hänet vielä saman päivän aikana erämaahan, valtakunnanrajan pinnassa sijainneeseen partiotukikohtaan, jossa häntä odotti tukikohdan yhteysupseeri, vänrikki Theodor Aue.

Kolkkala kirjoitti siirtymispäivänä 30.6.1942:

Tämä, Pitkävaara nimeltään, sijaitsee toista peninkulmaa tiestä ja rautatiestä pohjoiseen, vielä Suomen puolella rajaa. Tukikohta on joka puolelta miinakenttien ympäröimä, samaten sinne johtava tie. Se onkin joka taholta viholliselle alttiina.

Pitkävaarassa asusti saksalaisen pataljoonan keskuudessa suomalainen alikersantti 4 miehen kera, tehtävänään toimia tukikohdasta käsin tehtävillä partiomatkoilla saksalaisten oppaina eli ”vetäjinä”.

Näitä sissejä johtanut suomalainen yhdysupseeri (vänr. Aue) vaihtui parhaillaan. Uuden upseerin oli määrä saapua n. viikon kuluessa ja tämän aikaa oli minun määrä toimia yhdysmiehenä (t. ”yhdysupseerina”).³⁴¹

Vänrikki Aue mainitsee Kolkkalan saapumisen toimintakertomukseensa 4.7.1942:

Toimintani:

28.6. Lepopäivä

29.6. Sain käskyn siirtyä 163. divisioonaan. Kävin 378. rykmentin esikunnassa tiedustelemassa lähempiä määräyksiä.

³⁴¹ Sana 2017: 212.

30.6. Saapui väliaikainen yhteismies, alik. Kolkkala Pitkä[län?] vaaralle. Selostin hänelle tehtäviään.

1.7. Ilmoittauduin 169. div. esikunnassa herra kenraali Tittelille. Kävin armeijakunnassa ilmoittautumassa herra majuri Parviaiselle.

2.7. Ilmoittauduin 163. div. v.t. komentajalle, eversti Wachsmuthille.

3.-4.7. ei erikoista.³⁴²

Pitkävaaran-komennus jäi kuitenkin lyhyeen, kun tukikohdassa puhjennut keltatauti vei Kolkkalan sotilassairaalan kautta toipumislomalle. Takaisin Yhteysesikunta Roin vahvuuteen hän ilmoittautui vasta elokuun puolivälissä. Paluumatkan myöhästyminen aiheutti merkinnän komentustodistukseen ja määräyksen saksalaisen 169. divisioonan yhteysupseerin, luutnantti Viikarin puheille, mutta uusi komennus määräsi hänet ilmoittautumaan Alakurtissa majuri Parviaiselle, joka silloin toimi XXXVI vuoristoarmeijan vanhimpana suomalaisena yhteysupseerina. Parviainen lähetti Rovaniemelle pyynnön saada pitää Kolkkala toimistonsa kääntäjänä, mutta vastausviestissä hänet komennettiin Alakurtista Kemijärvelle, jossa Hanhikosken saksalaisen lentokentän tulkki, sotamies Ainamaa odotti jo lomalle pääsyä. Kolkkalaa käännöstehtävät majuri Parviaisen toimistossa alkoivat lopulta vasta 21. syyskuuta, lentokenttäkomennuksen päälle liitetyn loman päätyttyä. Komento armeijakunnan konttoreissa oli ilmeisen kova, sillä lokakuun alussa Kolkkala katsoi parhaimmaksi anoa siirtoa:

2 viikkoa täällä Alakurtissa vaikutettuani olen päättänyt pyytää ennemmin tai myöhemmin siirtoa muuante. Syyt: Liian monta käskijää (= upseereja) yhden ”tekijän” niskassa, liian pitkä työpäivät (8,30–19, ½ t ruokalepo huomioituna) mielivaltaisen ja tyly kohtelu upseerien taholta.³⁴³

342 Aue Willamolle 4.7.1942, ”Koskee: toimintakertomusta no 14, 28.6.–4.7.42”, T-5471/1–3, KA.

343 Sana 2017: 218.

Kesällä tapahtunut rintamavastuiden uudelleenjärjestely sekä joukkojen ja tulkkien siirrot olivat tuoneet Kolkkan toisenlaiseen todellisuuteen – ”täysin saksalaiseen meininkiin”, jossa suomalaiset joukot olivat nyt saksalaisten komentajien alaisia eikä päinvastoin. Noudatettiin Saksan paikallisaikaa, suomalaiset kanttiinilot olivat vaihtuneet saksalaisiin *Schwestereihin*, saksalaista oli myös paikallinen kulttuuritarjonta. Alakurtissa myös Kolkkan toimijuus asettui toisenlaisiin rakenteisiin, sillä sotilaallisten hierarkioitten määrittämät komentosuhteet olivat nyt majuri Parviaisen johtamassa yhteystoiminnassa toisella tavoin läsnä kuin aiemmin Syvärin suuntaan pyrkivän saksalaispataljoonan korusuissa. Käskijöiden suuri määrä muodosti uuden epämukavuustekijän, varsinkin kun se oli omiaan myös rajoittamaan tulkin vapaa-aikaa: Jos Kolkkalalla olikin vielä muutama kuukausi aikaisemmin aikaa työtehtävien välillä tutustua perinpohjaisesti Aunukseen ja sen menopaikkoihin tai viettää iltaa seudun tanssi-iltamissa, niin Parviaisen toimistoon päädyttyään aikaa ja tilaisuutta tämänkaltaisiin harrastuksiin ei enää jäänyt.

Kolkkala ei kerro päiväkirjamerkinnöissään lainkaan niistä tehtävistä, joilla suomalaiset tai saksalaiset upseerit häntä XXXVI vuoristoarmeijan esikunnassa käskyttivät, mutta niihin on mahdollista palata jäljempänä toisten ”konttoriyhteysupseerien” kertomusten yhteydessä. Kolkkan toimistokomennus jäi joka tapauksessa lyhyeksi, sillä jo muutaman viikon kuluttua hänet komennettiin tulkiksi saksalaisen kengitysmestarin vetämille kengitysseppäkurseille:

Tehtävä oli tulkin kannalta vaikea. Minun on päivittäin pitänyt olla äänessä 8 tuntia, jota paitsi on valmisteltava iltaisin kurssikirjojen avulla seuraavaa päivää varten, minä kun en tietenkään ole ammatimies. Saksalaisetkin myönsivät, että tehtäväni ilman tuuraajaa oli rasittava. Tyydyttävästi olen silti mielestäni tähän mennessä suoriutunut. [– –]

Suurin osa päivää kuluu pajassa. Oleskelu siellä on nokista ja ilma epäterveellistä. Ainoa hyvä puoli on, että siellä on lämmintä, sillä pakkasta on väliin parissakymmenissä.³⁴⁴

344 Sana 2017: 219–220.

Kurssit jatkuivat marraskuun puoliväliin asti, jonka jälkeen oli vuorossa siirto Sallan komendantinvirastoon, ennen kuin Kolkkala sairastui uudelleen entistä vakavammin ja päätyi useiksi kuukausiksi Keminsotilasairaalaan. Tämän jälkeen päiväkirjamerkinnot käyvät hajanaisemmiksi ja niiden keskiössä ovat muut kuin välitystoimintaan liittyvät asiat.

Tammikuussa 1944 Kolkkala toimi Sallan saksalaisen kenttävartion suomalaisen yhteysmiehenä, kun partisaanit hyökkäsivät asemaa vastaan. Syntyi kahakka, jossa myös Kolkkalan oli tartuttava aseisiin ja jossa hän haavoittui itsekkin.³⁴⁵ Tästä taistelusta hänelle myönnettiin saksalainen rautaristi, jonka vastaanottamisen jälkeen hänet tuomittiin lähes saman tien sota-aikeudessa 30 päivän ”kovennettuun” vankeusrangaistukseen jalkarättiparin varastamisesta. Tuomion suorittuaan hän palasi vielä kerran Sallaan kesäkuussa 1944, kutakuinkin samaan aikaan kuin liittoutuneet käynnistivät Normandian maihinnousun ja puna-armeijan suurhyökkäys alkoi Kannaksella. Suomen irtauduttua sodasta Kolkkala liitettiin vielä osaksi suomalaisjoukkoja, jotka saivat tehtäväkseen varmistaa entisen liittolaisen poistumisen Lapista Norjaan. Joukkojen jatkuvien siirtojen aiheuttamassa kaaoksessa hänen kuitenkin onnistui välttää pahimmat taistelut, kunnes hänet viimein kotiutettiin marraskuussa 1944. (Ks. luku 9, Tuokiokuvia aseveljeyden raunioilta.)

PARTIOIDEN LINKKIMIEHET

Kun Kolkkala ilmoittautui kesäkuun lopussa 1942 Pitkävaaran partiotukikohdassa, oli hänet vastaanottaneella upseerilla, vänrikki Theodor Auella takana raskas kevät ja alkukesä keskellä suomalais-saksalaisia sotatoimia XXXVI vuoristoarmeijan lohkolla Alakurtissa. Ensimmäinen sotavuosi oli tehnyt Auesta nopeisiin siirtoihin käytettävän sotilaan aseveljeyden pelilaudalla ja pitänyt niin hänet kuin Kolkkalan jatkuvasti liikkeellä osastoista ja yhteisoperaatioista toiseen.

Maalis–huhtikuun 1942 taitteen toiminnasta lähetetty toimintakertomus on tästä hyvä osoitus: Samaan aikaan kun vänrikki Teräs seurasi

345 Kenttävartion taisteluista ilmestyi sodan jälkeen Kolkkalan salanimellä ”Jyrki Kareinen” kirjoittama juttu *Kansa Taisteli* -lehdessä, joka seuraa hyvin pitkälle Kolkkalan päiväkirjamerkintöjä. Ks. Kareinen 1969.

Rovaniemellä saksalaissantarmeja erilaisiin poliisi- ja järjestyksenpito-tehtäviin, Aue oli ollut kaksi viikkoa ”maastossa”, minkä vuoksi joitain toimintakertomuksia oli jäänyt toimittamatta. Nyt hän palasi menneiden viikkojen tapahtumiin. Lyhyen esikuntakomennuksen jälkeen Aue oli siirtynyt ensin divisioonan S-pataljoonaan³⁴⁶ väliaikaiseksi yhteysupseeriksi ja siitä heti samoissa tehtävissä 139. vuoristojäkäkirirykmentin pioneerikomppaniaan, jonka oli määrä suorittaa miinoituksia suomalaisen Kevyt osasto 3:n lohkokolla. Miinoitettavalla alueella liikkui kuitenkin vihollisjoukkoja, joita saartamaan lähetettiin suomalais-saksalainen komppania, Aue sen yhteysupseerina ja taisteluihin osallistuvana sotilaana.

Siirryn joukkojen kanssa kenttävartiioon. 28.3. klo 4.00, kun joukot siirtyvät kenttävartiosta asettuakseen marssijärjestykseen, tapahtuu vihollisen hyökkäysyritys kenttävartiota vastaan. Alussa syntyy yleinen hämminki, mutta vihollinenkaan ei käytä tilaisuutta hyväkseen ja vetääntyy. Itse joudun m.m. lähitaisteluun 5 vihollisen kanssa, mukanani 1 saksalainen aliupseeri, jonka kuluessa kaadan 1 vihollisen, toiset pakenevat.

Kahakan jälkeen, kun vihollinen on vetääntynyt, lähdän yhdistetyn saksalais-suomalaisen partion (vahvuus 1+20) kanssa tiedustelemaan, mitä vihollinen tekee. Totean että vihollinen on vetääntynyt majapaikkaansa. Lähestyn majoitusaluetta vartioasemiin asti.³⁴⁷

Runsas vuorokausi myöhemmin alkoi suomalaisen Kev.Os 3:n ja saksalaisosaston hyökkäys venäläisosastoa vastaan, tarkoituksena tyhjentää alue vihollisesta ja suorittaa miinoitus. Saksalaisen *Jagdkommandon* yhteysupseerina Aue oli jälleen mukana kahakoissa, joissa kaatui kolme ja haavoittui kuusi saksalaissotilasta. Seuraavana päivänä miinoitus voitiin suorittaa, ja Aue oli mukana tehtävää varmistavien suomalaisen ja saksalaisen osaston yhteysupseerina. Aprillipäivänä Aue sai luutnantti Boris Saarmaalta käskyn ”palata viipymättä S-pataljoonaan”, jonka yksi kom-

346 Kyse on saksalaisesta ”suopataljoonasta” (*Sumpf-Bataillon*), jonka komentajana toimi majuri von Ludwig.

347 Aue Willamolle 4.4.1942, ”Koskee: Toimintakertomusta”, T-5471/1-3, KA.

pania oli määrätty siirtymään Kilistunturille ja ottamaan Kev.Os.3:n tunturille perustamat kenttävartiot haltuunsa. Kahden seuraavan päivän ajan Auen tehtävinä oli vaihdon aiheuttamien ”kysymyksiä selvittely”, minkä jälkeen hän luovutti yhteysupseerin tehtävät luutnantti Sneitzille.

Samanlaisissa tehtävissä toimi myös vänrikki Heinz Theodor Müntzel, joka oli vielä kesäkuussa listattu Petsamossa operoivan XIX vuoristoarmeijan esikunnan yhteysupseerivahvuuteen, mutta komennettu pian sen jälkeen Alakurttiin ja Kev.Os.3:n yhteysupseeriksi ja tulkiksi. Heinäkuussa 1942 Müntzel raportoi esimiehilleen:

16.7.42 sain käskyn ilmoittautua luutn. Saarmaalle Alakurtissa, josta minut samana päivänä komennettiin yhdysupseeriksi ja tulkiksi Kev.Os.3:een. Ilmoittauduin mainitussa osastossa klo 16:30.

17. ja 18.7.42 toimin yhdysupseerina ja tulkina saksalaisen piene[n] osaston maastotiedustelussa Voitaturin maastossa. Tiedustelu koski miinakenttien sijoittamista mainitussa maastossa.³⁴⁸

Aue ja Müntzel ovat esimerkkejä sotilaallisten operaatioiden linkkimiehistä, jotka vastasivat etulinjassa yhteistoiminnan sujuvuudesta. He sukkuloivat eri joukko-osastojen välillä päätehtävänänsä pitää yhteyttä saksalaisjoukoille alisteisiin tai niiden naapureina oleviin suomalaisiin joukkoihin sekä koordinoita konkreettisia sotilaallisia toimia niin, että yhteistoiminnan molemmin puolin tiedettiin sekä operaation yhteiset tavoitteet että osallistuvien joukko-osastojen vastuut. Vihollinen oli näkö- tai kuuloetäisyyden päässä, joten läsnä oli jatkuvasti taistelujen mahdollisuus sekä sodan väkivaltaisuus, kuoleman tai haavoittumisen uhka.

Auen ja Müntzelin kaltaisten yhteysmiesten toimintakertomuksissa huomio kiinnittyy siihen, kuinka yhteydenpidon todellinen sisältö, kielellinen välittäminen, jää ikään kuin luettavaksi rivien välistä. Niissä harvoin kerrotaan lähemmin, mitä jokapäiväinen yhteydenpito ”alueella oleviin saksalaisiin sekä naapureina oleviin saksal. joukko-osastoi-

348 Müntzel Willamolle 18.7.1942, ”Koskee: Toimintakertomusta”, T-5471/1-3.

hin”³⁴⁹, ”tavanomainen yhteystoiminta”³⁵⁰ tai toiminta maastotiedustelujen yhdysupseerina ja tulkkina piti sisällään. Kertomuksien pääosan vie usein operaatioiden ja niissä koituneiden tappioiden yksityiskohtainenkin kuvaus, kun taas suomalaisten ja saksalaisten joukkojen välisestä kommunikaatiosta kiinnostunut lukija joutuu muihin lähteisiin ja kontekstietoon perustuen päättelemään, millaista konkreettista toimintaa kätkevät taakseen raporttien ilmaukset kuten ”avustaminen”, ”yhteydenpito” tai ”kysymysten selvittely”.

Auen tehtävänä oli *välittää* suomalaisesta tai saksalaisista esikunnista tulevia määräyksiä tai tiedustelutietoja yhteisoperaatioiden valmistelun tueksi, *välittää* tiedustelu- tai muuta tietoa suomalaisista etulinjoista saksalaisrykmenttien tai pataljoonien esikuntiin, *välittää* kulloinkin komentavan upseerin käskyt sekä operaatioiden alla että niiden aikana, ja *välittää* suomalaisten ja saksalaisten sotilaiden näkemykset heidän keskustellessa esimerkiksi kenttävartion olosuhteisiin liittyvistä asioista. Kaikkea tätä välitystoimintaa määrittävä ja Auen läsnäoloa vaativa tekijä oli kielimuuri, joka oli ylitettävä, jotta eri kieltä puhuvien sotilaiden tehokas yhteistoiminta ylipäätään oli mahdollista. On tietysti määrittelykysymys, mikä näistä välitystehtävistä oli ”varsinaista” tulkkausta. Kahden upseerin tai rivisotilaan välissä seisoessaan hän on todennäköisesti toteuttanut sitä, millaiseksi tulkin roolin tänään prototyypillisesti kuvittelemme (ks. kuva 11). Mutta myös muihin välitystehtäviin liittyy olennaisella tavalla *translatorisuus*: Saksalaiselta esikuntaupseerilta saadut käskyt ovat kääntyneet joko heti paikan päällä suomenkielisiksi muistiinpanoiksi tai puhelinviesteiksi, tai sitten saksaksi tehdyt kirjaukset on mietitty suomeksi sohjoisen hiihtomatkan aikana ennen niiden välittämistä suomalaisen osaston komentajalle.

Hyvin usein yhteisten sotatoimien edellyttämä välitystoiminta jää viikkokertomuksissa vielä tätäkin implisiittisemmäksi. Suomalaisiin erillisyyksiköihin, kuten Rajajääkäripataljoonaan, Sissipataljoonaan tai Osasto Pennaseen sijoitetut yhteysupseerit ja tulkit olivat koko ajan sotilaallisten yhteisoperaatioiden keskiössä, mutta viikkokertomuksissaan

349 Kurri Willamolle 20.6.1943, ”Koskee: Toimintakertomusta 6.6.–30.6.43”, T-5471/6.

350 Grandell Wahrenille 3.4.1943, ”Koskee: Toimintakertomusta 18.3.–3.4.43”, T-5471/6.

Kuva 11. JR 50:n komentaja majuri Aho neuvottelee saksalaisten upseerien kanssa Suvilahdessa 21.8.1941. Samalta päivältä JR 50:n sotapäiväkirjaan on kirjattu: ”14:35 otti rykm. kom. yhteyden saksalaiseen tervehtien saksalaisen JR310:n komentajaa eversti Wachsmuthia Suvilahden tienhaarassa.”³⁵¹ Vasemmalla tulkkina toiminut alikersantti, joka on toistaiseksi jäänyt tunnistamatta. (SA-Kuva/38634, TK-kuvaaja E. Manninen. CC BY 4.0.)

he usein häivyttivät itsensä ja toimijuutensa lähes kokonaan. Kun esimerkiksi luutnantti Åke Svensk kertoo toimintakertomuksessaan, että ”oma partiomme on 2.–4.7. todennut ryssän puolella seuraavat kenttävartiot ja tähystyspaikat [– –]”³⁵², niin tästä on käytännössä mahdotonta sanoa millään varmuudella, kuvaako hän Rajapataljoonan partioitointia esikunnasta saamiensa tietojen pohjalta vai samalla tavoin omien kokemusten valossa kuin viikkoa aiemmin:

351 Jalkaväkirykmentti 50:n sotapäiväkirja 21.8.1941. Sotapäiväkirjat-kokoelma. Jatkosodan ja Lapin sodan sotapäiväkirjat. Sotapäiväkirja 12952. Tiedosto 17, KA. Viitattu 23.6.2023.

352 Svensk Willamolle 4.7.1942, ”Koskee: Viikkoilmoitusta”, T-5471/1–3, KA.

Olin 20.6.–26.6.42 partiossa saksalaisten kanssa Tenniöjoen varressa Liinahatun seudulla. Tarkoituksena oli, vihollisen vankeudesta palanneen stm. Lauri Kolehmaisen avulla, siepata häntä vastaan tulevan partion, jonka oli määrä saapua Tenniöjoelle, aikaisemmalle ylimenopaikalle 24.6., sekä odottaa mainitussa paikassa 26.6.42 asti.

Partiomme vahvuus:

Saksalaisia 2 ups. + 42 miestä,

Suomalaisia 2 ups. (joista toinen radioupseeri os. Paatsalosta) + 1 au. + 3 miestä sekä stm. Kolehmainen.

Tehtävä suoritettiin järjestämällä väijytyksiä ja tähystyksiä, stm. Kolehmaisen liikkeessä jokivarressa [– –]³⁵³

Oman toiminnan liudentuessa partiointi- ja taistelukuvauksiin myös tiedot tulkkaustoiminnasta jäävät lukijan pääteltäviksi toimintakertomuksen muiden vihjeiden avulla.

Jotkut rintamajoukkojen yhteysupseereista ja tulkeista puhuivat myös venäjää, joten heidän tehtävikseen lankesi vihollisen sotavankien kuulustelu joko heti vangitsemisen jälkeen komppanioiden komentopaikoilla tai sitten myöhemmin vähän taaempana esikuntien korsuissa. Vänrikki Aue oli yksi heistä. Kesäkuun lopulla 1942 hän kirjasi toimintakertomukseensa erään kuulustelutilanteen:

Ollessani 3/RajaP:ssa tuli komppanian majoituspaikalle 2 venäläistä, jotka olivat karanneet Sallan vankileiriltä ja oltuaan 7 vuorokautta maastossa antautuivat vapaaehtoisesti uudestaan vangiksi. Jouduin niitä kuulustelemaan. Toinen sanoi yrittäneensä paeta venäläisten puolelle, toinen taas halusi pois vankileiristä, koska siinä saa huonoa ruokaa ja miehet kuolevat nälkään. Hän yritti muka joko saksalaiseen tai suomalaiseen joukko-osastoon, jossa voi olla työssä ja saada enemmän ja parempaa ruokaa kuin vankileirissä.³⁵⁴

353 Svensk Willamolle 27.6.1942, "Koskee: Viikkoilmoitusta", T-5471/1–3, KA.

354 Aue Willamolle 27.6.1942, "Koskee: toimintakertomusta no 13, 21.–27.6.42", T-5471/1–3.

Venäjántaitoinen oli myös Pietarissa syntynyt vänrikki Paul von Bagh. Seuraavassa on ote hänen toimintakertomuksestaan 31. marraskuuta 1942:

13.–15.11.42

Venäjänkielen taitoisena jouduin XVIII AKE:n pyynnöstä komennukselle Luftflotte 5:n XVIII AKE:ssa olevan yhteysupseerin lentäjäliluutn. Gestlen kanssa Suomussalmelle suorittaakseni vankileirin 1:n sairaalassa hoidettavana olevan venäl. svangin, lentäjäliluutnantti Astakovin jatkokuulustelun.

Yleisvaikutelma yllämain. svangista oli, että hän leikkauksen sekä pitkäaikaisen sairauden vuoksi oli ruumiillisesti kovin heikkona, niin että hänen oli usein kovin vaikeata seurata kysymyksiäni.

Hänen uskonsa kommunismiin sekä Neuvostoliiton lopulliseen voittoon oli järkkymätön. Hän mainitsi m.m., että vuonna 1943 saksalaiset ajetaan pois Neuvostoliitosta ja sitten Neuvostoliiton avulla myös Suomesta.

XVIII AKE:sta olimme myös saaneet mukaamme ilmavalokuvia venäläisten Haikolassa olevasta partisaanileiristä ja kuulustelin samalla myös erästä Bogdanov nimistä venäläistä, Itä-Karjalasta kotoisin olevaa partisaanivankia, joka suhteellisen hyvin pystyi kertomaan, mitä missäkin valokuvassa näkyvässä talossa sijaitsi.³⁵⁵

Saksalaiskomennuksessa olevilla rintamilla sotavankikuulustelujen päävastuu oli vuoristoarmeijan esikuntien tiedustelu- ja valistusosastoilla (ns. "Ic"), mutta suomalaiset, venäjää taitavat yhteysupseerit ja tutkit olivat kuulusteluissa ilmeisen tärkeä täydentävä resurssi, varsinkin kun saksalaisjoukoilla oli jatkuva puute venäjántaitoisista tulkeista.³⁵⁶ Vaikka lähteistä ei käy millään tavoin ilmi tähän liittyviä suunnitelmia, oli venäjántaitoisia suomalaisia yhteysmiehiä joka tapauksessa päätyntynyt jokaiseen saksalaiseen armeijakuntaan. Von Baghiin turvauduttiin Kiestingin

355 Von Bagh Willamolles 31.11.1942, "Koskee: toimintakertomusta ajalta 16.11.–30.11.42", T-5471/1–3, KA.

356 Esim. von Bagh Willamolles 15.12.1942, "Koskee: toimintakertomusta ajalta 1.12.–15.12.42", T-5471/1–3, KA.

lohkolla, Aueen Alakurtissa, kun taas Petsamossa, kenraali Schörnerin komentaman XIX vuoristoarmeijan toiminta-alueella saksalaisia kuulustelijoita avusti sotilasvirkailija W. Boije. Tulkiksi vuoristoarmeijan esikuntaan komennettu Boije raportoi säännöllisesti toiminnastaan sekä sotavankikuulustelijana, kuulustelujen tulkkina että kuulusteluista syntyneiden pöytäkirjojen kääntäjänä. Näin myös maaliskuussa 1943:

Olut läsnä sotavankien kuulustelussa ja pitänyt yhteyttä Ic:n kansa [- -] Laatinut lisäkuulustelupöytäkirjoja ja suorittanut sotavankien kuulustelupöytäkirjojen käännöksiä.³⁵⁷

Monikielisiä asetelmia oli useita ja niissä heijastui kunkin rintamalohkon yhteistoiminnan ominaispiirteet tai, kuten Petsamossa, sijainti useiden valtakuntien rajamaastossa. Boijen ja muiden suomalaistulkkien tehtävät täsmentyivät aina tapauskohtaisesti. Saksalaiskomppanian ottama vanki päätyi divisioonan tai armeijakunnan tiedustelu-upseerin kuulusteltavaksi, jolloin tulkkina toimi joko saksalaisten oma tulkki, tai kuulustelu annettiin kokonaan esimerkiksi Boijen tehtäväksi saksalaisen upseerin ollessa läsnä; syntyneet saksankieliset pöytäkirjat käännettiin joka tapauksessa myös suomalaisten joukkojen ja Willamon tiedoksi.³⁵⁸ Suomalaiselle kenttävartioasemalle loikannut puna-armeijan sotilas kuulusteltiin ensin suomalaisessa komentopaikassa ennen kuin siirrettiin Rovaniemelle tai saksalaisten jatkuu kuulusteluihin.³⁵⁹ Suomalaisia oli mukana myös norjalaisten siviilien tai suomalaistaustaisen, englantilaisten värväämän vakoojan kuulusteluissa – tulkkeina, kuulustelijoina tai kuulustelupöytäkirjojen saksantajina.³⁶⁰

357 Boije Wahrenille 19.3.1943, "Koskee: Toimintakertomusta ajalta 4.3.–19.3.43", T-5471/6, KA.

358 Esim. käännös Fjodor Michailowitsch Malinin sv.kuulustelupöytäkirjasta 30.3.1943. Kuulustelijana Lt. Meindl, tulkkina Sdf. Paul, "käännöksen vakuudeksi" sot.virk. W. Boije, T-5471/6, KA.

359 Esim. "puna-armeijalaisen Kostandin Sirodin" kuulustelupöytäkirja 28.2.1943, kuulustelija luutnantti E. Rautavesi, tulkkina vääpeli J. Maksimainen, T-5471/6, KA.

360 Esim. käännös "Norjalais-vaimon Ele Persen'in, kotoisin Hammernes'istä" kuulustelupöytäkirjasta 4.4.1943. Kuulustelija Ogefr. Braun, käännöksen vakuudeksi sotilasvirkailijat Grandell ja Boije; kuulustelupöytäkirja sotavanki Vieno Heikkisen puhelinkuulustelusta ja varsinaisesta kuulustelusta 4.5.1943, kuulustelussa läsnä majuri Wolter, tulkkina ja kuulustelijana luutnantti Backman T-5471/6, KA.

Kuulustelijoiden työhön kohdistui suuria odotuksia. Kuulustelut heti etulinjan takana tai myöhemmin divisioonan tai armeijakunnan korsuissa antoivat tietoa vihollisen joukoista, niiden aseistuksesta ja muusta varustuksesta, joukoissa vallitsevista mielialoista tai vastapuolen yhteiskuntaa koskevista asioista, minkä avulla voitiin suunnitella tulevia sotatoimia kuten myös vihollisjoukoille suunnattua propagandaa.³⁶¹ Suomalaisistutkijien panos oli tässä suhteessa ilmeisen suuri, kuten eversti-luutnantti Wahrenin kirjaamasta palautteesta käy ilmi:

AK:n [armeijakunnan] esikuntapäällikkö ev. Degen lausui [– –] että hän on erittäin tyytyväinen sot.virk Boijen työhön kuulustelijana väittäen hänen usein saaneen selville sellaisiakin tärkeitä asioita, joita saksalaiset kuulustelijat eivät ole kyenneet selvittämään.³⁶²

Propagandan osalta sotavankikuulustelujen merkitykseen paneutui esimerkiksi majuri Parviainen raportissaan keskusteluista, joita hän oli käynyt Alakurtin suunnan divisioonien ja armeijakunnan komentajien kanssa kesä-heinäkuun vaihteessa 1942. Yksi saksalaisupseereista oli esittänyt tärkeimpien tiedustelutoimistojen ja propagandakomppanian yhteistyöstä varsin kriittisiä havaintoja, jotka Parviainen piti aiheellisena pitää esillä myös suomalaisten omaa propagandaa tehostettaessa. Vain ajankohtaisella kuulustelutiedolla taattiin toimiva, vastaanottajia tarkoituksenmukaisesti puhutteleva viesti. Parviainen referoi Willamolles kullemaansa arvostelua:

[– –] mutta tärkeintä on sotavankien kuulustelu ja keskustelu heidän kanssaan. Näin kerätään ainehisto, ja pidetään se ajan tasalla. Täten voidaan iskeä viimeisimpiin politrukkien puheisiin, mielialoihin, kulloinkin esiintyviin puutteisiin ja yleensä ajankohtaisiin päivän kysymyksiin vihollisen keskuudessa. Niihin on iskettävä ja

361 Sotavankien merkityksestä ja käytöstä tiedonlähteenä, työvoimana, panttivankina, suojakilpinä, propagandan esimerkkinä hyvästä kohtelusta vielä taisteleville tovereille tai sisäpoliittisen vaikuttamisen välineenä sodan jälkeen ks. esim. Ferguson 2003: 416–445, Kujala 2008: 151, Elfvengren, Kosonen & Laidinen 2010: 56–72 tai Danielsbacka 2013: 35.

362 Wahren Willamolles 5.4.1943, "Koskee: Taistelutoiminta 20.3.–5.4.43", T-5471/6, KA.

tällöin kaiutin pitkällä kantosäteellä on hyvä. Täten saadaan myös lentolehtiset ajankohtaisiksi ja kunkin rintamaosan olosuhteisiin vetoaviksi. Hän moitti ettei standardi lentolehtisillä ole ollut toivottua vaikutusta. Siis 100.000 lentolehtistä ei ole mikään ”potaatti”, joka sopii joka sopsan kanssa, vaan on aina tarjottava sitä, mikä menee kaupaksi vihollisen ajatusmaailmaan.³⁶³

Samanlaisia havaintoja esitti myös vänrikki Aue, joka toimi elokuussa 1942 hetken 163. jalkaväkidivisioonan esikunnassa yhteysupseerina ja oli ottanut tehtäväkseen arvioida saksalaisten harjoittaman lentolehtis- ja kovaäänispropagandan sisältöä. Aue etsi syitä sille, miksi yliloikkarien määrä oli nyt asemasodan vaiheessa vähentynyt huomattavasti sitten sodan ensimmäisten kuukausien. Auen mukaan yksittäisen sotilaan oli asemasodan aikana tietysti aiempaa vaikeampi jättää asemaansa esimiesten huomaamatta, mutta erityisen kriittisesti oli tarkasteltava rintamapropagandasta vastuussa olevien yksikköjen yhteistyötä ja propagandan sisältöä. Auen havaintojen mukaan propagandan perusongelma oli, että tehtävään koulutetut propagandamiehet joutuvat rintamalla toimimaan divisioonien tiedustelu-upseerin alaisina, joka ”kylläkin omaa sotilaalliset edellytykset ja koulutuksen, mutta jolta useimmiten puuttuu propagandistinen koulutus propagandatyön onnelliseksi hoitamiseksi”³⁶⁴. Erilaisten mielipiteiden kohdatessa sotilasvirkamiehen esittämät propagandatoimet jäivät usein tiedustelu-upseerin näkemysten jalkoihin sillä seurauksella, että lentolehtisten tekstiin jäi toivomisen varaa. Aue arvioi erityisesti propagandan sisältöä ja kieltä:

Niiden teksti useassa tapauksessa ei sopeudu venäläisen kolchosnikin ajattelu- ja sen raakoihin sanontatapoihin, joita hän on tottunut kuulemaan politrukiltaan. Teksti ei rajoitu yhteen tai pariin yksinkertaiseen totuuden sanaan, jotka yksinkertaisinkin kolchosnik tajuaa, vaan teksti on laadittu eurooppalaisen miehen kulttuuritasoa silmälläpitäen.

363 Parviainen Willamolle 11.7.1942, T-5471/1-3, KA.

364 Aue Parviaiselle 8.8.1942, ”Koskee toimintakertomusta no 19.2.-8.8.42”, T-5471/1-3.

Analyysi kulkeutui Willamon tiedoksi majuri Parviaisen koostavassa toimintakertomuksessa, johon Auen havainnot oli liitetty lähes sanasanaisena kopiona. Siitä ne jäljentyivät vuorostaan raporttiin, jonka Willamo toimitti Päämajan käyttöön pari viikkoa myöhemmin.³⁶⁵ Venäjää osaavat yhteysmiehet olivat kaiken kaikkiaan resurssi, joka mahdollisti sekä tiedonhankinnan sotavangeilta että viholliselle suunnatun propagandan arvioinnin, ja avasi siten yhden kriittisen näkökulman saksalaisten rintamaloikkojen toimintaan, jota yhteysupseerit ja tulkit toimenkuvansa mukaisesti joka tapauksessa tarkkailivat.

Korsujen käännskoneet

Sotavankikuulustelujen ja propagandan kautta on jo avautunut näkökulma tehtäviin, jotka työllistivät Auen, Boijen, von Baghin, Kolkkan ja Müntzelin kaltaisia, sotilasarvoltaan nuorempia yhteysmiehiä heidän toimistovuorojensa aikana. Kuulustelupöytäkirjojen ja vihollispropagandan lisäksi saksalais- yhtä hyvin kuin naapuruston suomalaisjoukkojen esikunnissa tuotettiin runsaasti tekstejä, joilla asevoimat ohjasivat joukko-osastojensa toimintaa, sotilaiden ja siviilien rinnakkaineloa sota-toimialueella tai joilla aseveljet informoivat toisiaan käynnissä olevista operaatioista tai operaatioilla saavutetuista tuloksista. Kaikesta tästä viestinnästä aiheutui runsaasti käännettävää niin saksalaisesikuntiin yhtä hyvin kuin saksalaisjoukoille alistettujen suomalaisyksiköiden esikuntiin sijoitetuille yhteysupseereille ja tulkeille silloin, kun he eivät olleet liikkeellä sotatoimialueella suomalais-saksalaisten yhteisoperaatioiden linkeinä.

Rintamajoukkojen esikunnissa päivystäneiden yhteysupseerien päivittäiset käännsviestinnälliset tehtävät kuitaantuvat viikkokertomuksissa usein vain ylimalkaisella maininnalla, että kirjoittaja on raportointiviikolla ”jatkuvasti toiminut Osasto Puroman esikunnassa suorittaen saksannos- ja suomennostöitä”, ”kääntänyt viestejä puoleen ja toiseen”

365 Parviainen Willamolle 8.8.1942, T-5471/1–3; Willamo Melanderille 22.8.1942, T-17215/2, KA.

tai suorittanut ”käännös- ja tulkkit tehtäviä” tai ”tuodut käännöstyöt”.³⁶⁶ Päivittäisinä rutiinitehtävinä niiden sisältöjä ei ilmeisesti pidetty tarpeellisenä eritellä esimiehille sen lähemmin, kun raportoinnissa keskityttiin kuvaamaan paikallisia sotatapahtumia, esikunnan upseerien keskuudessa vallitsevia mielialoja tai näkemyksiä aseveljeyden tilasta – seikkoja, joista yhteysesikunnan johto ja sen välityksellä Päämaja halusivat pysyä keskeytyksettä ajan tasalla.

Kuva yhteysupseereja työllistäneiden ”erilaisten käännöstehtävien” sisällöstä kuitenkin täsmentyy hieman, kun viikkoraporteista haravoi kokoon yksittäiset, aavistuksen täsmällisemmät maininnat tehtävien sisällöistä ja kontekstitiedot niiden toimeksiantajista. Lisäksi arkistoista löytyy yksittäisiä kopioita käännöksistä, jotka on toimitettu viikkoraporttien mukana yhteysesikuntaan tiedoksi. Aiheiden kirjo on lopulta huomattava: Yhteysupseerit käänsivät suomalaisten naapuriosastojen käyttöön saksalaisen komentavan upseerin, esikuntapäällikön (Ia) tai tiedustelun (Ic) toimittamia päivittäisiä käskyjä, kirjeitä, tilannetiedotuksia, taistelukertomuksia ja tiedustelutietoja – sotavankien kuulustelupöytäkirjojen lisäksi esimerkiksi tietoja vihollisen miehistö- ja materiaalitappioista ja tykistötilanteesta tai saksalaisten suorittamista miinoituksista. Saksalaisten venäjänkielistä tai puna-armeijan saksankielistä propagandaa suomennettiin suomalaisten komentajien tiedoksi, samoin saksalaiset kollegat saivat käännöksiä suomenkielisestä vihollispropagandasta. Tehtävät sisälsivät myös erilaisten koulutustekstien kääntämistä tai sanastojen koostamista esimerkiksi suomalais-saksalaisten kenttävartiostojen käyttöön.

Sotilaallinen yhteistoiminta edellytti päivittäistä yhteydenpitoa alueen saksalaisten ja suomalaisten joukko-osastojen kesken. Varsinkin konkreettisten operaatioiden aikana tämä saattoi käytännössä tarkoittaa, kuten luutnantti Jernström raportoi Kiestingistä keväällä 1944, ”keskimäärin 60 puhelinkeskustelua vuorokaudessa, lisäksi aina 15 koneella

³⁶⁶ Esim. luutnantti Molander Willamolle 7.3.1942, ”Koskee: toimintakertomusta”; luutnantti Kalima Willamolle 11.7.1942, ”Koskee: Toimintakertomusta”; luutnantti Herlin Willamolle 25.7.1942, ”Koskee: Viikkokertomusta”; luutnantti Kurri Willamolle 1.8.1942, ”Koskee: toimintakertomusta ajalta 25.7.–1.8.42”; luutnantti Karinen 20.8.1943, ”Koskee: Toimintakertomusta ajalta 11.8.–20.8.43”, T-5471/1–4.

kirjoitettua sivua käännöksiä”³⁶⁷. Majoitus, huolto, tienrakennus- ja linnoitustyöt, liikenne- ja viestiyhteydet sekä muut saksalaisjoukkojen ylläpitoon liittyvät kysymykset tuottivat määräyksiä, kirjelmiä ja laskuja, joiden suomentamisesta tai saksantamisesta aseveljen tiedoksi yhteysupseerit niinkään vastasivat. Otteet 6. vuoristoarmeijan yhteysupseerin, luutnantti Kurt Backmannin toimintakertomuksista välittävät kuvan käännöstehtävistä loka- ja joulukuussa 1942:

24. X. 42 sai allekirjoittanut käskyn lähteä ryhmämme kanssa autiotuvalle. (Saks. kenttävartio No 1.) Saksalaiset antoivat joitakin talvivarusteita lainaksi kunnes saamme omalta joukko-osastolta. Sukset lähetetään meille myöhemmin. Tarkoituksena on käyttää meitä partiomatkoilla oppaina. Sain erikoistehtäväksi ottaa yhteyden suom. kenttävartiioon Akkajärvellä ja laatia saksalais-suomalaisen, mahdollisimman laajan mutta yksinkertaisen sanaston, joka soveltuu erikoisesti kenttävartion käyttöön.

14. XII. 42 kävin esittäytymässä Luostarin lentokentän komentajalle ev. luutn. von Akenille. Ev.luutnantilla ei ollut minkäänlaisia tietoja Työvoimatoimikunnan kirjelmästä 18. VIII. 42, joka koskee: Saksan Suomessa olevien puolustusvoimien töissä käytettävän työvoiman säännöstelyä. Hänen pyynnöstä käänsin hänelle hänen tulkkinsa (lotta M. Haglund) kanssa sopimuksen saksan kielelle, samoin kuin muutama kohta kiertokirjeestä No 3/42, jossa puhutaan yhteysupseerin tehtävistä suomalaisten työläisten loma-asioista. Jotta siellä toimivat työläiset saisivat tietoon, millä tavoin heidän lomaynnä muut asiat järjestetään, ehdotti ev. luutn. v. Aken, että kiertokirjeestä No 3/42 hänelle käännetyt kohdat saattaisin myöskin heidän tietoon.³⁶⁸

Monet suomalaisten siviiliviranomaisten tai Saksan armeijan määräykset ja ohjeet koskivat saksalaissotilaiden toimintaa alueilla, joilla oltiin

367 Jernström majuri Lagerlöfille, ”Koskee: Toimintakertomusta 27.4.–17.5.44”, T-5471/9.

368 Backmannin toimintakertomukset Willamolle 2.11. ja 18.12.1942, T-5471/1–3, KA.

kosketuksissa siviiliväestön kanssa. Kaikkiin toimenpiteisiin liittyvistä kirjelmistä toimitettiin usein suomennokset tiedoksi kulloisenkin armeijakunnan muille yhteysupseereille ja paikalliskomendanteille, ja lopulta toimintakertomusten mukana Rovaniemelle Willamon esikuntaan, joka sai tätäkin kautta kuvan aseveljeyden paikallisista suhdanteista. Esimerkiksi suomalaisen työvoiman käyttö saksalaisjoukkojen palveluksessa tai jokien ja järvien ryöstökalastus kiellettiin. Tällaisilla määräyksillä pyrittiin suojaamaan suomalaisten omaisuutta ja elinkeinoja tai turvaamaan suomalaisyhteiskunnan toimivuus. ”Saksan puolustusvoimien ja suomalaisen siviiliasutuksen välisten ystävällisten suhteiden ylläpitämiseksi ja syventämiseksi” *Organisation Todt* järjesti talvella 1943–1944 ilmaisen ruokailun suomalaisille koululaisille, joiden isät olivat kaatuneet tai edelleen rintamalla, ja näistä avustustilaisuuksista informoitiin alueen kaikkia yksiköitä. Joukko-osastoille jaettiin partisaanitorjuntaa koskevia käskyjä tai ohjeistettiin kuivina kesäkuukausina metsäpalojen torjuntaa divisioonien vastuualueilla.

Sotatilanteen niin salliessa järjestettiin koulutusta yhteistoiminnan molemmin puolin. Kuten edellä Auterisen ja Kolkkan kokemuksista kävi ilmi, suomalaisia perehdytettiin ainakin saksalaisten elintarvikkeiden käyttöön kenttäkeittiössä ja kengitysseppän taitoihin, kun taas saksalaisille ja saksalaisittain tarpeellisenä pidettiin erityisesti suomalaisen metsätaistelutaktiikan, partiotoiminnan ja ylipäätään erämaassa vaadittavien taitojen (suunnistaminen, jälkien seuranta, hiihtäminen) opetusta. Ensimmäiset sotakuukaudet nostivat pian esiin saksalaisotilaiden puutteelliset erämaa- ja partiointitaidot, joten vuodesta 1942 alkaen vuoristoarmeijan upseereille ja aliupseereille järjestettiin useita partiointi- ja partionjohtajakursseja. Viimeisiä talvisodankäyntiin perehdyttäviä kurssseja järjestettiin vielä helmikuussa 1944, suunnilleen samoihin aikoihin kuin Suomen hallitus oli ryhtynyt ensimmäisiin rauhantunnusteluihin Neuvostoliiton kanssa.³⁶⁹

Yhteysupseereja kurssit työllistivät suunnittelusta toteutukseen ja aina loppuarviointiin saakka: Kurssien ohjelmat luonnosteltiin paikallisen komentavan upseerin kanssa, ja yhteysupseerit avustivat myös

369 Aue Willamolle 25.2.1944, ”Koskee: Toimintakertomusta”, T-5471/5, KA.

konkreettisissa järjestelyissä, suomensivat tai saksansivat kurssien ohjelman sekä tarvittavan opetusmateriaalin ja lopulta myös opettivat itse tai avustivat opetusta kurssien tulkkeina. Lisäksi jotkut heistä opettivat korsuissa joutoaikoina esimerkiksi suomalaisen marssikompassin käyttöä.³⁷⁰ Kursseilla kertyneet havainnot ja palaute raportoitiin toimintakertomuksissa Rovaniemen esikuntaan.

Yksi ahkerista kurssien opettajista ja tulkeista oli luutnantti Edmund Luther, Kevyt osasto 3:n yhteysupseeri Alakurtissa. Marraskuun 1942 partiokurssista hän lähetti Willamolles seuraavat havainnot:

Ajalla 25.II.–30.II. [1942] osallistuin opettajana saksalaisille järjestettyyn partiokurssiin. Alussa näytti siltä ettei kurssin päämäärää nimittäin pystyvien partiojohtajien ja isompienkin taisteluosastojen johtajien kouluttaminen voitaisi saavuttaa siinä lyhyessä ajassa jonka kurssi kesti. Kurssin keskivaiheilla tapahtui kuitenkin käänne parempaan päin ja kurssin päättäjaisissä 30.II. voitiin hyvällä omallatunnolla sanoa että suurin osa oppilaista pystyivät johtamaan partion tšekäläisissä talviolosuhteissa.

Suurimmat heikkoudet olivat alussa omaaloittelaisuuden puute, taitamattomuus liikkuu suksilla, liikkeessä pidettiin aina kovaa melua, sullouduttiin joko liikaa taikka sitten yhteys taas katkesi mutta näitä puutteellisuuksia saatiin loppuvaiheessa miltei poistetuksi. Ainoa suuri heikkous oppilailla oli kuitenkin kurssin päätyttyä vielä suunnistaminen sillä harjoitusmaastot eivät sallineet yksityisen miehen tehokkaan kouluttamisen tällä alalla.³⁷¹

Joulukuussa 1943 toteutettiin hiihtovalmennuskurssi, jonka opettajana toimi itse Veli Saarinen, vuoden 1932 Lake Placidin talviolympialaisten kultamitalisti 50 km:n hiihdossa. Saarisen tulkiksi oli komennettu kolme yhteysupseeria. Kapteeni Boris Saarmaa toimitti Willamolles selostuksen kurssista ja arvioi siinä sivussa myös nuorempien upseerikollegoiden toimintaa:

370 Kursseista ja kokemuksista toimintakertomuksissaan esim. Parviainen 8.8.1942, Saarmaa 13.2. ja 22.8.1942, Sneitz 21.2.1942, Ruoho 3.10.1942, T-5471/1–3, KA.

371 Luther Willamolles 8.12.1942, "Toimintakertomus ajalta 25.11.–10.12.42", T-5471/1–3.

Luutn. Luther oli ainoa yhteysupseeri, josta oli kursseilla käytännöllistä hyötyä. Luutn. Alanne ja luutn. Tolsa koettivat kyllä parhaansa, mutta heidän kielitaitonsa ei täyttänyt kurssin asettamia korkeita vaatimuksia (erikoissanasto). Täten joutui luutn. Luther suorittamaan melkein kolmen tulkin työn.³⁷²

Saksalaisille järjestetyt kurssit olivat vain yksi niistä rintamalinjojen takaisista konteksteista, joihin Edmund Lutherin kaltaiset yhteysupseerit komennettiin tulkeiksi silloin, kun yhteiset partioiden kaltaiset sotilasoperaatiot eivät vaatineet ”linkkimiesten” läsnäoloa. Komennukset rintamavieraiden, ulkomaisen lehdistön ja TK-miesten, Saksan salaisen poliisin ja erityisesti komentavien kenraalien tulkeiksi oli näkyvä osa yhteysupseerien toimenkuvaa, ja kun tähän lisää saksalaisesikunnissa tapahtuneen tulkkaustoiminnan suomalaisten ja saksalaisten upseerien välillä, on toimintakertomuksista välittyvä kuva ”korsujen käännöskoneista” varsin vahva. Luutnantti Leo Molander raportoi maaliskuussa 1942:

9. Päivittäin olen kertomusviikon aikana kokoonpannut saksankielisen sanomalehtikatsauksen. Suorittanut minulle tuodut käännöstyöt. 7.2.42 alkaen olen tulkkina suom-saks.komissionissa, joka suorittaa 6.D:n luovuttamien parakkien ja muiden rakennuslaitteiden kunnon ja hinnan arvioimisen. Rakennukset käydään k.o. paikoilla yksityiskohtaisesti läpi.³⁷³

Vänrikki Müntzelin toimintakertomukset kesältä 1942 antavat hyvän kuvan käännös- ja tulkkaustehtävien määrästä:

9.) Toimin m.m. tulkkina everstiluutn. Köhlerin (1a 163.Div.) ja majuri Raatzin (JR 310) käydessä Kev.Os.3:ssa 19.7.42. Neuvottelun aiheena oli taisteluharjoituksen järjestäminen Killistunturin maastossa.

372 Saarmaa Willamolle 26.12.1943, ”Selostus hiihtovalmennuskursseista 10.–19.12.43”, T-5471/4.

373 Molander 7.3.1942, ”Koskee: Toimintakertomusta”, T-5471/1–3, KA.

Vankien ja yliloikkarien kuulustelupöytäkirjojen sekä saksalaisten kirjeitten ja käskyjen kääntäminen.

9.) Saksalaisten kirjeitten, käskyjen, vankikuulustelupöytäkirjojen y.m. suomentaminen. Toimin m.m. oppaana saksal. tk.-miehen Sonderführer Ayer'in käydessä Kev.Os.3:ssa 25.-27.7.42.

9.) 23.8.42 saapui Pi.Batl.234:ään kaksi suomalaista sukeltajaa tehtävällä etsiä Hanhijärvellä erästä saksalaista syöksyveneen moottoria, joka harjoituksessa oli uponnut. Toimin pari päivää tulkkina sukeltajien työpaikalla. Etsiminen jäi tuloksetta.

26.8.42 olin Div:n komentajan kanssa läsnä J.R. 310:n järjestämässä taisteluharjoituksessa [- -].³⁷⁴

Luutnantti Puputti raportoi syksyllä 1942 Alakurtista:

9. Gend.Kdo. XXXVI:n eläinlääkärin pyynnöstä olen kääntänyt saksaksi ”Kenttätallioppaan”. Saksalaiset ovat osoittaneet erikoista mielenkiintoa suomalaisten hevosten talvimajoituksen suhteen saavuttamista kokemuksista, samoin kuin muistakin hevosten talvihoitoa koskevista kysymyksistä. Olen luvannut edelleen kääntää otteita ”Hevosten huollosta talvella”.

9. Olin Oberstarzt Jörsin tulkkina Keski-Suomeen tehdyllä matkalla. Tarkoitus: Sopivien lepokotien löytäminen XXXVI AK:n alaisille joukoille. Tunnus: ”Urlaub vom Walde” [’lomaa metsästä’]. Tässä mielessä tuli lepokotien sijaita kaupungissa tai sen läheisyydessä. Lepoaika n. 2 viikkoa, täyshoito 20–25 upseerille sekä n. 60 miehistöön ja aliupseereihin kuuluville kerrallaan. Lepokodit päätettiin perustaa 3:een eri paikkaan: Kuopioon, Korpilahdelle ja Aulangolle. Sopimuksia ei vielä tehty ja laaditaan ne vasta, kun asiasta on virallisesti sovittu A.O.K:n välityksellä suomalaisten viranomaisten kanssa.³⁷⁵

374 Müntzel toimintakertomukset majuri Parviaiselle 24.7., 31.7. ja 28.8.1942, T-5471/1–3, KA.

375 Puputti Willamolalle 31.8.1942, ”Toimintaselostus ajalta 22.8.–31.8.42” ja 25.10.1942, ”Toimintaselostus ajalta 10.10.–25.10.42”, T-5471/1–3, KA.

Luutnantti Viljo K. Ruoho puolestaan toimi maaliskuussa 1943 Petsamossa XIX vuoristoarmeijan esikunnassa:

13.–14.3. olin kenraali Schörnerin mukana hänen tarkastusmatkallaan Kalastajasaarenon ja Litsan lohkoilla. Oheisena matkakertomus (liite 2).

15.–17.3. olin tulkkina Kolosjoella toimeenpannuissa suurissa armeijakunnan hiihtomestaruuskilpailuissa [– –].³⁷⁶

Yhteysesikunta Roin lähettämät yhteysupseerit olivat tulkkeina sotilasoperaatioita käsittelevissä neuvotteluissa, vuoristoarmeijan tai divisioonan komentajan joukkojentarkastusmatkoilla, saksalaisten tk-miesten vierailuilla suomalaisosastoissa, yhteisharjoituksissa, aseveljien urheilutapahtumissa, haavoittuneen suomalaissotilaan leikkauksessa saksalaisessa kenttäsairaalassa³⁷⁷, armeijan ylilääkärin ja divisioonan talous- tai valistusupseerin maakuntamatkoilla tai upseerien kurseilla. Näissä tilanteissa yhtä hyvin kuin koko kirjallisessa käänkösviestinnässä käsiteltyihin asioihin sisältyi todennäköisesti koko sotilaallisen toiminnan mutta myös siviilielämän kirjo, jonka kääntämiseen toisten yhteysupseerien ja tulkkien kielitaito, yleissivistys tai erikoisalojen tuntemus riitti paremmin kuin toisten. Kun lisäksi tehtäviä oli usein enemmän kuin tekijöitä, oli sekä oma että alaisten toiminta ainakin satunnaisesti tarkkailun alla.

Kun esimerkiksi majuri Kaarlo Parviainen, Alakurtin rintamalohkolla toimineen XXXVI vuoristoarmeijan vanhin yhteysupseeri ja siten lohkon suomalaisten yhteysmiesten esimies, arvioi omaa toimintaansa kesällä 1942, hän arveli kyllä pärjäävänsä ”taktillisissa asioissa”, mutta puutteellinen kielitaito näkyi erityisesti ”jokapäiväisessä kanssakäymisessä palveluksen ulkopuolella”.³⁷⁸ Toisin sanoen Parviaisen kielitaito keskittyi pitkälti niin sanottuun ”sotilassaksaan”, ja hankaluuksia aiheutti sitä laajemmalle ulottuva käsitteistö ja sanasto, joka oli usein tar-

376 Ruoho ev.luutn. Wahrenille 18.3.1943, ”Koskee: Toimintakertomusta”, T-5471/1–3, KA.

377 von Bagh everstiluutnantti Vossille 10.6.1943, ”Toimintakertomus 2.–10.6.43”, T-5471/9, KA.

378 Parviainen Willamolle 27.6.1942, T-5471/1–3, KA.

peen upseerikasinoiden illallisilla keskustelun siirtyessä ajankohtaisista sotatapahtumista esimerkiksi maiden historiaa, kulttuuria tai politiikkaa kosketteleviin kysymyksiin. Tähän liittyy myös Jyrki Kolkkanen kriittinen huomio suomalaisupseerien vaivaannuttavasta hiljaisuudesta aseveljien keskinäisessä neuvonpidossa:

Kahvipöydässä panin merkille, etteivät suomalaiset upseerit seurustelutaidossa (saksantaidossa!) vetäneet vertoja meidän majurille enempää kuin saksalaisille yleensäkkään. Keskustelussa seurasi tavallisesti äänettömyys, milloin majuri ei ollut äänessä. Huomattomia olivat sitä paitsi. Ei tarjottu tuolia, ei huomattu sytyttää tupakkaa, auttaa manttelia päälle iäkkäämmälle majurille.³⁷⁹

Samoihin aikoihin toisaalla, Kiestingin lohkolla XVIII vuoristoarmeijan esikunnassa, toimi luutnantti Tauno Kalima, jonka tehtäviin vanhimman yhteysupseerin alaisuudessa sisältyi runsaasti juoksevia asioita, kirjeenvaihtoa, yhteydenpitoa suomalaisiin yksiköihin, Itä-Karjalan sotilashallinnon viranomaisiin sekä näihin liittyvät käännöstyöt. Käännöstehtäviä oli ilmeisen paljon, sillä niissä häntä avusti kersantti K. Wikström, jo Erillisessä tulkijoukkueessa palvelut tulkki. Kaliman mielestä apulaisen käyttökelpoisuutta kuitenkin rajoitti ”hänen puutteellinen suomen- ja saksankielien taitonsa, joten käännöstyöt häneltä sujuvat hitaasti ja sangen huonosti”.³⁸⁰ Kyse voi olla Kaliman äkäisestä, sen hetken käännösuman aiheuttamasta purkauksesta, mutta mahdollista on sekin, että ruotsinkielinen Wikström oli alun alkaenkin valittu ja komennettu nimenomaan suullisiin välittäjätehtäviin suomalaisten ja saksalaisten joukkojen yhteisoperaatioihin, joita varten kirjallista kielitaitoa ei juuri testattu. Ja näissä tehtävissä Wikströmin taitoja aivan ilmeisesti arvostettiin: Samaan aikaan kun Wikströmin hikoili Kaliman delegoimien käännöstöiden parissa, saksalaisen 7. vuoristodivisioonan yhteysupseeri, vänrikki Frank Jernström kirjasi ruotsinkieliseen viikkoraporttiinsa toiveen, että kersantti Wikströmin komennus jäisi lyhyeksi

379 Sana 2017: 145.

380 Kaliman päiväamäätön ”Toimintakertomus N:o 3 ajalta 1.8–8.8.1942”. T-5471/1–3, KA.

ja hän palaisi mahdollisimman pian takaisin divisioonan tulkiksi. Jernström kaipasi kipeästi muun muassa Wikströmin välittämiä tunnelmia saksalaisjoukoista, siis tietoja, joihin hän ei vain upseerien kanssa keskustellessaan oikein tahtonut pääsyt käsiksi.³⁸¹

Heikkojen suoritusten lisäksi toimintakertomuksissa noteerattiin siis myös hyvät suoritukset ainakin sivuhuomautuksissa, kuten edellä Saarmaa alaisensa, luutnantti Lutherin toiminnan suomalaisen hiihtovalmentajan tulkkina, tai kun tulkin poissaolo alkoi vaikuttaa yhteysupseerien omaan toimintaan. Myös suoranaisia ylennysehdotuksia annettiin. Esimerkiksi Petsamon suunnalla Ivalon paikalliskomendantina toiminut luutnantti Aimo Outakoski esitti pariinkin otteeseen alaisensa, sotamies Tapio Ajalinin ylentämistä sotilasvirkamieheksi, koska ”hän tulkkina toimien pystyy hyvin hoitamaan tärkeämpiäkin asioita”. Muitakin perusteluja löytyi: ”Saksankielentaito erittäin moitteeton. Koulusivitys riittävä. Sotilaallinen tietomäärä ja käyttäytyminen hyvät.”³⁸²

Tasapainoilua tiedonvälityksessä

Kuten todettua, Yhteysesikunta Roin lähettämien yhteysmiesten yksi keskeisistä tehtävistä oli saksalaisjoukkojen toiminnan, henkilövaihdosten sekä vallitsevien, muun muassa suursodan käännteisiin liittyvien mielialojen tarkkailu samalla kun heiltä odotettiin myös tietoja saksalaisten upseerien suhtautumisesta suomalaiseen aseveljeen. Mitä viimeksi mainittuun tehtävään tulee, yhteysupseerien ja tulkkien osaksi tuli eräänlainen kulttuuritulkin rooli, jolla saksalaisia kanssasotijoita autettiin ymmärtämään ja tulkitsemaan Suomea ja suomalaisia oikealla tavalla. Näihin sisältöihin palataan jäljempänä (ks. luku 7, Kulttuurien ja aatteiden tulkit). Tässä yhteydessä olennaista on kiinnittää huomiota siihen, kuinka omalla tavallaan myös yhteysupseerien ja tulkkien käännöstoiminta palveli tätä tarkoitusta.

381 Jernström Willamolle 31.7.1942, ”Rapport över verksamheten inom XVIII. (Geb.) AK:s o. 7 Geb.Div:s område”, T-5471/1–3, KA.

382 Outakoski Väänäselle 20.3.1943, ”Toimintakertomus 5.–20.3. 1943” ja 5.5.1943, ”Toimintakertomus ajalta 20.4.–5.5.43”, T-5471/6, KA.

Saksalaisesikunnissa herättiin melko nopeasti hyödyntämään suomalaisten yhteysmiesten kielitaitoa myös sellaisen tiedon hankintaan, joka ei suoranaisesti liittynyt saksalaisten omiin tai suomalaisten kanssa toteutettuihin yhteisoperaatioihin, vaan joka pikemminkin auttoi hahmottamaan sitä, miten aseveljeyden toisella puolen tai Suomen naapurimaissa suhtauduttiin saksalaisiin ja koko vallitsevaan tilanteeseen paikallisella pohjoisella rintamalla tai suursodassa yleensä. Sanomalehdet olivat tässä mielessä tärkeä lähde.

Luutnantti Molander, yhteysupseeri XXXVI vuoristoarmeijan esikunnassa, kirjoitti helmikuussa 1942:

Toimintaviikon aikana olen päivittäin jättänyt Ic:lle saksaksi käännetyn sanomalehtikatsauksen, joka on koottu U.S:n, Hbl:n ja Stockholms-Tidningenin poliittisista uutista. Gen.Kdo:n eri osastojen antamat käännoستهävät olen suorittanut ja toiminut tulkkina täällä käyneiden suomalaisten apuna.³⁸³

Samassa esikunnassa toimi sittemmin myös alikersantti Karttunen, joka raportoi kesäkuussa 1942:

Olen laatinut päivittäin sanomalehtikatsauksen Gen.Kdon Ic-osasto varten, kääntämällä suomalaisista ja ruotsalaisista sanomalehdistä saksalaisia kiinnostavia uutisia ja artikkeleita, jotka samalla antavat kuvan Suomen ja Ruotsin samoin kuin muittenkin maitten asennoitumisesta. Mainittu katsaus luetaan Gen.Kdon upseerien puhuttelussa.³⁸⁴

Myös luutnantti Herlin, lokakuussa 1942 Kiestingissä yhteysupseerina XVIII vuoristoarmeijan esikunnassa ja 7. vuoristodivisioonassa, oli saanut uuden toimeksiannon:

383 Molander 28.2.1942, "Koskee: Luut. L. Molanderin toimintakertomusta ajalla 21.2. klo 12:00–28.2. klo 12:00", T-5471/1–3, KA.

384 Karttunen 13.6.1942, "Viikkoselostus", T-5471/1–3, KA.

Ic toivoo että yhteysupseerit tekisivät yhteenvetoa suomalaisista sanomalehdistä. Ic antaisi meille käytettäväksi säännöllisesti saapuvat 'Mitteilungen der Presse-Abt. der deutschen Gesandtschaft' mistä voisimme tehdä yhteenveto suomalaisesta sanomalehdistöstä. Tästä olisi tietysti se hyöty että näkisi mikä saksalaisia meidän lehdistöstä kiinnostaa.³⁸⁵

Eri rintamalohkoilta lähetetyistä toimintakertomuksista käy ilmi, että saksalaiset esikuntaupseerit, erityisesti joukko-osastojen tiedustelusta ja propagandasta vastanneet upseerit (Ic), olivat hyvin kiinnostuneita ajankohtaisesta sanomalehtikirjoittelusta, minkä vuoksi monien yhteysupseerien päivittäisiin tehtäviin kuului pian myös saksankielisten sanomalehtikatsausten koostaminen. Katsauksia koostettiin joko Saksan lähetystöstä lähetetyn aineiston pohjalta tai suoraan yksikköihin tilatuista suomen- tai ruotsinkielisistä lehdistä. Esimerkiksi Alakurttiin kuriiripostissa saapui säännöllisesti ainakin *Uusi Suomi*, *Hufvudstadsbladet*, *Stockholms-Tidningen* ja *Svenska Dagbladet*, joiden lisäksi päivittäisiin uutiskatsauksiin saksannettiin otteita suomalaisista radiouutisista.³⁸⁶

Jos luutnantti Herlin näkikin, kuten hän arveli raportissaan, saamassaan toimeksiannossa mahdollisuuden tarkkailla saksalaisten kiinnostuksenkohteita ja saada kenties myös sitä kautta hahmotettua vallitsevia mielialoja ja asenteita, niin tehtävään liittyi myös ilmeisiä aseveljeyden eheyteen liittyviä riskejä, joiden vuoksi lehdistökatsauksia koostavien yhteysupseerien ja tulkkien oli syytä olla valppaana. Jo tammikuun 1943 loppupuolella majuri Parviainen, Alakurtin suunnan vanhin yhteysupseeri, raportoi yhden yhteysupseereistaan saaneen saksalaiselta tiedustelu-upseerilta tehtäväksi kääntää suomalaisista sanomalehdistä artikkeleita ja lausuntoja, joissa käsiteltiin "Saksaa ja saksalaisia, sekä sen armeijan viimeaikaisia vastoinkäymisiä". Lisäksi oltiin kiinnostuneita Suomen ja Yhdysvaltain suhteita sekä "Englannin edesottamuksia" käsittelevistä uutisista. Parviainen päätti raportin tältä osin ilmoittamalla,

385 Herlin 26.10.1942, "Toimintakertomus ajalta 10.-26.10.42", T-5471/1-3, KA.

386 Puputti Saarmaalle 25.9.1943, Koskee: Toimintakertomus ajalta 10.-24.9.43", T-5471/4, KA.

että ”olen valistanut k.o. vänrikkiä tässä suhteessa ja käskenyt aina ennen kuin hän jättää käänöksensä esittämään ne minulle”.³⁸⁷

Nuoremman yhteysupseerin ohjeistaminen ja käänösten tarkistaminen ennen niiden toimittamista saksalaisen tiedustelu-upseerin käyttöön viittaavat varovaisuuteen, jonka syyt eivät itse dokumenteista kuitenkaan avaudu. Todennäköisimmät motiivit varovaisuuteen juontunevat yleisestä poliittisesta tilanteesta, johon Suomessa oli päädytty Saksan Stalingradissa kulminoituneiden sotilaallisten takaiskujen myötä. Suursodan tapahtumat johtivat siihen, että niin Suomen valtionjohdon kuin kansankin usko Saksan sotavoimaan ja voitonmahdollisuuksiin alkoi hiipua. Suomen poliittinen ja sotilaallinen johto tasapainoili nuoralla, jota heiluttelivat toisessa päässä liittoutuneiden kehotukset pyrkiä neuvottelukosketukseen Neuvostoliiton kanssa, kun taas nuoran toisessa päässä tasapainoilua vaikeutti Saksan painostus olla pyrkimättä erillissopimukseen yhteisen vihollisen kanssa. Tilannetta kärjisti lehdistössä virinnyt suomalais-saksalaisen aseveljeyden kriittinen arviointi ja erillisrauhakirjoittelu, mikä luonnollisesti herätti epäluuloa ja ärtymystä aina Berliinissä asti.³⁸⁸ Kuten Alpo Rusi on todennut, julkisesta sanasta tuli talvella 1943 ”eräänlainen suomalais-saksalaisten asevelisuhteiden ilmapuntari”, ja suomalainen, Valtion tiedotuslaitoksen ohjaama sensuuri teki parhaansa, ettei lehdistö särkisi ”Saksan vastoinkäymisten myötä haurastuvaa aseveljeyden illuusiota”.³⁸⁹ Lehdistön velvollisuutena oli pikemminkin olla lojaali aseveljeä kohtaan, mutta sitä ei kuitenkaan saatu pysymään kokonaan ruodussa, vaikka erillisrauhaan liittyvä kirjoittelu kesän 1943 myötä vähitellen vaimenikin. Suursodan tapahtumien arviointi lehdissä jatkui sensuurimääräyksistä huolimatta ja antoi saksalaisille toistuvasti aihetta selvityspyyntöihin ja pyrkimyksiin painostaa Suomea entistä tiukempiin sensuuritoimiin.³⁹⁰

387 Parviainen 24.1.43 Willamolle, ”Toimintakertomus 5.–25.1.43”, T-5471/4, KA.

388 Suursodan käänneiden vaikutuksesta Suomen poliittisiin tunnelmiin, vallitseviin mielipiteisiin ja suomalais-saksalaisiin suhteisiin sekä näihin liittyviin lehdistökirjoitteluun ja -sensuuriin ks. Perko 1971: 155–223 ja Rusi 1982: 230–290.

389 Rusi 1982: 253 ja 263.

390 Rusi 1982: 251–268.

Majuri Parviainen halusi todennäköisesti varmistaa, että alaisensa nuoremmat yhteysupseerit osasivat tulkita tilanteen oikein. Jos lehdistö oli suomalais-saksalaisten suhteiden ilmapuntari, niin paikallisella rintamalahkojen tasolla yhteysupseerien tehtäväksi tuli säätää omalla käännös- ja katsaustoiminnallaan ilmapuntarin lukemia niin, etteivät käännetyt lehtijutut vielä lisänneet tarpeettomasti ylimääräistä matalapainetta paikallisissa suomalais-saksalaisissa suhteissa ja siten heikentäneet aseveljeyden eheyttä. Ainakin Alakurtin rintamalahkolla ohjenuorasta pidettiin kiinni.³⁹¹ Saksalaiselle Ic:lle sekä komentavalle kenraalille ja esikuntapäällikölle käännettiin vuoden 1943 läpi päivittäin mielenkiintoisiksi arvioidut poliittiset ja sotilaalliset uutiset suomalaisesta ja ruotsalaisesta sanomalehdistöstä, mutta toimeksiannon rajat pyrittiin pitämään suomalaisittain selkein: ”Suomen poliittista asemaa koskevia arkaluontoisia artikkeleita ei ole Ic:lle käännetty.”³⁹²

Yhteysupseerien käännöstoimintaa määrittä tältä osin eräänlainen poliittinen portinvartijuus, joka tiukentui käännöstehtävistä kieltäytymiseksi helmi-maaliskuussa 1944, kun Suomen hallitus pohti suhtautumistaan Moskovasta toimitettuihin rauhanehdotoihin. Rauhantunnustelujen seurauksena suomalais-saksalaiset suhteet jäätyivät pakkaselle, ja Saksan johto uhkasi Suomea vilja- ja asetoimitusten keskeytyksellä, mikäli Suomi ryhtyisi neuvottelemaan erillisrauhasta.³⁹³ Saksalaisten asenteita viilensi osaltaan myös lehdistössä aiheen ympärillä käyty julkinen keskustelu, eikä ole mitään syytä olettaa, että pohjoisen rintaman saksalaiskenraalit olisivat olleet tältä osin uutispimennossa, kun niin ei oltu niin sanotulla rintaman takaisella alueellakaan.³⁹⁴ Kiestingissä yhteysupseerina palvellut luutnantti Frank Jernström raportoi maaliskuussa 1944 toimintakertomuksessaan, että esikunnan tiedustelu-upseeri oli

391 Lehtiutisten kääntämisestä osana omaa tai alaistensa päiväohjelmaa raportoivat esimerkiksi Alakurtin lohkolta luutnantit Klaiile, Luther ja Puputti sekä kapteeni Saarmaa, T-5471/4, KA.

392 Puputti Saarmaalle 25.9.1943, Koskee: ”Toimintakertomus ajalta 10.–24.9.43”, T-5471/4, KA.

393 Rusi 1982: 327; Markku Jokisipilän tutkimus *Aseveljiä vai liittolaisia* (2004) sisältää yksityiskohtaisen kronologian siitä suomalais-saksalaisesta sotilaallisesta ja ulkopoliittisesta kädenväännöstä, jota käytiin niin kevään 1943 kuin kevättalven ja kesän 1944 rauhantunnustelujen yhteydessä.

394 Luutnantti Luomi kuvasi maaliskuussa 1944 Rovaniemen saksalaisessa komendantinvirastossa vallinneita tunteja ja referoi sotilaspastori Sellerin ihmettelyä: ”Miksi Suomi yleensä neuvottelee? Ehdothan ovat kerta kaikkiaan musertavat. Suomen on mahdoton selviytyä ilman Saksan tukea ja aseveljeyttä.” Luomi Vossille 18.3.1944, ”Toimintakertomus ajalta 12.–18.3.44”, T-5471/13, KA.

pyytänyt häneltä rauhanehtojen käännoistä välittömästi niiden julkaisemisen jälkeen, samoin kuin saksannoksen uutisesta, jossa käsiteltiin ”salaista valtiopäiväistuntoa”.³⁹⁵

Vaikka tietoa poliittisesta tilanteesta aivan ilmeisesti olikin saatavilla ilman käännoiksiäkin, pitivät yksittäiset yhteysupseerit parempana jättää lehdistökäännosten laatiminen tauolle, kunnes tilanne selkenisi. Toukokuussa 1944, tasan kuukausi sen jälkeen kun pääministeri Edwin Linkomies oli antanut valtioneuvoston tiedonannon rauhanehtojen hylkäämisestä, luutnantti Edmund Luther, 163. vuoristodivisioonan yhteysupseeri, kirjasi toimintakertomukseensa, että saksalaiset ovat edelleen pyytäneet kääntämään uutisia suomalaisista lehdistä. Luther raportoi, että ei ollut ”tehnyt tätä poliittisen kriisin aikana”, mutta oli sitemmin taas suostunut tehtävään muiden yhteystehtäviensä ohessa.³⁹⁶

Kenraalien oikealla puolella

Yhteysesikunta Roin saksalaisiin joukko-osastoihin lähettämille yhteysupseereille ja tulkeille annettiin yhteinen yleinen tehtävä valvoa ja tukea kaikin käytettävissä olevin keinoin sekä Saksan armeijan toimintaa Suomessa että suomalaisten ja saksalaisten joukkojen yhteistoimintaa suursodan pohjoisella rintamalla. Yhteysesikunta Roin arkistoluettelon johdantotekstissä on yhteysupseerien tehtäväksi muotoiltu yksinkertaisesti ”yhteyden ylläpitäminen Päämajan ja saksalaisten AOK:n välillä, saksalaisille alistettujen suomalaisten joukkojen valvonta ja huolto sekä monenlaisten hallinnollisten asioitten hoitaminen.”³⁹⁷ Kuten edellä on jo voitu nähdä, yhteydenpito konkretisoitui niin sotilaallisissa erämaaoperaatioissa kuin korsuesikunnissa hyvin erilaisiksi yhteys- ja viestintätehtäviksi, ja ne puolestaan hallinnollisten asioitten tapaan erityisesti translatorisiksi, siis käänno- tai tulkaustehtäviksi. Tätä toimintaa puolestaan ohjasivat ja valvoivat kunkin sotatoimialueen vanhimmat yhteys-

395 Jernström kapteeni Leon-Lindhille 12.3.1944, ”Toimintakertomus 26.2.–13.3.44”, T-5471/11, KA.

396 Luther 12.5.1944, ”Toimintakertomus 27.4.–12.5.44”, T-5471/4, KA.

397 Yhteysesikunta Roi 1941–1944, Arkistoluettelo.

upseerit³⁹⁸ yhdessä Yhteysesikunta Roin komentajan eversti Willamon ja esikuntapäällikön majuri Väänänen kanssa.

Vaikka jokainen nuorempikin yhteysupseeri toimi komentopaikasaan Yhteysesikunta Roin ja siten epäsuorasti myös Päämajan edustajana, aivan erityisesti Päämajaa ja Suomen armeijan ylipäällikköä edustivat juuri kunkin vuoristoarmeijan esikuntaan (*Armeekommando*) lähetetyt vanhimmat yhteysupseerit. Asemaa seurasi omanlainen toimijuus. Komennus aivan komentavien kenraalien ja ylimpien esikuntapuseerien läheisyydessä avasi vuoristoarmeijan keskeisten upseerien korsiuihin suoran kanavan, jota käytettiin kahdensuuntaisesti paitsi saksalaiskomantajien toiminnan ja strategisten ja poliittisten näkemysten seuraamiseen myös suomalaisten näkökulmien esilläpitoon. A. O. Väänänen kuvaus yhteysupseerien tehtävistä yleensä täsmää juuri vanhimpien yhteysupseerien toimenkuvaan: Päivittäisen toiminnan keskiössä oli pyrkimys pitää yllä luottamuksellisia suhteita saksalaisiin ja samanaikaisesti suomalaiset ajan tasalla armeijakuntien toimintaan liittyvissä asioissa. Tärkeää oli kiinteiden henkilösuhteiden luominen, jatkuvat keskustelut suursodan tilanteesta tai paikallisten operaatioiden menestyksistä, ongelmista ja tappioista ja erityisesti upseeriston näkemysten tarkkaavainen kuunteleminen, jotta aseveljeyden suhdanteista saatiin jatkuvasti ajantasaista tietoa.

Uula Aapa, alias A. O. Väänänen kuvasi sodan jälkeen koostamansa teoksen taustoja seuraavasti:³⁹⁹

Puhuttiin siis paljon. Pidettiin lennokkaita juhlapuheita järjestetyissä juhlatilaisuuksissa, puhuttiin käydyistä taisteluista etulinjan komentokorissa, maailman politiikasta saunan lauteilla, kotiseudun kuulumisista vaatimattomissa illanistujaisissa, itärintaman suurtaisteluista pitkällä automattoilla, kotialueen ilmapommituk-

398 Aivan pohjoisessa Petsamossa tehtävässä toimivat ainakin everstiluutnantit Rainer Ahonius, Lauri Gulin, K.-E. Lindeman ja C. G. Wahren sekä komentajakapteeni T. Fabritius. Alakurtin vanhimpana yhteysupseerina toimivat ennen muuta majuri Kaarlo Parviainen ja everstiluutnantti Ilmari Rytkönen, sittemmin myös kapteeni Boris Saarmaa, ja vastaavasti Kiestingissä majuri Valter Vieska, everstiluutnantit Carl von Haartman ja Erik Voss sekä luutnantti Tauno Kalima.

399 Aapa 1961:1.

sista upseerien asunnoissa. Aina puhuttiin ja vain sodasta, sodasta Euroopassa, Afrikassa, Aasiassa ja Lapissa.

Tilaisuuksia keskusteluihin siis oli ja niitä myös aktiivisesti järjestettiin puolin ja toisin. Sotilaallisia ja päivänpoliittisia mielipiteitä vaihdettiin erityisesti saksalaisten upseerikasinoiden illallis- tai kahvipöytien äärellä, mutta myös suomalaiset pyrkivät järjestämään omissa yhteystoimistoissaan epämuodollisempia tilaisuuksia, sillä – kuten Petsamossa tulkkina toiminut sotilasvirkailija Boije oli muotoillut esimiehelleen – ”tämän-tapaisista yhdessäoloista on aina saatu mielenkiintoisimmat tiedot”⁴⁰⁰. Saksalaisten upseerikasinoiden tarjoilu oli tunnetusti omaa luokkaansa, mutta vanhimmat yhteysupseerit pyrkivät silti etsimään myös omiin edustustilaisuuksiinsa edes jotain tarjottavaa, joilla puheliaita saksalais-upseereita voisi houkutella jatkamaan illallisilla aloitettuja keskusteluja. Kuten everstiluutnantti K.-E. Lindeman, kevättalvesta 1944 Petsamon suunnan vanhin yhteysupseeri, asian muotoili: ”Läheisten suhteiden solmimiseksi pidän pieniä iltasitsejä asunnollani. Olisin kiitollinen, jos saisin Roista jonkun määrän alkohoolia, lohta saan ostaa täältä.”⁴⁰¹

Käytiin keskusteluja sitten komentavan kenraalin korusissa, saksalais-upseerien kasinolla tai suomalaisessa yhteystoimistossa, saksalaisten tai suomalaisten konjakkilasien äärellä, yhdessä ne joka tapauksessa tuottivat materiaalia säännöllisiin toimintakertomuksiin, joiden pohjalta Willamo puolestaan saattoi toimittaa Mikkeliin yksityiskohtaistakin tietoa kenraaleja ja esikuntaupseereja puhuttavista teemoista ja siellä vallitsevista mielialoista. Kuten edellä nähtiin, omien muistiinpanojensa lisäksi vanhemmat yhteysupseerit koostivat toimintakertomuksiin tai niiden liitteiksi myös alaistensa toimintakertomuksista otteita, jotka täydensivät kuvaa toiminta-alueen viimeisimmistä sotatoimista, yhteisoperaatioista, vihollisen toiminnasta, vihollisesta tiedustelulla tai sotavangeilta saaduilta tiedoista ja saksalaisen aseveljen tunnelmista.⁴⁰²

400 Komentajakapteeni Fabritius Willamolle 20.4.1943, ”Koskee: Toimintakertomus ajalla 3.4.–19.4.43”, T-5471/6, KA.

401 Lindeman Willamolle 20.6.1943, ”Koskee: Toimintakertomus 6.6.–20.6.43”, T-5471/6, KA.

402 Ks. esim. Wahren ja Reinikainen Willamolle 20.10.1942, ”Koskee: yhteenvetoa ajalta 10.–20.10.42”, T-5471/1–3, KA.

Kieleen, viestintään, kääntämiseen ja tulkkaukseen liittyvät kysymykset painuvat samalla yleisempien kysymysten sekaan, mutta eivät liukene niihin aivan kokonaan.

Everstiluutnantti Wahren raportoi syksyllä 1942 vihollisen lisääntyneestä partiotoiminnasta Petsamon suunnalla ja pohti keinoja alueen suojaamiseksi:

Viimeiset tapahtumat, joiden yhteydessä on mennyt yhden saksalaisen upseerin henki sekä vihollispartioitten liikkuminen aivan AK:n komentopaikan välittömässä läheisyydessä ovat aiheuttaneet hermostumista korkeimman päällystön keskuudessa. Viime päivinä on ryhdytty partiointiin saavuttamatta kuitenkaan mitään huomattavampia tuloksia. Eilen esitettiin saksalaisten puolelta suomalaisten paikallistuntemusta omaavien entisten rajajääkärien tarpeellisuus oppaina saksalaisille partioille. Tämä seikka on hyvin ymmärrettävää, koska juuri rajajääkärit parhaiten tuntevat ryssien jo rauhankin aikana käyttämät etappitiet ja polut, joita nykyään alueella toimivat vihollispartiot näyttävät käyttävän. Asiassa on jo ryhdytty toimenpiteisiin, ja oltuani yhteydessä ev. luutn. Pennasen kanssa, lupasi hän lähettää 10 rajajääkärinä ja yhden sotakoiran saksalaisten avuksi. Myöskin on aikomus käyttää sopivia nuorempia yhteysupseereja ja tulkkeja partioissa, jotta yhteistyö ei kielihankaluuksia takia vaikeutuisi.⁴⁰³

Majuri Parviainen toimi Alakurtin suunnan vanhimpana yhteysupseerina, kun XXXVI vuoristoarmeija sai vieraakseen jalkaväenkenraali Waldemar Erfurthin, Saksan asevoimien ylimmän edustajan Päämajassa. Vierailun aikana käytiin useita keskusteluja, joiden sisältöjä Parviainen referoi toimintakertomuksessaan välittömästi vierailun jälkeen:

Kenraali Ehrfurth:in vieraillessa oli kysymys erään keskustelun aikana Suomen armeijan organisaatiosta, jolloin esitettiin, että organisaation perustana on ollut puolustussodan käyminen koti-

⁴⁰³ Wahren Willamolle 10.9.1942, "Koskee: vihollisen partiotoimintaa Petsamon alueella", T-5471/1-3, KA.

maassa, ja tästä johtuen joukkojen liikkuvuus hyökkäyssodassa on pieni ajatellen syvälle alueelle ulottuvia operaatioita. Saksalaiset puolustivat moottorointinsa runsautta tällä. Vertailtaessa suomalaisten joukkojen ja saksal. vuoristojoukkojen liikkuvuutta Lapin rintamaoloissa, asetettiin suomalaisten joukkojen suorituskyky edelle saksalaisia, erittäinkin talvella. Mutta samalla sanottiin, ettei joukkojen organisatio ole 100%:sti onnistunut. [– –]

Eräässä keskustelussa arvosteli eräs saksalainen eversti kirpein sanoin ja vaativassa äänilajissa kenraali Ehrfurth'in ja Saksan Suomessa olevan sotilasasiamiehen ja hänen apulaisensa läsnä ollessa saksalaisten talvivarustusta, piti sitä suorastaan olemattomana, samalla viitaten kuinka hyvin köyhä Suomi on hoitanut armeijansa talvivarustuksen, alkaen kengistä autojen peitteisiin. Hän jatkoi, että eikö viimetalvi jo opettanut tarpeeksi ja on häpeä koko Wehrmachtille, jos vielä ensi talvena suomalainen sotamies nauraa 40° pakkasessa korviaan lämmittelevälle saksalaiselle, joka hyppii vilussa itsensä uuvuksiin eikä senjälkeen pysty mihinkään. Hän esitti vaatimuksen, että turkki on välttämätön armeijan jokaiselle miehelle. Sotilasasiamies kertoi tämän jälkeen, että eräässä englantilaisessa laivassa, joka pyrki Venäjälle, meni pohjaan 100 000 turkkia. Surua turkeista lienee ensi talvena vähän molemmin puolin ei kenenkään maata.⁴⁰⁴

Erfurthin vierailu jatkui Petsamossa 13.7., josta nyt vuorollaan raportoi everstiluutnantti Wahren:

Illalla oli kenr. Schörner'in illalliset, jolloin jouduin istumaan kenr. E:n oikealle puolelle. Hän keskusteli aterian kuluessa pääasiallisesti taistelutoiminnasta ja -tapahtumista Suomen rintamalla, jolloin häntä kiinnostivat kenr. Pajarin ja Blick'in toiminta. Pöydässä pidettiin tavalliset kohteliaisuuspuheet.⁴⁰⁵

404 Parviainen Willamolle 11.7.1942, T-5471/1–3, KA. Parviaisen kuvaus päätyi lähes sellaisenaan Aapan sodanjälkeiseen koosteeseen; siinä kriittinen eversti on nimetty XXXVI vuoristoarmeijan esikuntapäällikkö eversti Hölteriksi; Aapa 1961: 71.

405 Wahren Willamolle 17.7.1942, "Viime päivien tapahtumia", T-5471/1–3, KA.

Kuten yhteysupseerien sodanaikaisista toimintakertomuksista samoin kuin Aapan sodan jälkeen koostamista kertomuksista voi päätellä, juhlapuheet olivat olennainen osa upseerikasinoiden ohjelmaa. Niitä pidettiin illallisilla, virallisten vierailujen tai kunniamerkkien luovutuksen yhteydessä, ja ne toivat suomalais-saksalaiseen kanssakäymiseen performatiivisuutta, sisältöjä, joiden tarkoitus oli toteuttaa aseveljeyden pohjaksi määritettyä käsikirjoitusta. Vanhemmat yhteysupseerit saivat tästä merkittävän osan.

Petsamossa kenraali Erfurtin kunniaksi järjestetty illallinen jatkui kahvipöydän ääressä. Wahren raportoi kahvitelusta seuraavasti:

Kahvipöydän ääressä piti kenr. Schörner allekirjoittaneelle puheen, jossa hän ylisti Suomen kansaa ja maata ja lopuksi kohotti maljan kauniille tuhatjärvien maalle. Vastasin puheeseen lausuen m.m. minkälaisen turvallisuuden tunteen antaa Suomen kansalle se seikka, että se nyt maailman ensimmäisen ja voimakkaimman armeijan rinnalla taistelee verivihollista vastaan, verrattuna siihen epävarmuuteen, jonka aiheutti koko maassa Moskovan rauhan jälkeisenä aikana alituiset ryssien vaatimukset ja rettelöinnit. Kohotin maljani kunniakkaan Saksan armeijan onneksi ja menestykseksi.

Keväällä 1943 SS-divisioona Nordin komentajalle, Matthias Kleinheisterkampille luovutettiin Vapaudenristi. Luovutustilaisuudessa Kiestingin suunnan vanhin yhteysupseeri, osoitti divisioonan komentajalle seuraavat sanat:

Gruppenführer Kleinheisterkamp! Rinta rinnan taistelevat suomalaiset ja saksalaiset aseveljet yhteistä vihollista vastaan, venäläistä tai bolševikkia, jonka päätavoite on ollut läpi historian levittäytyä ja alistaa ja tuhota vieraita kansoja, ja joka ei milloinkaan ole saanut oma-aloitteisesti mitään hyvää aikaan omassa maassaan, ehkä varustautumista lukuun ottamatta. Me suomalaiset emme epäile tämän taistelun päättymistä voitokkaasti. Se vaatii ennen muuta kovuutta ja sitkeyttä, jollaista myös Teidän komentamanne SS-divisioona on jo useaan otteeseen osoittanut täällä pohjoisessa.

– Uskon että Te, Gruppenführer Kleinheisterkamp, kannatte Va-paudenristiämme yhtä ylpeinä kuin meistä jokainen kantaa mar-salkkamme myöntämää kunniamerkkiä, ja esitän Teille esimie-heni, eversti Willamon kuin myös henkilökohtaiset ja esikunnan yhteysupseerien onnittelut.⁴⁰⁶

Jos nuorempien yhteysupseerien ja tulkkien päiväohjelmaa määrittivät aseveljeyden konkreettiset kommunikatiiviset tarpeet, siis tehtävä huo-lehtia siitä, että operaatiot toteutuivat toivotulla tavalla ja viranomaisten tekstit olivat ymmärrettäviä kielellisistä hankaluuksista huolimatta, niin vanhempien yhteysupseerien vastuulla oli omalta osaltaan pitää yllä vai-kutelmaa aseveljeyden pintakiillosta. Aseveljeyden dramaturgia vaati, että pöydän molemmin puolin lähetettiin uskottavia signaaleja siitä, että esityksen taustalla olevasta tilannekuvasta vallitsi edelleen yksimielisyys.

Kuten edellä jo mainittiin, kiinteillä henkilösuhteilla oli tämän tason yhteystoiminnassa merkittävä osuus ja niihin myös pyrittiin. Yhteys-upseerien vaihtuvuus saattoi kuitenkin olla hyvin suurta ja komennukset yksittäisissä osastoissa hyvin eri mittaisia, mikä omalta osaltaan vaikeut-ti yhteystoiminnan vaatimien luottamuksellisten suhteiden syntyä (ks. seuraava alaluku). Vastaavasti pitkä, läpi sodan jatkunut toiminta saman rintamalohkon yhteysupseerina antoi hyvät edellytykset luoda tiiviit hen-kilökohtaiset suhteet armeijakunnan komentaviin kenraaleihin. Tämä käy hyvin ilmi Boris Saarmaan kokemuksista.

Kesäkuussa 1941 reservinluutnantti Boris Saarmaa toimi Helsingissä Ikämiessuojeluskunnan koulutuskomppanian päällikkönä⁴⁰⁷, kun hän sai opiskelija-asuntoonsa kehotuksen ilmoittautua Helsingin Suojelus-kuntapiirin päällikölle jääkärieversti P. O. Ekholmille.

Ilmoittautuessani minulta tiedusteltiin, olinko jääkärieversti A. R. Saarmaan poika ja puhuinko saksaa. Molempiin kysymyksiin vas-tasin myöntävästi. Saksaa opin vuosina 1923–1924 Cöthenissä (ny-

406 Voss Willamolle 15.6.1943, "Koskee: Toimintakertomus 15.–31.5.42", T-5471/9, KA. Suomenos tekijän.

407 Roudasmaa 2007; Saarmaan kouluttajatehtävistä Roudasmaa 2007: 100 ja 104.

kyisin DDR:ssä), jossa isäni opiskeli radio- ja sähköinsinööriksi Cöthenin Polyteknikumissa ja jossa kävin kansakoulua.⁴⁰⁸

Keskustelussa tiedusteltiin Saarmaan halukkuutta yhteysupseerin tehtäviin Pohjois-Suomeen. Vastattuaan myöntävästi Saarmaa sai jo viikon kuluttua määräyksen ilmoittautua eversti Willamolle Yhteysesikunta Roissa. Rovaniemeltä Saarmaa komennettiin yksin tein Sallan lohkolle, jossa hänen oli määrä toimia kenraali Feigen johtaman XXXVI armeijakunnan yhteysupseerina. Tehtävien hoito alkoi kuitenkin nihkeästi, koska kyseisen suunnan yhteysupseeritehtävät oli jo ehditty täyttää, joten Saarmaa komennettiin takaisin Rovaniemelle. Kenraali Feige ei kuitenkaan ollut tyytyväinen kaikkiin lähetettyihin suomalaisupseereihin vaan toivoi Willamolta esikuntaansa rintamakokemusta omaavan yhteysupseerin. Tehtävään tarjottiin Saarmaata, joka oli osallistunut talvisotaan Savon jääkärirykmentissä joukkueenjohtajana ja komppanianpäällikkönä. Saarmaa kuvaa ensimmäistä kohtaamistaan kenraali Feigen kanssa:

Hän osoittautui lyhyeksi, ruskeasilmäiseksi ja tiukkailmeiseksi vanhemmaksi herraksi. Hän muistutti lähinnä jääkärieversti Blickiä, jonka komentamassa Savon Jääkärirykmentissä Käkisalmissa olin aikoinaan suorittanut varusmiespalvelukseni. Vaihdoin muutamia ajatuksia talvisodan taisteluista Karjalan kannaksella ennen kuin kenraali kääntyi [esikuntapäällikkönsä] puoleen lausuen: ”Das ist unser Mann.” [”Tämä on meidän miehemme’.] Ymmärsin, että Feige oli hyväksynyt minut esikuntaansa yhteysupseeriksi.⁴⁰⁹

Lyhyestä haastattelusta alkoi Saarmaan ura kenraali Feigen, myöhemmin kenraali Weisenbergerin johtaman armeijakunnan esikunnassa, joka jatkui aina syyskuuhun 1944 asti.

Saarmaan yhteysupseerina kirjoittamat toimintakertomukset ja sodan jälkeen julkaistut kokemuskuvaukset luovat melko yhteneväisen kuvan hänen toimijuudestaan reilun kolmen sotavuoden aikana. Kaikissa kir-

⁴⁰⁸ Saarmaa 1987: 130–131.

⁴⁰⁹ Saarmaa 1987: 132.

jallisissa lähteissä esiintyy komentavien kenraalien yhteysupseeriksi itsensä profiloinut sotilas, aktiivinen sotilasoperaatioiden toimija, johtaja ja tarkkailija. Vaikka Saarmaa yhtäällä kuvaakin tehtävikseen ”toimia tulkkina, kouluttaa saksalaisia yksiköitä erämaasotaan sekä toimia tarvittaessa saksalais-suomalaisten kaukopartioiden johtajana”⁴¹⁰, jää näistä ensin mainittu tehtävä sekä rintamalta lähetetyissä selostuksissa että sodanjälkeisissä julkaisuissa sotilaallisten tilannekatsausten, esikuntaupseerien tunnelmakuvien sekä saksalaisille järjestettyjen koulutus-tilaisuuksien kuvausten alle.

Otteita luutnantti Saarmaan selostuksesta helmikuulta 1942:

[– –] II.2.42 joutui yhteyspartiomme tulitaisteluun väijyksissä olevan n. joukkueen vahvuisen ryssän osaston kanssa. Partiomme pääsi irtautumaan tappioita.

12.2.42. Molemmilla sivustoilla hiljaista.

13.2.42 joutui saksal.-suomalainen partio tulitaisteluun klo 9.30 väijyksissä olleen ryssän partion kanssa Lylyvaara r:stä 1 km etelään. Molemmat suomalaiset ja 2 saksalaista haavoittui. 1 ryssän kersantti kaatui. Kaatuneelta ryssältä löydetty 4 karttaa [– –]

3. Vieläkin suomalaisista kunniamerkeistä saksalaisille.

Kunniamerkki-asia tuntuu kehittyneen kireämpään suuntaan. Ltn. Viikari kertonut allekirjoittaneelle seuraavaa. – 169. D:ssä olevat rykmenttien komentajat eivät mielenosoituksellisesti kannan vapaudenristin nauhojaan. Syyksi ilmoittavat sen, etteivät voi niitä kantaa koska eivät niitä muutkaan saa (alempi päällystö ja miehistö). – Ovat tarkoin selvillä luvuista, mitenkä paljon SS-Div. on saanut ja mitenkä paljon 163. Div. on vastaanottanut suomalaisia kunniamerkkejä. [– –]

4. Saksalaista kritiikkiä Raja JP7:ssä olevan partiojohtajakurssin johdosta.

Olen asettunut yhteyteen kurssilla olleiden upseerien kanssa saa-

410 Saarmaa 1985a: 203.

dakseni tietoja heidän mielipiteistään ja ajatuksistaan kurssin aikana läpikäydyistä asioista. Kurssiin olivat oppilaat poikkeuksetta tyytyväisiä. Esitän allamainituissa kappaleissa vain ajatuksia ja mielipiteitä, joissa kurssia arvosteltiin.

a) Saksalaisesta upseerikoulutuksesta johtuen eivät saksalaiset upseerit olisi tahtoneet olla yhdessä aliupseerien kanssa, ei rivissä eikä töissä, koska heillä on selvä kastijako. Yhdessäolo kuulemma haittaa työskentelyä, varsinkin opettajien huomauttaessa ”missä upseeri-ryhmä munii”. [– –]

d) Moitittu saksalaisten talviesineitä, kuten suksisiteitä, teltoja, kirveitä j.n.e. Kurssilaiset tiesivät sen itsekin, mutta olivat tietenkin syyttömiä asiantilaan. Erään opettajan lause oli muodostunut kurssilaisille sananparreksi: ”Das ist gut (suomalainen esine) aber das ist schlecht” (saksal. esine). Oli tehnyt hiukan ikävän vaikutuksen, kun aina oli moitittu sitä, mikä oli saksalaista alkuperää. (Varmaan kielivaikkeuksien syy.)⁴¹¹

Saarmaan Willamolles toimittamissa selostuksissa korostuvat sotapäiväkirjamerkintöjä muistuttavat tapahtumakuvaukset, saksalaisten upseerien kanssa käytyjen keskustelujen yhteenvedot kuin myös tilannekuvat saksalaisten suomalaisiin kunniamerkkeihin liittyvästä herkkänahkaisuudesta. Lisäksi Saarmaa toimitti Willamolles hyvin yksityiskohtaisia kuvauksia omalla toiminta-alueellaan toteutetuista saksalaisten upseerien ja aliupseerien partionjohtajakursseista, joita oli ollut joko itse johtamassa tai joista hän oli kerännyt kriittisiä huomioita saksalaisia kurssilaisia tai nuorempia yhteysupseereja jututtamalla. Raporteissa esille nousevat tällöin erot saksalaisen ja suomalaisen sotilaskoulutuksen välillä, saksalaissotilaan mukavuudenhalu ja ”melkeinpä lapsellinen luottamus suomalaisten opettajiensa ajatuksiin”⁴¹².

Yhteystoiminnan kielelliset kysymykset sen sijaan kutistuvat suppeiksi viittauksiksi yhteispartioissa tai koulutustilaisuuksissa havaittuihin kielivaikkeuksiin tai katoavat yhteystoimintaa yleisemmin kuvaavien ver-

411 Saarmaa 13.2.1942 ”Selostus N:o 4. Selostus tapahtumista XXXVI A.K:n alueella”, T-5471/1–3.

412 Saarmaa Willamolles 22.8.1942, ”Koskee: ylimääräistä toimintaketomusta”, T-5471/1–3.

Kuva 12. Jälkienseuraamiskurssilla Uhtuan suunnalla 21.7.1944. ”Näillä kurseilla oppii jokainen kaupunkilainenkin parin viikon harjoituksen jälkeen seuraamaan maastossa etenevää vihollispartiota milteipä juosten”, vakuutti kurssien johtaja kapteeni Saarmaa. (SA-Kuva/158939, TK-kuvaavaja sot.virk. Vilho Uomala. CC BY 4.0.)

bien (”asettua yhteyteen”, ”johtaa partiota”, ”välittää tiedoksi”) taakse. Raporteista syntyy vaikutelma, että armeijakunnan esikuntapäälliköille ja kenraalille alistettuna yhteysupseerina Saarmaa saattoi delegoida eteen tulevia käännöstehtäviä virkaiältään nuoremmille yhteysupseerikollegoilleen. Tältä osin toimintatapa asettuu alusta alkaen lähelle vanhimman yhteysupseerin toimenkuvaa, jollaiseksi kapteeniksi ylennetty Saarmaa myös päätyi keväällä 1943.

Kielitoimijuuden toissijaisuus toistuu myös Saarmaan sodanjälkeisissä julkaisuissa, vaikka hän niissä kertooakin päätyneensä hiihto- ja partiokurssien johtajaksi ”yksinomaan” kielitaitonsa takia, joutuneensa ”muutamia kertoja toimimaan tulkkina” kenraali Dietlille tai kääntäneensä talvikursseille kehitetyn ”Jälkienlukuoppaan” Saksan vuoristojääkärien koulutuskeskuksen käyttöön.⁴¹³ Mainitsemisenarvoiseksi Saarmaa nostaa myös yksittäisen tulkkaustehtävän aivan aseveljeyden loppuhetkiltä. Syyskuun 1944 alkupäivinä hän toimi suomalais-saksalaisen sissiosaston päällikkönä, kun radiosta saatiin tieto Suomen irtautumisesta sodasta:

Keräsin päivällä sissi-osastoni puhutteluun ja kiitin heitä. Vuoristojääkärit toivat valmistamansa havuseppeleen neliön keskelle sytyttäen sen palamaan. Siihen heitin kuuluisan keltaisen bambukeppiini ”Klopfstock’in” [saksalaista yksikköä johtaneen Hans] Burgerin kiittäessä meitä suomalaisia. Puhetta kääntäessäni poistui muutamia rajamiehiä läheiseen pensaikkoon itkemään.⁴¹⁴

Mainitut tapahtumat jäivät kuitenkin marginaalimerkinnöiksi suuremmassa kertomuksessa, jolla Saarmaa pyrkii asemoimaan itsensä sotahistorian kannalta tärkeiden tapahtumien keskipisteeseen näkijäksi ja tekijäksi, jolla oli läheiset suhteet keskeisiin saksalaisiin komentajiin. *Kansa Taisteli* -lehden ja *Sotahistoriallisen Aikakauskirjan* lukijoille kirjoitetuissa teksteissä esille nousee kertomuksen kolme pääelementtiä, Saarmaalle ilmeisen tärkeää kokemusta ajalta, jolloin hän toimi Yhteysesikunta Roin yhteysupseerina: Sallan valtauksen vaiheet syyskesästä 1941, erityisesti SS-divisioona Nordin kykenemättömyydestä aiheutuneet ongelmat sekä suomalaisen 6. divisioonan merkittävä rooli Sallan ja sitä seuranneen Alakurtin operaatioiden onnistumisessa⁴¹⁵, Lapin paloon johtaneet Pudasjärven tapahtumat, sekä saksalaiskenraalien myönteiset asenteet suomalaisia sotilaita ja Suomea kohtaan, jotka näkyivät myös heidän suhtautumisessa suomalaisiin yhteysupseereihin.

413 Saarmaa 1985a: 203 ja 1987: 147.

414 Saarmaa 1987: 149.

415 Saarmaa 1985b.

Viimeksi mainitulta osin kerrottujen muistojen ytimessä ovat kenraali Weisenberger ja runoilija Heinrich Heine. Saarmaa kertoo, kuinka hän tapasi lukea johtamiensa saksalais-suomalaisten partiotehtävien lepotauoilla Heinen runokokoelmaa *Buch der Lieder*. Joku partion saksalaissoitilaista oli ilmeisesti maininnut asiasta kotimaahan lähetetyssä kirjeessään, josta maininta oli osunut postisensuurin silmiin, mikä lopulta johti vaatimukseen, että komentavan kenraalin tuli puuttua asiaan. Juutalaisen Heinen kansallissosialistisessa Saksassa kielletyn runokirjan ei ollut sopivaa olla esillä saksalaisten sotatoimialueella, edes suomalaisen aseveljen kädessä. Saarmaa sai kutsun kenraali Weisenbergerin bunkkeriin. Kenraalin reaktio yllätti Saarmaan:

Kutsuessaan minut puheilleen Weisenberger ilmoitti yllätyksekseni, että myös hänen mielirunoilijansa oli – Heinrich Heine. Hämmästykseni otti Weisenberger pöytälaatikostaan esille ”Buch der Lieder”, josta hän luki minulle runon ”Lyrisches Intermezzo Nr 61”:

[– –]

Ennen lähtöäni kenraalin bunkkerista hän ilmoitti: ”Niin kauan kuin minä toimin komentavana kenraalina armeijakunnassani, saatte pitää Heinen runoja karttalaukussanne ja lukea niitä milloin haluatte.”⁴¹⁶

Kansa Taisteli -lehden lukijoille kenraalin ja yhteysupseerin henkinen yhteys saa vielä yhden lisäkerroksen sentimentaalista sävyä. Saarmaa kuvaa, kuinka hän kiitti ja poistui paikalta kyyneleet silmissä: ”Kenraali Weisenbergerin lukema runo oli myös minun mielirunoni.”⁴¹⁷

Tarkkailija vai vakooja?

Toimintakertomusten ja sodanjälkeisten muistelmien perusteella yhteysupseereihin ja tulkkeihin suhtauduttiin saksalaisissa joukoissa pää-

⁴¹⁶ Saarmaa 1987: 145–146.

⁴¹⁷ Saarmaa 1985a: 205.

osin positiivisesti. Omien puutteellisten kieliresurssien ja paikallistunte-
muksen vuoksi saksalaiset varsin hyvin tiedostivat Yhteysesikunta Roin
lähettämien sotilaiden roolin sujuvan yhteistoiminnan koordinoimisessa.
Kuten Uula Aapa on kirjoittanut, yhteysupseereihin suhtauduttiin
saksalaisissa esikunnissa positiivisesti jo siksin, että ”vain suomalaisten
avulla heidän oli mahdollista oppia tuntemaan olosuhteet napapiirin
pohjoispuolella”.⁴¹⁸ Saksalaiset upseerit olivat Aapan mukaan ”erittäin
avomielisiä suomalaisia kohtaan, ylimmät johtajat alempia avomielisempiä”,
ja tällaisessa ilmapiirissä käydyt keskustelut antoivat luonnollisesti
runsaasti materiaalia Willamolles lähetettyihin toimintakertomuksiin.
Saksalaisupseerien avoimuudessa oli kuitenkin vivahde-eroja, jotka
olivat heijastumia suursodan kulloinkin vallinneesta tai paikallisesta
rintamatilanteesta, vihollispropagandasta, suomalaisen tai ulkomaisen
lehdistön kirjoittelusta tai muista lähteistä kantautuneista tiedoista kos-
kien Suomen asemaa Saksan aseveljenä.⁴¹⁹ Viime kädessä kyse saattoi
olla myös siitä, kuinka hyvin rintamalohkolla ”kylki kyljessä” taistelevien
suomalaisten ja saksalaisten joukkojen komentavat upseerit tulivat toi-
meen keskenään.

Jonkinasteista hankausta oli tältä osin ilmassa ainakin Kiestingin
suunnalla. Aapa on kuvannut siellä toimineen suomalaisen III armeijaja-
kunnan ja sen komentajan, kenraali Hjalmar Siilasvuon sekä Saksan
vuoristoarmeijan ristiriitoja talvesta 1941 kevääseen 1942 suomalais-
aksalaisen aseveljeyden karkeimmaksi yhteentörmäykseksi.⁴²⁰ Opera-
tiivisiin kysymyksiin liittyvien ristiriitojen sisältöihin ei ole tässä mahdol-
lista eikä tarpeenkaan mennä. Olennaisempaa on törmäyksen synnyttä-
mä paineaalto, joka vaikutti ilmeisen pitkään myös alempien tasojen
näkemyksiin sotilaallisesta yhteistoiminnasta ja näkyi sitä kautta myös
suhtautumisessa paikalla oleviin suomalaisiin yhteysupseereihin. Yksit-
täisistä yhteysupseerien toimintakertomuksista on pääteltävissä, että
suomalais-saksalaisissa suhteissa oli sen lohkon osalta toivomiseen va-
raa. Tunnelma oli viileä, yhteysupseereihin suhtauduttiin epäluuloisen

418 Aapa 1961:1.

419 Mannerheimin ja Suomen valtionjohdon pessimistisistä tunnoista ja niiden vaikutuksista kahden-
keskisiin suhteisiin Jonas 2011: 121–125. Lehdistön Saksa-kuvasta ja aseveljeyteen liittyvistä näkemyk-
sistä 1941–1944 ks. Perko 1971; lehdistöstä aseveljeyden ilmapuntarina Rusi 1982: 251–274 ja 298–312.

420 Aapa 1961: 112.

varauksellisesti. Hämmennystä ja epäluuloa aiheutti erityisesti heidän havaittu raportointitoimintansa, jonka sisällöistä ei ollut tarkkaa tietoa ja joka siksi aiheutti epäilyjä yhteysupseerien ja tulkkien todellisesta tehtävästä.

Marraskuussa 1942 luutnantti Tauno Kalima oli komennettu Kiestingin suunnan vanhimmaksi yhteysupseeriksi. Ensimmäisessä raportissaan hän kokosi yhteen siihen mennessä karttuneita edeltäjiensä tunteita ja omia havaintojaan:

Majuri Vieskan, majuri von Haartmanin ja allekirjoittaneen aikaisempien raporttien perusteella Herra Everstille on tunnettua, että saksalaisten ja suomalaisten väliset suhteet täällä eivät ole kehittyneet niin luottamuksellisiksi kuin suotavaa olisi. III (suomalaisen) AK:n ja XVIII (Geb.) A.K:n väliset suhteet olivat tunnetusti huonot. Tämän mukaisesti suhtauduttiin yhteysupseereihin jo alun perin pidättyvästi. Pitempiaikaisen henkilökohtaisen kosketuksen perusteella on sikäli tapahtunut parannusta, että meihin henkilöinä suhtaudutaan myötelemisemmin, joskin yhteysupseerien taa- ja vaihtuminen valitettavasti on tässä suhteessa tuottanut haittaa. Saksalaisten suhtautumista yhteysupseereihin voisi lähinnä luonnehtia ystävälliseksi pidättyväisyydeksi. Vähäpätöisistäkin sotilaallisista seikoista, saatikka salassa pidettävistä asioista, kuten vahvuuksista ja suunnitelmista, vaikenevat saksalaiset piinallisen tarkoin. Melko jokapäiväisiäkin seikkoja koskevissa kysymyksissämme tunnutaan vainuttavan asiatonta uteliaisuutta ja urkkimishalua. Pidättyväisyys on sitä ilmeisempi, mitä korkeammassa asemassa olevista henkilöistä on kysymys. Jo kesällä saamani vaikutelma, että y.e. majuri Faulmüller, armeijakunnan Ia, on tämän torjuvan suhtautumisen sieluna, on ajan mittaan yhä vahvistunut. Useiden muiden, etenkin nuorempien upseerien suhtautuminen meihin on tosin välittömämpi. Tästä huolimatta ympäröi meitä eräänlainen pidättyväisyyden ja varauksien ilmakehä, joka pakottaa erinomaiseen varovaisuuteen.⁴²¹

⁴²¹ Kalima Willamolle 22.11.1942, "Koskee: saksalaisten ja yhteysupseerien välisiä suhteita XVIII (Geb.) A.K.:ssa", T-5471/1-3.

Kaliman kirjeeseen palataan vielä jäljempänä. Kirjelmöinnin käynnisti luutnantti P. G. Schüttin kohtelu heti tämän saavuttua Kiestinkiin ja tuolloin XVIII armeijakunnalle alistettuun SS-divisioonaa Nordiin. Nuori, 22-vuotias luutnantti oli ehtinyt jo hankkia kokemusta yhteysupseerin tehtävistä. Schütt oli palvellut muun muassa Rovaniemellä vuoristoarmeijan pääesikunnassa tiedustelusta ja joukkojen valituksesta vastaavan osaston (AOK 20/Ic) kääntäjänä ja tulkkina⁴²² ja sittemmin syyskuussa 1942 hetken aikaa Alakurtissa 169. divisioonan kenraali Tittelin yhteysupseerina, ja tästä tehtävästä hänet komennettiin lokakuun loppupuolella SS-divisioonaan Kiestinkiin⁴²³. Kuten Schüttin ensimmäisestä toimintakertomuksesta käy ilmi, tehtävien hoito Kiestingissä alkoi kovin nihkeästi:

Sotilaallisesti ja poliittisesti tärkeiden tietojen huomioiminen on ollut erittäin vaikeata, koska allekirjoittaneeseen hiljattain divisioonaan tulleen on suhtauduttu hyvin pidättyväisesti. Tämän lisäksi ei divisioonalla ole kasinoa tai muuta yhdessäoloaikkaa, jossa keskustelujen yhteydessä voisi saada selville yllämainittuja tietoja.⁴²⁴

Vain reilut kaksi viikkoa tästä ja Schüttin asema oli käynyt niin hankalaksi, että hänet kutsuttiin pois SS-divisioonasta muihin tehtäviin. Kaikki alkoi vähäpätöisen oloisista majoitusongelmista, kun divisioonan adjutantti oli määrännyt Schüttin siirtymään upseerien majoituksesta aliupseerikorsuun. Syyinä oli Schüttin ilmoituksen mukaan ollut se, että lomalta palanneelta, yhteysupseeriksi itsensä asemoineella luutnantti von Lüdersilla oli vanhempana upseerina etusija upseerimajoitukseen. Tieto tavoitti myös majuri von Haartmanin, joka tuolloin toimi Kiestingin suunnan vanhimpana yhteysupseerina ja siten myös Schüttin lähimpänä esimiehenä. Von Haartman piti alaisensa kohtelua asiattomana ja vieraili SS-divisioonan esikuntapäällikön luona ilmoittamassa, että vain Schütt edusti häntä ja Yhteysesikunta Roita divisioonassa, kun taas von

422 Schüttin omin sanoin: "Toiminta rajoittunut käännöstehtäviin." Schütt Willamolle 25.7.1942, "Koskee: vänr. P.G. Schüttin viikkoilmoitusta ajalta 19.7.-25.7.42", T-5471/1-3, KA.

423 Molander Willamolle 25.10.1942, "Koskee: Toimintakertomusta ajalla 15.10.-25.10.", T-5471/1-3, KA.

424 Schütt Willamolle 28.10.1942, "Koskee: Toimintakertomusta ajalla 22.10.-28.10.42", T-5471/1-3, KA.

Lüdersin asema yhteysupseerina oli täysin epävirallinen. Von Haartman varoitti siirtävänsä Schüttin toisiin yksikköihin, jos tätä ei vastaisuudessa kohdella Yhteysesikunta Roin asettamana virallisena yhteysupseerina. Vain viikkoa myöhemmin von Haartman tapasi Schüttin uudelleen SS-divisioonan esikunnassa, joka kertoi divisioonan upseerien taholta häneen kohdistuneista epäilyistä ja että häntä oli nimitelty vakoojaksi. Lisäksi ilmeni, että divisioonassa oltiin tietoisia yhteysupseerin tehtävistä laatia toimintakertomuksia.⁴²⁵ Von Haartman piti aiheellisena selvittää tapahtumien kulkua ja niiden taustoja lähemmin ja kutsui Schüttin viralliseen kuulusteluun.

Schütt kertoi kuulustelussa, että oli jo divisioonaan saapuessaan kiinnittänyt huomiota siihen, kuinka SS-upseerit ihmettelivät hänen komennustaan divisioonaan, jossa kuitenkin oli jo entuudestaan yksi suomalainen yhteysupseeri. Tällaiset arvelut oli Schütt kuitannut toteamalla, että von Lüders oli SS-divisioonan käytössä suomalaisen III armeijakunnan lähettämänä, kun taas hän oli paikalla Yhteysesikunta Roin komentamana samaan tapaan kuin muiden saksalaisyksiköiden yhteysupseerit. (YhtERoin komento-osaston päällikön, majuri Väänäsen lyijykynämerkinnät von Haartmanin toimittaman kuulustelupöytäkirjan marginaalissa selventävät von Lüdersin asemaa toteamalla, ettei tällä ole ”mitään ilmoitusvelvollisuutta” III armeijakuntaan eikä myöskään väittämäänsä yhteysupseerin asemaa ja että tämän pääasiallisena tehtävänä on toimia divisioonan komentajan seuralaisena metsästys- ja muilla vastaavilla matkoilla sekä hankkia kenraalille ja divisioonan esikunnan upseereille ”erilaisia tarvikkeita”.) Schüttin toimeksiantoon liittyvä vihjailu sai konkreettisen ilmaisen muutama päivä myöhemmin, kuten majuri von Haartmanin laatimasta kuulustelupöytäkirjasta käy ilmi:

Marraskuun 9 pv:nä oli divisioonassa järjestetty eräiden sikäläisten upseerien ylennysjuhla, johon myös div:n komentaja otti osaa. Myöhemmin illalla oli Sturmbannführer (majuri) Baier kohottanut

425 Von Haartman Willamolle 15.11.1942, ”Koskee: Toimintakertomusta ajalta 1.11.–15.11.42” ja toimintakertomuksen liitteenä oleva kuulustelupöytäkirja luutnantti Schüttin kuulustelusta 14.11.1942, T-5741/1–3, KA.

maljan kertojalle [Schütt], tällöin puhutellen kertojaa ”vakoojaksi”. Kertoja oli tällöin heti kysynyt Sturmbannführer Baierilta, mistä johtui puhuttelumuoto ”vakooja”. Asiasta oli syntynyt vilkas keskustelu, johon kenraali lopulta oli puuttunut, kieltäen puhumasta asiasta enempää. Mainittavaa on, että Sturmbannführer Baier oli ollut melko päihtynyt.

Vakoilusyytös oli ilmiselvä *kohtaus*, aseveljeyden dramaturgiaan sopimaton poikkeama, jolla joko tarkoituksella tai tahattomasti ravisteltiin vallinnutta harmonista tilannekuvaa.⁴²⁶ Riitasointuna se luonnollisesti herätti huomiota aseveljeyden molemmin puolin, varsinkin kun se esitettiin yksikön upseerien juhlatilaisuudessa, siis saksalaisittain keskeisellä julkisella näyttämöllä. SS-divisioonan esikuntapäällikkö oli myöhemmin samana iltana pahoitellut Baierin käytöstä, ja päänsä selvitettyään pyysi Baier itsekin Schüttilta anteeksi ”selittäen, ettei hän ollut tarkoittanut sanalla mitään pahaa”. Välikohtaus ja Schüttin tehtäväkuva tulivat kuitenkin uudelleen puheeksi heti seuraavana päivänä, ja SS-upseerit olivat maininneet von Lüdersille tietävänsä, että Schüttin tehtävänä on raportoida divisioonan tapahtumista eteenpäin. Schütt itse sai samana päivänä lähettiupseerin välityksellä komentavan kenraalin, SS-Obergruppenführer Matthias Kleinheisterkampin käskyn toimittaa selvitys hänen divisioonastaan lähtevien raporttien sisällöstä. ”Lähettiupseeri oli maininnut kenraalin lausuneen, että oli hänestä hyvin epämiellyttävää, että hänen divisioonastaan lähetetään kirjoituksia.”

SS-kenraalin puhuttelussa Schütt myönsi kirjoittavansa omaa toimintaansa koskevia kertomuksia, ”jotta esimiehet voisivat valvoa työtäni”.⁴²⁷ Hän mainitsi kenraalille kertomuksiensa sisältävän *viisi* kohtaa, jotka koskivat taistelutoimintaa divisioonan lohkona, yhteysupseerin toimintaa operaatioiden tulkkina tai yhteysupseerina, divisioonassa esitettyjä toiveita yhteysupseerin toiminnasta sekä suomalaisia kunniamerkkiesityksiä saksalaisille. Lisäksi Schütt oli maininnut tehtäväkseen val-

⁴²⁶ Vaikutelmia häiritsevistä kohtauksista ks. Goffman 1971: 227.

⁴²⁷ Von Haartman Willamolle 15.11.1942, ”Koskee: Toimintakertomusta ajalta 1.11.–15.11.42” P. G. Schüttin allekirjoittama liite ”Lisätietoja tutkintopöytäkirjaan”, T-5741/1–3, KA.

voa, että saksalaiset eivät suorita suuria ostoksia ilman vaadittavia ostolupia.

Arkistolähteiden aukkojen vuoksi on vaikea sanoa, missä määrin Schüttin kenraalille annotelema tieto heijastelee uusia, kevään 1942 jälkeen muokattuja raportointiohjeita. Koska toimintakertomuksia kuitenkin kirjoitettiin tuohon aikaan edelleen vanhan ohjeen mukaisesti, on kyse todennäköisemmin yhteysupseerin varovaisuudesta jo ennalta tulehtuneessa tilanteessa. Schütt nimittäin jättää mainitsematta juuri ne toimintakertomuksen kohdat, joista sekä Willamo että hänen kauttaan Päämaja olivat erityisen kiinnostuneita – taistelutoimintaan liittyvät arviot (”arvostelut”) aseveljeyden molemmin puolin, toimipaikan merkitävät tapahtumat, saksalaisten suhtautuminen Suomeen ja suomalaisiin, upseerivaihtoihin liittyvät kysymykset ja ylipäätään toimipaikalla tehdyt havainnot, joilla oli puolustuslaitoksen kannalta merkitystä. Toisin sanoen Schütt sivuutti selvityksessään juuri ne tehtävät, jotka voitiin tulkita vakoiluksi edes sanan väljässä merkityksessä. Kenraali joka tapauksessa tyytyi Schüttin selostukseen ja ilmoitti ymmärtävänsä, että toimintakertomuksia vaaditaan, jotta esimiehet ”voisivat valvoa yhdysupseereittensa työtä”.

Schütt oli ollut divisioonan yhteysupseerina vasta pari viikkoa, joten hänellä oli kaiken jälkeen hyvä syy ihmetellä, mistä upseerit aina SS-kenraalia myöden olivat saaneet kyseiset, sinänsä paikkaansa pitävät tiedot. Niinpä hän oli kuulustelussa kertomansa mukaan tiedustellut divisioonassa jo pitkään toimineelta suomalaistulkilta, kersantti Theodor Hofmeisterilta, olisiko tieto voinut kantautua hänen kauttaan upseerien haltuun. Hofmeister kiisti asian, mutta kertoi sitten, että hänelle kesällä 1942 lähetetyt tulkin raportointiohjeet olivat päätyneet ilmeisesti väärän osoitteen vuoksi ensin divisioonan tiedusteluosastoon (Ic), josta avattu kirje oli myöhemmin toimitettu Hofmeisterille.

Näin myös Hofmeister päätyi kuulusteltavaksi täsmentämään tapahtumien kulkua. Luutnantti Kaliman toimittamissa kuulusteluissa kävi ilmi, että kyseisen osaston päällikkö oli tuonut Hofmeisterille osoitetut toimintaohjeet ja pyytänyt niistä saksannosta. Hofmeister oli kuitenkin huomauttanut, että kirjelmä oli hänelle henkilökohtaisesti osoitettu, joten asia oli jäänyt siihen. Hofmeisterin käsityksen mukaan mikään ei

viitannut siihen, että saksalaiset olisivat päässeet selville kirjeen sisällöstä, joten tapahtuma oli jäänyt ilmoittamatta Kiestingin suunnan tuolloin vanhimmalle yhteysupseerille majuri Vieskalle. Willamon punakynämerkintä ”Huonosti” kuulustelupöytäkirjan marginaalissa viittaa siihen, että ilmoitus olisi kaikei ollut tarpeen.

Ote luutnantti Kaliman 15.11.1942 laatimasta lisäyspöytäkirjasta:

Kysyttäessä ilmoitti kertoja, että oli kirjoittanut toimintakertomuksensa Ic-Geschäftszimmerissä tavallisesti aamupäivisin rauhallisena aikana, jolloin siellä oli vain kirjuri läsnä, ja ettei hänellä silloin ollut toimintakertomusohjeita esillä. Niinikään vakuutti kertoja, ettei hän milloinkaan ollut käsitellyt toimintakertomusohjeita saksalaisten läsnäollessa.⁴²⁸

Hofmeister painotti lisäksi, että saksalaiset olivat väistämättä selvillä määrääaikaisten ilmoitusten laatimisesta, kun ne kuitenkin jouduttiin kirjoittamaan heidän läsnä ollessaan ja myös postittamaan saksalaisen kuriiripostin välityksellä.

On mahdotonta selvittää, johtuiko saksalaisten epäluuloinen suhtautuminen yhteysupseerien ja tulkkien toimintaa kohtaan kersantti Hofmeisterille osoitetun ohjeistuksen päätyemisestä hetkeksi vääriin käsiin, mikä oli vain vahvistanut SS-divisioonassa jo vallinnutta mielialaa. Von Haartmanille joka tapauksessa varmaa oli divisioonan esikuntaupseerien joukossa valinnut epäluulon ilmapiiri. Schüttin osalta von Haartman päätti kuulustelupöytäkirjan seuraavasti:

Merkitään

että kuulusteltava on luonnospöytäkirjaan nimikirjoituksellaan vahvistanut kertomuksensa tulleen oikein merkityksi pöytäkirjaan, että SS-Geb.Div.”Nord”in komentaja ja suuri osa sen upseeristosta on osoittautunut ellei suoraan vihamieliseksi niin ainakin suomalaisten yhteysupseerien toimintaa ymmärtämättömäksi.

⁴²⁸ Liite kuulustelupöytäkirja ”Lisäys majuri von Haartmanin 14.11.42 Kananaissa laatimaan kuulustelupöytäkirjaan [– –]” T-5471/1–3.

Ehdoton käsitykseni luutn. Schüttin tapauksesta on, että luutn. Schütt on toiminut täysin korrektisti ja ettei hän millään lailla ole ylittänyt valtuuksiaan esim. urkkimalla SS-Geb.Div.”Nord”ssa mahdollisesti ilmeneviä, toimintakertomusten kannalta kiinnostavia seikkoja.

Von Haartmanin arvion mukaan divisioonan komentaja ja esikuntapäällikkö pyrkivät vähättelemään sekä esitettyä loukkausta että esikuntaupseeriensa ongelmallista asennetta suomalaista yhteysupseeria kohtaan. Luutnantti Schüttin toiminnasta hän ei löytänyt moitittavaa, toisin kuin Willamo, joka oli merkinnyt kuulustelupöytäkirjan marginaaliin punakynällä lukuisia kommentteja kuten ”Tämänkaltaisen loukkauksen johdosta olisi ollut heti poistettava tilaisuudesta” ja ”Miksi ei heti ilm. esimiehelle?” Dokumentin alkuun Willamo oli kirjannut yleisarvionsa koko jupakasta: ”Nolo juttu, taitamattomasti hoidettu niinhysin S:n, mutta varsinkin H:n taholta.” Hofmeisterin kuulustelupöytäkirjaan päätyi toimintakertomusohjeita koskeva punakynämerkintä, että olisi ”varmistettava, ettei tällaisia ohjeita ole yht.ups. hallussa ellei ehdotonta varmuutta niiden säilymisestä; missään tap. ei tulkeilla saa olla tämän kaltaista”.

Schüttin asema SS-divisioonassa oli joka tapauksessa käynyt sen kaltaiseksi, että Willamo ja von Haartman pitivät parhaana siirtää hänet toiseen yksikköön.⁴²⁹ Samana päivänä luovutti myös von Haartman Kiestingin suunnan vanhimman upseerin tehtävät luutnantti Tauno Kalimalle, joka ensimmäisenä työnään toimitti Yhteysesikunta Roille sekä von Haartmanin että alueen muiden yhteysupseerien toimintakertomukset, niiden yhteenvedot ja kuulustelupöytäkirjan suorittamastaan kersantti Hofmeisterin kuulustelusta. Samalla hän ilmoitti siirtäneensä Hofmeisterin pois SS-divisioonasta Nordista. Kalima piti tarpeellisena kommentoida alaisensa sopivuutta tulkin tehtäviin:

429 Schütt toimi sittemmin ainakin suomalaisen rajajääkäripataljoona 7:n ja Oulun paikalliskomentantin yhteysupseerina; ks. Alakurtin suunnan toimintakertomukset 6.1.–11.11.1943, T-5471/4.

Samalla pyydän saada ilmoittaa Herra Everstille, että olen majuri Väänäsen määräyksestä kutsunut kers. Hofmeisterin pois SS-Geb. Div. 'Nord'ista tarkoituksella komentaa hänet Itä-Karjalan S.H:n Suvannon alue-esikuntaan saksankielen tulkiksi ja komentaa siellä nyt tulkkina toimiva korp. Jussila omaan käyttööni Kananaisiin. Samalla pyydän saada lausua käsityksenäni kers. Hofmeisterista, että hän mielestäni ei ole sovelias tulkiksi ja pyydän saada alistaa Herra Everstin harkittavaksi hänen siirtonsa muihin tehtäviin sen jälkeen kuin Suvannon alue-esikunnan saksankielen tulkki noin kuukauden kuluttua on palannut lomaltaan.⁴³⁰

Kaliman kriittinen arvio Hofmeisterin soveltuvuudesta kirvoitti Willamolta merkinnän "Missä suhteessa?" dokumentin marginaaliin. Kysymys jää vaille vastausta. Hofmeister oli siihen mennessä jo melko kokenut rintamatulkki, joka oli toiminut saksalaisjoukkojen tukena jatkosodan alusta alkaen – ensin Erillisen tulkkijoukkueen jäsenenä Syvärin suunnalla kenraali Engelbrechtin divisioonassa, sitten rintamavastuiden muutosten myötä Kiestingissä juuri SS-divisioona Nordissa. Henkilölistoja ja toimintakertomuksia vertailemalla on lisäksi helppo nähdä, kuinka sekä koko armeijakunnan että erityisesti SS-divisioonan yhteysupseerit vaihtuivat hyvin tiheään sinä aikana, kun Hofmeister ehti olla SS-miesten tulkkina. Jää avoimeksi, tulkitsiko Kalima divisioonan välikohtauksen tosiaan johtuneen Hofmeisterin papereiden päätymisestä saksalaisten käsiin ja siten tulkin sypääksi koko Schütin kokemaan jupakkaan, vai oliko tämän toimintatavoissa jotain muuta moitittavaa, minkä vuoksi Kalima piti tarpeellisena siirtää kokenut ja SS-divisioonan toimintakulttuurin hyvin tunteva tulkki kokonaan sivuun.

Kaliman mielestä oli myös tarpeen paitsi odottaa SS-divisioonan omaa yhteysupseeripyyntöä myös selvittää yhteysupseerien toiminnan avoimuuteen liittyvät kysymykset ennen kuin sinne kannatti lähettää uutta yhteysupseeria poistuneen tilalle. Schütin kohtelu oli Kaliman mielestä osoitus siitä, että täysipainoiselle toiminnalle ei ollut edellytyk-

⁴³⁰ Kalima Willamolle 16.11.1942, "Koskee: toimintakertomuksia ja kers. Hofmeisterin siirtoa SS-Geb.Div. "Nord"ista", T-5471/1-3.

siä ennen kuin yhteysupseerien asema ja tehtävät oli selvitetty avoimesti saksalaisille ja saatu sille myös aseveljen tunnustus. Kalima korosti, pitkälti Hofmeisterin tapaan, että oli käytännössä mahdotonta salata toimintakertomusten kirjoittamista, semminkin kun ne kirjoitettiin saksalaisten kirjoituskoneilla ja toimitettiin perille saksalaisen postikuriirin välityksellä. Saksalaisilla oli Kaliman mukaan myös riittävästi omaa yhteysupseeritoimintaa suomalaisissa yksiköissä vertailukohtana suomalaisten yhteysupseerien toiminnan arvuutteluun.

Käsitykseni on, ettei pyrkimys ehdottomasti salata niin ilmeistä toiseikkaa kuin huomioitsija-tehtäväämme ja toimintakertomusten laatimista ole eduksi. Tämän johdosta joudumme auttamatta kieroön valoon ja toiminta saa salamyhkäisyyden leiman verrattomasti suuremmassa määrin kuin mitä todellisuudessa on aiheellista.

Tämän seurauksena – sikäli kun pystyn tilannetta arvostelemaan – syntynyt pidättyväisyys ja luottamuksen puute saksalaisten taholla tekee tuloksellisen ja asiallisen toiminnan sangen vaikeaksi ja uhkaa pakostakin johtaa toimintamme kieroille raiteille.

Käsitykseni mukaan päätehtävämme käytännöllisten juoksevien asioiden hoitamisen sekä eräänlaisen hiljaisen propagandan ohella on juuri sotilaallisten huomioitten tekeminen sekä keskustelujen välityksellä että etenkin oman henkilökohtaisen havainnon perusteella. Tämän edellytyksenä on kuitenkin luottamuksellinen yhteistoiminta saksalaisten kanssa.⁴³¹

Kierojen raiteiden oikaisemiseksi Kalima ehdotti yhteysupseerien toiminnan luottamuksellista avaamista: Tarpeen ja tilaisuuden tullen kerrottaisiin veloitteesta laatia selostuksia taistelutoiminnasta kuin myös muista tehtävistä ”joita vaaratta voitaisiin myöntää”. Tällaisia vaarattomia seikkoja olivat Kaliman mukaan pitkälti juuri ne seikat, jotka myös nuorempi upseerikollega Schütt oli paljastanut SS-divisioonan komentajan puhuttelussa: taistelutoiminta mukaan lukien oma toiminta, kunnia-

431 Kalima Willamolle 22.11.1942, ”Koskee: saksalaisten ja yhteysupseerien välisiä suhteita XVIII (Geb.) A.K.:ssa”, T-5471/1–3.

merkkiasiat ja raporttoijan toimintaa kohtaan esitetyt toiveet, ehkä myös erityisiin tapahtumiin ja upseerien siirtoihin liittyvät asiat. Avoimuuden piiriin eivät Kaliman ehdotuksessakaan kuuluneet sotilaalliseen toimintaan aseveljeyden molemmin puolin esitetyt arviot tai saksalaisten suhtautuminen pohjoiseen aseveljeensä.

Kaliman ehdotuksesta tihkuu läpi yritys korjata sekä yhteysupseerien toimintaa että aseveljeyden esitystä nävertävä häiriö. Pyrkimyksenä oli etsiä sellainen tasapaino yhteysupseerien toiminnan avoimuuteen liittyen, jolla toiminnalle asetetut tavoitteet olisi mahdollista saavuttaa ilman uusia tarpeettomia aseveljeyden vuorovaikutusta haittaavia ”kohtauksia”: Tarpeeksi avoin niin, että myös saksalaiset olisivat entistä avoimempia yhteysupseerien kanssa toimiessaan, mutta ei liian avoin, jotta tieto raporttien todellisista sisällöistä ei saisi heitä liiaksi varomaan puheitaan. Osatotuuden kertomalla yhteysupseeritoiminta oli tarkoitus saada taas näyttämään siltä kuin sen pitikin, eli että yhteysupseerit olivat paikalla tukemassa Saksan vuoristoarmeijan sotaponnisteluja ja välittäjinä suomalaisten ja saksalaisten joukkojen välillä, molemmille osapuolille lojaalina. Se, että lojaalius todellisuudessa oli suurempi omia kohtaan, ei saanut haitata aseveljeyden esityksen eheyttä.

Miten Willamo ja Yhteysesikunta Roi reagoivat Kaliman ehdotuksiin, se jää arkistolähteissä vaille vastausta. Joitain viitteitä on kuitenkin siitä, että yhteysupseerien raportointivelvoite jäi eräänlaiseksi julkiseksi salaisuudeksi ja pikkukiveksi alppikienkin ainakin SS-upseerien keskuudessa. Vuotta myöhemmin, lokakuussa 1943, luutnantti Kalima oli nyt itse vuorollaan komennettu SS-divisioonaa Nordin yhteysupseeriksi, ja siellä hän pääsi toteamaan että ongelma oli edelleen olemassa. Kesken juhlaillallisen yksi SS-upseereista oli lausunut suorasukaisesti: ”Miksi ette juo – tietysti tulee teidän olla selvin päin painaaksenne mieleen ja kirjoittaaksenne muistiin mitä illan kuluessa täällä puhutaan ja tapahtuu.”⁴³²

432 Kalima Vossille 29.10.1943, ”Koskee: Toimintakertomus 14.-29.10.43”, T-5471/10, KA.

7 Kulttuurien ja aatteiden tulkit

Saksalaisten joukkojen saapuminen Suomeen ja erityisesti Pohjois-Suomeen oli hämmentävä kokemus myös saksalaisille sotilaille, ei vain paikalliselle väestölle. Maahan saapui reilut 200 000 sotilasta, puolisotilaallisten järjestöjen jäsentä ja muita joukkojen toimintaa tukevia saksalaisia, joista todennäköisesti vain harvalla oli käsitystä siitä, mikä oli tämä maa ja sen kansa, joka oli ryhtynyt Kolmannen valtakunnan aseveljeksi taistelussa yhteistä vihollista vastaan. Oli päädytty suureen tuntemattomaan, jossa kaikki vaikutti olevan toisin kuin kotiseudulla: luonto ankara, maisema karu ja vailla ihmiskäden jälkiä, tiestö vähäinen ja koko infrastruktuuri alkeellisella tasolla sekä seudun väestö köyhää, hiljaista ja jopa pidättyväistä, elämäntapansa vieraita. Jopa aseveljen sotilaskulttuuri, ja aivan erityisesti sen sotilaskuri, tuntui heijastelevan toisenlaista todellisuutta kuin mihin preussilaisen sotilasperinteen kasvatti oli tottunut.

Marianne Junila on kuvannut sekä näitä saksalaisten sotilaiden ensivaikutelmia ja tunnelmia että tietoja, joiden varassa pohjoiseen Suomeen saavuttiin.⁴³³ Kouluvuosiensa pohjalta saksalaiset eivät tienneet Suomesta paljoakaan, korkeintaan sen verran, että pohjoisten vesien ja metsien keskellä asui urheilleva ja talvisodassa urheasti taistellut kansa. Junilan aineistona on tältä osin ollut sodan jälkeen julkaistujen muistelmien lisäksi suomalaisen paikallisväestön haastatteluja ja muistelma-

433 Junila 2000: 96–107; Junila 2009.

kirjoituksia ja saksalaisilta veteraaneilta kerättyjä kirjoituksia, mutta havaintoja saksalaisen sotilaan tuntemuksista pohjoisessa korpimaisemassa ja kohtaamisista suomalaisen sotilaan kanssa löytyy myös sodan aikaisista dokumenteista, suomalaisten yhteysupseerien ja tulkkien toimintakertomuksista. Komennuksensa mukaisesti Yhteysesikunta Roin alaiset yhteysmiehet olivat jatkuvasti keskusteluyhteydessä saksalaisjoukkoja johtaviin upseereihin ja kirjasivat keskusteluista, kuten eversti Willamon raportointiohjeissakin määrättiin, paitsi suomalaisten taistelutoimintaan liittyviä arvioita myös saksalaisten esittämiä mielipiteitä Suomesta ja suomalaisista. Raporttiansa myötä yhteysupseerit ja tulkit olivat Willamolle tärkeitä aseveljeyden ilmapuntareita, joiden lukemat välitettiin edelleen Päämajaan asti. Näin myös Suomen sodan johto sai tietoa saksalaisen aseveljen Suomea ja sen kansaa koskevista mielikuvista, jotka toisinaan antoivat myös aihetta korjausliikkeisiin. Puutteellisten tietojen tai Suomea, sen väestöä ja kulttuuria koskevien virheellisten asenteiden ei sopinut päästä lyömään säröä aseveljeyden eheään pintaan.

Propaganda- ja valistustoiminta on tällaisten korjausliikkeiden perustyökaluja, ja myös suomalais-saksalaisen aseveljeyden esillepanossa turvaututtiin sen molemmin puolin erilaisiin propagandan välineisiin. Painotuotteilla, radiolähetyksillä, elokuvilla ja muulla kulttuuritarjonnalla pyrittiin vaikuttamaan siihen, että suomalaiset ja heidän naapureikseen kaupunkeihin, kyliin ja metsiin asettuneet saksalaiset tutustuisivat toisiinsa paremmin ja nimenomaan oikeassa valossa. Tätä tarkoitusta palveli hyvin näkyvästi esimerkiksi saksalaisten Rovaniemelle pystyttämän ”toveruuden talon” (*Haus der Kameradschaft*) ohjelma, jota tarjottiin paitsi saksalaisille sotilaille myös suomalaisille siviileille, kauppalan lasten joulujuhlia unohtamatta. Samaa tavoitetta kohti pyrkivät myös Willamon alaiset yhteysmiehet käytettävissään olevin keinoin, ja rintamalta raportoitiin suomalais-saksalaisista hiihtokilpailuista, aseveli-illoista divisioonien ja lennostojen kanttiineissa tai yhteysupseerien asunnoilla järjestetyistä illanvietoista, jotka olivat olleet omiaan lujittamaan jo ”valitsevia hyviä saksalais-suomalaisia suhteita”⁴³⁴.

434 Auterinen Willamolle 7.3.1942, ”Koskee: Toimintakertomusta ajalta 28.2.–7.2.[sic]1942”, T-5471/1–3, KA.

Keinovalikoima ja resurssit olivat kuitenkin rajallisia. Suomalaiset yhteysupseerit ja tulkit olivat usein ensimmäinen ja ainoa kohde, jolle saksalaiset saattoivat purkaa omaa ihmetystään, tietämättömyyttään ja jopa ärtymystään vallitsevasta tilanteesta. He myös saivat käsiteltävään kysymyksiä maan oloista ja koko sodan syistä ja seurauksista, ja joutuivat siten tulkitsemaan saksalaisille aseveljille paitsi omaa maataan ja kulttuuriaan myös koko aseveljeyttä. Käytännössä tämä tarkoitti tasapainoilua niiden tavoitteiden kanssa, jotka jo maaherra Hillilä oli paaluttanut aseveljeyden suomalaisiksi kulmakiviksi: Toisaalta tehtävänä oli huolehtia yhteistoiminnan kaikinpuolisesta sujuvuudesta, kun samalla oli toisaalta pidettävä huolta siitä, ettei saksalaisten läsnäolosta pääsyt syntymään miehityksen leimaa. Vaikeusastetta lisäsi myös suomalaisten vaalima ajatus ”erillissodasta”; yhteysmiesten oli tarpeen tullen muistutettava siitä nykyvalossa ristiriitaiselta vaikuttavasta asetelmasta, että aseveljiä kyllä oltiin ja yhdessä taisteltiin, vaikka omaa erillistä sotaa käytiinkin.

Yhteysupseerit ja tulkit kehittivät heiltä vaadittuun moniulotteiseen kulttuuriseen ja poliittiseen välittäjätoimintaan kukin omia, tilanteeseen sopivia toimintamallejaan. Toiset pyrkivät selviytymään tehtävistä omin tiedoin ja neuvottelutaidoin, kun taas toiset lähettivät rintamalta toiveita, että heidän työtään olisi tuettu tavalla tai toisella. Tässä luvussa keskitytään niihin toimenpiteisiin, joilla YhtERoi ja Päämaja (erityisesti sen tiedotusosastot) reagoivat kentältä tulleisiin viesteihin.⁴³⁵

Kahden normin välissä

Yhteysupseerit ja tulkit joutuivat tehtävissään kulttuuriseen hybridiin, kahden normin väliseen tilaan, jossa kohtasivat suomalaiset ja saksalaiset sotilaskulttuurit, mukana tuodut kokemukset ”totutuista” tai ”normaaleista” olosuhteista ja paikallinen todellisuus. Kuljetusten aikana tai rintamalla kertyneet tiedot ja kokemukset kasaantuivat yleistyksiksi, joissa Suomea ja suomalaisia peilattiin omiin kulttuurisiin normeihin.

435 Aiheesta suppeammin ja saksaksi ks. Kujamäki 2021 ja 2022b.

Käsityksiä muodostaessaan saksalainen sotilas lienee toiminut tuolloin samalla tavoin kuin suomalainen turisti tänään itselleen uudessa ja vieraassa kulttuurissa. Poikkeamat omasta, tutusta ja totutusta pistivät silmään ja antoivat aiheita ihmettelyyn tai kriittisiin kysymyksiin, joiden purkaminen jäi usein juuri niiden tehtäväksi, jotka olivat ainoina paikallisasiantuntijoina paikalla – siis yhteysupseerien ja tulkkien.

Hanhikosken saksalaisella lentokentällä tulkkina toiminut sotamies Ainamaa raportoi kesällä 1942:

Saksalaiset ovat kysyneet minulta jo useamman kerran, koska sota loppuu, johon olen vastannut, sitä en tiedä. Sanovat että täällä on lyhyt ja kylmä kesä eikä heitä miellytä Pohjois-Suomi.

Kuuleman mukaan ovat sotilaat iloisia Komentajan vaihdosta ja että osa pääsee täältä korvesta pois. Kuuleman [mukaan] ovat haukkuneet Suomen kesää kun se on niin lyhyt. Ovat kysyneet että mistä ihmiset elävät täällä pohjoisessa kun ei näy mitään viljelyksiä karun maan ja lyhyen kesän vuoksi.

Koska nyt on tullut paljon uusia saksalaisia suoraan Saksasta uuden Komentajan mukana, ovat ihmetelleet varsinkin kuinka täällä pohjoisessa voivat ihmiset asua niin yksinkertaisesti ja vaatimattomasti. Uusi Komentaja kysyi, miksi eivät kaikki suomalaiset tervehdi saksalaisia. Saksalaiset sotilaat ovat pahoillaan siitä, että joutuvat taas viettämään talven täällä pohjoisessa.⁴³⁶

Helpoimmin silmään pistivät luonnollisesti paikalliset olosuhteet. Talvi 1941–1942 oli opettanut saksalaisia kovalla kädellä pohjoisen luonnon ankaruudesta, joten ajatus uudesta samanlaisesta talvesta Pohjois-Suomessa saksalaisittain olemattomalta tuntuvan kesän jälkeen ei tuntunut houkuttevalta. Ihmetystä aiheutti myös, miten paikalliset asukkaat ylipäätään tulivat toimeen vallitsevissa, kovin vaatimattomissa olosuhteissa. A. O. Väänänen kuvaa pian sodan jälkeen koostamassaan historiikis-

436 Ainamaa Willamolle viikkokertomuksissa 277., 1.8. ja 9.8.1942, T-5471/1–3, KA.

sa, kuinka siirto Pohjois-Suomen rintamalle oli monelle toisenlaisiin olosuhteisiin tottuneelle saksalaissotilaalle järkytys, sillä vihollisen lisäksi vastassa olivat ”Lapin ankara talvi, pimeä syksy sekä sääsket, mäkärät ja polttiaiset kesällä”. Tunnelmia painoivat myös ”etulinjojen primitiiviset ja kylmät asumukset”.⁴³⁷ Sallassa ja Petsamossa yhteysupseerina toiminut Pentti Heikkinen muisteli vuosia myöhemmin hyvin samaan tapaan, että valtaosa saksalaissotilaista oli Suomen maaperällä ensimmäistä kertaa, joten käsitys Suomesta muodostui Petsamon, Sallan tai Alakurtin olosuhteiden pohjalta: ”Se käsitys oli monesti merkillinen. Se oli nurja käsitys nurjasta maasta.”⁴³⁸

Saksalaisten suhtautumisessa Suomeen ja suomalaisiin oli luonnollisesti omat vaihtelunsa, jotka heijastelivat paitsi suursodan asetelmia myös paikallista rintamatilannetta. Lisäksi niihin vaikuttivat kulloistenkin upseerien henkilökohtaiset asenteet, jotka saattoivat kääntää tunnelman odottamatta lämpimästä lähelle pakkasrajaa. Yhteyshupseerit olivat havaitsevanaan viitteitä siitä, että asenteissa heijastuivat sekä upseereiden palvelusikä ja rintamakokemukset että omaksuttu aatepohja. Kesällä 1942 vänrikki Ilmoni jakoi saksalaiset upseerit tältä pohjalta kahteen ryhmään, joista ensimmäiseen ryhmään kuuluivat nuoremmat rintamupseerit ja vanhemmat, jo ensimmäisen maailmansodan kokeneet upseerit. Heidän suhtautumisensa Suomeen ja suomalaisiin oli Ilmonin mukaan poikkeuksetta kohteliasta, keskusteltiin sitten suomalaisista sotilaista tai siviiliväestöstä. Vertailukohtana esiintyi usein Japani, johon verrattuna suomalaiset olivat tehneet jo vaikuttavan paljon pienestä väestömäärästään huolimatta. Toiseen ryhmään Ilmoni niputti rintamantakaisen alueen esikuntaupseerit, joiden asenteissa oli paljon toivomisen varaa:

Nämäkin esiintyvät rauhallisessa keskustelussa hyvin ymmärtäväisesti ja kunnioittavasti Suomea ja suomalaisia kohtaan, mutta työssään taikka muualla pieniäkin vaikeuksia kohdatessaan he nopeasti moittivat olojamme täällä ja vertaavat postikulun nopeutta,

437 Väänänen 1947: 63.

438 Heikkinen 1971: 218.

rautatien täsmällisyyttä, järjestelykykyämme jne. Saksassa vastaviin olosuhteisiin todeten, kuinka paljon heikompia ne täällä ovat. Näillä upseereilla on yleensä myöskin hyvin jyrkkä ja ehdoton kansalaissozialistinen [sic] maailmankatsomus ja heillä on sen vuoksi vaikea ymmärtää olosuhteita, jotka jollakin tavalla eroavat Saksassa vallitsevista olosuhteista. Esim. majoituskysymyksissä jne. olisi heidän mielestään syytä ryhtyä jyrkempiin toimenpiteisiin kuin meillä nykyisissä olosuhteissa on mahdollista. Syystä tai toisesta hermostuvat nämä upseerit hyvistä olosuhteistaan huolimatta kovin helposti.⁴³⁹

Hermostuneisuutta näyttää aiheuttaneen yhteistoiminnan viihtekehys, jossa myös suomalaisilla sotilas- tai siviiliviranomaisilla oli sanansa sanottavana paikallisista toimenpiteistä. Jouduttiin tottumaan uusiin, saksalaisittain hankalampiin toimintatapoihin: Entiset, valloitetuilla alueilla omaksut suoraviivaiset mallit eivät olleet enää käyttökelpoisia poliittisesti suvereenissa maassa, jossa oli tärkeää kunnioittaa isäntämaan taloudellisia realiteetteja ja väestön elinkeinoja ja omaisuutta. Asiasta joutuivat muistuttamaan saksalaisjoukkoja sekä vuoristoarmeijan ylimmät kenraalit että yhteysesikunnan komentavat upseerit. Kun esimerkiksi luutnantti Tauno Mäki viestitti kesäkuussa 1942 Willamolle, kuinka Sallan uusi saksalainen paikalliskomendantti jätti liputtamatta marsalkka Mannerheimin syntymäpäivänä ja muutenkin ”suhtautuu suomalaisiin kylmimmin kuin mikään muu 11 kuukauden aikana tapaamani saksalainen virasto tai yksikkö”, kirjasi Willamo raportin marginaaliin everstiluutnantti Rothelle osoitetun käskyn tehdä asia ”sopivalla tavoin selväksi kenr. Heunertille”.⁴⁴⁰

Kuten aiemmissa luvuissa jo nähtiin, uusien toimintamallien opettelu vei aikansa, ja tuona aikana YhtERoi ja sen yhteismiehet joutuivat varsin monin tavoin ratkomaan niitä ongelmia, joita saksalaisjoukkojen ja yksittäisten sotilaiden omavaltainen toiminta aiheutti paikallisille asukkaille. Saksalaisläsnäolon luonteeseen kohdistuvat suorasanaiset

439 Ilmoni Willamolle 27.6.1942, Kirj. N:o 83/42, T-5471/1-3, KA.

440 Mäki Willamolle 6.6.1942, N:o 4, T-5471/1-3, KA.

huomautukset saattoivat toisinaan aiheuttaa välien viilentymistä: Jyrki Kolkkala kertoo sota-ajan päiväkirjoissaan, kuinka Hanhikosken saksalaislentokentän komendantti toivoi Kolkkalaa kentän varsinaisen tulkin, korpraali Ainamaan tilalle tämän jouduttua komendantin kanssa huonoihin väleihin ”omien puheidensa mukaan tehtyään hänelle kerran selvää erosta väestön kohtelussa miehitetystä Norjassa sekä vapaassa Suomessa”.⁴⁴¹

Kun tilanne alkoi sodan edetessä selkiintyä, näkyi tämä myös yhteysupseerien ja tulkkien raporteissa. Ainakin joissain toimipaikoissa vastenmieliset maailmanvalloittajan tavat olivat kaikonneet hyvien suhteiden tieltä. Vänrikki Boris Juntson raportoi Lieksan komendantinvirastosta elokuussa 1942:

Saksalaisten suhtautuminen suomalaisiin on mielestäni aina ollut mitä parhain, ja heidän käsityksensä on myöskin sellainen. En ole havainnut mitään vastenmielistä niiden seitsemän kuukauden aikana, jotka olen täällä ollut.⁴⁴²

Sotilasvirkailija Göran M. von Essen, Pontsalenjoen lentokentän tulkki, vertasi samoihin aikoihin uuden toimipaikan tunnelmia sodan alkukausina Engelbrechtin joukoissa karttuneisiin havaintoihin:

Mitä aseveljien suhtautumiseen suomalaisiin tulee, täytyy myöntää että se täällä on erittäin positiivista. Erityisesti he ihailevat hävittäjä-lentäjiämme. En ole vielä tässä ”porukassa” tavannut muuta kuin ääretöntä kohteliaisuutta, vieraanvaraisuutta, ystävällisyyttä ja ymmärtäytymistä [sic] suomalaisia kohti. En ole nähnyt jälkeäkään ”maailmanvalloittajan tavoista”, mitä usein jouduin huomaamaan toimiessani tulkkina 163. J.D:ssa (I/307 ja Panzerjägerabteilung 234).⁴⁴³

441 Sana 2017: 218.

442 Juntson Willamolle 22.8.42, ”Koskee: viikon kertomusta”, T-5471/1-3, KA.

443 Von Essen Willamolle 29.8.1942, ”Koskee: toimintaa”, T-5471/1-3, KA.

Willamon vastaanottamista raporteista löytyy kuvauksia mielipiteistä, joissa paikallisia olosuhteita peilataan Norjan vastaaviin. Norjan kautta Pohjois-Suomeen tulleiden saksalaisupseerien näkemyksissä kuvastuivat omalla tavallaan näiden kahden maan asema Hitlerin valtopolitiikassa – toinen valloitetuna maana, jossa toimi aktiivinen vastarintaliike, ja toinen Kolmannen valtakunnan sotilaallisena liittolaisena. Suomalaisiin, oli kyse sitten sotilaista, työväestä tai siviilihallinnosta, oli siten helpompi luottaa kuin norjalaisiin, minkä vuoksi myös muu suhtautuminen maahan ja sen ihmisiin oli myönteistä.⁴⁴⁴ Luutnantti Nils Herlin raportoi XVIII vuoristoarmeijan esikunnasta syyskuussa 1942⁴⁴⁵:

Olen usein kuullut sanottavan, että saksalaiset pitävät Suomea parhaana liittolaisena. Suomi on aina ollut suorasuuntainen ja suomalainen on parempi sotilas kuin muut liittolaiskansat. Myös on kanssakäyminen suomalaisten kanssa paljon helpompaa kuin muiden kansojen kanssa.

Saksalainen sotilaskulttuuri, erityisesti sen ankara kuri ja hierarkkisuus, oli luonnollisesti yksi keskeisistä viitekehyksistä, jota vasten saksalaisupseerien oli helppo tehdä havaintoja suomalaisesta sotilaasta ja tämän toiminnasta. Poikkeamat omasta sotilaallisesta käyttäytymis- ja toimintanormista pistivät silmään, mutta niitä kommentoitiin yhtä herkästi aseveljeyden molemmin puolin. Kauno- ja tutkimuskirjallisuudesta tuttuja stereotyyppioita ovat niin suomalaissotilaiden kuva parfymoiduista, mukavuudenhaluisista ja erämaakammoisista saksalaisista kuin saksalaissotilaiden käsitys suomalaisesta sotamiehestä korpisoturina, jonka taistelutaidot olivat yhtä kuuluisia kuin tämän rähjäinen ulkoasu ja kurittomuuskin. Kun mukaan otetaan pohjoiset olosuhteet, alkoholi ja naiset, saattoi tuloksena olla varsin värikäs tilannekuva.

Vänrikki Leonid Schaterin kuvasi saksalaisten lentokenttähallinnon upseerien näkemyksiä seuraavasti:

444 Schaterin Willamolle 14.3.1942, "Koskee: Vänrikki L. Schaterinin viikkoilmoitusta 8.3.–14.3.42"; Mäkinen Willamolle 25.4.1942, "N:o 8/42", T-5471/1–3, KA.

445 Herlin Willamolle 10.9.1942, "Koskee: Viikkokertomusta ajalla 30.8.–10.9.42", T-5471/1–3, KA.

Ne saksalaiset upseerit, inspektorit j.n.e., joiden kanssa joudun tekemisiin, ovat miltei poikkeuksetta Suomelle ystävällisiä. Kaipaus kuitenkin täältä pois, vaikkapa vain Norjaan, on useimmille tunnusomaisena piirteenä. Tyytymättömyys kylmyyteen ja nykyisin vallitsevaan kurakeliin on aina tilaisuuden sattuessa puheenaiheena. Suomalaista sotilasta he varmaan väheksyvät rintamantakaisen käyttäytymisen ja pukeutumisen puolesta, mutta taistelijana heidän en ole häntä kuullut huonosti arvostelevan. Rohkeaksi häntä mainitaan, mutta usein olen heidän kuullut puhuvan suomalaisen sotilaan raakuudesta. Suomalainen työmies on heistä ahkera ja aikaansaava, josta syystä he yleensä mielellään ottavat suomalaista työvoimaa. Suomalainen mies ei heidän mielestään välitä naisista, mutta jos saksalainen seurustelee heidän kanssaan, ovat he heti puukko kädessä. Suomen kieltä mainitsivat kaikki vaikeaksi lukuunottamatta erästä, joka on todella innostunut oppimaan sitä ja puhuukin nyt jo toimeentulevasti.⁴⁴⁶

Stereotypiat ovat aina yksinkertaistuksia, mutta tarvitsevat syntyäkseen pieninä totuudenjyvinä toimivia havaintoja ja kokemuksia, joista yleisivät päätelmät alkavat kasvaa. Stereotypioista löytyy merkkejä myös Willamolle toimitetuista toimintakertomuksista, joihin yhteysupseerit kirjasivat niin keskusteluissa esitettyjä mielipiteitä kuin omakohtaisia havaintojaankin sotilaiden ja sotilaskulttuurien eroista ja niiden vaikutuksista yhteisiin operaatioihin. Saksalaisten mukavuudenhalu tuli esiin kantamuksissa, joihin oli pakattu partiotoiminnassa tarpeetonta tavaraa, mikä hidasti matkantekoa ja kaiken lisäksi aiheutti luvattoman paljon meteliä. He laskivat toimivan ruokahuollon varaan niin paljon, että matkassa oli usein liian vähän muonaa, mikä rajoitti tehtävien partiomatkojen pituutta ja lisäsi uupumusta.

Kuten vänrikki Aue raportoi havainnoistaan suomalais-saksalaisen komppanian partiomatkoilta, suomalaissotilas tapasi keittää tauoilla lämmintä juotavaa ja syödä eväitä, ja niiden voimin hän pärjäsi useitakin

446 Schaterin Willamolle 26.4.1942, "Koskee: Vänrikki Schaterin'in viikkoilmoitusta ajalta 12.4.–25.4.1942", T-5471/1–3, KA.

päiviä ilman lämmintä ruokaa. ”Saksalainen sotilas sitä vastoin ei laita itselleen mitään vaan odottaa huoltoaan. Jollei tämä toimi, hän on syömättä ja yrittää tehdä tehtävänsä ilman ruokaa.”⁴⁴⁷ Vuoristoarmeijan sotilas myös käveli mieluummin tiellä kuin maastossa. Partionjohtajana saksalaisupseeri pitäytyi annetuissa ohjeissa ja jäi yllätysten sattuessa odottamaan uusia käskyjä mieluummin kuin arvioi omatoimisesti tilanteessa vaadittavat toimet.⁴⁴⁸

Tällaisten kriittisten merkintöjen rinnalla yhteysupseerit ja tulkit myös antoivat auliisti tunnustusta, jos havaitsivat saksalaisjoukkojen kehittäneen toimintatapojaan olosuhteisiin paremmin sopiviksi. Niinpä esimerkiksi vänrikki Müntzel kommentoi 163. jalkaväkidivisioonan toimintaa alkusyksystä 1942, siis reilu vuosi sodan käynnistymisestä: ”Suomen metsämaasto ei ole heille niin outoa kuin sodan alussa.”⁴⁴⁹ Rehellistä raportointia harjoittivat myös ne yhteysupseerit, jotka nostivat esiin välikohtauksia, joissa alkoholin sekoittamat suomalaissotilaat ja yhteysupseerikollegat vahvistivat omatoimisesti saksalaisjoukoissa vallitsevia mielikuvia itsestään ja siitä saksalaisiin kohdistuneesta aggressiivisuudesta, jonka viina heissä vapautti.⁴⁵⁰ Juhannuksen 1942 alla vänrikki Edmund Luther piti aiheellisena raportoida tapauksista, joissa rajusti juopotellut suomalaisupseeri oli toistuvasti riehunut aseensa kanssa Kevyt osasto 3:n alueella Alakurtissa. Vänrikki Luther lienee ollut oikeassa arvioidessaan, että tällaiset ”usein päiväkausia jatkuneet juopottelut, rettelöimiset saksalaisten viranomaisten kanssa, humalassa suoritettut autohurjastelut y.m. tapaukset eivät suinkaan olleet omiaan kohottamaan suomalaisten upseerien mainetta saksalaisten silmissä”.⁴⁵¹

Eräänlaiseen aseveljeyden häirikkökäytökseen vaikuttaa syyllistyneen myös Alakurtissa toiminut yhteysupseeri, vänrikki Edgar Sneitz kesken paikallisen Hitlerin syntymäpäiväjuhlan: Koko muun upseeriston kuunnellessa radiosta juhlakonserttia ja Goebbelsin puhetta, oli suomalais-

447 Aue Willamolle 4.4.1942, ”Koskee: Toimintakertomusta”; samoin myös Luomi Willamolle 25.10.42, ”Toimintakertomus 11.10.-25.10.42” ja von Bagh Willamolle 31.10.1942, ”Koskee: Toimintakertomusta ajalta 11.10.–31.10.42”, T-5471/1–3, KA.

448 Saarmaa Willamolle 22.8.1942, ”Koskee: Ylimääräistä toimintakertomusta”, T-5471/1–3, KA.

449 Müntzel Willamolle 28.8.1942, ”Koskee: Toimintakertomusta”, T-5471/1–3, KA.

450 Reinikainen Willamolle 14.3.1942, T-5471/1–3, KA.

451 Luther Willamolle 20.6.1942, ”Koskee: Viikkoilmoitus ajalta 13.6.–20.6.42”, T-5471/1–3, KA.

vänrikki ryhtynyt soittamaan gramofonilla tanssimusiikkia ja poistunut ilmeisen mielenosoituksellisesti paikalta, kun Hitlerin oman puheen aika tuli. Puheen päätyttyä Sneitz oli kuitenkin kysellyt sen sisällöstä ja töksäyttänyt sitten paikalla olleen nuoremman yhteysupseerikollegan, vänrikki Puputin mukaan:

Mutta sodan loppumisesta hän ei maininnut mitään. Mitenkä paljon alueita hän oikein tahtoo valloittaa. Me suomalaiset olemme saaneet sen mitä tarvitsemme ja tulemme pian lopettamaan koko sodan. Saatte sitten tapella yksinänne.

Puputin mukaan tämänkaltaiset, suomalaisen yhteysupseerin suusta kuullut ajatelmat olivat herättäneet saksalaisupseerien parissa ”ikävää huomiota ja närkästystä”.⁴⁵² Juhlajuomien vaikutuksen alla toteutunut mielenilmaus ei jäänyt seurauksitta: Sotilaspoliisin kuulustelujen jälkeen eversti Willamo rankaisi alaistaan 30 vuorokauden mittaisella päävartioarestilla, jonka päätyttyä hänet siirrettiin huollon koulutustehtäviin.⁴⁵³

Viikkoraporteista on joka tapauksessa nähtävissä, että ainakin osa yhteysupseereista ja tulkeista pyrki myös omatoimiseen valistustyöhön ja vastaamaan saksalaisten puolelta heitettyihin haasteisiin. Esimerkiksi luutnantti Mikko Jaakkola raportoi loppusyksystä 1942, ettei saksalaisten suhtautumista Suomeen ja suomalaisiin yleisesti ottaen voinut moittia. Talvisotaa pidettiin saksalaisten parissa ihmeenä, ja Suomen asema muiden Euroopan maiden joukoissa oli jopa niin erityinen, että Jaakkolan keskustelukumppaneiden mukaan Suomi tuli sodan päätyttyä olemaan ”Pohjoismaista määräävässä asemassa”. Vain suomalaisten jurous tulkittiin valitettavan usein väärin heille luonteenomaiseksi epäkohteliaisuudeksi. Kuitenkin kun asianomaisille selitettiin, ”mistä tämä jurous johtuu ja siis myös tuo näennäinen epäkohteliaisuus, [oli] asia säännöllisesti sillä autettu”.⁴⁵⁴ Jaakkola ei valitettavasti kerro asiasta

452 Puputti Willamolle 19.6.1942, ”Toimintaselostus ajalla 13.6.–19.6.42”, T-5471/1–3, KA.

453 Yhteysesikunta Roin postidiaaria, 5872/1–4; Willamon päiväkäsky 8/42 22.7.1942, T-5872/39, KA.

454 Jaakkola Willamolle 25.11.1942, ”Koskee: Toimintakertomusta”, T-5471/1–3, KA.

tämän enempää, joten hänen tulkintansa suomalaisen jurouden syistä jäävät tältä osin tuntemattomiksi. Myös luutnantti Nils Herlin piti toisinaan tarpeellisena valistaa keskustelukumppaneitaan, kun tyytymättömyys paikallisiin oloihin sai Kiestingin saksalaiset upseerit pohtimaan tuotuneina, kuinka kyseinen asia ei tulisi kotimaassa kuuloonkaan (*beius ist es undenkbar*) tai millaisiin rangaistuksiin suomalaisten käyttäytyminen johtaisi (*würde er bestraft*):

Esimerkiksi: Junat ovat hitaat ja myöhästyvät usein, tiet ovat huonot, meillä on liian lyhyt työpäivä ja liian usein pyhäpäiviä, sotilaamme ovat kurittomia ja huolimattomia j.n.e. Näihin väitteisiin minä tavallisesti vastaan ettei pidä katsoa suomalaisia oloja saksalaisin 'silmälasin' [sic]. Ensiksi on maamme suuri mutta köyhä. Meillä on vähän väkeä ja pieniä mahdollisuuksia rakentaa sellaiset tiet kuin Saksassa. Ja vaikka meillä on vähän lyhyempi työpäivä ja vähän enemmän pyhäpäiviä kuin Saksassa ja vaikka sotilaamme ovat vähän huolimattomia, olemme kuitenkin tässä sodassa tehneet osuutemme. Ja toiseksi meillä ei ole Suomessa yhtä ankara organisointi kuin Saksassa; saamme vähemmälläkin tarpeiksi iikaan. – Tähän tavallisesti keskustelu loppuukin.⁴⁵⁵

Herlinin selkeäsanaiset, sekä sodan että suomalaisen yhteiskunnan realiteetteja heijastelevat vastaukset lähentelevät jo pientä piikittelyä saksalaisten suuntaan, mutta vaikuttavat saaneen hiljaisen hyväksynnän myös Willamon pöydälle saavuttuaan: viikkokertomuksen kohta, jossa kuvataan suomalaisten omaa osuutta sodan yhteisissä taisteluissa, on saanut alleen lyijykynällä vedetyn korostuksen.

Aseveljen vähäiset tiedot Suomesta

Yhteysupseerien ja tulkkien asemapaikoistaan lähettämiä raportteja luettiin kaikesta päätellen hyvin tarkkaan YhtERoin toimistoissa, ja nii-

455 Herlin Willamolle 25.7.1942, "Koskee: Viikkokertomusta", T-5471/1-3, KA.

hin myös reagoitiin tarpeen mukaan yhteysupseerien koulutuspäivillä, kurinpitotoimilla tai kursseilla, joilla saksalaisia upseereja ja aliupseereja perehdytettiin pohjoisissa oloissa tarvittaviin sodankäyntitaitoihin, kuten hiihtoon, jäljittämiseen, suunnistamiseen ja partiointiin.

Ilmeisen paljon pohdittavaa riitti myös toimenpiteistä, joilla voitaisiin paikata saksalaisten kovin vähäistä tiedonmäärää maasta, johon Hitlerin Operaatio Barbarossa oli heidät kuljettanut. Kuten A. O. Väänänen on kuvannut historiikissaan, yhteysupseereilta kysyttiin usein historiasta, maan elinkeinoelämästä, tieteen ja taiteen tasosta tai luonnosta Suomen eteläisemmissä maakunnissa:

Tietämättömyys maamme oloista oli aivan luonnollista, sillä mitä aihetta Saksan kansalla olisi ollut aikaisemmin tutustua Suomen historiaan, luontoon, sivistykseen y.m. lähemmin. Tiedettiin vain, että Suomi on pieni ja köyhä maa jossakin kaukana Pohjois-Euroopassa, eikä sillä ollut mitään tärkeämpää osaa esitettävänä kansainvälisessä mielessä. Hannes Kolehmainen ja Paavo Nurmen kilpailusaavutukset tunnettiin kyllä yleisesti, samoin sivistyneistön piirissä Jean Sibelius ja Eliel Saarinen, että ovat suomalaisia. Matka Pohjois-Suomen rintamalohkoille suoritettiin myös sellaisissa olosuhteissa (umpivaunussa ja usein pimeällä), että matkalla (Pohjanlahden satamista tai länsirajalta) ei ollut minkäänlaisia mahdollisuuksia tutustua lähemmin tämän maan kansaan ja sen luontoon.⁴⁵⁶

Puutteelliset tiedot johtivat myös väärin odotuksiin ja mielikuviin, joihin yhteysupseerien oli edes jotenkin omalla valistuksellaan puututtava. Saksalaiset sotilaat kysyivät myös itseltään, miksi he ylipäätään taistelivat Pohjois-Suomen erämaissa kaukana omasta kotimaastaan.⁴⁵⁷ Saksalaisen oma propaganda- ja valistustyö pyrki osaltaan perustelemaan, minkä vuoksi oli tarpeen taistella suomalaisten rinnalla⁴⁵⁸, mutta valistustehtä-

456 Väänänen 1947: 69–70.

457 Väänänen 1947: 70; Aapa 1961: 113.

458 Junila 2000: 128.

vää jäi myös yhteysupseereille ja tulkeille. Mutta miten selittää ja tulkita Suomea ja suomalaisia saksalaisille aseveljille? Miten avata syitä, joiden vuoksi he olivat päätyneet tänne Euroopan pohjoiseen kolkkaan? Näihin kysymyksiin yhteysupseerit etsivät konkreettista apua ja toivoivat esimiehiltään muun muassa kirjoja ja painettuja esitteitä oman valistustyönsä tueksi.

Edellä jo esiintynyt luutnantti Herlin oli kuukautta aiemmin viestittänyt Rovaniemelle, että yhteysupseerien työtä helpottaisi suuresti, jos käytössä olisi ”propagandakirjallisuutta jaettavaksi tai ainakin saksalaisille lainattavaksi”. Esimerkkinä hän mainitsi Uutistoimisto Finlandian ja saksalaisen propagandakomppanian päällikön, kapteeni Arthur Ruppertin julkaiseman teoksen *Waffenbruder Finnland* (’Aseveli Suomi’, 1942), sillä se ”antaisi paremmin sanoin vastauksen niihin moniin kysymyksiin, jotka saksalaiset tekevät”.⁴⁵⁹

Herlinin toivoma, vajaa 300-sivuinen teos tarjoaa lukijoilleen omalaatuisen propagandistisen sekoituksen asiaproosaa ja aiheeseen tavalla tai toisella liittyviä kaunokirjallisia tekstiotteita. Se on jäsennelty kuuteen päälukuun, joissa käsitellään pääosin suomalaiskirjoittajien voimin Suomen historiaa, tehtävää kuluva sodassa ja suomalaisen itsemääräämistahdon muotoja, mutta myös maan maisemallisia ominaispiirteitä, taloutta ja kulttuuria. Historiakysymyksille on varattu kolmannes teoksesta, ja jo pelkästään tämän osan sisältämien yksittäisten tekstien oiskoista erottuu paatoksellinen narratiivi ”idän” sortamasta kansasta, joka taisteli vapautensa saksalaisten avulla ja joka nyt rinnan saman aseveljen kanssa tekee oman osansa taistelussa bolševismia vastaan.⁴⁶⁰ Tältä osin tekstikokoelma heijastelee suoraan Suomen oikeistossa tuolloin vallinnutta militaristista ja nationalistista historiakäsitystä.⁴⁶¹ Samalla suomalaiskirjoittajien tunnot ja tavoitteet liittyivät saumattomasti niin

459 Herlin Willamolle 27.6.1942, ”Koskee: Viikkokertomusta”, T-5471/1–3, KA.

460 Esim. Torsten G. Aminoff: ”700 Jahre Kampf gegen Osten” (’700-vuotinen taistelu itää vastaan’), Herman Gummerus: ”Finnland erkämpft seine Freiheit” (’Suomi taistelee itselleen vapauden’), Vilho Helanen: ”Finnland kennt seine Pflicht” (’Suomi tietää velvollisuutensa’), Heinz Hüniger: ”Die grosse Kameradschaft. Finnlands Anteil am Kampfe gegen den Bolschewismus 1941” (’Suuri toveruus. Suomen osuus taistelussa bolševismia vastaan 1941’) ja Arvi Jännes: ”Finnlands Ostfrage” (’Suomen idänkysymys’).

461 Luostarinen 1986: 176–180.

kansallissosialismin aatteellisiin kulmakiviin eli kommunismin- ja venäläisvastaisuuteen ja idänpolitiikkaa määrittävään elintila-ajatteluun kuin myös kansallissosialistien Pohjoismaihin suuntaamaan propagandaan, joka käynnistyi Alfred Rosenbergin johdolla pian heidän valtaantulonsa jälkeen.⁴⁶² Valtakunnanministeri Rosenberg, yksi Hitlerin ulkopoliittisista neuvonantajista ja NSDAP:n pääideologeista, on myös kirjoittanut teokseen saatesanat.

Kuten Junila on osuvasti todennut, monet suomalaisen yhteiskunnan ilmiöt jäävät teoksen ulkopuolelle, erityisesti juuri ne, jotka korostivat demokraattisen ja kansallissosialistisen järjestelmän välisiä eroja. Tärkein tavoite oli lujittaa ”aseveljellistä yhteenkuuluvuuden tunnetta”, ei korostaa lehdistönvapauden kaltaisia eroja.⁴⁶³ Kuten edellä jo nähtiin, tällaisiin seikkoihin saksalaiset osasivat tarvittaessa kiinnittää huomiota itsekin.

Yhteysupseerien tapaan myös maaherra Kaarlo Hillilä, joka oli virkansa puolesta jatkuvasti tekemisissä vuoristoarmeijan johdon kanssa, kiinnitti huomiota siihen, miten vähän saksalaiset tiesivät Suomesta ja suomalaisista. Syksyllä 1942 Hillilä oli vierailut Alakurtissa XXXVI vuoristoarmeijan esikunnassa ja päässyt keskustelemaan kenraali Weisenbergerin armeijakunnan divisioonin komentavien kenraalien kanssa. Alakurtin vanhin yhteysupseeri, majuri Parviainen raportoi Hillilän vaikutelmista isäntämaan asioita sivunneiden keskustelujen jälkeen:

Maaherra Hillilä oli käyntinsä aikana 21.9. kutsuttu komentavan kenraalin luoksi illalliselle. Läsnä olivat molempien divisioonien komentajat. Keskustelu kosketti yleisluontoisia asioita Suomesta. Illallisen jälkeen keskustellessani maaherran kanssa kiinnitti hän huomiota siihen suureen asioiden tuntemattomuuteen ja tietämättömyyteen saksalaisten keskuudessa maastamme aina kenraaleista alkaen. Asiaan voitaisiin kiinnittää huomiota propagandan muodossa, ja asiaa valaisevat kirjaset saisivat varmasti kiitollisen lukijakunnan korsuissa.⁴⁶⁴

462 Hiedanniemi 1980: 29–45.

463 Junila 2000: 135.

464 Parviainen Willamolle, päiväämätön ”Raportti Nr. 9/1942”, T-5471/1–3.

Samankaltaisia viestejä kantautui kaikilta rintamalohkoilta, ja muutama kuukauden kuluttua, marraskuussa 1942, Willamo painotti Päämajan tiedostusosastolle osoittamassaan kirjeessä, että tilanteeseen olisi välttämätöntä reagoida oikeanlaisella kirjallisuudella ja valistusmateriaalilla. Willamon mielestä Suomeen liittyvien tietojen hataruus ei ollut mitenkään yllättävää, koska saksalaissotilaat olivat siihen mennessä päässeet tutustumaan vain maan pohjoisosiin ja rajaseutuihin. Kiinnostus maata ja kansaa kohtaan oli Willamon mukaan kuitenkin suuri, mutta sopivan aineiston puuttuessa tähän ei voitu mitenkään vastata. Valistusaineiston tuottamiseen tuli kuitenkin ryhtyä pikimiten, koska oli odotettavissa, että ”monet täällä nyt olevat saksalaiset Suomi-tuntemuksensa perusteella joutuvat jo lähitulevaisuudessa hoitamaan Saksan ja Suomen välisiä suhteita ja muutenkin levittämään tietoja meistä ja oloistamme”. Tässä valossa oli tärkeää huolehtia siitä, että he veisivät mukanaan mahdollisimman hyvän ja täydellisen kuvan Suomesta ja sen kansasta. Willamo muistutti myös, että saksalaiset jakoivat hyvin avokätisesti omaa kirjallisuuttaan ja muuta aineistoa, joten jo vastavuoroisuuden nimissä yhteysesikunnan käyttöön tarvittiin niin kirjallisuutta ja filmejä kuin taidetta ja ”kotiteollisuutemme” tuotteitakin.⁴⁶⁵

Kirjeen liitteenä Willamo toimitti Päämajan tiedostusosastolle myös luettelon ”jo saksankielellä ilmestyneistä Suomea koskevista sopivista kirjoista”. Suomen kaupunkeja käsittelevien kuvateosten, matkakertomusten ja -oppaiden sekä Suomen talouselämään johdattelevien teosten ohella luettelo sisälsi runsaasti Suomen historiaa käsitteleviä teoksia, joista suuri osa oli kirjoitettu ja julkaistu juuri ”saksalaisten kulutukseen”⁴⁶⁶. Teosten aatteellinen viitekehys käy ilmi niiden otsikoista, joilla viitattiin muun muassa Suomen idänkysymyksiin, elintilaan, suomalaisten rodulliseen alkuperään, kansan irtautumiseen Venäjän kahleista ja Saksan rooliin Suomen vapautuessa itsenäiseksi valtakunnaksi. Willamo nosti esiin erityisesti seuraavat teokset:

⁴⁶⁵ Willamo Päämajan tiedostusosastolle 6.11.1942, ”Koskee: Saksankielistä kirjallisuutta”, T-5872/63, KA. ⁴⁶⁶ Luostarinen 1986: 180.

- V. A. Koskenniemi: *Finnland, Schild des Nordens* ('Suomi, pohjoisen kilpi', 1941)
- Jalmari Jaakkola: *Die Ostfrage Finnlands* ('Suomen idänkysymys', 1942)
- Väinö Auer, Eino Jutikkala ja Kustaa Vilkuna: *Finnlands Lebensraum* ('Suomen elintila', 1941)
- U. T. Sirelius: *Die Herkunft der Finnen* ('Suomalaisten alkuperä', 1924)
- Johannes W. Öhquist: *Finnland. Land und Volk – Geschichte – Kultur* ('Suomi. Maa ja kansa – historia – kulttuuri', 1928)
- Heinz Hälder: *Finnlands Jugend bricht Russlands Ketten. Die Geschichte des Preußischen Jäger-Bataillons 27* ('Suomen nuorisomurtaa Venäjän kahleet. Preussilaisen jääkäripataljoona 27:n vaiheet', 1938)
- Herman Gummerus: *Deutschland und die Befreiung Finnlands* ('Saksa ja Suomen vapautus', 1938)

Kirjoittajissa toistuu näin tuon ajan keskeinen saksanystävien nimekäs joukko, josta merkittävä osa oli mukana presidentti Risto Rytin käynnistämässä akateemisessa projektissa, jonka tarkoituksena oli perustella tieteellisesti Itä-Karjalan valloitus Suomen elintilaksi. Tämä muun muassa Väinö Auerin, Jalmari Jaakkolan, Eino Jutikkalan ja Kustaa Vilkunan kantama projekti näkyi hyvin myös Willamon esiin nostamissa teksteissä.⁴⁶⁷ Tekstivalikoimaa voi tulkita niin, että tavoitteena ei ollut vain informoida saksalaisia Suomesta ja sen kansasta, vaan osoittaa – aivan samaan tapaan kuin edellä mainitussa kokoomateoksessa *Waffebruder Finnland* – että suomalaisten ja saksalaisten välillä vallitsi edelleen sekä aatteellinen että kohtalonyhteys, jonka rakennusaineita olivat venäjänvastaisuus ja vuoden 1918 perintö. Tuo yhteys oli päässyt hetkeksi hämärtymään Hitlerin ja Stalinin solmiman hyökkäämättömyyssopimuksen vuoksi, mutta oli edelleen olemassa ja vahvisti nyt aseveljeyttä historiallisen siteen tavoin.

467 Jokisipilä & Könönen 2013: 316–320.

Kaunokirjallisuuden osalta Willamo kelpuutti listalle Juhani Ahon (*Rautatie, Panu*), Aleksis Kiven (*Seitsemän veljestä*), Johannes Linnankosken (*Laulu tulipunaisesta kukasta*), F. E. Sillanpään (*Nuorena nukkunut*), Maila Talvion (*Kurjet*) ja Zacharias Topeliuksen (*Fältskärens berättelser, Hertiginnan af Finland*, suom. *Välskärin kertomukset, Suomen herttuatar*). Luettelo heijastanee tuon ajan klassikkokaanonin mutta osittain myös sitä, mitä suomalaista kirjallisuutta ylipäätään oli saatavilla saksankielisinä käännöksinä.

Kiinnostus Willamon esittämien toimenpiteiden käynnistämiseksi jäi kuitenkin hyvin vähäiseksi, ja yhteysupseerien yhtä hyvin kuin Suomesta kiinnostuneiden saksalaistenkin oli tyydyttävä siihen materiaaliin, jota oli muuten vapaasti tarjolla joko suomalaisissa kirjakaupoissa tai saksalaisten omissa rintamakirjakaupoissa (*Frontbuchhandlung*). Esimerkiksi jouluna 1942 Kiestingin lohkon esikuntaupseereille jaettiin WSOY:n parahiksi julkaisemaa kuvateosta *Das ist Suomi. Finland in Bild und Wort*, ja myös miehistöille jaettiin yksittäisiä Suomea käsitteleviä kirjoja.⁴⁶⁸ Kirjoja käytettiin myös lahjoina: Kenraali Schörner sai 50-vuotispäivänään Kiven *Seitsemän veljestä* Petsamon lohkon yhteysupseereilta, ja Porin lentokentän ”suomalaisille myötämielinen” esikuntaupseeri sai läksiäislahjana Runebergin *Vänrikki Stoolin tarinat*.⁴⁶⁹ Kirjojen saatavuus ei kaikesta päätellen kuitenkaan vastannut kysyntää ja käyttötarvetta: Willamo palasi aiheeseen useampaan otteeseen Päämajaan kenraali Heinrichsille lähettämissä raporteissaan korostaen, että saksalaiset lukijat olisivat hyvin vastaanottavaisia tällaiselle materiaalille, jos sitä vain saataisiin systemaattisemmin tarjolle.⁴⁷⁰

Kaiken kaikkiaan vaikuttaa siltä, että tämänkaltaisten propagandatoimien osalta Suomen sodanjohto aloitti aseveljeyden Kolmannen valtakunnan joukkojen kanssa melko valmistautumattomana. Omille kansalaisille, sotilaille ja ulkomaille suunnatun propagandan sisältöihin ja eri instituutioiden väliseen työnjakoon kiinnitettiin runsaasti huomiota niin jatkosodan alla kuin sen aikanakin, ja Päämajan tiedotusosastosta

468 Willamo Heinrichsille 10.1.1943, T-17216/1, KA.

469 Mäkinen Willamolle 20.6.1942, Nro 18/1942; Herlin Willamolle 27.6.1942, ”Koskee: Viikkokertomusta”, T-5471/1–3, KA.

470 Willamo Heinrichsille 15.1., 19.1. ja 20.4.1943, T-17216/1, KA.

propagandatyötä johtanut Kalle Lehmus vieraili keväällä 1941 Saksassa tutustumassa kansallissosialistien propagandatyöhön.⁴⁷¹ Suomessa oleviin saksalaisjoukkoihin suunnatun propagandan merkitys ja välttämättömyys alkoi sen sijaan valjeta suomalaisten puolella vasta syksyllä 1942, toisin sanoen noin 15 kuukautta jatkosodan käynnistymisestä.

Kiinnostavan vertailukohdan tarjoaa tässä suhteessa työ, jota tehtiin liittouman toisella puolella ja josta sekä YhtERoi että Päämaja olivat alusta alkaen varsin hyvin perillä saksalaisen propagandakomppanian (PK 680) suomalaisena yhteysupseerina toimineen majuri G. Wase-liuksen raporttien ansiosta.⁴⁷² Suomeen saapui hiottu, kapteeni Arthur Ruppertin johtama propagandakoneisto, joka pystyi aloittamaan välittömästi sekä viholliseen suunnatun aktiivi-propagandan että omien joukkojen aatteellisen valistustyön, johon kuului myös suomalais-saksalaisen aseveljeyden edistäminen. Käytössä oli käytännössä koko menetelmä- ja materiaalikirjo alkaen viihdytyskiertueista ja elokuvista rintamaradion viihteen ja valistusohjelmien kautta sanomalehtiin ja muihin painotuoteisiin asti.⁴⁷³ Kuten jäljempänä käy ilmi, omia propagandatoimenpiteitä suunnitellessaan ja toteuttaessaan suomalaiset joutuivat turvautumaan pitkälti juuri näihin saksalaisen aseveljen rakenteisiin.

Väärä kuva maasta ja sen kansasta

Ensimmäiset keskustelut suomalaisten omista propagandatoimista käynnistyivät joulukuussa 1942, ja niihin osallistui YhtERoin ja Päämajan edustajien lisäksi myös Valtion tiedotuslaitos (VTL). VTL valmisteli keskustelujen pohjaksi muistion, jossa käsiteltiin saksalaisjoukoille suunnattuun Suomi-propagandaan jo saatavilla olevia ja sen vaatimia lisäresursseja kuin myös yksittäisten toimijoiden tehtäviä.⁴⁷⁴ Vastuukysymysten selvittämiseksi VTL oli käynyt keskusteluja sekä ulkoasianministeriön poliittisen osaston päällikön, ministeri Asko Ivalon että Päämajan

471 Luostarinen 1986: 14, Lehmuksen opintomatka Saksaan Lehmus & Lehtinen 2021: 84–89.

472 Ks. majuri Wase-liuksen raportit Päämajaan 20.7.–14.12.1941, T-8359/23, KA.

473 Saksalaisten operoimasta Suomi-valistuksesta Junila 2000: 105–107, 122–135.

474 Valtion Tiedotuslaitoksen muistio ”Suomi-propaganda tehostamisesta Pohjois-Suomessa olevien saksalaisten joukkojen keskuudessa” 9.12.1942, T-8359/24.

tiedotusosaston päällikön, majuri Kalle Lehmuksen kanssa: Propaganda-toiminta todettiin Päämajan tiedotusosaston tehtäviin kuuluvaksi, mutta henkilöstöresurssien vuoksi Lehmus piti parhaimpana, että VTL vastaisi ainakin osasta propagandasta, tosin aina kiinteässä yhteistyössä Päämajan kanssa. Tämä koski myös toiminnan rahoitusta. Materiaalin jakelu nimettiin suomalaisen yhteysesikunnan tehtäväksi yhdessä maa-herra Hillilän kanssa, joka oli jo moneen otteeseen korostanut VTL:lle Suomi-propagandan merkitystä.

Muistiossa käytiin myös yksityiskohtaisesti läpi keinoja toiminnan tehostamiseksi. VTL:n mielestä aivan ensimmäiseksi tuli pyrkiä kasvattamaan *Lappland Kurier* -lehden Suomea käsittelevää osiota: VTL:n hyllyillä oli odottamassa satoja valmiiksi käännettyjä, tarkoitukseen sopivia artikkeleita, mutta sitä ennen lehteen oli Lehmuksen mielestä saatava uusi suomalainen yhteysupseeri, joka pitäisi kiinteämmin yhteyttä sekä tiedotuslaitokseen että Päämajan tiedotusosastoon. Uutta virtaa tarvittiin Lehmuksen mukaan myös *Nordlicht*-lehden toimitustyöhön. Lehden omisti Reino Palmrothin ja Pekka Tiilikaisen henkiseen maanpuolustustyöhön perustama Propaganda-Aseveljet ry, ja yhdistyksen kanssa suunniteltiin lehden muokkaamista ”enemmän sotilashenkilöitä kiinnostavaksi”. Jos tässä onnistuttaisiin Päämaja voisi tarjota lehteä saksalaisjoukkojen tilattavaksi suurina painoksina, jolloin voitaisiin ”tehdä huomattavan tehokasta ja täysipainoista propagandaa ilman, että siitä on minkäänlaisia kustannuksia.” Suomea käsittelevää, saksaksi käännettyä kirjallisuutta pidettiin kyllä tehokkaana propagandana, mutta samalla niin kalliina, ettei sen toteuttamista pidetty sillä hetkellä mahdollisena. VTL:llä oli kuitenkin tarjota pienempiä lehtisiä, joiden aiheilla se tuli jo varsin lähelle Willamon aseveliaatteellisesti väritynnystä luetteloa.⁴⁷⁵

Muina propagandatoimina muistiossa nostettiin esiin esitelmöitsijät, joita VTL voisi lähettää pohjoiseen muutaman kuukaudessa, mieluiten suomalais-saksalaisen yhdistyksen nimissä, jolloin ”propagandatarkoitus ei tulisi niin selvästi ilmi”. Tarjolla oli myös runsaasti valmiita saksan-

475 Tarjolla olivat mm. VTL:n toimittama *Finnland, Vorposten Europas im Norden* ('Suomi, Euroopan pohjoinen etuvartio'), everstiluutnantti Peitsaran *Der finnisch-russische Krieg 1939–1940* ('Suomalais-venäläinen sota 1939–1940'), Einar W. Juvan *Die kulturelle Entwicklung des finnischen Volkes* ('Suomen kansan kulttuurinen kehitys') ja presidentti Risto Rytin itsenäisyyspäiväpuheen saksannos.

kielisiä esitelmiä, joita voitiin toimittaa tarvittaessa vaikka heti suomalaisten valistus- ja yhteysupseerien käyttöön. Suunnitelmissa oli myös tuottaa ”saksankielisillä puheteksteillä” varustettuja suomalaisia lyhytelokuvia, kun taas suomalaisten sota- ja viikkokatsausten tuottamista saksan kielellä ei pidetty tarpeellisena, koska niiden laatu jäi kovin paljon jälkeen saksalaisten vastaavista.

Millaisiin toimiin sitten päädyttäisiinkin, sen tavoitteista ei pitänyt olla epäselvyyttä. YhtERoin suomalainen valistusupseeri, luutnantti Erkki Mela oli määritellyt ne VTL:lle seuraavasti:

- 1) Suomen tunnetuksi tekeminen saksalaisten joukkojen keskuudessa, joitten Suomentuntemus rajoittuu pääasiassa läpimatkaan jonkin rannikkokaupungin ja Rovaniemen kautta Pohjois-Suomen erämetseen.
- 2) Suomen tunnetuksi tekeminen Saksassa täällä olevien joukkojen välityksellä.
- 3) Suomalaisten ja saksalaisten joukkojen, ensi sijassa upseerien, välisen kanssakäymisen vilkastuttaminen ja kestävämpien suhteitten luominen.

Etualalla ei näin ollen ollut enää pelkkä huoli puutteellisesta Suomentuntemuksesta, vaan myös pelko siitä, että saksalainen sotilas saisi pohjoisen syrjäkylillä ja erämaissa väärän kuvan Suomesta ja sen kansasta ja veisi sen aina kotimaahansa asti.⁴⁷⁶ Tämän virheellisen kuvan korjaamisesta tulee kestoteema, joka toistuu YhtERoin propagandatoimiin liittyvissä raporteissa aina sodan loppumetreille eli syksyyn 1944 asti.

Aihe nousee esiin varsin perusteellisesti ja kaunistelematta Willamon Päämajan komento-osastolle osoittamassa kirjelmässä kesäkuussa 1943.⁴⁷⁷ Willamo ilmeisesti turhautti se, ettei hänen Päämajan tiedo-

476 Sodan jälkeen tekemään koosteeseen Uula Aapa (1961: 113) alias A. O. Väänänen tallensi yhden saksalaisupseerin lausuman tammikuulta 1942, joka kuvastaa hyvin YhtERoissa kasvanutta huolta: ”On hyvin valitettavaa, ettei saksalaisilla ole tilaisuutta tutustua muuhun Suomeen kuin tähän kylmään Lappiin. Useimmissa suomalaisissa kuva- ym. teoksissa mainostetaan erikoisesti Lappia, joka loppujen lopuksi on vain yksitoikkoista erämaata. Onhan Lapissa tosin tuntureita, mutta esim. eteläsaksalaisille ynnä muillekin vuoristo- ja alppioliohin tottuneille tälläkäläiset mahtavimmatkaan maisemat eivät ole mitään erikoista katseltavaa.”

477 Willamo PM:n komento-osastolle 8.6.1943, ”Koskee: Suomi-propagandaa saksalaisten joukkojen keskuudessa”, T-5872/63, KA.

tusosastolle lähettämäänsä toimenpidepyyntöön ollut vastattu millään tavalla, ”ellei siksi katsota Valtion Tiedotuslaitoksen 10.12.42 lähettämää asiaa koskevaa promemoriaa”. Sen vuoksi asiaan oli tarpeen palata uudelleen, ja Willamo listasi kaikkiaan seitsemän syytä, joiden vuoksi Suomi-propagandan harjoittamiseen saksalaisten keskuudessa oli syytä suhtautua vakavasti. Ne toistettakoon seuraavassa kokonaisuudessaan Willamon omalla äänellä:

- 1) Suurin osa Saksan sotavoimista Suomessa on sijoitettu syrjäisille tai erämaaseuduille tai vähäisimpiin asutuskeskuksiin, jotka luontoon, asutukseen ja kulttuuriin nähden suuresti poikkeavat siitä, mikä suurimmassa osassa Suomea, nimenomaan maan kulttuuriseuduilla, on oleellista. Kun paraassakaan tapauksessa muun Suomen tunteminen yleensä rajoittuu vain kiireellisellä läpikulkumatkalla tehtyihin havaintoihin, on selvää, että saksalaiset helposti yleistävät sijoituspaikkakunnallaan saamansa vaikutelman koko maata koskeviksi ja siten vievät mukanaan Suomesta kuvan, joka kielteiseen suuntaan poikkeaa todellisuudesta.
- 2) Väestö, jonka kanssa saksalaiset joutuvat tekemisiin, ei syrjäseudulla anna oikeaa kuvaa suomalaisesta kulttuurista ja siinä on sodan johdosta havaittavissa piirteitä, jotka eivät edusta suomalaisen kansan luonteen parhaita puolia. Asutuskeskuksiin on kerääntynyt runsaasti huonoa ainesta, jonka antama kuva on kovin huono. Lisäksi on huomattava, että suomalainen sotilas ei ulkonaisella käyttäytymisellään anna saksalaiselle tarkkailijalle erikoisen myönteistä kuvaa suomalaisesta sotilashengestä ja kyvystä ja joutuu tällaisten vaikutteiden nojalla helposti aliarvioiduksi. Tämä kysymys on tullut erikoisen polttavaksi nyt, kun suomalaisia joukkoja on siirretty pois yhteisestä rintamavastuusta saksalaisten kanssa ja jolloin heidän taistelukykynsä helposti unohdetaan. Kaikista edellämäinuituista seikoista voi johtua, että maamme ja kansamme voi jäädä vaille sille kuuluva arvonantoa ja rinnastetaan helposti vallattuihin alueihin.

- 3) Väestön suhtautuminen saksalaisiin ei läheskään aina ole moitteetonta eikä osoita ymmärrystä aseveljeyden vaatimuksiin. Epäluuloisuus, vieläpä vihamielisyys eivät ole harvinaisia, mikä tietysti osaltaan aiheutuu saksalaisten omasta, usein häikäilemättömästä käyttäytymisestä.
- 4) Saksalaisen sotaväen, erikoisesti nuoremman päällystön ja ali-päällystön keskuudessa on reserviläisiä sivistyselämän ja kaikkien elämänalojen edustajia, joiden käsitys Suomesta ja suomalaisista voi koko heidän elämänsä ajaksi jäädä täältä saatujen vaikutelmien varaan. Joukossa voi olla henkilöitä, jotka tulevaisuudessa taloudellisella tai poliittisella alalla toimiessaan voivat joutua vaikuttamaan ratkaisuihin, joilla on merkitystä meidän maallemme. Lisäksi on huomattava ”suomenkävijäin” vaikutus yleiseen mielipiteeseen Suomea koskevissa kysymyksissä sekä myöhempi kirjallisuus, jonka kautta Suomesta saadut vaikutelmat joutuvat hyvinkin laajalti tunnetuksi.
- 5) Suomen demokraattinen yhteiskuntarakenne herättää eräissä ”oikeuskoisimmissa” saksalaispiireissä epäluuloa.
- 6) Paitsi korkeampaa upseeristoa ja valistushenkilöstöä näyttää suurimmalta osalta Saksan sotavoimiin kuuluvilta puuttuvan tilaisuutta saada oikeita tietoja Suomesta ja sen oloista, niin innokkaita kun he ovatkin näihin asioihin tutustumaan. Keskusteluissa huomaa tämän helposti. Mm. sellaisista seikoista kuin Suomen itsenäisyystaistelu, jääkäriiliike ja vieläpä talvisotamme on nuoremmassa polvessa yleensä varsin hämäriä käsityksiä.
- 7) Suomen taistelun lopullisten tavoitteiden saavuttaminen edellyttää, paitsi tinkimätöntä voitontahtoa, että myös saksalaisille tehdään tunnetuksi taistelumme kansallispoliittiset päämäärät ja julistetaan ja painostetaan [sic] kaikkea sellaista, mikä on omiaan koroittamaan kansamme arvoa ja tehostamaan sen itsenäistä asemaa uudessa Euroopassa.

Willamon jatkuvana huolena olivat toisin sanoen sekä syrjäiset seudut että sen väestö ja seudulle sodan tuoksinassa kerääntynyt ”huono aines”. Kun mukaan laskettiin vielä paikallisten saksalaisiin kohdistuneet epä-

luuloiset asenteet, Willamo pelkäsi saksalaisten joukkojen saavan Suomesta ja suomalaisista aivan vääristyneen kuvan. Koska joukoissa mitä todennäköisimmin oli henkilöitä, jotka tulevaisuudessa olivat avainasemassa määrittämässä myös Suomen asemaa niin sanotussa ”uudessa Euroopassa”, tuli suomalaisten huolehtia siitä, että heidän käytössään oli riittävästi materiaalia, joka avaisi paitsi Suomen keskeisiä historiallisia vaiheita myös sen yhteiskunnallisia rakenteita.⁴⁷⁸ Se materiaali, joka YhtEROilla oli tähän asti ollut käytettävissään, ei ollut riittävä, vaan Willamon mukaan tarvittaisiin uudenlaista satsausta erilaisiin painotuotteisiin ja lehtiartikkeleihin (saksalaisen propagandakomppanian *Lappland-Kurier*, suomalaisten Propaganda-Aseveljien *Nordlicht*), filmeihin sekä esitelmiin kaikilta kulttuuri- ja talouselämän aloilta, joita pitämään olisi mieluiten saatava V. A. Koskenniemen kaltaisia nimekkäitä puhujia. Ylipäätään YhtERoin komentajan listauksessa toistuivat sekä hänen omat aiemmat toiveensa että VTL:n muistiossa esitetyt ehdotukset.

Päämajan ja Willamon välistä kirjeenvaihtoa ja muuta aiheeseen liittyvää arkistoaineistoa lukiessa syntyy vaikutelma, että asianosaisilla oli melko yhdenmukainen tilannekuva siitä, että toimenpiteitä tarvittiin ja vielä kiireellisesti, jotta Suomen tuleva asema ”uuden Euroopan” pesänjakajana ei vaarantuisi vääranlaisten kokemusten ja mielikuvien kautta. Propagandamateriaalin jakelijaksi oli sekä tarjoutunut että nimetty YhtEROi yhdessä maaherra Hillilän kanssa, ja VTL antoi käyttöön ne painotuotteet ja muun materiaalin, jota se oli tuottanut tai pystyi tuottamaan omilla resursseillaan. Mutta asiassa ei päästy eteenpäin niin kauan kuin toimenpiteiden rahoitus ja niiden koordinointiin tarvittavat henkilöresurssit olivat auki. Omaa kieltään irrotettavissa olevien varojen niukkuudesta kertoo jo mainitun VTL:n muistion päättävä huomio, että propagandaa olisi tehtävä sellaisin keinoin, että sen kustannuksista vastaisivat itse propagandan kohteet eli Saksan sotavoimat ja sen sotilaat: ”Edellytyksenä tällöin luonnollisesti on, että saksalaisille voidaan tarjota

478 Willamon ajatukset heijastelivat tässä suhteessa suomalaisessa oikeistolaisessa lehdistössä ainakin vielä vuonna 1942 vallinnutta toiveikkua, jonka mukaan Suomen merkittävän sotapanoksen myötä maalle aukeaisi Euroopan uusjaossa merkittävä poliittinen rooli. Aiheesta lähemmin Luostarinen 1986: 282.

sellaista täysipainoista 'hengenravintoa', jolla on sekä heitä muuten kiinnostava luonne että propagandamerkitys." Niin tai näin, Willamon kirjeellä pallo oli joka tapauksessa heitetty takaisin Päämajalle ja sen tiedotusosastolle.

Propagandaupseeri Börje Sandberg ottaa ohjat

Willamon kirjelmöinti alkoi tuottaa tulosta heinäkuun puolivälissä 1943, kun yhteistä sotaa oli käyty jo reilut kaksi vuotta. Kalle Lehmuksen määräyksellä sotilasvirkailija Börje Sandberg siirrettiin Puolustusvoimain viihdytystoimistosta tiedotustoimistoon ja komennettiin "erikoistehtäviin" YhtEROin komentajan käyttöön.⁴⁷⁹ Työ- ja julkaisukokemuksensa perusteella Sandberg vaikuttaa ilmeiseltä valinnalta tehtävään: Ennen sotia filosofian maisteriksi kouluttautunut Sandberg oli jo hankkinut kannuksensa useissa koti- ja pohjoismaisissa matkailualan organisaatioissa, perustanut Suomen hotelli- ja ravintolakoulun ja aloittanut Suomen Matkat ry:n toimitusjohtajana. Hän oli myös ahkera kuvateosten tuottaja, jonka julkaisuluettelosta löytyy paitsi Jean Sibeliusta ja Kyösti Kalliota esittelevät teokset, myös useita, yksin tai yhdessä H. J. Viherjuuren kanssa toimitettuja kaupunkikirjoja, jotka ilmestyivät Otavan laajassa *Suomen kauneudet* -sarjassa.⁴⁸⁰ Sotavuosina Sandberg toimitti myös ajan propagandatarpeita palvelevia teoksia.⁴⁸¹

Rovaniemelle propagandaupseeriksi siirryttyään Sandberg otti erikoistehtävistään heti ilmeisen tiukan otteen, sillä jo heinäkuun lopussa valmiina oli ensimmäinen "promemoria", jolla tiedotusosastolle esiteltiin suunnitelma "suomalaisen propaganda-, valistus- ja viihdytystoiminnan harjoittamisesta Pohjois-Suomessa olevien saksalaisten joukkojen

479 Lehmus Puolustusvoimain viihdytystoimistolle 27.7.1943, "Koskee: Sot.virk. Börje Sandbergin siirtoa", T-8359/24, KA.

480 Ks. Finna.fi -hakupalvelu "Börje Sandberg"; Laati ja muut 1961: "Sandberg, Börje, matkailumies".

481 Vuonna 1940 ilmestyi Birger Fagerströmin, J. O. Hannulan ja Börje Sandbergin toimittama *Suomi taistelee uskonnon, kodin ja isänmaan puolesta* (Suomen Kirja) ja vuonna 1943 Sandberg toimitti myös saksalaisille lukijoille suunnatun teoksen *Suomi ja suomalaiset – Finland und die Finnen* (Otava), josta otettiin myös sodan jälkeen uusia painoksia.

Kuva 13. Sotilasvirkailija, propagandaupseeri Börje Sandberg työhuoneessaan Ounasvaaralla 26.3.1944. (SA-Kuva/147780, TK-kuvaaja Sot.virk. Hedenström. CC BY 4.0.)

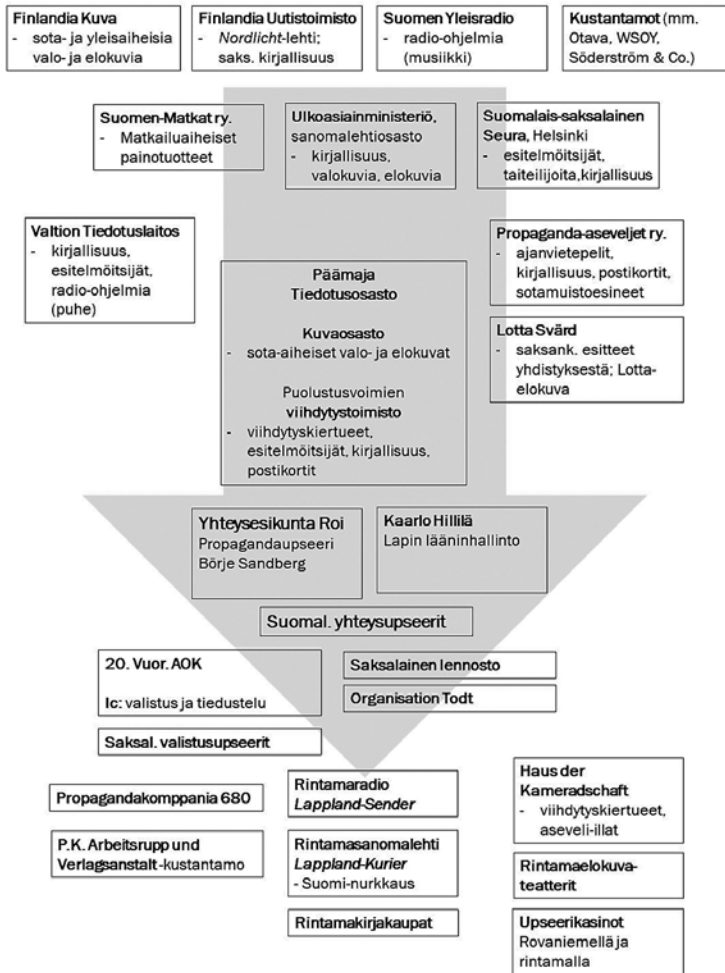
keskuudessa”.⁴⁸² Muistion sisältämä suunnitelma oli jäsennetty kolmeen päälukuun, joista ensimmäisessä käytiin yksityiskohtaisesti läpi tarvittava propaganda-aineisto, toisessa määritettiin niiden tuottamisesta ja hankinnasta vastaavat tahot, ja kolmannessa luonnosteltiin ne kanavat ja henkilöt, joiden välityksellä kyseiset aineistot tuli toimittaa saksalaisten käyttöön. Aineiston osalta Sandberg nojautui pitkälti jo aiempiin (muun muassa VTL:n kirjaamiin ja edellä esitettyihin) suunnitelmiin,

⁴⁸² Willamo, Sandberg Päämajan Tiedoitussosastolle 29.7.1943, "Koskee: propagandasuunnitelmaa", T-5872/63, KA.

mutta paneutui sen lisäksi erityisesti kirjallisuuden merkitykseen koko propagandaohjelmassa. Näihin pohdintoihin palataan jäljempänä.

Muistion kahden muun pääluvun sisällöistä hahmottuu laaja suomalais-saksalainen toimijaverkosto, jossa propaganda-aineiston tuottamiseen ja jakeluun liittyviä tehtäviä määritettiin niin valtiollisille ja sotilaallisille kuin liiketaloudellisille laitoksille. Kuten oheisesta yhteenvedosta voi nähdä (kuva 14), Sandbergin suunnitelmassa hankintatehtäviä määriteltiin VTL:n lisäksi muun muassa suomalaisille tiedotusvälineille ja kustantamoille sekä puolustusvoimien tiedotusosaston alaisille yksiköille, kun taas materiaalin jalkauttamisessa luotettiin YhtERoin yhteysupseereihin ja Saksan armeijan propagandakoneistoon. Propagandatyön ”käytännöllinen johto” määriteltiin YhtERoin propagandaupseerille eli Sandbergille itselleen, joka oli kuitenkin raportointivelvollinen sekä Willamolle että Päämajan tiedotusosastoa johtavalle majuri Lehmukselle. Tiedotusosaston tehtävänä oli myös vaikuttaa suhteillaan muistiossa nimettyihin suomalaistoimijoihin niin, että propagandaan saataisiin tarkoituksenmukaista, ”hengeltään oikeaa aineistoa”.

Sandberg kävi henkilökohtaisesti esittelemässä suunnitelman majuri Lehmukselle ja hyväksynnän saatuaan ryhtyi välittömästi toteuttamaan sitä. Elokuun aikana Sandberg neuvotteli käytännössä läpi koko toimintasuunnitelmassa kuvatun tuotanto- ja jakeluverkoston, minkä myötä täsmentyivät suomalaisten jo saatavilla olevat materiaalit, valmiudet uusien tuottamiseen ja propagandatyön alkupääoma. Aiemmin jo toivottujen aineistotyyppien ohella uusina ideoina esiin nousivat muun muassa suomalais-saksalaista aseveljeyttä esittävän elokuvan tuottaminen (Puolustusvoimien kuvaosasto), suomalaista musiikkia sisältävien ”grammofonilevyjen” toimittaminen saksalaiselle *Soldatensender Lapplandille* ja *Sender Finnmarkille* (Puolustusvoimien viihdytystoimisto), ”saksankielisellä äänityksellä” varustettu Lotta-elokuva (Lotta-Svärd-yhdistys) sekä laajempi yhteistyö Yleisradion ja saksalaisen rintamaradion kanssa. Radioasemiin yhtä hyvin kuin rintamalehti *Lappland Kurieriinkin* oli kuitenkin tärkeää saada oma, radiotoimintaa ymmärtävä yhteysupseeri, jotta kaikki se potentiaali, joka tätä kautta tehtävässä propagandatyössä piili, saataisiin täysipainoisesti hyödynnettyä.

Kuva 14. Yhteenvedo Börje Sandbergin propagandasuunnitelman tuottajista ja jakeilijoista.

Sandbergin syyskuun alkuun päivätyn toimintaraportin perusteella saksalaiset olivat kiinnostuneita saamaan suomalaista materiaalia oman aseveljeyteen liittyvän valistustyönsä tueksi ja siten valmiita myös anta-

maan suomalaiselle sisällölle tilaa niin omilla radiotaajuuksillaan ja lehtien palstoilla kuin upseerikasinoilla, miehistökorsuissa, rintamaelokuvateattereissa ja *Haus der Kameradschaftin* ohjelmatarjonnassakin. Suomalaisten oman toiminnan alkupääomaksi oli lisäksi neuvoteltu 100 000 markkaa Propaganda-Aseveljet ry:ltä. Sandbergin mukaan kyse oli luonnollisesti vain alkupääomasta, jonka jatkoksi tarvittiin huomattavaa lisärahoitusta, jolla voitaisiin paikkailla aiempia laiminlyöntejä ja taata uusien toimenpiteiden jatkuvuus. Mutta kaiken kaikkiaan propagandaupseerin yhteenveto asioiden kehittymisestä oli hyvin optimistinen:

Maaperä tälle työlle on harvinaisen otollinen ja vastaanottavainen. Samoin kustannukset tästä työstä jäävät nykyisissä olosuhteissa suhteellisen vähäisiksi. Tässä yhteydessä on myös muistettava, että tämän propagandan vaikutukset eivät esiinny ainoastaan saksalaisissa sotilaissa, vaan tuntuvat luultavasti vielä paljon suuremmassa määrin Saksan kotirintamalla niin sivistyneistön kuin kansan parissa, koska suuri osa propaganda-aineistoa kulkeutuu sotilaiden toimesta Saksaan. Maallamme on siis jälleen kerran propaganda-tilaisuus, jolloin varsin pienin kustannuksin voidaan saada suuria aikaan.⁴⁸³

Suomalainen propaganda otti siten syksyllä 1943 hieman tuulta purjeisiin, johon kiinnostavaa kyllä suhtauduttiin saksalaisten puolella ilmeisen ristiriitaisin tuntein. Tai toisin sanoen, toimintakertomuksista välittyvä kokonaiskuva näyttää hieman vaihtelevan sen mukaan, kuka niiden vastaanottaja oli. Yhtäällä, Päämajan tiedotusosastolle kuukausittain toimitetuissa kertomuksissa korostettiin käytännössä sodan loppuun asti, kuinka sodan jatkuessa myös Suomi-aineiston kysyntä oli jatkuvassa nousussa, varsinkin kun saksalaisten oma propaganda ja miehistön parissa tehtävä aatteellinen valistustyö (*wehrgeistige Führung*) etsi koko ajan uutta ajankohtaista aineistoa. Mutta toisaalla, Sandbergin

483 Willamo, Sandberg Päämajan tiedotusosastolle 1.9.1943, "Koskee: Yhteenvetoa Suomi-propagandan harjoittamisesta saksalaisissa joukoissa.", T-8359/24, KA.

Willamolle toimittamissa kertomuksissa nousee esiin myös aseveljen epäilevä asenne suomalaisten uutta toimeliaisuutta kohtaan, ja pohjoi- seen kautautuneet huhut Suomen rauhansuunnitelmista vain vahvistivat näitä epäilyjä: Mikä sai suomalaiset ryhtymään tähän juuri nyt, kun joka tapauksessa näytti ilmeiseltä, että suomalaiset olivat etäännyttäessä saksalaisista ja liikkumassa poliittisesti lähemmäs liittoutuneita, erityisesti Yhdysvaltoja?

Saksalaiset valistusupseerit odottivat myös uteliaina uutta Suomi-propagandaa, koska aiemmat toimenpiteet eivät olleet heitä juuri vakuuttaneet. Sandbergin kuuleman palautteen mukaan suomalainen propagandatyö ei nojannut selkeään suunnitelmaan eikä vaikuttanut saksalaissilmiiin muutenkaan kovin järjestelmälliseltä.⁴⁸⁴ Sandbergin havaintojen päällimmäinen sävy on kaikesta huolimatta positiivinen ja raporteista on nähtävissä, miten propagandatehtävät juoksuttivat häntä aseveljeyden molemmiin puolin aina syyskesään 1944 asti: Kuten Sandberg itse toteaa eräessä tilannekatsauksessaan, oman propaganda-koneiston puuttuessa oli muista käyttökelpoisista kanavista otettava irti se mikä otettavissa oli. Erityisen vahvasti tukeuduttiin saksalaisten valmiiseen koneistoon ja heidän taloudellisiin resursseihinsa.⁴⁸⁵ Tämä näkyi myös siinä, miten saksalaisten saamaan kuvaan Suomesta pyrittiin vaikuttamaan kirjallisuudella.

Suomalaista luettavaa saksalaisille sotilaille

Sandberg korosti jo ensimmäisessä toimintasuunnitelmassaan kirjallisuuden suurta merkitystä kaikessa propaganda- ja valistustoiminnassa ja kuvasi, kuinka saksalaisten joukkojen keskuudessa vallitsi suorastaan Suomi-aiheisen kirjallisuuden ja saksannetun suomalaisen kaunokirjallisuuden ”näлкä”. Kysynnän tyydyttämiseksi saksalainen propaganda-

484 Sandberg Willamolle 1.9.1943, ”Havaintoja propagandatilanteesta saksalaisten joukkojen keskuudessa aikana 18.–31.8.1943”, T-5872/63, KA.

485 Sandberg 24.1.1944, ”Suomi-aiheinen propaganda-, valistus-, ja viihdytystyö Pohjois-Suomessa olevien saksalaisten joukkojen keskuudessa”, T-5872/63, KA.

komppania olikin jo ehtinyt perustaa Helsinkiin paikallisen osaston (*PK Arbeitstrupp und Verlagsanstalt*) erityistehtäväänään juuri suomalaisen kirjallisuuden tuottaminen ja kustantaminen. Työn ensimmäiset tulokset olivat hiljattain tulleet painosta.

Tässä kuten myöhemmissäkin toimintakertomuksissaan Sandberg viittaa toistuvasti listoihin, joista käy ilmi työn alla olleen ”kulttuurikirjaston” (*Kulturbuchreihe*) tavoiteltu sisältö, aikataulut ja myös propagandaministeriöltä saadut tuotantoluvat. Arkistoitujen listojen perusteella kyseinen kirjasto oli valmisteilla viimeistään syksystä 1942 alkaen: Saksan propagandaministeriö hyväksyi ensimmäiset teokset joulukuussa 1942 ja tammikuussa 1943, ja elokuussa 1943 ilmestyivät Lühe-Verlagin kustantamina *Suomi – Humor und Herz* (lyhennetty laitos Ensio Rislakin ja Kaarlo Marjasen *Hymyjen kirjasta*) ja Harald Hornborgin *Herrn Illbergs Jugendtorheiten* (saksannos ruotsinkielisestä romaanista *Patron Illbergs ungdomsdårskap*, 1931).⁴⁸⁶ Kuten oheisesta taulukosta 4 voi nähdä, suunnitelma käsitti lopulta lähes 40 teosta, joista noin puolet oli hyväksytty tuotantoon vuoden 1943 puoliväliin mennessä.

Saksalaisten aloitteet otettiin tietysti suomalaisten puolella mielihyvin vastaan, varsinkin kun omat toimintaresurssit olivat varsin rajallisia. Kun vielä jakeluunkin oli olemassa valmis rintamakirjakauppojen ketju, saattoi Sandberg todeta syyskuussa 1943, että näin ”saadaan suomalaista kirjallisuutta ilman kustannuksia levitetyksi huomattavia määriä tehokkaalla tavalla saksalaisten keskuuteen”.⁴⁸⁷ Sandbergin huolena kuitenkin oli, että suomalaiset eivät olleet päässeet vaikuttamaan saksalaistuotannon sisältöön, joten kirjoja valittaessa ”meikäläiset näkökohdat” olivat tietysti jääneet varsin vähälle huomiolle. Näillä näkökohdilla Sandberg viittasi jo Willamon esittelemiin tavoitteisiin, ja eritteli nyt tapoja hyödyntää kirjallisuutta niiden saavuttamiseksi. Esille nousivat rinta rinnan niin *Kalevala*, sananparsikokoelmat ja Ollin kotimaan mielialoja ylläpitävät pakinat kuin sotakirjallisuuskin:

486 Kolme dokumenttia otsikolla ”Stand der Kulturbuchreihe“: päiväämätön, 15.6.1943 ja huhtikuu 1944. T-5872/63, KA.

487 Willamo, Sandberg PM:n tiedotusosastolle 1.9.1943, ”Koskee: Yhteenvetoa Suomi-propagandan harjoittamisesta saksalaisissa joukoissa”, T-8359/24, KA.

Taulukko 4. Saksan propagandakomppanian ”Kulturbuchreihe”. (L = Lühe-Verlag; Lupa = Saksan propagandaministeriön myöntämä julkaisulupa, kk/vuosi; * = teos tai kirjailija päätyi sodan jälkeen kiellettyjen listalle)

Kirjoittaja	Teos	Suom./ruots. alkuteos	Lupa
Agapetus (Yrjö Soini)	<i>Zweimal Adam, einmal Eva</i> (L)	<i>Aatamin puvussa ja vähän Eevankin</i>	1/1943
Agapetus (Yrjö Soini)	<i>Hochzeitsreisen des Probstes</i> (L)	<i>Rovastin häämatkat</i>	12/1942
Alkio, Santeri	<i>Messerhelden</i> (L)	<i>Puukkojunkkarit</i>	Ei tied.
Aminoff, Torsten G.	<i>Zwischen Schwert und Krummsäbel</i> (L)	<i>*Mellan svärdet och kroksabeln. 700 års kamp om Karelarnas land</i>	12/1943
Asunta, Heikki	<i>Langsam vorwärts</i> (L)	<i>Hiljaa eteenpäin</i>	7/1943
Brückner, Hans/Karsten, Anitra/Tigerstedt, Örnulf	<i>Finnland – nordisches Land. Ein finnisches Bilderbuch</i> (L)	–	Ei tied.
Enckell, Olof (Hg.)	<i>Finnlandschwedische Erzähler</i>	–	7/1943
*Enckell, Olof	<i>Krieger und Bauer</i>	<i>Krigaren och bonden. Efterskrift till ”Vakt i öster”</i>	Ei tied.
Finne, Jalmari	<i>Heiteres Spiel (Der Mann aus Sysmä)</i> (L)	<i>Sysmäläisiä</i>	6/1943
Hornborg, Harald	<i>Herrn Illbeggens Jugendtorheiten</i> (L)	<i>Patron Illbergs ungdomsdärskap</i>	1/1943
Ivalo, Santeri	<i>Juho Vesainen</i> (L)	<i>*Juho Vesainen</i>	4/1944
Järventaus, Arvi	<i>Das Märchenland Ruija</i>	<i>Satu-Ruijan maa</i>	3/1944
Juva, Einar W.	<i>Finnlands Kampf gegen Osten</i>	<i>*Suomen taistelu itää vastaan</i>	7/1943
Kivi, Aleksis	<i>Die sieben Brüder</i>	<i>Seitsemän veljestä</i>	12/1943
Kivimaa, Arvi (Hg.)	<i>Finnische Erzählungen</i>	–	Ei tied.
*Kojo, Viljo	<i>Ausgewählte Novellen</i> (L)	–	4/1943
Korhonen, [Arvi?]	<i>Wir geben nicht nach</i>	[?]	3/1944
Lehtonen, Joel	<i>”Lintukoto”</i>	<i>Lintukoto</i>	7/1943
Leino, Eino	<i>Balladen</i>	–	Ei tied.
Linnankoski, Johannes	<i>Kampf um den Hof Heikkilä</i>	<i>Taistelu Heikkilän talosta</i>	4/1943
Mannerheim, C. G.	<i>Tagesbefehle</i> (L)	–	Ei tied.
Rislakki, Ensio / Marjanen, Kaarlo	<i>Suomi – Herz und Humor</i> (L)	<i>Hymyjien kirja</i>	12/1942
Nortamo, Hj.	<i>Buchzeichen aus Perlenschmuck</i> (L)	<i>Helmikoristeinen kirjanmerkki</i>	Ei tied.

*Miihkali Onttoni	<i>Aufruhr im Kloster</i> (L)	<i>Kapina luostarissa. Historiallinen romaani Itä-Karjalasta</i>	5/1943
Paulaharju, Samuli	<i>Auf den äußersten Inseln von Ruija</i>	<i>Ruijan äärimmäisillä saarilla</i>	1/1944
Paulaharju, Samuli	<i>Nachtschatten der Tunturis</i> (L)	<i>Tunturien yöpuolta. Vanhoja tarinoita</i>	5/1943
Pekkanen Toivo	<i>Der Weg ins Glück</i> (L)	<i>Tie Edeniin</i>	12/1943
PK-Buch	<i>PK-Buch</i>	–	Ei tied.
Ryti, Risto	<i>Reden</i> (L)	–	Ei tied.
Tigerstedt, Örnulf	<i>Die Staatspolizei greift ein</i>	* <i>Vastavakoilu iskee</i>	Ei tied.
Vilkuna, Kyösti	<i>Die Abenteuer des Tapani Löfving</i>	<i>Tapani Löfvingin seikkailut isonvihan aikana hänen oman päiväkirjansa pohjalta 1–2</i>	7/1943
Wallenius, K. W. [po. K. M.]	<i>Menschenjäger und Fallensteller</i> (L)	<i>Ihmismetsästäjiä ja erämiehiä</i>	4/1943
Waltari, Mika	<i>Karin Magustochter</i> (L)	<i>Kaarina Maununtytär</i>	1/1943
Waltari, Mika	<i>Im Schatten der Sowjetspionage</i>	* <i>Neuvostovakoilun varjossa</i>	Ei tied.
Waltari, Mika	<i>Paracelsus in Basel</i>	<i>Paracelsus Baselissa</i>	Ei tied.
Lönnrot, Elias	<i>Kalevala</i>	<i>Kalevala</i>	12/1943

Jotta saksalaiset pääsisivät perehtymään meidän klassilliseen kirjallisuuteemme, olisi Kalevalasta saatava julkisuuteen Volksausgabe [’kansanpainos’]. Pohjana voitaneen käyttää professori Väinö Salmisen toimittamaa lyhennettyä laitosta ”Kalevala sankarirunoelmana”. Suomalaista kansanluonnetta valaisisi erinomaisesti valikoima verrattomia suomalaisia sananparsia viime vuosi- na ilmestyneistä hämäläisistä, eteläpohjalaisista, satakuntalaisista, karjalaisista ym. sananparsikokoelmista.

Eräs saksalaisten propagandatavoitteista on bolševismivihan jatkuva ylläpito. Erinomaisia todisteita meikäläisestä Einstellungista [’asenteesta’] bolševismia kohtaan ovat Uuden Suomen pakinoitsijan Ollin pakinat, jotka ovat korkeata kansainvälistä luokkaa. Saksankielinen valikoima niitä, pohjana kokoelma ”Vot, Iivana”, otettaisiin saksalaisten taholla mielihyvin vastaan.

Tavoitteena oli siis johdatella saksalaissotilaita suomalaiseseen kansanrunouteen ja -luonteeseen, mutta samalla julkaistavan kirjallisuuden tehtäväksi tuli myös pitää aseveljeyden raamit kunnossa eli varmistaa, ettei Willamon pelko, että kansallissosialismiin horjumatta uskovat upseerit tulkitsevat suomalaista demokratiaa väärin, pääsisi toteutumaan. Tässä valossa arvokasta materiaalia olivat Sandbergin mielestä myös sotahistorialliset esitykset, rintamakaskut tai esimerkiksi Kyösti Vilkun isovihan aikaan sijoittuvat *Tapani Löfvingin seikkailut*, avaisivathan ne saksalaisille myös suomalaisen sotilaan todellista luonnetta ja suhtautumista itäiseen viholliseen. Oikean tai todellisen Suomi-kuvan välittäminen ja vääristyneen kuvan korjaaminen kuultaa kaikkien kirja- tuotantoon liittyvien suunnitelmien läpi, eikä Lappikaan tehnyt tämänkaltaisen valistustarpeen osalta poikkeusta. Sandbergin mielestä Lappi ja Lapin elämä epäilemättä kiinnostivat suuresti sekä saksalaisia sotilaita että heidän omaisiaan, mutta aiheeseen oli kiinnitettävä erityistä huomiota, jotta käyttöön saataisiin sitä ”oikealla tavalla esittelevää kirjallisuutta”. Aseveljeyden lujittamisen hengessä Sandberg ideoi myös saksalaisten parissa toteutettavaa kirjoituskilpailua aiheesta ”Suomalais-saksalainen aseveljeys Lapissa”, josta voisi hänen mukaansa syntyä mielenkiintoinen, kenties jopa jokaisen saksalaissotilaan reppuun päätyvä muistikirja.

Sandbergin suunnitelmat ottivat kuitenkin varsin hitaasti tulta alleen. Propaganda-Aseveljien myöntämästä starttirahasta vajaa kolmannes osoitettiin kirjallisuuden hankintaan – jaettavaksi joko lahjoina upseeristolle ja miehistölle tai saksalaisiin sotasairaaloihin ja sotilaskoteihin. Lisävauhtia työ sai syksyllä 1943, kun YhtEROissa alettiin suunnitella niin sanottua ”Suomi-kirjastoa” saksalaisten valistusupseerien työn tueksi. Omilla propagandamatkoillaan Sandberg oli kirjannut useaan otteeseen havainnon, miten ”vähän saksalaiset *Betreuungsoffizierit* [’valistusupseerit’] tuntevat maattamme, kansaamme, elintapojamme ja ajatusmaailmaamme”. Tämä johtui hänen mielestään erityisesti siitä, ettei valistusupseerien saatavilla ollut asianmukaista Suomea käsittelevää kirjallisuutta. Syntyi ajatus pienen, aluksi 15 kirjaa käsittävän kirjaston kokoamisesta *Suomi-Bücherein* leimalla varustettuihin puulaatikoihin. Päämajan tiedotusosastossa hyväksyttiin rahoitus yhteensä sadan pie-

noiskirjaston kokoamiseen, joita jaettiin sittemmin saksalaisten valistuspseerien lisäksi saksalaisille propagandaosastoille, sotasairaaloihin, sotilaskoteihin ja rintamaradion käyttöön. Lokakuun 1943 suunnitelmassa Suomi-kirjaston sisällöksi ehdotettiin seuraavia teoksia:

- T. Peitsaran talvisotaa käsittelevä *Der finnisch-russische Krieg 1939–1940*
- Propagandakomppanian aiemmin jo julkaisema *Waffenbruder Finnland*
- Vuosikirja *Finnland-Jahrbuch 1943*
- Matkaopas *Finnland-Reiseführer*
- V. A. Koskenniemen *Finnland. Schild des Nordens*
- Rakel Lyytisen suomalaisia naisjärjestöjä esittelevä *Die finnischen Frauenorganisationen*
- Aleksis Kiven *Die sieben Brüder*
- J. L. Runebergin *Fänrich Stähls Erzählungen*
- PK 680:n julkaisema *Suomi – Humor und Herz*
- E. N. Mannisen romaani *Tunturi droht* (suom. *Tunturi uhkaa*, 1938)
- Onni Okkosen Suomen taiteen historiaa käsittelevä *Die finnische Kunst*
- kuvateos *Das ist Suomi, "tai joku muu"*
- asevelilaulujen kokoelma *114 Waffenbrüderlieder*

Näiden jatkoksi listaan oli lisätty vielä käsin

- Jalmari Jaakkolan Suomen idänsuhteita käsittelevä *Die Ostfrage Finnlands*
- Ilmari Hustichin ja Suomen matkailuyhdistyksen *Lappland. Das Märchenland des Nordens*
- Samuli Paulaharjun romaani *Nachtschatten des Tunturis* (suom. alkuteos *Tunturien yöpuolta. Vanhoja tarinoita*, 1934)⁴⁸⁸

⁴⁸⁸ Willamo, Sandberg Päämajan tiedotusosastolle 5.10.1943, "Koskee: 'Suomi-Bücherein' hankkimista saksalaisille Betreuungsoffiziereille", T-8359/24, KA.

Kirjalaatikon sisällön välittämää kuvaa suomalaisen kirjallisuuden klasikoista yhtä hyvin kuin Suomesta ja suomalaisuudesta voi kahdeksankymmentä vuotta myöhemmin tarkastella kriittisestikin tai jopa kysyä, missä määrin listalle päätyneet kaunokirjalliset, Pohjois-Suomeen sijoittuvat tekstit tai Kiven itsepäiset, sivistystä hämäläiskorpeen pakenevat Jukolan veljekset todella olivat omiaan korjaamaan Willamon pelkäämää, saksalaisille pohjoisen karuissa erämaaoiloissa syntyynyttä ”vääränlaista” kuvaa maasta ja sen kansasta. Olihan jo August Ahlqvist murskannut *Seitsemän veljeksen* Suomi-kuvan vääränä ja sopimattomana heti teoksen ilmestyttyä, ja veljeksetkin olivat Ahlqvistille aivan toista laatua kuin se ”hiljainen vakaa kansa, joka on raivannut ja yhä edelleen raivaa maamme korvet viljelykselle”.⁴⁸⁹

Suomi-kirjaston kokoelmasta joka tapauksessa kuultaa läpi ideologisesti väritynyt tulkintamalli suomalaisista, jotka ovat vahvasti sidoksissa luontoon ja omaan maaomaisuuteensa – kuva, jota täydentää melkein koko aineiston läpi kulkeva punainen lanka isänmaataan velvollisuudentuntoisesti puolustavasta, itää ja sieltä nousevaa bolševismin uhkaa kilven lailla torjuvasta pohjoisen kansasta. Tässä valossa kirjalaatikko toteuttaa linjakkaasti Willamon propagandalle hahmottelemia tavoitteita, mutta on yhdenmukainen myös sen ”kulttuuriin verhotun” poliittisen viitekehyksen kanssa, jota pitivät yllä muiden muassa niin Valtion tiedotuslaitos kuin saksanmielinen suomalaissivistyneistö, etunenässä V. A. Koskenniemi, Jalmari Jaakkola ja Maila Talvio kuin Johannes ja Rita Öhquistkin.⁴⁹⁰

Vain kuukautta myöhemmin Willamo ja Sandberg luovuttivat ensimmäiset kirjalaatikat saksalaiselle propagandakomppania 680:lle ja rintamaradioiden toimituksille. Suunnitteilla oli myös laatikoiden toimitus rintamalla toimiville valistusupseereille, ja Sandberg rohkenikin ennakoida, että Suomi-propaganda tulisi sitten myös sen ansiosta ”kaiken todennäköisyyden mukaan huomattavasti lisääntymään”.⁴⁹¹ Suomalaisen

489 Ahlqvistin Kivi-kritiikistä ja sen aina 1800-luvun rotuteorioihin ulottuvista taustasitoumuksista ks. Perttula 2016.

490 Vrt. Hiedanniemi 1980 ja Jokisipilä & Könönen 2013; Öhquistin avioparin kulttuuripoliittisesta julkaisu- ja käännöstoiminnasta ks. Kujamäki 2007 ja 2010.

491 Willamo, Sandberg Päämajän tiedotusosastolle 9.12.1943, ”Koskee: Selontekoa Suomi-propagandan harjoittamisesta saksalaisissa joukoissa 1.11.–30.11.43”, T-8359/24, KA.

kirjallisuuden saatavuutta saksalaisissa joukoissa YhtEroin toimittamat kirjalaatikat eivät kaikesta päätellen kuitenkaan juuri kohentaneet. Sandberg palasikin raporteissaan toistuvasti aiheeseen ja esitti, että suomalaisen kirjallisuuden saksantamiseen ja kustantamiseen kiinnitettäisiin entistä enemmän huomiota, jotta kirjoja saataisiin enemmän tarjolle myös saksalaiseen rintamakirjakauppoihin. Vuoden 1943 loppupuolella Sandberg toisaalta raportoi, että uutta kirjallisuutta oli ollut aiempaa enempiä myynnissä, mikä tuntui heijastelevan ylipäättään vilkastunutta mielenkiintoa ”Suomi-aiheista propaganda-, valistus- ja viihdytystoimintaa kohtaan”, mutta painotti toisaalta myös, että edullista tilaisuutta olisi hyödynnettävä vielä ponnekkaammin.⁴⁹² Todennäköistä on myös, että Sandbergin havainnoima vilkastunut kirjallisuuden saatavuus oli ennen muuta saksalaisen oman kustannustoiminnan ansiota, joka tietysti näkyi ensisijaisesti juuri rintamakirjakauppojen valikoimissa. Osa PK 680:n kustantamon (*PK Arbeitstrupp und Verlangsanstalt*) tuotannosta päätyi myös suomalaisten toimittamaan kirjalaatikkoon.⁴⁹³

Sandbergin välittämä kuva epätydyttävästä kirjallisuuden saatavuudesta sai vahvistusta myös propagandakoneiston ulkopuolelta. Kiestingin vanhin yhteysupseeri, everstiluutnantti Voss oli raportoinut jo tammikuussa 1943, että monet lohkon saksalaisupseereista haluaisivat lukea suomalaista kirjallisuutta päästäkseen perille ”Suomen kansasta, kansanluonteesta ja maan olosuhteista”. Sen vuoksi Voss toivoi omiin propagandatarkoituksiin paitsi käännettyä kaunokirjallisuutta myös kotimaisia filmejä.⁴⁹⁴ Luutnantti Tauno Teräs, tuolloin jo Saksan armeijan pääesikuntaan sijoitettu yhteysupseeri, raportoi puolestaan marraskuussa 1943, kuinka Rovaniemen kirjakaupoissa ei ollut kysynnästä huolimatta saatavilla juuri lainkaan saksaksi käännettyä suomalaista kirjallisuutta. Myynnissä oli vain Runebergin *Vänrikki Stoolin tarinat*, mitään

492 Sandberg Willamolle 29.11.1943, ”Havaintoja propagandatilanteesta 14.11.–28.11.43”, T-5471/12, KA.

493 Julkaisemattomassa YhtEroin historiikissaan Väänänen kirjoittaa Suomi-valistukseen liittyen, että ”arvokkaampaa suomalaista kirjallisuutta käännettiin sen kun ehdittiin saksan kielelle (m.m. Aleksis Kiven ’Seitsemän veljestä’) ja myytiin saksalaisille kohtuullisella hinnalla”, ks. Väänänen 1947: 75. Liioittelevan kuvauksen takaa löytyvät aktiviteetit on liitettävä nimenomaan PK 680:n toimeliaisuuteen; suomalaisten omat projektit jäivät kaunokirjallisuuden kääntämisen osalta suunnitelmiksi.

494 Voss Willamolle 30.1.1943, ”Koskee: Toimintakertomusta 15.–30.1.43”, T-5471/9, KA.

muuta luettavaa kirjallisuudesta kiinnostuneille aseveljille ei Teräksen mukaan ollut tarjolla. Teräs oli melko hyvin perillä sekä olemassa olevista käännoksistä että markkinatilanteesta:

Kun toiselta puolen tulee tietoja, että kirjojen saanti Saksassa totaalisesta mobilisatión johdosta tulee huomattavasti vähentymään ja kun toiselta puolen saksalaiset yleensä lukevat paljon, olisi nyt mitá edullisinta saada suomalaisesta, saksaksi käännetystä kirjallisuudesta uusia painoksia ja mieluummin ei ainoastaan Helsingissä, vaan myöskin täällä myytäväksi. Esim. Seitsemán veljeksén káännökset, joita on olemassa kahden eri tekiján tekeminá, ovat olleet loppuunmyytyinä kohta kaksi vuotta, samoin on Kalevalan laita, pari saksalaistenkin keskuudessa kuuluisiksi tullutta teosta mainitakseni.⁴⁹⁵

Seitsemán veljeksén saksannoksia oli Teräksen raportin aikoihin periaatteessa saatavilla jo kolmelta káántäjältä, sillä Gustav Schmidtin (1921) ja Haidi Hahm-Bláfeldin (1935) káännösten lisäksi markkinoille oli vuotta aiemmin tullut myös Rita Öhquistin (1942) saksannos. Hahm-Bláfeldin saksannoksesta julkaistiin sotavuosina kaksi lisápainosta (1943 ja 1944), joista jälkimmäinen oli nimenomaan Pohjois-Suomen saksalaissotilaille suunnattu painos (*Wehrmachtausgabe*), mutta kaikkiaan painosmáárárt olivat niin pieniá, ettei niistä todennákóisesti riittänyt kovin runsaasti myytävää Rovaniemen kirjakauppoihin asti.⁴⁹⁶ Teräksen nákemýksen mukaan oli kuitenkin tärkeää saada laadukkaita káännöksiá markkinoille ja saksalaisten joukkojen ulottuville, varsinkin kun ”he itse ilmeisellä mielihalulla ovat sitä valmiit ostamaan”. Mikáli kustannusoikeudet niin sallisivat, ajateltavissa olisivat hänen mielestään esimerkiksi Lauri Haarlan ja Maila Talvion teokset, sillä niistä saksalaislukijat saisivat käsityksen paitsi Suomen historian vaiheista että suomalaisten historia-käsityksestä.⁴⁹⁷

495 Terás Willamolle, päiväämätön ”Havaintoja Suomen tunnetuksi tekemisestä saksalaisissa joukoissa”, T-5471/12, KA.

496 Kunze 1982: 66–68, Kujamáki 1998: 90–95, 162.

497 Terás viittasi todennákóisesti Lauri Haarlan kaksiosaiseen *Kurkien taruun* (1938–1939), joka ilmestyi

YhtERoin puolelta asiaa pidettiin jatkuvasti esillä Päämajan tiedotusosaston suuntaan korostamalla kirjallisuuden voimaa tehokkaana propagandavälineenä. Tammikuun 1944 alussa Mikkeliin toimitetussa selonteossa Sandberg raportoi, kuinka Pohjois-Suomessa edelleen odoteltiin ”kärsimättömästi kirjallisuutemme merkkiteoksia” saksankielisinä käännöksinä⁴⁹⁸, ja korosti kolme viikkoa myöhemmin jälleen kerran, kuinka niin suomalainen sotakirjallisuus, kaunokirjallisuus ja runous kuin Suomea, ”kanssamme, elinkeinojamme ja olojamme” käsittelevät tieto- ja kuvateokset olisivat omiaan tarjoamaan propagandaa juuri sellaisessa muodossa, joka lupaisi huomattavia tuloksia saksalaisten keskuudessa.⁴⁹⁹

Helmikuun 1944 alussa Sandberg nojasi jo kenraalievosti Dietlin näkemyksiin asian jouduttamiseksi. Kenraalin vieraillessa Rovaniemen rintamakirjakaupassa oli tämä korostanut, että kirjakaupan tuli saada tarjolle nykyistä enemmän suomalaista tieto- ja kaunokirjallisuutta saksankielisinä käännöksinä. Niinpä sekä saksalaisen pääesikunnan että armeijan propagandakomppanian kanssa oli käynnistetty uusia neuvotteluja kirjoista, erityisesti suomalaisen kirjallisuuden klassikoista ja parhaasta ajanvietelukumistosta, joita PK 680 voisi mahdollisimman pian ottaa kustannettavakseen. Taustalla oli propagandaupseerin mukaan myös havainto, että saksalaisten julkaisemien teosten joukkoon oli päässyt sellaisiakin, joiden kustantaminen ”ei nykyoloissa olisi ollut suotavaa”.⁵⁰⁰ Sandberg ei kuitenkaan lähemmin erittele niitä teoksia, jotka olisivat voineet jäädä julkaisematta, joten epäilyttävistä julkaisuista

Rita Öhquistin saksannoksena *Die Kurki-Saga* vuonna 1940. Öhquist oli myös Maila Talvion luotto-saksantaja. Jatkosodan aikana Talvion teoksista ilmestyi hänen käääntämäänään – joko ennen sotia julkaistujen kääännösten uusintapainoksina tai sodanaikaisina uutuuksina – ainakin *Kurjet* (1919; saks. *Die Kraniche*, 1925), *Kirkonkello* (1922, saks. *Die Glocke*, 1927), *Itämeren tytär* -triologia (1929–1936, saks. *Tochter der Ostsee*, 1939), *Yölintu* (1913, saks. *Yölintu. Ein Herrenhofroman aus dem alten Finnland*, 1941), *Kihlasormus* (1921, saks. *Der Verlobungsring*, 1942) ja *Pimeänpirtin hävitys* (1901, saks. *Der Untergang von Pimeänpirtti* yhdessä Hanns Martinin kanssa, 1943). Julkaisutiedoista tarkemmin ks. Kunze 1982.

498 Willamo, Sandberg Päämajan tiedotusosastolle 3.1.1944, ”Koskee: Selontekoa Suomi-propagandan harjoittamista saksalaisissa joukoissa 1.12.–31.12.1943”, T-8359/24, KA.

499 Sandberg Päämajan tiedotusosastolle 24.1.1944, ”Suomi-aiheinen propaganda-, valistus- ja viihdytystyö Pohjois-Suomessa olevien saksalaisten joukkojen keskuudessa”, T-5872/63, KA.

500 Willamo, Sandberg Päämajan tiedotusosastolle 1.2.1944, ”Koskee: Selontekoa Suomi-propagandan harjoittamisesta saksalaisissa joukoissa 1.1.–31.1.1944”, T-8359/24, KA.

tai kirjoittajista voi esittää vain arvailuja. Koska kaikki PK 680:n *Kulturbuchreihe*-ohjelman yhteydessä mainitut teokset (ks. taulukko 4) olivat läpäisseet Kolmannen valtakunnan propagandaministeriön kontrollin ja monet niistä oli myös jo julkaistu ministeriölle läheisessä kustantamossa (Lühe-Verlag), voi olettaa, että kriittiset näkemykset olivat ennen muuta kotikutoisia: Julkaisujen joukkoon oli kenties päässyt tekstejä, joista välittyi vääränlainen Suomi-kuva. Ainakin *Kulturbuchreihe*-sarjan ulkopuolelta Sandbergin silmiin oli sattunut Saksan 5. ilma-armeijan esikunnan julkaisema kuvateos (*Bilder aus Geschichte und Kultur Norwegens und Finnlands*, 'Norjan ja Suomen historiaa ja kulttuuria kuvina'), jossa vain valitettavan pieni osa teksteistä käsitteli Suomea, ja nekin sisälsivät useita virheitä, ”muutamat niistä hyvinkin törkeitä”.

Vaihtoehtoisesti Sandbergin viittauksen ”nykyoloihin” voi sijoittaa siihen poliittiseen tilanteeseen, jossa valmistauduttiin jo mahdolliseen sodasta irtautumiseen: Jatkosodan kolmantena vuonna, kun kulisseissa viriteltiin erillisiä rauhanneuvotteluja Neuvostoliiton kanssa, pyrittiin jo yleisemminkin jarruttamaan kaikkein kärkevinä neuvostovastaista kirjoittelua.⁵⁰¹ Saksalainen *Kulturbuchreihe* joka tapauksessa sisälsi joukon tekstejä – esimerkiksi Santeri Ivalon *Juho Vesainen*, Örnulf Tigerstedtin *Vastavakoilu iskee* tai Mika Waltarin *Neuvostovakoilun varjossa* – jotka oli poistettava suomalaisten kirjakauppojen valikoimista välittömästi sodan jälkeen juuri niiden neuvostovastaisen sisällön vuoksi.⁵⁰²

Rintaman joukkotiedotusvälineet ja Suomi-propaganda

Päämajan ja YhtERoin saksalaisiin suuntaama Suomi-aiheinen propaganda tukeutui, kuten edellä on todettu, hyvin pitkälti saksalaisten omiin propagandarakenteisiin. Suomalaiset pyrkivät mahdollisuuksien mukaan vaikuttamaan saksalaisten propagandakanavien, niin rintamalla toimivien valistusupseerien työhön kuin myös saksalaisten rintamasanomalehtien ja -radioiden ohjelmaan. Erityisen huomion kohteena olivat

501 Ks. esim. Rusi 1982: 248, Luostarinen 1986: 423–425 ja Kujansuu 1999: 128.

502 Turunen 2003: 217–228, 421–429.

sanomalehti *Lapland-Kurier* ja rintamaradiot *Soldatensender Lapland* ja *Sender Finnmark*, kun taas suomalaisten propagandapohdinnoissa vähälle huomiolle jäivät saksalaisen propagandakoneiston muut julkaisut, viikkolehti *Wacht im Norden* sekä Oslossa toimitettu *Wehrmacht-Frontzeitung für Norwegen und Nordfinnland*, Wehrmachtin eri kielillä ympäri Eurooppaa ilmestynyt kuvalehti *Signal* ja *Organisation Todtin* viikkolehti *Der Frontarbeiter OT. Illustrierte Zeitung für die Frontarbeiter der Organisation Todt*.

Lapland-Kurierin toimitukseen Helsinkiin Päämaja oli komentanut yhteysupseeriksi luutnantti Viljo Jaatisen, jonka työn tuloksiin kuitenkin oltiin edellä mainitun Valtion tiedotuslaitoksen promemorian mukaan ilmeisen tyytymättömiä ainakin majuri Lehmuksen johtamassa tiedotusosastossa. Syynä pidettiin heikkoa yhteydenpitoa Valtion tiedotuslaitokseen, minkä vuoksi rintamalehden toimituksen avustaminen oli jäänyt VTL:n sanomalehtiosaston päällikön, Ilmari Lahden tehtäväksi. Koska Lahti kuitenkin hoiti tehtävää muun työn ohessa, ei VTL:n arkistossa olevia, jo ”valmiiksi käännettyjä, satoja tarkoitukseen soveltuvia artikkeleita” ollut saatu täysipainoisesti hyödynnettyä.⁵⁰³

Lehmuksen, VTL:n ja YhtERoin tyytymättömyyteen on kuitenkin suhtauduttava siinä mielessä varauksellisesti, että Marianne Junilan tutkimuksen perusteella Suomi-propaganda oli varsin hyvin esillä *Lapland-Kurierin* ensimmäisestä numerosta lähtien.⁵⁰⁴ Toisin kuin Sandbergin raportit antavat ymmärtää, lehdessä ei ollut pelkästään ns. ”Suomi-nurkkaus”, jossa käsiteltiin ”asioitamme ja nykytärkeitä tapahtumia”⁵⁰⁵, vaan se omisti Suomelle ja suomalaisille kolme palstaa. Junilan mukaan lehdessä oli lisäksi useita Suomea koskevia erillisartikkeleita, joiden aihealueet ulottuivat ajankohtaisten sotatoimien lisäksi niin Suomen talous- ja elinkeinoelämään kuin suomalaiseen kulttuuriin, taiteeseen ja tieteeseenkin.⁵⁰⁶ Koska artikkeleita saatiin sekä saksalaisilta että

503 Valtion Tiedotuslaitoksen muistio ”Suomi-propaganda tehostamisesta Pohjois-Suomessa olevien saksalaisten joukkojen keskuudessa” 9.12.1942, T-8359/24.

504 Junila 2000: 106.

505 Sandberg Päämajan tiedotusosastolle 24.1.1944, ”Suomi-aiheinen propaganda-, valistus- ja viihdytystyö Pohjois-Suomessa olevien saksalaisten joukkojen keskuudessa”, T-5872/63, KA.

506 Junila 2000: 128–135.

suomalaisilta kirjoittajilta, ei lehden yhteysupseerina toimineen luutnantti Jaatisen toimintaa voine pitää täysin tuloksettomana.

Vai johtuivatko kriittiset näkemykset kenties siitä, että rintamalehden artikkeleissa ei aina osattu sivuuttaa muulla tavoin täysin ihanteellisen suomalaisen aseveljen rodullisia puutteita, mikä kenties luettiin lehdessä toimineen yhteysupseerin viaksi? Olivathan saksalaissotilaat päätyneet Pohjois-Suomeen, jossa vallalla olivat lehden mukaan itäbalttilaiset tunnukset germaanisten ominaispiirteiden sijaan. Vaikka *Lapland-Kurier* suhtautui näihin rodullisiin puutteisiin varsin joustavasti ja nosti sen sijaan esiin pikemminkin vanhat suomalais-saksalaisen yhteistyön perinteet ja suomalaisille luonteenomaisen älykkyyden ja luovuuden, oli kyseessä joka tapauksessa teema, jota suomalaiset historioitsijat ja kansatieteilijät pyrkivät myös VTL:n kautta tulkitsemaan toisin.⁵⁰⁷

Lisäksi vaikuttaa siltä, että VTL:ssä ja Lehmuksen toimistossa ei täysin hahmotettu rintamalehden yhteysupseerin koko toimenkuvaa: Jaatisen sairastuttua talvella 1943 lehden toimitus joutui itse etsimään käyttöönsä saksantaitoisen suomalaissotilaan, kersantti Sven Räsäsen, jotta lehti pystyisi hoitamaan tehtävänsä suomalaisten viranomaisten ja yhteistyökumppaneiden kanssa. Joulukuussa 1943 Räsänen oli kuitenkin saanut komennuksen siirtyä muihin tehtäviin, ja lehden toimitus joutui vetoamaan PK 680:n välityksellä Willamoon, jotta hyväksi ja luotettavaksi todettu tulkki olisi voinut jatkaa lehden avustajana. Willamo välitti pyynnön edelleen Päämajaan Lehmukselle, joka kuitenkin viittasi jo aiemmin VTL:n johtajan, Kustaa Vilkun kanssa tehtyyn sopimukseen, jonka mukaan Ilmari Lahti voisi vastedeskin toimittaa materiaalia ja avustaa lehden toimitusta Helsingissä. Sandberg pyrki pitämään asiaa esillä vielä tämän jälkeenkin, mutta Päämaja ei katsonut voivansa irrottaa armeijasta upseeria tähän tehtävään.⁵⁰⁸ Vaikuttaa siltä, että

507 Junila 2000: 131–133; Einar W. Juvan sekä Väinö Auerin ja Eino Jutikkalan pyrkimyksistä liittää suomalaiset myös rodullisesti germaaniisiin kansoihin ks. esim. Luostarinen 1986: 180–181. Taustalla vaikutti presidentti Rytin tutkimusprojekti, jolla pyrittiin tieteellisesti perustelevaan Itä-Karjalan valloittaminen osaksi Suomelle kuuluvaa ”elintilaa”; Jokisipilä & Könönen 2013: 316–326.

508 Willamo PM:n tiedotusosastolle 21.12.1943, ”Koskee: kers. Sven Räsäsen työskentelyä Lapland-Kurier’in toimituksessa”; Lehmus Willamolle 5.1.1944, ”Koskee: kers. Sven Räsäsen työskentelyä Lapland-Kurier’in toimituksessa” ja Lehmus, sanoma 22.1.1944 5701:n [YhtERoin] komentajalle, T-8359/24, KA.

Päämajassa ei ymmärretty, että ongelmana ei lopulta ollut Suomi-aineiston saatavuus ja hankinta. Niin Jaatista kuin Räsästäkin olivat todennäköisesti työllistäneet ennen muuta muut toimitustyöhön liittyvät juoksevat asiat, joiden hoitamiseen toimituksen omat kieliresurssit ja paikallistuntemus eivät riittäneet, ja siksi Räsäsestä myös yritettiin pitää kiinni viimeiseen asti.

Saksalaiset radioasemat niin Rovaniemellä (*Soldatensender Lappland*) kuin Petsamon suunnalla Norjan Vesisaareissa (*Sender Finnmark*) olivat laajalle ulottuvia viestintäkanavia, joiden ohjelmatarjontaan Börje Sandberg pyrki vaikuttamaan erityisen paljon.⁵⁰⁹ Tähänkin toimintaan Sandberg toivoi syksyn 1943 raporteissaan omaa radiotoimintaan perehtynyttä yhteysupseeria, mutta joutui lopulta itse huolehtimaan siitä, että radioasemien käytössä oli riittävästi aineistoa Suomi-aiheisen ohjelmiston tuottamiseen. Propagandaupseerin koordinoimana radioasemien käyttöön toimitettiin syksyn 1943 aikana runsaasti kirjoja ja muita Suomi-aiheisia painotuotteita, Finlandia Uutistoimiston pikkujuttuja, VTL:n tuottamia esitelmärunkoja puheohjelmien aineistoksi, mutta myös suomalaista musiikkia sekä nuotteina että äänilevyinä. Lisäksi ohjelmatarjontaa täydensivät molemmissa rintamaradioissa Puolustusvoimien viihdytystoimiston lähettämät suomalaiset laulajat ja muusikot, joiden esitykset asettuivat luontevasti saksalaisten omien suorana lähetettyjen orkesteriesitysten jatkoksi.⁵¹⁰ Vaikka rintamaradioiden toimituksilla oli Lasse Vihosen mukaan jo muutenkin runsaat resurssit käytössään⁵¹¹, otettiin myös suomalaisten tarjoama materiaali ilmeisen halukkaasti käyttöön.

Joulukuun 1943 selonteossa Willamo ja Sandberg saattoivat todeta, että ”Yhteysesikunta Roin propagandatoimenpiteiden johdosta *Soldatensender Lappland* lähettää nykyisin säännöllisesti ja huomattavan runsaasti Suomi-aiheista puhe- ja musiikkiohjelmistoa”.⁵¹² Sandbergin toimitta-

509 Rintamaradioiden tekniikasta ja ohjelmasta Vihonen 2011: 255–257.

510 Sandbergin kirjeenvaihto Finlandia Uutistoimiston, Finlandia Kuvan ja muiden propagandamateriaalin toimittajien kanssa, ks. T-5872/63.

511 Vihonen 2011: 256.

512 Willamo ja Sandberg PM:n tiedotusosastolle 9.12.1943, ”Koskee: Selontekoa Suomi-propagandan harjoittamisesta saksalaisissa joukoissa 1.11.–30.11.43”, T-8359/24, KA.

mista raporteista päätellen YhtEroin tavoittelema Suomi-propagandan tehostaminen näytti toteutuvan erityisen hyvin juuri radioasemien kautta. Myös *Sender Finnmarkissa* Sandbergin välittämä aineisto kasvatti Suomi-aiheisen ohjelman määrää, ja erityisen suosittuja ohjelmia olivat suomalaiset taiteilijavierailut.

Musiikin osalta suomalaistoimien keskipisteessä oli suomalainen taid- ja kansanmusiikki. Rintamaradioiden puheohjelmissa vuorottelivat ajankohtaiset, paikallisiin rintamatapahtumiin tai suursodan vaiheisiin liittyvät aiheet, propagandistiset historia- tai ajankohtaiskatsaukset, Suomen kulttuuria ja talouselämää käsittelevät uutiset sekä suomalaista arkikulttuuria esittelevät jutut. Esimerkiksi voidaan ottaa *Soldatensender Lapplandin* päivittäinen ohjelmasarja *Aus Zeit und Welt* (vapaasti suomennettuna 'Tässä ajassa ja maailmassa') vuoden 1944 maaliskuusta elokuun puoliväliin, siis lähes aseveljeyden katkeamiseen asti. Kevätalvella saksalaisen rintamaradion aalloilla käsiteltiin Yhdysvaltojen Suomeen suuntaamia painostustoimia ja syitä, joiden vuoksi Suomi oli hylännyt Neuvostoliiton rauhantarjouksen. Muutama kuukausi myöhemmin keskeisiä aiheita olivat puna-armeijan aloittama suurhyökkäys Kannaksella ja saksalaisten toimittama aseapu, sekä lopulta Mannerheimin astuminen tasavallan presidentin tehtäviin. Ohjelmissa palattiin myös talvisodan jälkeen solmitun välirauhan epäoikeudenmukaisiin ehtoihin ja talvisodan hengen uudelleensyttymiseen rintamalla, Viipurin ja karjalaispakolaisten kohtaloihin ja Karjalan merkitykseen kilpenä itää vastaan sekä "sisuun" suomalaisten salaisena aseena. Kulttuurin ja talouden saralta saksalaiskuuntelijoita valistettiin omissa ohjelmissa niin suomalaisesta teatterista kuin kirjallisuudestakin ja metsästä Suomen vihreänä kultana. Arkipäiväisempiä aiheita olivat muun muassa suomalainen talkootyö, naisten mottitalkoot Helsingissä ja marjastuksen merkitys Suomessa. Kiinnostavaa on, että saunan ja sisun lisäksi myös talkoot (*Talkoo-Arbeit*) ja halkomotit (*Holz-motti*) olivat vakiintuneet jo lainasanoina saksalaisohjelmien kielenkäyttöön. Vielä elokuussa 1944 suunniteltiin ohjelmasarjaa *Hier spricht Suomi* ('Täällä puhuu Suomi'), jolla oli tarkoitus tutustuttaa saksalaisistilaita lähemmin Suo-

meen. Työn alla oli myös suomalais-saksalaista rintamatoveruutta käsittelevä ”Waffenbrüder”-kuunnelma.⁵¹³

”Suomen lippu on valkoinen ja sininen. Saksan värit ovat musta, valkoinen ja punainen”

Jo Sandbergin ensimmäisissä propagandasuunnitelmissa oli mukana ajatus suomen kielen alkeiskurssista, joka lähetettäisiin lyhyinä tietoisuina juuri *Soldatensender Lapplandin* aalloilla. Suomen kielen alkeita oli opetettu jo heti ensimmäisen sotakesän aikana, kun *Lappland-Kurier* julkaisi sivuillaan joitakin keskeisiä kaupankäyntiin ja kohteliaaseen siiviilien ja sotilaiden väliseen seurusteluun liittyviä ilmauksia⁵¹⁴, mutta nyt tavoitteena oli kurssi, joka perehdyttäisi opiskelijaa keskeisen sanaston lisäksi myös kielioppiin ja Suomen kulttuuriin. Samalla oppimateriaalin teksti oli suunniteltu niin, että niihin oli saatu mukaan annos aseveljeyden yhteistä viitekehystä lujittavaa propagandaa.

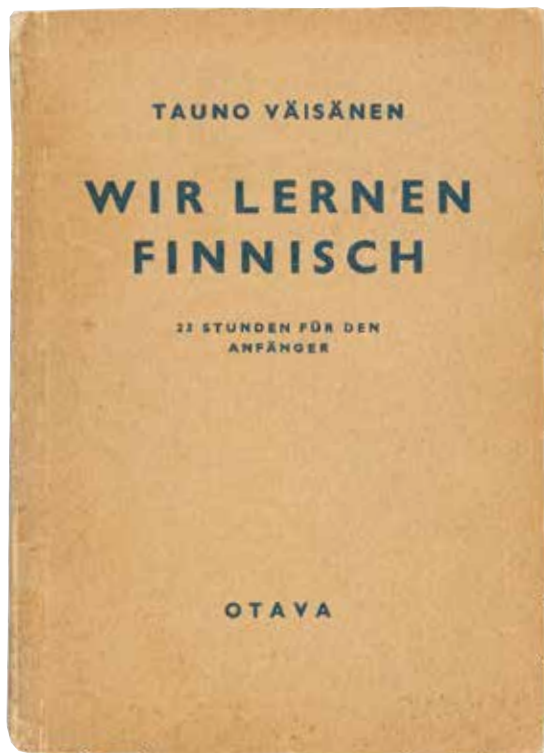
Kurssin noin viidentoista minuutin kestoiset jaksot suunnitteli luutnantti Tauno Väisänen, joka myös toimi radioaalloilla kurssin opettajana. Ensimmäiset jaksot valmistuivat marraskuun 1943 loppupuolella ja koko kurssi saatiin ensimmäisen kerran päätökseen tammikuussa 1944. Sandbergin mukaan alkeiskurssi oli ollut suosittu, ja uusi kierros olikin tarkoitus käynnistää heti, kun kurssin oppikirja saataisiin painosta. Näin tapahtuikin loppukeväästä 1944, ja kielikurssi *Wir lernen Finnish – 1000 Worte für den Anfänger* (‘Me opimme suomea – 1000 sanaa vastaalkajille’) palasi *Soldatensender Lapplandin* ohjelmistoon kahdesti viikossa lähetettyinä puolen tunnin jaksoina.

Väisäsen oppikirja *Wir lernen Finnisch. 23 Stunden für den Anfänger* (‘Me opimme suomea. 23 tuntia aloittelijalle’, Otava) on jäsennelty aloitsikkonsa mukaisesti 23 lukuun, joiden tarkoituksena oli johdatella saksalainen aseveli helppotajuisesti suomen kielen perusteisiin.⁵¹⁵ Tätä

513 *Soldatensender Lappland*, Abt. Wort: Zeitgeschehen 25.8.1944 (Suomea käsittelevän ohjelmaluettelon jäljennös), T-5872/63, KA.

514 Junila 2000: 132.

515 Väisänen 1944: Vorwort; materiaalista lyhyesti myös Junila 2000: 352 ja Vihonen 2011: 256.

Kuva 15. *Wir lernen Finnisch* -oppikirjan kansi.

tarkoitusta varten luvut sisälsivät lyhyitä arkipäivän keskusteluja, joista kielenoppija sai peruskielitaitoa tavallisimpiin tilanteisiin esimerkiksi kaupassa, junamatkoilla, hotellissa tai ravintolassa. Samalla mukaan oli ujutettu tietoa myös Lapin luonnosta, suomalaisten saunasuhteesta tai ruokailutottumuksista. Dialogien pohjalta kussakin luvussa keskityttiin suomen kieliopin erityispiirteisiin, kuten ääntämiseen, kysymys- ja kiel-
tolauseiden muodostamiseen, omistusliitteisiin, persoonapäätteisiin, verbien taivutukseen eri persoona- ja aikamuodoissa sekä sijamuotojen käyttöön. Jokaisen luvun päätteeksi Väisänen oli koonnut myös sanalista ja muutaman saksankielisen lauseen mittaisen käännöstehtävän.

Pääosa oppikirjan dialogeista muodostaa pienen kehyskertomuksen. Sen avulla Väisänen oli saanut punottua tekstiin Suomi-tietouden lisäksi

myös aseveljeyden lujuutta vahvistavia dramaturgisia lankoja, joilla koko teos tuli sidottua osaksi suomalaisten propagandaponnisteluja. Kertomus käynnistyy teoksen toisessa luvussa, kun lukijaa on ensin johdatteltu suomen äänneoppiin – harjoitustekstinä ei mikään vähempi kuin ote A. V. Koskimiehen sanoittamasta maakuntalaulusta ”Kymmenen virran maa”. Saksalaisen esikunnan toimistossa työskentelevä korpraali Günther Müller on hakeutunut suomalaisen herra Järvisen kielenopetukseseen, ja toimeen ryhdytäänkin heti Müllerin jo osaamia sanoja keräämällä. Eletään pohjoisen syksyn aikaa, ihmetellään päivien lyhyyttä ja odotetaan joulua, jonka jälkeen Müllerille olisi luvassa kauan odotettu loma Saksassa.

Tarinan edetessä mukaan kuvaan astuu suomalainen Erkki, Müllerin toinen suomalaistuttava ja Järvisen Elsa-tytären poikaystävä. Erkki ja Müller suunnittelevat hiihtolomamatkaa Sallaan, käyvät teatterissa ja ravintolassa, juttelevat suomalaisten yleensä korkeasta elintasosta, vaikka sodan takia kaikki onkin säännöstelyn alla: ”Mutta kun rauha tulee, syömmme jälleen kinkkua, kananmunia, hedelmiä ja leivoksia, sekä juomme oikeaa kahvia ja oikeaa olutta.” Välillä käydään myös miestenvaateliikkeessä: Elsan ympärillä pyörivät kilpakosijat, ylioppilas Ylönen (”tuo mokoma naissankari”) on herättänyt huomiota tyylikkäällä pukeutumisellaan, joten Erkki on katsonut tarpeelliseksi lähteä räätälin pakeille ja vaateostoksille. Kilpailijasta koituu pian enemmänkin harmia, kun Erkki ja Günther Müller yhyttävät tämän pommisuojusta yhdessä Elsan kanssa, mikä saa mustankipeän Erkin lopettamaan koko suhteen. Elsan yllätykseksi korpraali Müller ryhtyy cupidoksi ja lupaa viedä molemmat elokuviin, vakuutuneena siitä, että elokuvan *Rakastan sinua yli kaiken* jälkeen ”sovinto on suloinen”. Ei aikaakaan, kun Järvisillä juodaankin jo kihlajaiskahveja.⁵¹⁶

Kaiken tämän ohessa jatkuvat myös Järvisen vetämät oppitunnit, joiden aikana opetellaan kuvailemaan Suomen ja Saksan lippuja suomeksi, valmistaudutaan matkalle Turkuun ja Tukholmaan tai tutustutaan Järvisen perheeseen yhtä hyvin kuin Müllerin sotilaallisiin arkirutiineihin. Järvisen avuliaisuus saa korpraalin toteamaan: ”Olette ystävällisin opettaja, jonka tunnen.” Järvisen vastaus on vielä aseveljellisempi: ”Ja te mi-

516 Väisänen 1944: 28, 38 ja 56.

nun rakkain oppilaani.” Oppituntien edetessä Järvinen kehuu Müllerin oppineen alkuvaikeuksista huolimatta jo niin hyvin suomea, että tämä voisi ryhtyä lukemaan suomalaisia romaaneja ja antaa oppilaalleen lainaksi ”kirjan, jonka on kirjoittanut Aleksis Kivi, Suomen suurin kirjailija”. Müller poistuu tunnilta *Seitsemän veljestä* kainalossaan: ”Olen kuullut tuosta erinomaisesta kirjasta. Luen sen mielelläni.”⁵¹⁷

Viimeistä edellisessä tapaamisessa Müller pyytää opettajaltaan johdattua Suomen historiaan. Järvinen kertoo suomalaisten esi-isien tulleen nykyisille sijoilleen Volgan rannoilta noin 2000 vuotta sitten. Paljon myöhemmin he joutuivat Ruotsin vallan alle, kunnes Suomi vuonna 1362 tuli tasa-arvoiseksi osaksi ”niinsanottua” Ruotsi-Suomen valtakuntaa aina vuoteen 1809 asti, jolloin Venäjä ”valtasi Suomen”. Järvisen kerrottua Suomen itsenäistymisestä vuonna 1917 käynnistyy keskustelu, johon Väisänen on saanut kirjoitettua aseveljiin suunnatun suomalaispropagandan keskeiset tekijät – suomalaisten horjumattoman venäläisvihan ja suomalais-saksalaisen aseveljeyden perinteet ja kohalonyhteyden:

- Maanne oli siis Venäjän vallan alla yli sata vuotta.
- Niin, tosin autonomisena valtiona, mutta sitä aikaa emme halua enää takaisin! Ennen kuin maamme tuli vapaaksi, täytyi meidän käydä raskas vapaussota Venäjää vastaan. Saksalaiset aseveljemme antoivat meille erinomaista apua.
- Jo silloin taistelivat siis Saksa ja Suomi aseveljinä itää vastaan.
- Ja taistelevat nyt jälleen. Sama yhteinen vaara uhkaa meitä taas. Meillä on jo kahdestoista sota Venäjää vastaan, mutta taistelemme mieluummin viimeiseen mieheen, kuin antaudumme venäläisille. Suomen kansa tietää, mitä Venäjän valta merkitsee. Se olisi meidän tuhomme.
- Ja myös Saksan. Mutta voitto on toki meidän!
- Niin, me voitamme varmasti. Mehän taistelemme vapautemme puolesta!⁵¹⁸

517 Väisänen 1944: 53 ja 59.

518 Väisänen 1944: 64–65.

Kehystarinan viimeisessä näytöksessä Günther Müller on saapunut hyvästelemään Järvisen ennen lähtöään Saksaan upseerikouluun. Jäähyyväisistä muodostuu keskustelu, johon Väisänen on tiivistänyt vielä kerran suomalais-saksalaisen aseveljeyden dramaturgian, mutta käsikirjoittanut siihen samalla myös sen toiveen, josta koko suomalainen propagandatyö saksalaisjoukkojen parissa sai keskeisen käyttövoimansa – että saksalainen sotilas ei sodan päätyttyä unohtaisi suuressa kotimaassaan pientä Suomea:

- [– –] Mutta me emme ole ensinkään iloisia, kun te lähdette pois. Olemme oppineet jo pitämään teistä. Ja teidän kauttanne olemme oppineet tuntemaan Saksan nuorison, sen tarmon ja isänmaanrakkauden.
- Minun täytyy myös sanoa, että toisaalta olen surullinen, kun minun täytyy jättää hyvät suomalaiset ystäväni. Ja Suomi, joka on kuin toinen kotimaani Saksan jälkeen! Mutta en lähde iäksi. Tahdon tulla takaisin Suomeen, kun rauha tulee. [– –]
- Näkemiin, hyvä Günther! Älkää unohtako siellä suuressa Saksassa pientä Suomea! Ja suomenkieltä! Voikaa hyvin! Tervetuloa takaisin Suomeen!⁵¹⁹

Propagandan tilinpäätös

Väisäsen toimittama oppikirja ilmestyi keväällä 1944 suunnilleen samoihin aikoihin kun Suomi oli jo käynnistänyt rauhantunnustelut Neuvostoliiton kanssa. Jos edellä esitettyjä oppikirjan dialogisepitteitä tarkastelee tässä valossa, ei jää epäselvyyttä siitä, että Börje Sandbergin koordinoimat Yhteysesikunta Roin propagandatoimet ja Suomen valtionjohdon reaalipoliittiset ponnistelut etenivät kukin omia latujaan. Suursodan realiteetit pakottivat Suomen hallitusta etsimään ulospääsyä sodasta samalla kun saksalaisille suunnattu propaganda pyrki pitämään kiinni aseveljeyden dramaturgiasta ja mielikuvasta yhteisestä taistelusta

519 Väisänen 1944: 68.

yhteistä vihollista vastaan, tavoitteenaan luultavasti varmistaa myös tällä tavoin sotilaallisen yhteistoiminnan jatkuminen niin pitkään kuin vain oli mahdollista ja tarpeen.

Se, että kyse oli teatterista, oli tietysti selvää aseveljeyden molemmin puolin. Kuten aiemmin (ks. luvun 6 alaluku Tasapainoilua tiedonvälityksessä) jo tuli ilmi, saksalaiset seurasivat hyvin tarkkaan suomalaista tiedonvälitystä ja uutisia Suomen kulloisestakin poliittisesta ilmapiiristä. Tämän tiesi varsin hyvin myös Sandberg, joka raportoi Willamolle jo tehtävänsä alkuviikkoina syyskuussa 1943, kuinka tarkasti saksalaiset propagandaupseerit seuraavat suomalaisten lehtien kirjoituksia muun muassa poliittisista kysymyksistä.⁵²⁰ Niinpä myös reaalioliittiset uutiset suomalaisten rauhanpyrkimyksistä kulkeutuivat varsin pian myös saksalaiskollegoiden korviin. Sandbergin mukaan ne aiheuttivat keskinäisten suhteiden hienoista viilentymistä, kunnes ne katkesivat kokonaan ja yhteysupseerien oli poistuttava saksalaisista joukko-osastoista.⁵²¹ Sandberg kävi hyvästelemässä omat saksalaiset kontaktinsa elokuun loppupuolella, vain pari viikkoa ennen erillisen rauhansopimuksen allekirjoittamista 19. syyskuuta 1944, jolloin päättyi myös suomalais-saksalaisen aseveljeyden. Vaikka jäähyväisvierailujen aikana olikin harmiteltu yleisesti ”sitä, että myös keskinäinen henkinen vuorovaikutus nyt lakkaa”, oli Sandbergin tilinpäätös kuitenkin positiivinen: Kuulemansa palautteen pohjalta hän arvioi, että aseveljeyden jälkipuoliskolla toteutettu valistustyö oli auttanut saksalaisia tutustumaan Suomeen ja kansaan tavalla, jonka vaikutukset näkyisivät juuri suomalaisten toivomusten mukaisesti vielä sodan jälkeenkin:

He uskoivat Suomen tätä tietä valloittaneen heidän sydämessään pysyväisen sijan. Samoin he arvelivat saksalaisten tämän takia arvostelevan suomalaisten luopumista aseveljeydestä vähemmän katkerina kuin muutoin olisi saattanut olla asianlaita. Yleisesti todettiin myös Suomi-propagandan jättäneen lähtemättömiä jälkiä

520 Sandberg Willamolle 1.9.1943, ”Havaintoja propagandatilanteesta saksalaisten joukkojen keskuudessa aikana 18.–31.8.1943”, T-5872/63, KA.

521 Sandberg 25.7.1944, ”Selonteko Yhteyusesikunta Roin propagandaupseerin matkasta XIX. Geb.) A.K.:n toiminta-alueelle aikana 15.7.–22.7.1944”, T-5872/63, KA.

moneen saksalaiseen sotilaaseen ja tehneen heistä todellisia Suomen-ystäviä, jotka joskus tulevaisuudessa ovat valmiit työskentelemään hyväksemme.⁵²²

Börje Sandbergin propagandaupseerin tehtävissä koostamista ja arkistoissa säilyneistä lähteistä käy yksiselitteisesti ilmi Yhteysesikunta Roin ja Päämajan tiedotusosaston linjaaman Suomi-valistuksen laajuus, vaikka osa lyhyessä ajassa kootun suunnitelman toimista ei selvästikään saavuttanut sitä volyyymia, jota sille oli tavoiteltu. Mitä sen sijaan tulee edellä siteerattuun vaikutusanalyysiin, siinä Sandberg luultavasti sanallistaa saavutetuiksi tuloksiksi pikemminkin esimiestensä tuloksiin kohdistamat toiveet kuin todennettavissa olevat konkreettiset vaikutukset. Jos toimintakertomuksia analysoidessa muistaa pitää mielessä raportoinnin kontekstin – esimerkiksi kysymällä kuka raportoi, missä, kenelle ja missä tarkoituksessa – ei dokumentteja voi enää lukea pelkästään oman toiminnan yhteenvetoina. Ne näyttäytyvät myös eräänlaisina itsetehostuksen työvälineinä, joilla oman erityistehtävän tulokset esitettiin myönteisessä valossa ja mieluiten niin, että esitys vastaisi mahdollisimman säröttömästi esimiesten siihen kohdistamia odotuksia. Tältä osin niin Sandberg kuin muutkin yhteysupseerit toteuttivat Willamon suuntaan samankaltaista kommunikaatiivista esitystä kuin mitä aseveljet keskenään: Sillä vaikka juhlapuheissa Sandbergille annettiin kiitosta siitä, kuinka aseveljien parissa ja kanssa toteutettu valistustyö oli aivan erityisellä tavalla syventänyt aseveljeyttä⁵²³ tai kuinka se oli avannut Suomelle ja suomalaisille paikan saksalaisissa sydämissä, on silti lupa kysyä, mitä muuta kuin kasvot säilyttäviä kohteliaisuuksia siihenastisten aseveljien voisi odottaa sanoneen toisilleen yhteisen illallisen äärellä.

Majuri A. O. Väänänen joka tapauksessa uskoi valistustyön kannattaneen: Yhteysesikunnan epävirallisessa historiikissa Väänänen muistutti, että Pohjois-Suomessa taistelleet saksalaissotilaat olivat lähteneet kotiseudulleen ”huomattavasti valistuneempina Suomi-tuntemuksessaan”

522 Willamo, Sandberg PM:n tiedotusosastolle 6.9.1944, ”Koskee: Selontekoa Suomi -propagandan harjoittamista saksalaisissa joukoissa 1.8.-6.9.44”, T-8359/24, KA.

523 Ruohon ”Muistio Oberst Liebig’in kanssa 15.11.43 käydyistä keskusteluista”, T-5471/12, KA.

kuin mitä olivat Suomeen tullessaan. Hän uskoi lisäksi, että sotilaat olivat jo tehneet ”Suomea tunnetuksi laajojen kansalaispiirien keskuudessa Saksassa ja Itävallassa”, millä hän arvioi olevan merkitystä ”kansainvälisessä elämässä tulevaisuudessa”. Väänänen eversti Willamon 60-vuotispäiväksi valmistama historiikki osoitti siten, että yhteysesikunnan komentajan tämänkin ”toimintamuodon hyväksi” uhraamat aika ja voimat eivät olleet menneet hukkaan.⁵²⁴

524 Väänänen 1947: 80, 257.

8 Naisia ja sikoja Rovaniemen kaduilla

Suomalainen lehdistö aiheutti saksalaisaseveljille runsaasti närästystä koko sodan ajan. Kuten edellä on jo pariin otteeseen todettu, saksalaiset seurasivat hyvin tarkasti suomalaista julkista sanaa: Suomalaisia ja pohjoismaisia lehtiä luettiin tarkkaan niin rintaman kuin rintamantakaisenkin alueen esikunnissa, osin vuoristoarmeijan tiedustelun, osin suomalaisten yhteysupseerien ja tulkkien toimittamina käännöksinä. Lehdistökoosteita toimitettiin rintamalle ja Rovaniemelle myös Saksan Helsingin suurlähetystöstä, jossa lähettiläs Wipert von Blücher alaisineen tarkkaili suomalaista uutisointia ja raportoi säännöllisesti lehdistössä esitetyistä näkemyksistä aina Berliinin Wilhelmstrasselle, valtakunnanulkoministeri Ribbentropin toimistoon asti.

Samalla lähetystö pyrki vaikuttamaan Saksaan, saksalaisiin ja saksalaisten sotatoimiin liittyvään kirjoitteluun. Suomen poliittinen johto, Päämaja ja sensuuriviranomaiset saivat toistuvasti valituksia valtakunnallisten tai paikallisten lehtien negatiivisesta linjasta tai yksittäisistä suomalais-saksalaisia suhteita vahingoittavista kirjoituksista, vaikka ne samanaikaisesti pyrkivätkin ohjaamaan kirjoittelua myös oma-aloitteisesti aseveljille myötämieliseksi: Aseveljeyttä ja aseveljeä ei sopinut arvostella niin, että se vaarantaisi yhteisen esityksen eheyden ja sitä kautta myös yhteiset sotatoimet sekä Suomelle elintärkeät sota- ja elintarviketoimitukset. Asevelisuhteiden pitäminen mahdollisimman normaaleina oli olennainen tavoite, vaikka suursodan käänneet esimerkiksi

Stalingradissa olivat omiaan houkuttelemaan esiin myös toisenlaisia näkökulmia.⁵²⁵

Tuntosarvet olivat joka tapauksessa jatkuvasti koholla, ja myös saksalaisesikuntien arkisella aseveljeyden tasolla yhteysupseerit joutuivat ottamaan vastaan enemmän tai vähemmän ärtyneitä ihmettelyjä lehdistön linjasta ja tulkitsemaan niin aseveljeyden tilaa kuin suomalaisten vallitsevia asenteita saksalaisia kohtaan. Marraskuun 1942 lopulla eversti Willamo raportoi Päämajaan, että yhteysesikuntaan ja yhteysupseerien korviin on kantautunut toistuvasti

arvosteluja suomalaisen lehdistön vapaasta suhtautumisesta liittoutuneiden ja ruotsalaisten asemien lähettämiin sotauutisiin. Erikoisemmin on mainittu ”Rovaniemi” ja ”Lapin Kansa”. Org. Todt’in johtohenkilöitten mielipide on, että niitten leviäminen miehistön keskuuteen vaikuttaa kuin ”vesi kuivuneeseen maahan”.⁵²⁶

Willamon mukaan miehistön tiedonjano oli varsin helppo ymmärtää, kun otti huomioon saksalaisten oman tiukan uutissensuurin. Uula Aapan eli majuri A. O. Väänänen koostamista muistiinpanoista käy ilmi samaan tapaan, kuinka tarkkailun kohteena oli yhtä hyvin se, mitä sanomalehdissä kirjoitettiin ja jäi sensuurilta huomaamatta kuin myös se, mistä jätettiin raportoimatta. Esimerkiksi toukokuussa 1943 Helsingin lähetystössä käydyssä keskustelussa ”kirjailija Borgman” oli purkanut tuntojaan siitä, kuinka kyvytön suomalainen sensuuri oli estämään ruotsalaisista lähteistä peräisin olleen uutisaineiston julkaisua, ja esitti sen jälkeen toisenlaisen esimerkin Suomen lehdistön kielteisestä suhtautumisesta Saksaan ja saksalasiin. Esimerkki kuvaa hyvin, miten pikkutarhasti suomalaista lehtikirjoittelua seurattiin:

525 Lehdistön Saksa-kirjoittelun suhdanteista, saksalaisten tähän liittyvästä tyytymättömyydestä, kirjoitusten aiheuttamista diplomaattisista välikohtauksista ja suomalaisten sensuuriviranomaisten toiminnasta lähemmin Perko 1971; Rusi 1982; Luostarinen 1986: 292, 339–359; Junila 2000: 122–127 ja Jokisipilä 2004: passim. Kuikka 2009 on kiinnostava opinnäytetyö sensuuriviranomaisten toiminnasta vuosien 1943 ja 1944 poliittisessa ristivedossa.

526 Willamo Heinrichsille 29.11.1942, T-17215/2, KA.

Rovaniemellä viime kevättalvena pidettyjen Suomen armeijan talviurheilukisojen ja niihin liittyneiden suomalais-saksalaisten hiihtokilpailujen selostukset Helsingin lehdissä olivat aivan minimiaaliset. Samaan aikaan kuitenkin 'Lappland Kurier' julkaisi kisoista lähes kaksi sivua käsittävän, runsaasti kuvitetun selonteon, jossa kovasti korostettiin suomalaisten osuutta ja saavutuksia kisoissa. Sensijaan Helsingin lehdet tuskin sanallakaan kertoivat saksalaisten osanotosta. Samoin suomalaisten rintamakirjeenvaihtajien lähettämistä artikkeleista ei enää vahingossakaan näe mainintoja saksalaisten aseveljien elämästä ja taistelusuorituksista.⁵²⁷

Todellisuudessa suomalais-saksalainen rinnakkainelo oli kautta linjan positiivisemmin esillä kuin mitä siteeratusta käsityksestä käy ilmi. Kuten Junila on todennut, uutisaiheita valikoitiin niin, että kotirintaman rinnakkainelosta rakentui sujuva ja sympaattinen kuva.⁵²⁸ Palstatilaa saivat suomalaisten ja saksalaisten viranomaisten toimiva yhteistyö yhtä hyvin kuin saksalaisten hyväntekeväisyyspaukset, yhteiset urheilu- ja kulttuuritapahtumat sekä aseveljien osallistuminen suomalaisille tärkeiden kansallisten merkkipäivien viettoon. Saksalasiin kohdistuneet moitteet varkauksista tai vahingonteoista päätyivät sen sijaan vain harvoin lehtien palstoille, vaikka paikallislehdistö mitä todennäköisimmin seurasi vuoristoarmeijan sotilaiden toimia paikkakunnillaan ainakin yhtä tarkasti kuin mitä saksalaiset seurasivat lehdistön heistä julkaisemaa materiaalia.

Yksi aiheista, jonka saksalaiset toivoivat olevan paljon vähemmän esillä kuin mitä se todellisuudessa oli, koski suomalaisten naisten ja saksalaisten sotilaiden välisiä suhteita. "Naisten aseveli-into" nousi puheenaikheeksi lähes välittömästi saksalaisten joukkojen saavuttua Suomeen, ja niin sanomalehtien pääkirjoituksissa, pakinapalstoilla kuin yleisönosaston kirjoittelussakin paheksuttiin sitä tapaa, jolla "tietyt" naiset hei-

527 Aapa 1961: 173–174; "kirjailija Borgman" oli todennäköisimmin sekä liike- että lehtimiehenä Suomessa esiintynyt Friedrich Wilhelm Borgmann, joka toimi jo 1930-luvulla NSDAP:n propagoiman "Pohjoisen Ajatuksen" puhemiehenä Suomessa, ks. Hiedanniemi 1980: passim; aivan sodan loppupuhetkillä häntä myös kuulusteltiin epäiltynä toiminnasta Saksan tiedustelupalvelun hyväksi, vrt. Westerlund 2011: 278.

528 Junila 2000: 126.

kensivät kotirintaman moraalista selkärankaa: Liian innokkaasti juostiin suklaan, silkisukkien, sliipattujen univormujen ja kölninveden perässä, liian helposti unohtuivat rintamalla taistelevat miehet ja vallitseva säännöstelytalous, jotka vaativat luonteenlujuutta koko sotaa käyvältä kansakunnalta.⁵²⁹

Äänessä eivät olleet vain paikalliset, kotikatujen ja -kahviloiden elämää tarkkailevat miehet ja naiset, vaan myös rintamasotilaat, jotka pohtivat kotiseudulta kantautuvien ikävien huhujen vaikutusta heidän omaan taistelutahtoonsa ja asevelihenkeensä. Sensuuri kielsi aiheen käsittelyn sanomalehdissä marraskuussa 1941, mikä ei kuitenkaan missään vaiheessa kokonaan hiljentänyt sananvaihtoa aseveljeyden sopivista ja sopimattomista muodoista. Asian käsittely lehtien palstoilla ärsytti vuoristoarmeijan johtoa Pohjois-Suomessa, ja aivan erityisesti se hermostui tapauksista, joissa pääosaan nostettiin saksalaiset sotilaat paikallisten naisten leimaamisen sijaan.⁵³⁰

Tämän sai tuta *Lapin Kansa*, kun se joulukuun 1942 alussa liittyi mukaan naisten moraalista käytyyn keskusteluun, mutta nosti esiin nimenomaan saksalaisten sotilaiden asiattoman käytöksen rovaniemeläisnaisia kohtaan. Saksalaisten sotilasviranomaisten reaktio käynnisti tapahtumaketjun, jonka kohteeksi joutuivat paitsi sanomalehti itse myös kirjoituksessa kuvattuihin välikohtauksiin joutuneet naiset ja joka päättyi Suomen valtionjohdon pahoitteluun sopimattoman kirjoittelun takia. Käännöksellä, tarkemmin sanoen huolellisesti toteutetulla tekstimani-pulaatiolla, oli tapahtumien kulussa merkittävä osuus.⁵³¹

”Yhtä ja toista”

Tapahtumaketju käynnistyi nimimerkki Niilan eli toimittaja Erkki Tervon pakinalla ”Yhtä ja toista”, jonka *Lapin Kansa* julkaisi 1. joulukuuta 1942. Pakinoitsija kommentoi Rovaniemellä sattuneita tapauksia, joissa saksala-

529 Junila 2000: 146–165.

530 Aiheesta laajemmin Junila 2000, erityisesti luku ”Moraalista mielenkouhua – naisten aseveli-into puheenaieheena”.

531 Luku pohjautuu osin aiempaan englanninkieliseen artikkeliini; ks. Kujamäki 2017.

laiset sotilaat olivat pyrkineet väkisin ja myös väkivalloin kadulla liikkuneiden naisten seuraan. Niila kirjoitti:

Meidän tekee mieleemme tiedustella niiltä, joilla määräysvalta on – olkoot he sitten suomalaista tai vieraita – erästä asiaa.

Muistelemme näet aikoinaan lukeneemme, että seitsemisen sataa vuotta sitten Birger Jaarli sääti tätäkin maata varten n.s. rauhanlait. Kirkkorauhan, kotirauhan, käräjärauhan ja naisrauhan. Ne ovat siitä lähtien olleet voimassa ja kansa on koettanut niitä pyhänä pitää. Rikkomuksia on katsottu hyvin pahasti.

Ja nyt me kysymme, onko viimeainittu noista neljästä, naisrauha, kumottu tämän Rovaniemen osalta? Vaikuttaa näet paljolti siltä, kuin se olisi tehty. Osoitukseksi, ettemme puhu omiamme, esitämme joitain esimerkkejä. Voisimme poimia niitä miten paljon tahansa, mutta tyydymme kuitenkin kolmeen. Puhukoot ne puolestaan.

Ensinnäkin: rouvashenkilö, kohta keski-ikää kohti kallistuva, kävelee kotiaan kohti. Saa kintereilleen miehen nimeä kantavan, joka vieraalla kielellä tekee hänelle mitä säädyttömämpiä esityksiä. Rouva ei vastaa, vaan kiirehtää askeleitaan ja rientää lopulta puolijuoksua. Mutta ahdistajakaan ei hellitä, hän pysyy perässä ja suunsa on porinassa kuin papupata. Lopulta katsoo ”kavaljeeri” asian jo ”valmiiksi” ja pakkaantuu rinnalle. Onneksi ollaan sentään jo rouvan kotiovella ja siitä hän pelastautuu.

Toiseksi: muuan toinen rouvashenkilö, ei enää kaikkein nuorimpia hänkään, lähtee kävelylle keskellä kirkasta päivää. Saa ennen pitkää ”kavaljeerin” hänkin. Tämä kuitenkin olettaa, että rouva ei hänen livertelyjään ymmärrä. Jonka takia turvautuu viittomakieleen. Tekee mitä rivoimpia eleitä saadakseen ”tarkoituksensa” ymmärretyksi. Rouvan onnistuu kuitenkin pelastautua erään tuttavansa asuntoon.

Kolmas ja kaikkein törkein esimerkki, sattunut sivumennen sanottuna viime sunnuntaina iltapäivällä: nuori neitonen kulkee kotiaan kohti kauppalan pääkatua. Likipitäen sen vilkkaimmassa kulmauksessa liittyy hänen jälkeensä ei enempää eikä vähempää

kuin 5 – sanoo: viisi – ”kavaljeeria”. Tyrkyttävät tietysti hurmaa-
vaa seuraansa. Neitonen ilmoittaa selvin sanoin, ettei hän seurasta
piittaa. Mutta sekös mitään auttaa. Tunkeilijat sen kun kiertelevät
hänen ympärillään kuin karpäsparvi. Jolloin asianomainen sanoo
oikein tiukasti kieltonsa. Silloin he uskovat, mutta ”loukattu rak-
kaus” vaatii kai hyvitystä. Ja niinpä yksi näistä ”miehistä” iskee nyr-
killä naisen pyörryksiin kadulle, josta toverinsa – naiset – auttavat
hänet ylös ja asuntoonsa edelläsanoitun ”kavaljeerijoukon” kulkies-
sa ”hienoja” huomautuksia tehden perässä.

Mitäs tästä sanotaan? Meidän tekisi mieleemme sanoa paljonkin,
mutta taidamme toistaiseksi jättää. Se kumminkin huomautetta-
koon, että kuri pitää olla kaikilla, myös niillä, jotka kuriin tottu-
muksesta puhuvat. Ja meikäläisen käsityksen mukaan sisältyy kuri-
käsitteeseen muutakin kuin ”luut yhdessä” seisominen esimiehen
edessä. Siihen kuuluu olennaisesti asianomaisen käytös ja esiinty-
minen kokonaisuudessaan, siis myös silloin, kun esimiehen silmä
ei ole näkemässä. Selväähän on, että meikäläiset viranomaiset, po-
liisit ennen muuta, estävät vähän vilkkaasti tuollaisen, kun sattuvat
näkemään, mutta joka hetki ei heitäkään osu kohdalle. Siksi pitäisi
asianomaisille itselleen antaa käskyt ja määräykset, miten olla ja
esiintyä, kun kauppalassamme, sen kaduilla tai ravintoloissa pal-
kivat. Ellei niin tapahdu, voi väestössä tapahtua reaktio, ehkäpä
jyrkkäkin, melko pian ja toivooko sitä kukaan? Emme luulisi.

On kyllä totta, että myös naisissa on yhden- jos toisenkinlaisia
ja että joidenkin käytös saattaa antaa aiheutta hyvinkin ”vapaaseen”
esiintymiseen. Mutta, Luojan kiitos, eivät kaikki naisemme, eivät
edes puoletkaan, ole sentyyllisiä, se on seikka, jonka luulisimme
tunkeilijankin käsittävän. Ja ”seuran tarjoajan” olettaisi aina ja
kaikkialla jo ensi vilauksessa huomaavan, minne on tervetullut ja
minne ei sekä ”suunnistautuvan” sen mukaan. Ja missään tapauk-
sessa ei kukaan voi eikä saa ottaa sellaista asennetta, että meikäläi-
sillä naisilla olisi joitakin ”velvollisuuksia” tungeksi joita kohtaan.
Semmoinen kostaisi vain varsin pian itsensä.

Saatettanee sanoa, että olemme käyttäneet tässä jutussamme liian
ankaraa sävyä. Voi olla, mutta me olemme puhuneet a s i a s t a.

Ja me toivoisimme ja vilpittömästi, että ”konsulit valvoisivat” niin puolella kuin toisellakin ja ettei sanomalehden vastedes enää tarvitsi puuttua tämänkaltaisiin juttuihin. Hauskaa ei niiden setviminen ole ja siksi toiseksi antavat nykypäivät myös tässä ammatissa kosolti työtä, ettei aikaa oikein riittäisi käyttäytymisen alkeellisimpien aakkosten neuvomiseen. Niiden kun pitäisi olla ilman muuta selviä.⁵³²

Niilan pakina osui vuoristoarmeijan päämajassa tiedustelun (AOK20/Ic) silmiin osana päivittäistä suomalaisten ja pohjoismaisten lehtien seurlontaa. Teksti käännettiin ja jaettiin vain muutama päivä myöhemmin rintamantakaisen alueen yksiköille ja Saksan lennoston esikuntaan. Käännökseen oli liitetty kenraali Dietlin saate. Siinä kiinnitettiin huomiota käännöksessä mainittuihin ”oikeutettuihin syytöksiin” (*berechtigte Vorwürfe*) niitä sotilaita kohtaan, jotka eivät olleet vielä ymmärtäneet, miten tärkeää on kohdella suomalaisia asianmukaisesti. Syytökset tuli ottaa vakavasti sotilaiden koulutuksessa, valvonnassa ja kurinpidossa, jotta tulevaisuudessa voitaisiin välttyä vastaavilta välikohtauksilta. Saatteen päätteeksi Dietl korosti, että asian vihamielinen käsittely julkisuudessa ja tekstin sisältämä uhkaus (*wegen der darin enthaltenen Drohung*) edellyttivät, että hänen esikuntansa olisi yhteydessä suomalaisiin viranomaisiin tarpeellisten toimenpiteiden käynnistämiseksi.⁵³³

Eversti Willamo kutsuttiinkin pian tämän jälkeen keskustelemaan asian edellyttämistä toimenpiteistä. Neuvottelut käytiin 12. joulukuuta, ja niihin vuoristoarmeijan esikunta oli valmistellut everstiluutnantti Liebigin allekirjoittaman muistion, jossa käytännössä toistettiin edellä jo esitetyt kenraali Dietlin näkemykset, kuitenkin korostaen, ettei tämänkaltaisia välikohtauksia voitaisi välttää ilman, että ”niin nuoret miehet yhtä hyvin kuin nuoret naisetkin laitettaisiin telkien taakse”.⁵³⁴ Sen lisäksi muistioon oli kirjattu hyvin voimakas vastalause sille, että

532 *Lapin Kansa* 1.12.1942.

533 Der Oberbefehlshaber an Korück, Ortskommandatur, 6.12.1942, Anlage zum Tagebuch, AOK 20, Ic, Befehle und Berichte 7.2.–12.12.1942, 27252/30, T-312/1022, OMF.

534 ”Notizen für Besprechung Oberstlt. i.G. Liebig mit Oberst Willamo“, 12.12.1942, Anlage zum Tagebuch, AOK 20, Ic, Befehle und Berichte 7.2.–12.12.1942, 27252/30, T-312/1022, OMF.

paikallisessa sanomalehdessä oli voitu julkaista kirjoitus, joka näin sensaatiohakuisesti kohdistui suomalaisten siviilien ja saksalaisten joukkojen siihen asti sujuvaan kanssakäymiseen ja joka mustamaalauksellaan vain lisäsi jännitteitä ja eripuraa. Tällaisissa tapauksissa jokaisen järkevän ihmisen vastuulla oli saattaa asia saksalaisesikunnan tietoon joko poliisin, lääninhallituksen tai YhtEROin kautta. Jotta saksalaiset voisivat tulevaisuudessa välttää kaiken yhteistyön kirjoittajan kanssa, he pyysivät Willamoja paljastamaan nimimerkin takana olevan toimittajan henkilöllisyyden. Lisäksi Willamon tuli ryhtyä suomalaisviranomaisten kanssa toimenpiteisiin, joilla taattaisiin, ettei vastaavia tapauksia enää käsiteltäisi sanomalehdissä, vaan ne saatettaisiin suoraan vuoristoarmeijan tietoon.

Willamo oli kuitenkin ryhtynyt toimeen jo ennen vuoristoarmeijan virallisesti esittämiä vaatimuksia kokoamalla tietoa niin paikallisilta siviiliviranomaisilta kuin omilta saksalaisjoukkoihin sijoitetuilta alaisiltaankin. Artikkelin nostattamasta melusta informoitiin pian niin maa-herra Hillilää kuin Suomen sotilasjohtoakin. Yleisesikunnan päällikölle Mikkeliin toimitettiin kopio *Lapin Kansan* numerosta, jonka takia

AOK:n yleisesikunnan päällikkö kenraalimajuri Jodl on esittänyt tiedustelun pyytäen m.m. selvitystä siitä, kuka mainitun kirjoituksen on laatinut, mihin rangaistustoimenpiteisiin kirjoituksen laatijaa vastaan on ryhdytty tai tullaan ryhtymään, sekä mitä takeita voidaan antaa siitä, ettei tulevaisuudessa tämänluontoisia saksalaisen sotaväen ja paikallisen väestön suhteita huonontavia kirjoituksia esiinny.

Willamo raportoi myös niistä kuria tiukentavista ja rangaistuksia koven-tavista päätöksistä, joilla saksalaiset ovat omissa joukoissaan reagoineet Niilan kirjoitukseen. ”Mitä tulee lehtikirjoitukseen ja siinä mainittuihin tapahtumiin, olen ryhtynyt toimenpiteisiin niiden perusteelliseksi selvittämiseksi.”⁵³⁵ Käytännössä tämä tarkoitti sitä, että niin Niila alias Erkki

535 Willamo Yleisesikunnan päällikölle 13.12.1942, ”Koskee: saksalaisen sotaväen käyttäytymistä koskevaa sanomalehtikirjoitusta”, T-5857/8, KA.

Tervo kuin tapahtumien keskelle joutuneet naisetkin kutsuttiin useisiin poliisikuulusteluihin, joissa selviteltiin tapahtumien kulkua. Jouluun 1942 mennessä Rovaniemen kauppalan piirin nimismies oli toimittanut Lapin lääninhallitukselle joukon kuulustelupöytäkirjoja, joihin oli kirjattu naisten kertomukset Niilan pakinaan päätyneistä välikohtauksista.

Nimismiehen kuulusteluissa *Lapin Kansan* toimittaja Eeva Linna kertoi seuraavaa:

Heti [pankin] kulmasta lähdettyä olivat mainitut sotilaat tulleet heidän rinnalleen kävelemään siten, että kertoja ja tämän serkku olivat jääneet sotilaiden keskelle. Samalla olivat sotilaat puhuneet jotakin saksaksi, johon kertoja enempää kuin kertojan serkkukaan eivät olleet mitään vastanneet. Käveltyään tällä tavoin joitakin metrejä, oli kertojan rinnalla ollut saksalainen tarttunut kertojaan kiinni, jolloin kertoja oli puistanut itsensä irti, lähtien kävelemään, mutta sotamiehet olivat seuranneet perässä aivan kertojan kintereillä. Nyt kertoja oli ruvennut moittimaan sotilaita heidän omalla kielellään mainitunlaisesta sopimattomasta tunkeilemisestä, mutta tällöin oli sotilas mitään puhumatta lyönyt kertojaa nyrkillään ensin pallean ja sitten rintaan. Lyönnin vaikutuksesta oli kertoja menettänyt tajuntansa ja kaatunut maahan.⁵³⁶

Pöytäkirjat toimitettiin edelleen Willamon esikuntaan. Saatteessa maaherra Hillilä ja läänin poliisitarkastaja Armas Alhava katsoivat, ettei asia lääninhallituksen osalta ”anna aihetta muuhun toimenpiteeseen kuin että asianomaiselle lehdentoimittajalle on huomautettu siitä, että k.o. laatuksista tapauksista ei saa sanomalehtiin kirjoittaa.”⁵³⁷

Sotilasviranomaisten osalta tapaus päättyi tammikuussa 1943 Päämajan AOK:lle esittämään pahoitteluun tapahtuneesta. Pahoitteluviestin välitti saksalaisille eversti Willamo Yleisesikunnan päällikön, kenraali Erik Heinrichsin kehotuksesta, joka lähetti Willamolle myös valtioneu-

536 Kosola/Rovaniemen kauppalan piirin nimismies Lapin lääninhallitukselle 12., 17. ja 19.12.1942; tutkintapöytäkirjat R.1755/42, R.1755a/42 ja R.1755b/42, T-5857/8, KA.

537 Hillilä ja Alhava, Lapin lääninhallitus Yhteysesikunta Roille 7.1.1943, T-5857/8, KA.

voston kansliassa laaditun, pääministeri J. W. Rangellin allekirjoittaman vastauskirjeen välitettäväksi edelleen kenraalimajuri Jodlille. Ferdinand Jodlin esittämä tiedustelu oli saatettu pääministerin tietoon, minkä vuoksi valtioneuvoston kanslia oli osaltaan selvitelty asiaa. Kirjeessä nostetaan vielä kerran esiin saksalaisten esittämät huolet ja kuvataan siten suomalaisten paikallisviranomaisten toimenpiteet lehtikirjoituksen jälkeisinä joulunalusviikkoina. Kiinnostavaa on, kuinka kirjeen keskiössä on nyt paikallisten sensuuriviranomaisten epäonnistuminen: Koska *Lapin Kansan* julkaisutarkastaja ei ollut noudattanut Valtion tiedotuslaitoksen nimenomaista kieltoa käsitellä julkisuudessa ”Saksan sotilaiden ja Suomen naisten välisiä suhteita ja niihin liittyviä muita asioita, jotka saattaisivat loukata Saksan puolustusvoimien kunniaa”, oli tiedotuslaitos vapauttanut hänet tehtävistään vuoden 1943 alusta lähtien. Kirjoittajan rankaisemista Valtioneuvoston kanslia ei pitänyt mahdollisena sen paremmin kuin oikeudenmukaisenakaan. Kirjeen päätteeksi pantiin vielä merkille, että saksalaiset sotilasviranomaiset olivat myös itse ryhtyneet toimiin vähentääkseen kitkaa saksalaisten sotilaiden ja paikallisen väestön väliltä.

Valtioneuvoston kanslia on puolestaan vakuuttunut siitä, että samanlainen rehellinen pyrkimys hyvien suhteiden ylläpitämiseen ja niiden edelleen kehittämiseen elähyttää myös kaikkia Suomen viranomaisia ja uskoo, että näitä suhteita mahdollisesti häirinneet ilmiöt saadaan vastaisuudessa poistetuksi yhteisillä, molempien asiapuolten taholta niitä vastaan kohdistetuilla toimenpiteillä.⁵³⁸

Rangellin kirjeestä jää väistämättä päällimmäiseksi sama vaikutelma kuin koko viranomaistoiminnasta, että tärkeämpää kuin suomalaisnaisten suojelu epämiellyttävältä kohtelulta oli suojata aseveljeyttä siihen kohdistuvalta vihamieliseltä journalismilta.

Mielenkiintoista on lisäksi, kuinka alemmat virkamiehet edelleen jatkoivat tutkimuksiaan samaan aikaan kun ylimmällä viranomaistasolla

538 Valtioneuvoston kanslia, pääministeri J.W. Rangell Yleisesikunnan päällikölle 9.1.1943; Heinrichs Willamolle 11.1.1943, ”Koskee: Lapin Kansassa 1.12.42 ollutta saksalaisten sotilaiden käyttäymistä koskevaa kirjoitusta”, T-5857/8, KA.

esitettiin jo pahoitteluja. Tammikuun 11. päivänä 1943 Lapin lääninhalituksen poliisitarkastaja Armas Alhava tiedotti Yhteysesikunta Roille, että toimittaja Linnaa oli kuultu vielä kertaalleen Niilan pakinassa käsitellyistä asioista. Erityisesti Alhava oli tiedustellut

nimittikö hän tapauksen aikana saksalaisia ”saksalaisiksi sioiksi”. Tiedusteluuni hän selitti, että kun saksalainen oli tarttunut häneen käsiksi, oli hän suuttunut kovasti ja saksaksi moittinut häntä edelleen seuraavia sotilaita. Mitä sanoja neiti Linna käytti, hän ei sanonut muistavansa, mutta sanoi voivansa vakuuttaa, että ”saksalaisiksi sioiksi” ei hän ketään nimittänyt. Muuten huomautti neiti Linna, että sotilaitten menettely tarttuessaan häneen käsiksi oli niin sopimatonta ja naista loukkaavaa, että hän sivistyneenä ihmisenä ei voinut siihen muulla tavoin suhtautua kuin lausumalla siitä asiallisen arvostelunsa.⁵³⁹

Mikä antoi Alhavalle aiheen tällaisiin lisäselvityksiin? Niilan kirjoittama kuvaus tapahtumista ei vaikuta liittyvän juuri millään tavalla toimittaja Linnalle esitettyihin lisäkysymyksiin. Mistä ”saksalaiset siat” tulivat mukaan näihin tapahtumiin?

Yhteysupseerin käännöskritiikkiä

Kun Niilan pakina oli tavoittanut saksalaiset ja eversti Willamo oli sen kirvoittamana saanut kutsun neuvotteluihin AOK:hon, lähti YhtEROista ainakin luutnantti Olavi Voionmaalle käsky tarkkailla pakinan nostattamia tunnelmia Rovaniemen ympäristön saksalaisjoukoissa. Voionmaa, joka toimi tuolloin Saksan lennoston esikunnassa (*Luftgaustab Finnland*), vastasi käskyyn referoimalla havaintojaan esikunnan upseeri- ja virkamieskunnan illallisilta pari päivää aiemmin.⁵⁴⁰ Ruokailun yhtey-

539 Lapin lääninhallitus, poliisitarkastaja Armas Alhava Yhteysesikunta Roille 11.1.1943, ”Koskee: Lapin Kansan kirjoitusta ”Yhtä ja toista””, T-5857/8, KA.

540 Voionmaa Willamolle 12.12.1942, ”Koskee: Lapin Kansan No 275-42, 1.12.42 Niilan pakinaa”, T-5857/8, KA.

Kuva 16. Saksan lennoston komentaja, kenraali Julius Schulz Rovaniemellä 29.3.1944. (SA-Kuva/147821, TK-kuvaaja Osvald Hedenström. CC BY 4.0.)

dessä lennoston komentaja, kenraali Julius Schulz oli lukenut Dietliltä saapuneen pakinan saksannoksen:

Kenraali käsitteli asiaa satiirisesti mutta kaikella ankaruudella. Hän antoi käskyn, että jos joku hänen alaisensa upseeri tai virkailija tai aliupseeri syyllistyy tässä suhteessa, saa hän kenttäoikeusrangais-
tuksen lisäksi arvonalennuksen sotamieheksi ja siirron Saksaan. Kenraali paheksui, että tämänluontoinen asia on tullut käsitellyksi julkisessa sanomalehdessä, eikä virallista tietä suomalaisten viran-
omaisten kautta hänelle tai Dietelille [sic].

Voionmaan kuvauksen mukaan tällaiset julkaisut ovat vihollispropagandalle herkullista aineistoa, ja hän kertoi kuulleensa jo väitteen, että juttu kiersi Ruotsin lehdissä. Voionmaa otti myös itse kantaa illallisella luettuun käännökseen:

Saatuani käsiini a.o. ”Lapin Kansan” numeron havaitsin, että Dietelin Schutzille [sic] lähettämä saksannos oli liioiteltu ja ikävää tendenssiä tavoitteleva. Olen seuraavaksi tänään saksantanut a.o. sepustuksen ja tullaan tämä antamaan kenraali Schutzille ja Dietelille vertaamista varten heidän jälkiluettuun saksannokseensa. Tällä toimenpiteellä toivon voivani taittaa pahimman kärjen asiasta.

Samalla kun Voionmaa pyysi Willamoaa saattamaan pakinan kirjoittajan vastuuseen julkaisusta, joka on selvästikin heikentänyt suomalais-saksalaisia suhteita, hän lupasi omasta puolestaan tehdä voitavansa, jotta kirjoituksen ”’Heerissä’ oleva saksantaja saatetaan vastuuseen edesvastuuttomasta saksannoksestaan, jossa hän m.m. on käyttänyt sanoja ’saksalaiset siat’ ja ’maahantunkeutujat’, joita alkutekstissä ei esiinny.”

Arkistolähteistä ei löydy viitteitä siitä, että Schulzin tai Dietlin esikunnissa olisi jollain tavoin noteerattu suomalaisen yhteysupseerin uudelleenkäännös tai edes hänen käännöskritiikkinsä. Ainakin edellä kuvattuun tapahtumaketjuun Voionmaan väliintulolla ei ollut ilmeisesti muuta vaikutusta kuin se, että toimittaja Linna sai vielä uudelleen kerata tapahtumia poliisitarkastaja Alhavalle. Jotain käännöksen sisällössä ja sävyssä kuitenkin oli niin pielessä, että tarvittiin uusi käännös, jolla Voionmaa toivoi taittavansa asiasta sen ”pahimman kärjen”. AOK:n toimistoissa syntynyttä käännöstä on syytä tarkastella vähän lähemmin.

”Dies und das”

Luutnantti Voionmaan mainitsema edesvastuuton saksannos ”*Dies und das*” (’sitä ja tätä’) löytyy vuoristoarmeijan esikunnan sotapäiväkirjan

liitteistä.⁵⁴¹ Sen on allekirjoittanut ”Oblt. [Oberleutnant, ’yliluutnantti’] Dr. Bauer”. Bauer oli liittynyt AOK:n upseerivahvuuteen Rovaniemelle vuoden 1942 alussa, jolloin hän aloitti AOK:n tiedustelun (Ic) tulkkina (*Dolmetscher*).⁵⁴² Esikunnan Ic:n vastuulle kuuluvien tehtävien kirjo oli laaja. Se sisälsi sotilastiedustelun, radiokuuntelun, vastavakoilun ja sota-vankien kuulustelun ohella myös postisensuurin, vihollispropagandan ja omille joukoille suunnatun henkisen ja poliittisen valistustyön. Sotavankikuulusteluista, sotasaalismateriaalista ja muusta tiedustelutiedosta tulkattu tai käännetty aineisto päätyi salaisiin uutistiedotteisiin (*geheimes Nachrichtenblatt*), joita toimitettiin viikottain niin komentajalle kuin muillekin saksalaisjoukoille.

Tämän lisäksi Ic seurasi suomalaista ja ruotsalaista lehdistöä sekä englannin-, ruotsin-, venäjän- ja suomenkielisten radioasemien lähetyksiä säännöllisiä saksankielisiä lehdistökatsauksia varten, jotka päättyivät jakeluun muun muassa AOK:n sisällä.⁵⁴³ Suomalaisen ja ruotsalaisen lehdistön osalta huomion kohteena eivät olleet pelkästään sotatapahtumia käsittelevät uutiset, vaan tiedustelua kiinnosti myös molempien maiden poliittiset suhdanteet. Siten tiedotteisiin koostettiin julkisuudessa Suomessa ja Ruotsissa esitettyjä sisä- ja ulkopoliittisia näkemyksiä, viranomaisten näkökulmia päivänpoliittisiin kysymyksiin ja sotatilanteeseen, Saksaa koskevia kannanottoja sekä tietoja vihollismaiden, erityisesti ”Neuvosto-Venäjän” huoltotilanteesta.⁵⁴⁴ Rovaniemeläisten paikallislehtenä *Lapin Kansan* kuului Ic:ssä säännöllisesti seurattujen lehtien joukkoon, joten Niilan pakina päättyi luultavasti melko nopeasti saksannettavaksi Bauerin johtamaan toimistoon.

Kun saksannosta lukee suomenkielisen tekstin rinnalla, nousee

541 ”Dies und das”, Anlage zum Tagebuch, AOK 20, Ic, Befehle und Berichte 7.2.–12.12.1942, 27252/30, 12.12.1942, T-312/1022, OMF.

542 ”Kriegsrankliste sämtlicher Offiziere und Beamten im Offiziersrang des Armeeeoberkommando Lappland, Stand: 1. März 1942”, Anlage zum Tagebuch, AOK 20, Qu. T-312/1009, OMF; 20. vuoristor armeijan esikunnan kokoonpano ja henkilöstön, ml. tulkkien tehtävät käyvät ilmi dokumentista ”Geschäftseinteilung für (Geb.) A.O.K. 20 Anlage 5 zu (Geb.) AOK. 20 Abt. II a, Nr. 800/42. Geh.”, 1.8.1942 ja ”Diensteinteilung der Abt. Ic”, T-5471/12, KA.

543 Kujamäki 2016b: 59–62.

544 Esim. Tiedusteluosasto Ic:n toimintakertomus vuoden 1943 alkupuoliskon toiminnasta: ”Tätigkeitsbericht der Abteilung Ic für die Zeit vom 1.1.-30.6.43”, 8.10.1943., Anlage 1 z. KTB Nr. 2, AOK 20, Ic, 36560/10, T-312/1038, OMF.

käännöksestä esiin kaksi strategiaa, joilla tekstin yleislinja on muutettu alkuperäistä kärkevämmäksi. Ensimmäinen strategioista on hienovaraisempi: Pienin muutoksin Niilan kertomukseen tapahtumien kulusta ja niiden tiimoilta esitettyihin kysymyksiin on tuotu lisää terävyyttä. Kun esimerkiksi Niila pohtii tekstissään, olivatko Birger Jaarlin vuosisatoja vanhat rauhanlait, erityisesti naisrauha, nyt tulleet *kumotuiksi*, kysytään pakinan saksankielisessä versiossa värikkäämmiin, onko kyseinen naisrauha ”tullut poljetuksi maahan”:

Ja nyt me kysymme, onko viimeainittu noista neljästä, naisrauha, *kumottu* tämän Rovaniemen osalta? (”Yhtä ja toista”)

Und jetzt fragen wir, ist der Letzte von diesen 4 Punkten, die Unantastbarkeit der Frau, nicht hier in Rovaniemi *mit Füßen getreten* worden? (”Dies und das”)

[’Ja nyt me kysymme, onko viimeinen näistä neljästä kohdasta, naisten koskemattomuus, *tullut poljetuksi maahan?*’]

Tapahtumien saksalaisia päähenkilöitä kutsutaan pakinassa muutamia kertoja joko *ahdistajaksi*, *tungeksijaksi* tai *tunkeilijaksi*. Saksannoksessa käytetään aluksi pelkästään ilmaisua *Aufdringliche* (’ahdistelevä’, ’päällekyvä’), mutta yhdessä tekstikohdassa kääntäjä on päättänyt lisätä sulkeisiin toisen vastineen (*Eindringling*, ’tunkeilija’, ’tunkeutuja’), ikään kuin synonyymisenä vaihtoehtona tai suomenkielisen sanan vaihtoehtoisena tulkintatapana:

Mutta, Luojan kiitos, eivät kaikki naisemme, eivät edes puoletkaan, ole sentyylisiä, se on seikka, jonka luulisimme *tunkeilijankin* käsittävän.

Aber, Gottseidank, nicht alle unsere Frauen sind so beschaffen, lange nicht einmal die Hälfte; das ist ein Umstand, den unserer Meinung nach auch die *Aufdringlichen* (oder *Eindringlinge*) begreifen müssten.

[’Mutta, Luojan kiitos, eivät kaikki meidän naisemme ole sen kaltaisia, ei edes puolet; tämä on seikka, jonka mielestämme myös *ahdistelijan (tai tunkeutujan)* pitäisi käsittää.’]

Näiden kahden vastineen välinen ero on hyvin hienovarainen, mutta naisten kimpussa olleiden saksalaissotilaiden kuvaaminen *tunkeutujiksi* tuo saksankieliseen tekstiin uuden merkitysvivahteen. Se sai ainakin luutnantti Voionmaan lukemaan käännöstä niin, että alkuperäisen tekstin pohjoissuomalainen kirjoittaja kommentoikin jo saksalaisten läsnäoloa Pohjois-Suomessa vihamielisenä miehityksenä (vrt. Voionmaan maininta ”maahantunkeutujista”), eikä enää vain saksalaissotilaiden sopimatonta käytöstä kauppalan kaduilla. Jo lyhyt haku saksan kielen elektronisissa korpuksissa antaa tukea Voionmaan tulkinntalle: Sota-ajan asia- ja sanomalehtiteksteissä *Eindringling* esiintyy erittäin usein juuri merkityksessä ’maahantunkeutuja’, jollaisiksi luonnehditaan useimmiten valtiota tai sen sotajoukkoja, joita vastaan kansan, valtion tai sen johdon on pyrittävä kaikin keinoin puolustautumaan.⁵⁴⁵

Toinen käänösstrategioista liittyy lisäyksiin, jolla kääntäjä on kommentoinut joko tekstiä tai sen taustalla olevia tapahtumia. Kun pakinoitsija vaatii, että ”asianosaisille itselleen” annetaan riittävän selkeät käskyt oikeista toimintatavoista, on kääntäjä liittänyt sulkeisiin täsmennyksen, että tässä ”tarkoitetaan saksalaisia” (*gemeint sind die Deutschen*). Niila itse ei käytä kertaakaan näin yksiselitteistä ilmausta, vaan on osoittanut sanansa *vieraille*, luonnollisesti tietäen, että niin tekstin lukijat kuin vieraat itsekin kyllä tietävät, kenestä on kyse. Seuraava kääntäjän huomautus kommentoi sitten jo tekstissä esiintyneen naisen kielenkäyttöä:

Tunkeilijat sen kun kiertelevät hänen ympärillään kuin kärpäsparvi. Jolloin asianomainen sanoo oikein *tiukasti kieltonsa*.

Die Aufdringlichen umringen sie daraufhin wie ein Fliegen-schwarm. Daraufhin sagt die Betreffende ganz *schroff ihre Weige-*

⁵⁴⁵ DWDS-Kernkorpus (1900–1999); haku sanalla *Eindringling* vuosina 1935–1945 ilmestyneissä asia- ja sanomalehtiteksteissä. Kiitän Leena Kolehmaista tästä korpusvinkistä.

rung. (Nach der Angabe von Finnen hat das Mädchen den Deutschen, angeblich ein Uffz., mit "deutsches Schwein" angedet. Anm. des Übers.)

[’Ahdistelijat piirittävät hänet kuin kärpäsparvi. Siihen asianosainen sanoo tiukasti kieltonsa. (Suomalaisten tietojen mukaan tyttö on kutsunut saksalaista, kuuleman mukaan aliupseeria, "saksalaisiksi siaksi". Kääntäjän huomautus.)’]

Viimeinen huomautus esitetään ikään kuin käännöksen jälkisanoina:

Der Vorfall, dass ein deutscher Uffz. ein finnisches Mädchen auf der Strasse *geschlagen haben soll*, hat unter finn. Bevölkerung in Rovaniemi grösstes Aufsehen erregt. Man spricht dort davon, dass den deutschen Soldaten abends Ausgangsverbot erteilt werden müsste. Denn man könne sich nicht mehr auf die Strasse begeben, ohne ernste Gefahren befürchten zu müssen.

[’Tapaus, jossa saksalaisen aliupseerin *kuuluu lyöneen* kadulla suomalaista tyttöä, on herättänyt Rovaniemellä suurta huomiota suomalaisten parissa. Siellä puhutaan siitä, että saksalaiset sotilaat tulisi asettaa iltaisin ulkonaliikkumiskieltoon. Sillä kadulle ei voi enää mennä ilman, että joutuu pelkäämään suurta vaaraa.’]

Viimeistään näiden kääntäjän huomautusten myötä saksannos ei olekaan enää "pelkkä käännös", vaan eräänlainen käännöksen ja tiedusteluraportin yhdistelmä, johon on ututettu sellaista kauppalan kaduilta kerättyksi väitetty tietoa, jota on pidetty kenraalikunnan käsissä olevien jatkotoimien kannalta tarpeellisina. Huomiota kiinnittää myös se, kuinka käännöksen loppuun liitetyssä kommentissa esitetään ikään kuin ohimennen epäily kuvattujen tapausten todenperäisyydestä: Ilmauksessa *geschlagen haben soll* käytetty saksan modaaliverbi *sollen* etäännyttää kommentoijan tapahtumista kuin kertoen, ettei pakinassa kuvatuista toimittaja Linnan kokemuksista voi lopulta mennä takuuseen. Mielenkiintoista on, että Linnan esittämään "tiukkaan kieltoon" lisätty, toisen

käden tietoon perustuva täsmennys ”saksalaiset siat” on kuitenkin kelvannut sellaisenaan, ilman samanlaista epäilyksen siementä.

Paljon melua käännöksellä?

Niilaa eli Erkki Tervoa lainaten voisi kysyä: ”Mitä tästä sanotaan?” Ainaakin voi todeta, että saksalaiset sotilasviranomaiset hermostuivat sanomalehtitekstistä, jonka pakinan asuun verhottu, ilmestymisaikanaan hyvin arkaluontoinen sisältö viritettiin vielä entisestään saksannoksessa. Toisin sanoen omalla erityisellä tavallaan myös AOK:n kääntäjät antoivat panoksensa siihen, että suomalais-saksalaiseen aseveljeyteen ilmestyi harmonisen esityksen rikkova kupru, jonka tasoittelussa riitti tehtävää aina Valtioneuvoston kansliaan asti. Tämä luultavasti oli koko kampanjan tarkoituskin.

Niilan pakina ei luultavasti sisältänyt mitään sellaista, jota aseveljeyden esityksestä vastaavat suomalaiset ja saksalaiset viranomaiset ja esitystä seuraava yleisö eli paikallinen väestö ei olisi tiennyt jo muutenkin. Ärsytystä aiheuttikin, kuten edellä kuvatut saksalaisreaktiotkin osoittavat, ennen muuta tekstin ilmestyminen ja erityisesti sen ilmestyminen juuri Rovaniemellä, joka isännöi vuoristoarmeijan päämajaa ja monien pienempien yksiköiden esikuntia ja oli siten suomalais-saksalaisen rinnakkainelön keskeinen näyttämö. Kaiken lisäksi tekstin laatijat ja julkaisijat olivat selvästi vähät välittäneet sensuurin nimenomaisista määräyksistä olla käsittelemättä suomalaisnaisten ja saksalaissoitilaiden välisiä suhteita. Saksalaisille Niilan teksti olikin – jälleen goffmanilaisittain ajateltuna – yksiselitteisen tahallinen kohtaus, ilmaus siitä että paikallisväestö irtisanoutui esityksessä sille annetusta tahdikkaasti käyttäytyvän yleisön roolistaan. Aseveljeyden esitykseen tuotiin riitasointu, eräänlainen särö dramatisoituun kokonaiskuvaan, minkä lisäksi se oli saksalaisille myös todiste siitä, miten riittämättömiä suomalaisten sensuuriviranomaisten yritykset suojella esityksen eheyttä lopulta olivat. Syntyi uusi näytös, joka jakoi aseveljet hetkeksi kahteen leiriin. Sen dramaturgiasta vastasi nyt nimenomaan vuoristoarmeijan johto, jonka tavoitteena oli haastaa suomalaiset aseveljet ryhtymään kaikkiin niihin

toimenpiteisiin, joilla vanha esitys ohjattaisiin takaisin raiteilleen.

Lutnantti Bauerin toimistossa tehty käänös palveli juuri tätä tarkoitusta. Saksankielisestä versiosta on luettavissa yhdenlainen poliittinen käänösstrategia⁵⁴⁶, jolla pyrittiin pitämään tapahtumien kulku omassa hallinnassa niin pitkään kuin tarpeellista. Tekstiin lisättyjen tietojen myötä saksankielinen teksti ei ole vain Niilan pakinan saksannos, vaan myös reaktio pakinaan, jolloin koko teksti asettuu kuvattuja tapahtumia isompaan kontekstiin. Hienoisten merkitysmuutosten vaikutus on lopulta sama. Siinä missä Niila alias Erkki Tervo näki rovaniemeläisnaisten turvallisuuden olevan uhattuna, luki Dietl esikuntineen tekstistä uhkauksen, joka kohdistui paitsi saksalaisten läsnäoloon myös suomalais-saksalaiseen aseveljeyteen. Saksannos ei ollutkaan enää vain pakinan käänös vaan syrjäytti saksalaisten omassa kampanjassa suomenkielisen tekstin ja ohjasi keskustelun pitkälle ohi varsinaisen aiheen. Saksannoksesta tuli tehokas korjaustyökalu, jolla osoitettiin että kohtauksen ja erimielisyyden alku ja juuri löytyi suomalaisista, ei niinkään saksalaisista. Operaation menestyksestä kertovat lopulta sekä Valtioneuvoston kansliasta toimitettu pääministerin viesti vuoristoarmeijan johdolle että ahdistelun kohteeksi joutuneiden naisten toistuvat kuulustelut vielä Päämajasta lähteneiden valittelujen jälkeenkin. Hyökkäys on paras puolustus.

On mielenkiintoista, miten vähän lutnantti Voionmaan esimiehilleen välittämä käänöskritiikki vaikutti tapahtumien kulkuun, siitä huolimatta että hän ilmiselvästi pyrki osoittamaan, kuinka syvällä ”edesvastuuttoman kääntäjän” lusikka oli tässä aseveljeydelle närästyistä aiheuttaneessa sopassa. Mutta jos ottaa huomioon tapahtumaketjun tiiviin aikajanan, syntyy vaikutelma, ettei suomalaisilla viranomaisilla ollut juurikaan aikaa tilanteen uudelleenarviointiin heti Voionmaan viestin jälkeen. Lennoston suomalaisena yhteysupseerina Voionmaa oli todennäköisesti myös aivan liian pieni tekijä saksalaiskenraalien rinnalla, jotta hänen kriittiset havaintonsa olisivat päässeet vaikuttamaan tapahtumiin niiden kerran jo nytkähdettyä liikkeelle. Niin tai näin, suomalaisviranomaiset antoivat saksalaisten viedä, jotta kohtaus saatiin pois päiväjärjestyksestä ja aseveljeyden raamit taas takaisin ojennukseen.

9 Tuokiokuvia aseveljeyden raunioilta

Kuva 17. Rovaniemen *Haus der Kameradschaft* -teatterirakennuksen rauniot 20.10.1944. TK-kuvaaja, sotilasvirkailija Vilho Uomala liitti kuvaansa seuraavan tekstin: ”Tienviitta on vaan jäänyt tuhoamatta osoittamaan seuraavia perääntyvien saksalaisten hävityskohteiden suuntaa ja matkan pituutta niihin asutuskeskuksiin, jonne eteneminen jatkuu. (SA-Kuva/165847. CC BY 4.0.)

Kesällä 1944 oltiin pisteessä, jossa sodan pikainen päättyminen tavalla tai toisella vaikutti väistämättömältä ja jopa välttämättömältä. Tiedot Puna-armeijan ja länsiliittoutuneiden etenemisestä ja saksalaisten ja liittolaistensa tappioista kaikilla rintamilla kertoivat omaa kieltään vielä muutamia vuosia sitten voittamattomaksi uskotun Saksan armeijan luhistumisesta. Neuvostoarmeijan suurhyökkäys Kannaksella oli käynnissä. Suomen poliittinen johto teki rintamalta kantautuneista tilannearvioista omat päätelmänsä ja hakeutui neuvotteluihin Stalinin kanssa irtautuakseen sodasta. Syyskuun 1944 alussa pyrkimykset konkretisoituivat pääministeri Hackzellin radiopuheeksi, jolla Suomen kansa sai tiedon rauhanneuvottelujen käynnistymisestä ja aseveljeyden päättymisestä:

Tämän eduskunnan [suljetussa istunnossa tehdyn] päätöksen mukaisesti tulee Suomen hallitus nyt esittämään Saksan valtakunnanhallitukselle pyynnön, että se siirtäisi pois täällä olevat joukkonsa eikä enää käyttäisi Suomen valtakunnan aluetta Saksan sotilaallisten päämäärien saavuttamiseksi. Tähän Suomen hallituksen esittämään pyyntöön suostuminen näyttäisi olevan myös Saksan omien etujen mukaista jo yksin sen takia että Saksa näin tehdessään jäisi Suomen kansan kiitolliseen muistiin asevelimaana, joka todella tarkoitti myös meidän parastamme. (Pääministeri Antti Hackzellin puhe 2.9.1944⁵⁴⁷)

Suomalais-saksalainen aseveljeys oli tullut tiensä päähän. Suomi irtautui sodasta ja katkaisi samalla diplomaattisuhteensa Saksaan. Kuten tunnettua, yksi välirauhansopimuksen ehdoista velvoitti Suomea riisumaan kaikki maassa olevat Saksan ilma-, maa- ja merivoimat aseista syyskuun 1944 puoliväliin mennessä. Saksalaisjoukkojen vetäytyminen käynnistyi lähes välittömästi, ensin saksalaisten omien vetäytymissuunnitelmien mukaisesti, sitten sen suunnitelman pohjalta, jonka Suomen sodanjohdosta ja Saksan 20. vuoristoarmeijan johto neuvottelivat valvontakomission silmien ulottumattomissa saksalaisten rauhanomaisesta vetäytymisestä.

547 Pajunen 2010.

Yhteysesikunta Roin saksalaisjoukkoihin lähettämät yhteysupseerit ja tulkit samoin kuin saksalaisten palkkaamat siviilitulkit olivat tämän siirtymävaiheen näkijöitä ja tekijöitä. Seuraavissa alaluvuissa nostan esiin muutamia tuokiokuvia aseveljeyden raunioilta sellaisina kuin ne kirjautuivat joko sodanaikaisiin muistiinpanoihin ja toimintakertomuksiin tai sodan jälkeen kirjattuihin muistelmiin.

”Also will Finland ’lopu’ machen”

Tieto pääministeri Hackzellin puheesta ja Suomen päätöksestä ryhtyä rauhanneuvotteluihin Neuvostoliiton kanssa kulkeutui komentoteitä ja puhelinkeskusten välityksellä kaikkiin yksiköihin, niin myös Saijan kylään Sallan luoteispuolelle, jonne alikersantti Kolkkala oli komennettu saksalaisen tukikohdan yhteysaliupseeriksi. Radiouutiset suomalaisen neuvottelukunnan matkasta Moskovaan synkensivät tukikohdan saksalaisten mielialoja, ja Kolkkala sai kuunnella kommentteja Suomen päätöksestä lopettaa sota (*”Also will Finland ’lopu’ machen”*) ja jättää itsensä Neuvostoliiton armoille. Suomalaisten puolella jännitettiin, miten vuoristoarmeija reagoisi uutisiin, kunnes huhut saksalaisten lähtöaikaista Rovaniemellä ja Kemijärvellä vaihtuivat konkreettisiksi lähtövalmisteluiksi myös Saijan tukikohdassa. Siviilien evakuointi oli jo käynnistynyt, ja Kolkkala alkoi itsekin valmistautua lähtöön. ”Ero entisistä aseveljistä oli mutkaton. Siinä toivoteltiin molemmin puolin sodan pikaista päättymistä ja onnellista paluuta kotiin.” Hyvästelyihin liitettiin myös toive, etteivät saksalaiset ja suomalaiset ryhtyisi ampumaan toisiaan kolmi-vuotisen aseveljeyden päätteeksi.⁵⁴⁸

Etelä-Suomessa saksalaisten joukko-osastojen ja yksiköiden lähtö tapahtui hyvin nopeasti.⁵⁴⁹ Kuten Vihdin Nummelassa saksalaisessa sairaalassa tulkkina palvellut Raiili Åkerfelt muisteli, eräänä syyskuun aamuna saksalaiset vain olivat poissa:

⁵⁴⁸ Sana 2018: 281–284.

⁵⁴⁹ Westerlund 2011: 257.

Ja tuota, mut sitten meille ei edes kerrottu että minkälaiset oli vaiheet, oli sitten jo se loppuvaihe, kun tuota yhtenä aamuna menttiin töihin, siel ei ollu mitään, siel oli kaikki huoneet tyhjennetty, siivotu ja potilaat poissa. Ne oli junalla lähetetty äkkiä Hankoon ja sieltä kotimaahan. Sit oli se sopimus silloin just tehty, rauhansopimus. Ni se oli aivan hämmästyttävää kuinka siellä oli, ne oli jälkensäkin siivonnu niin, että ei mikään muu kansa ollu niin siistejä kun saksalaiset siihen aikaan.⁵⁵⁰

Pohjoisessa joukkojen siirtyminen kohti Norjaa eteni hitaammin. Syistä, joihin ei tämän tutkimuksen raameissa ole tarpeen mennä, neuvoteltu sopimus saksalaisten vetäytymis- ja suomalaisten etenemistahdistista ei pitänyt, mikä johti lopulta kiihtyneisiin sotatoimiin vuoristoarmeijan joukko-osastojen ja kenraaliluutnantti Hjalmar Siilasvuon komentamien suomalaisjoukkojen välillä.⁵⁵¹ Alkoi Lapin sota.

Paikallista väestöä evakuoitiin sodan jaloista samalla kun saksalaiset yksiköt vetäytyivät varusteineen ja varastoineen kohti Pohjois-Norjaa. Rovaniemen evakuoinnin aikaan Leila Salmi, vuoristoarmeijan paikallisen rakennusviraston tulkki, oli vielä kaupungissa ja seurasi, miten naisia ja lapsia autettiin etelään lähteviin juniin. Kauppakirjeenvaihtajan, kääntäjän ja tulkin tehtävät olivat jääneet, kun virasto kevensi arkistojaan lähtökuntoon:

No kun, kun siellä tuli sitten selväksi tämä, että on rauha, niin sen mä muistan että toimistosta pihalle, sinne takapihalle valtavasti kannettiin papereita ja poltettiin. Iso tuli siellä paloi koko ajan, jatkuvasti, minä mukana kannoin sinne papereita ja tavaroita. En mä tiedä, mitä papereita ne oli, mutta ihmettelin vaan, että kaikki tämä poltetaan.⁵⁵²

550 Åkerfelt 2013.

551 Omiin kokemuksiin pohjautuvia merkintöjä ja tulkintoja tapahtumien kulusta ks. Väänänen 1947 ja Saarmaa 1987; sotahistorian näkökulmasta esim. Ahto 1980.

552 Salmi 2021.

Pian tämän jälkeen Salmikin palasi kotikaupunkiinsa Vaasaan, jossa oli hämmästellyt vuoristoarmeijan saapumista Suomeen neljä vuotta aiemmin.

Norjasta Hankoon

Hyrnsalmen muonavarikon kirjurin ja tulkin, Katja Ikosen matka tuntemattomaan käynnistyi syyskuun 1944 puolivälissä, kun varikosta vastaan saksalainen yksikkö otti suunnan kohti pohjoista. Matka eteni hitaasti, ja matkaetapeissa riitti työtä kaikille joukkojen mukana kulkeville. Ikonen sai jatkaa tulkin ja konekirjoittajan tehtävissä heti Rovaniemellä, jossa hän avusti sikäläisen saksalaisesikunnan toimistoissa ja puhelinvaihteissa, poltti ”tarpeettomia papereita isot läjät pellolla” ja pakkasi tärkeimpiä laatikoihin.

Kolme viikkoa viivymme Rovaniemellä ja sinä aikana söimme kuin älyttömät, sillä pelkäsimme, ettemme saa kaikkia herkkuja mukaamme. Muutamia esimerkkejä mainitakseni vain: päivän liha-annos oli loppuaikoina 500 gr sianlihaa päivässä, voita saimme 100 gr ja karamelliä 50 gr. Suklaata joka jakelussa aina pari levyä viikossa, viinejä ja snapsia tuli samoin tupla-annokset kuin mitä tavallisesti jaettiin, mutta humalassa en nähnyt koskaan ketään, sillä kuri oli kova, ja he osasivat juoda, jotavastoin suomalaiset eivät valitettavasti osaa sitä taitoa. Tarkoituksenani ei ole käydä moittimaan suomalaisia.⁵⁵³

Rovaniemellä Ikonen sai huomata konkreettisesti, että aseveljeys oli todella päättynyt, sillä suomalaiset olivat aloittaneet saksalaisten yksiköiden pommitukset ja Ikonen itse asetettiin ulkonaliikkumiskieltoon, jotta hän ei paljastuisi kaupungissa vielä oleville suomalaisille ja tulisi vangituksi. Liikkua sai vain ruokailuparakin ja asunto- ja toimistoparakkien välillä. Kerran Ikonen onnistui kuitenkin saamaan kontaktin erääseen

553 Ikonen ”Matkamuistelma”: 6.

suomalaiseen yhteysupseerin, jonka välityksellä hän sai lähetettyä viestin vanhemmilleen, että voi hyvin ja matka Saksaan oli alkanut: ”Myöhemmin sain tietää, että oli hyvään tarpeeseen, kun kirjoitin silloin kotiin, sillä minusta oli Kajaanissa levitetty huhuja, että minut on löydetty Taivalkoskelta ammuttuna.”⁵⁵⁴

Lokakuun 1944 alkupäivinä matka viimein jatkui, mutta Ivalon kautta Norjaan, josta Ikonen ei lopulta koskaan päässyt Saksaan asti, kuten oli suunnitellut ja toivonut. Värikkäiden, osin epäonnistenkin käänteiden jälkeen hän päätyi saksalaiseen varusvarastoon (*Armeebekleidungsamt, ABA 517*) Sætermoeniin, jossa hän toimi ensin varusteluetteloiden ylläpitäjänä, kunnes hänet määrättiin kielitaitonsa vuoksi leirillä olevien ulkomaalaisten naisten ryhmänjohtajaksi ja tulkiksi, ja sellaisena välittäjäksi ratkomaan ristiriitoja leirin naisten toiveiden ja saksalaisten etujen välillä. Tehtävä oli hankala ja sodanjälkeinen itsearvio ankara; liika saksalaismielisyys koitui leirin ”tyttöjen” vahingoksi:

Huonosti hoidin leiviskäni, vaikka esimieheltäni sainkin kiitosta osakseni. Olin liiaksi saksalaismielinen. En häpeä tunnustaa virheitäni. Ehkä edellämainittu ominaisuus oli suurimpana syyinä minun valitsemiseeni johtajaksi. Jouduin toimimaan tyttöjen ja yksikön välillä tulkkina ja heidän puoliensa pitäjänä, mutta teinkö parhaani, sitä epäilen. Koetin aina pitää saksalaisten etuja silmällä, tytöt eivät pitäneet minusta, huomasin sen kyllä.⁵⁵⁵

Keväällä 1945 Hitlerin itsemurhan ja Saksan armeijan ehdottoman antautumisen jälkeen Norjaan saapuneet yhdysvaltalaisjoukot internoivat Ikonen muiden suomalaisnaisten tavoin norjalaiselle internointileirille, josta heidät siirrettiin viikkoja myöhemmin Suomeen, Hangon leirille Valtiollisen poliisin kuulusteluihin.⁵⁵⁶ Tornion rautatieasemalla, paluu-

554 Ikonen ”Matkamuistelma”: 4.

555 Ikonen ”Matkamuistelma”: 50–51.

556 Anu Heiskanen väitöskirjatutkimus välittää yksityiskohtaisen kuvan saksalaisjoukkojen mukana lähteneiden suomalaisnaisten kokemuksista Kolmannen valtakunnan luhistumisen jälkeen, kotiinpaluuseen ja kotiuttamiseen liittyvistä toimenpiteistä sekä Valtiollisen poliisin pyrkimyksistä seuloa kuulusteluilla poliittisesti epäluotettava aines; Heiskanen 2018, erityisesti luku 5, ”Saksan miehitysaika ja paluu kotiin”.

matkan ensimmäisessä etapissa, kuljetusta oli odottamassa ”kansaa asemanseutu täynnä”, joita Ruotsin puolelta kantautunut huhu saksalaisten mukaan lähteneiden naisten paluusta oli houkutellettu paikalle. Poliisivartioketjun takaa saapujat näkivät uteliaita torniolaisia, mukulakiviä kourassaan:

Värisytti, kun ajatteli, miltä tuntuisi joutua noiden ihmispetojen käsiin. Olimmeko henkilökohtaisesti aiheuttaneet heille jotain vahinkoa. Olivatko he itse kukin niin viattomia, että olisivat oikeutetut kivittämään toisia. Joka tapauksessa junaan noussut siviiliviranomainen määräsi junan vietäväksi muutaman kilometrin päähän asemasta.⁵⁵⁷

Kun kuljetusten jälkeinen päivä valkeni Hangossa, Ikonen huomasi olevansa piikkilangoin aidatulla alueella. Naiset majoitettiin kuulustelujen ja kolmen viikon karanteenin ajaksi saksalaisten rakentamiin parakkeihin. Elettiin vesivellillä, makaronilla ja kotoa lähetetyillä eväillä, omaa kuulustelua jännittäen:

Kuusi tuntia minua kuulusteltiin, kyseltiin, olenko osallistunut aseelliseen toimintaan meikäläisiä vastaan, olenko käynyt Norjasta välillä Suomen puolella j.n.e. loppumattomiin. Tein selkoa muistikirjani mukaan reisustani ja toimistani siellä ja tyytyväiseltä se hessu vaikutti. Muuten aika mukava hessu ollakseen Valpon mies. Kuulopuheiden mukaan olin saanut hyvin peloittavan käsityksen heikäläisistä.⁵⁵⁸

Karanteenin ja kuulustelujen päätyttyä Ikonen saattoi viimein palata kotiin Ranualle. Vanhemmat ottivat tyttärensä lämpimästi vastaan, ja kun vielä paikkakunnan nimismies pyysi hänet toimistoapulaiskseen, elämä alkoi asettua uomiinsa. Eräänä päivänä Ikonen käsiin sattui nimismiehelle lähetty Valpon kirje. Siinä nimismiestä pyydettiin pitämään

⁵⁵⁷ Ikonen ”Matkamuistelmia”: 61.

⁵⁵⁸ Ikonen, ”Matkamuistelmia”: 62.

Ikosta silmällä tämän poliittisten mielipiteiden takia. Ikosen omin sanoin: ”Oivan tavanhan nimismies oli keksinyt, kun palkkasi ’epäillyn’ töihinsä.” Nimismies myönsi tämän sitä kysyttäessä, eikä asia jäänyt sen enempiä kalvamaan: ”Hyvinhän hän oli asian järjestänyt ja minulla oli työpaikka.”⁵⁵⁹

Taas puhuttiin kielillä

Syyskuu 1944 ja liittolaisuuden päättyminen toivat aseveljien tulkkeina ja yhteysupseereina toimineille sotilaille monenlaisia muutoksia. Venäjántaitoisia upseereja, aliupseereja ja sotilasvirkamiehiä määrättiin uusiin, paikallisten aseleposopimusten tai joukkojen siirtojen edellyttämiin tehtäviin⁵⁶⁰, kun taas saksan tulkkeja ja yhteysupseereja määrättiin välimiehiksi Pohjois-Suomen evakuointiin liittyvissä kysymyksissä. Tiedossa on myös, että osana (lopulta toteuttamatta jääneitä) vastarintasuunnitelmiaan vuoristoarmeijan upseerit yrittivät rekrytoida kielitaitoisia yhteysupseereja joukkoihinsa, houkuttimena Saksan armeijan korkeat palkat ja huomattavat ylennykset.⁵⁶¹

Osalle yhteysupseereista ja tulkeista aseveljeyden päättyminen merkitsi siirtoa Pohjois-Suomen suomalaisiin sotilasosastoihin, myös niihin, joiden tehtäväksi tuli varmistaa Saksan joukkojen poistuminen Suomesta. Läpi aseveljeyden saksalaisjoukoissa tulkkina ja yhteysaliupseerina palvellut Kolkkala oli yksi heistä. Yhteystehtävien päätyttyä Kolkkala liitettiin Sallassa osaksi seudun suomalaisjoukkoja (Er. Os. Sau), jotka siirtyivät kotiuttamistoiveet ajatuksissaan ensin Kemijärven, Rovaniemen ja Oulun kautta Liminkaan asti, kunnes matkan suunta yllättäen kääntyikin takaisin pohjoiseen ja vetäytyvien saksalaisten perään. Osastot olivat jatkuvasti liikkeellä, jouduttiin myös taistelukosketukseen entisen aseveljen kanssa, ja elettiin huhujen ja esikunnista kantautu-

559 Ikonen 1991: 47.

560 Venäjää osaavien upseerien ja sotilasvirkamiesten luettelointiin liittyviä sähköisiä löytyy YhtEroin komentotoimiston kirjeenvaihdosta, esim. T-5872/57, KA.

561 Väräysryityksistä mm. Auterinen 1991: 35, Westerlund 2011: 262–263.

vien tietojen varassa kotiuttamista odottaen. Kolkkanen osalta se koitti viimein marraskuun 1944 lopulla.⁵⁶²

Yhteysesikunta Roin toiminta yhteysesikuntana lakkautettiin Päämajan päätöksellä syyskuun 1944 puolivälissä, mistä lähtien se jatkoi toimintaansa Pohjois-Suomen Evakuointiesikunnan Rovaniemen ala-osastona. Sen keskeisiksi tehtäviksi määrättiin Yhteysesikunta Roin toiminnan jälkiselvittely ja sotilas- ja siviiliviranomaisten tukeminen Pohjois-Suomen evakuoinnin ja saksalaisjoukkojen vetäytymisen aikana. Ensin mainittu tehtävä tarkoitti käytännössä yhteysesikunnan irtaimiston ja arkistojen siirtoa Ylivieskaan, kun taas jälkimmäinen teki eversti Willamosta ja hänen alaisistaan yhteysupseereista Oulun ja Lapin lääninhallitusten sekä pohjoissuomalaisten nimismiespiirien *sotilasasiantuntijoita*. Heidän tehtävänään oli avustaa paikallisia nimismiehiä järjestys- ja turvallisuusasioissa, toimia tulkkina nimismiesten ja saksalaisten välisissä neuvotteluissa ja yhdessä nimismiehen kanssa pyrkiä estämään siviilikohteiden hävittämistä. Lisäksi sotilasasiantuntijoiden tuli avustaa evakuointiviranomaisia siviilien evakuoinnissa ja raportoida vuoristoarmeijan vetäytymisen etenemisestä.⁵⁶³

Lutnantti Pentti S. Heikkinen oli yksi yhteysupseereista, jonka välittäjätoiminta jatkui juuri sotilasasiantuntijan nimikkeen alla. Heikkinen komennettiin suomalaisviranomaisten avuksi Suomussalmelle, jossa hän piti jatkuvasti yhteyttä vetäytymistä valmisteleviin saksalaisjoukkoihin ja pyrki neuvottelemaan paikallisen siviiliväestön evakuoinnin aikatauluista. Samalla hän teki mitä pystyi (”puhuttiin taas kielillä”), ettei siviilien omaisuutta vahingoitettaisi vetäytymisen aikana, mutta joutui silti seuraamaan saksalaisten jälkeensä jättämää tuhoa:

Jotakin oli [neuvotteluilla, PK] kuitenkin saavutettu. Tulipalot lakkasivat Suomussalmella ja Puolangalla ne eivät alkaneetkaan. Hyrynsalmi oli kai jo tässä vaiheessa savuna taivaalla.⁵⁶⁴

562 Sana 2017: 281–303.

563 Väänänen 1947: 244–253.

564 Heikkinen 1971: 265.

Luutnantti Olli Auteriselle aseveljeyden päättyminen tarkoitti siirtymistä saksalaisten evakuointikuljetusten mukana Kiestingin Pontsalenjoen lentokentältä Kuusamoon keskelle suomalais-saksalaista evakuointikaaosta:

Kuusamo oli täynnä evakuointikolonnaa. Suomen puolella rajaa tungokseen liittyivät kodeistaan evakuoidut asukkaat kärryineen, tavaroineen ja karjoineen. Tilanne oli erittäin epäselvä. Miten voivat saksalaiset olla poissa Suomesta syyskuun puoliväliin mennessä, kuten aseleposopimus edellytti? Tulisiko Lapista vielä taistelukenttä vai pysähtyisivätkö venäläiset vanhalle rajalle?⁵⁶⁵

Kuusamossa Auterisen tavoitti käsky liittyä komennuskuntaan, jonka tehtävänä oli ottaa rajalla vastaan saksalaisjoukkojen perässä kulkevat venäläiset ja Suomen lippu kädessä ”toivottaa heidät tervetulleiksi mutta ilmoittaa samalla, että aseleposopimuksen mukaan heillä ei ollut oikeutta tulla Suomen raja yli”. Epäselväksi jäi, miten kyseinen viesti olisi mahdollista toimittaa eteneville yksiköille kesken taistelujen, ja Päämajan käsky peruttiinkin muutama päivä myöhemmin – Auterisen ja monen muun vastaavan lipunheilutuskäskyn saaneen yhteysupseerin helpotukseksi.⁵⁶⁶ Palattiin Kuusamoon, josta Auterinen sai komennuksen Pudasjärvelle tehtävänään toimia tulkkina paikallisten siviiliviranomaisten ja saksalaisten joukkojen välisissä neuvotteluissa ja, kuten edellä mainitut sotilasasiantuntijoiden toimintaohjeet edellyttivät, valvoa saksalaisten vetäytymistä ja tukea siviilien evakuointia.⁵⁶⁷

Pudasjärvelle päätyi lopulta myös kapteeni Boris Saarmaa, oman kuvauksensa mukaan ”erotuomariksi”, jonka tehtävänä oli varmistaa, että suomalaiset joukot noudattaisivat Päämajan ja AOK:n välistä sopimusta vetäytymisen etenemisestä. Varmisteluista huolimatta näin ei kuitenkaan käynyt. Luottamus katosi, ja tunnelmien kiristyessä rintamalinjojen välissä sukkuloivat viestinviejä-sotilasasiantuntijat leimattiin Saarmaan tavoin petteureiksi tai jäivät tulen alle: Kemiin sotilasasiantuntijaksi komennettu

565 Auterinen 1991: 35.

566 Auterinen 1991: 36, Saarmaa 1987: 150–151.

567 Auterinen 1991: 36.

kapteeni-ratsumestari Cecil Ahlqvist oli lokakuun 1944 alussa selvittä-mässä vetäytymissuunnitelmaan liittyviä erimielisyyksiä, kun suoma-lainen vartiomies avasi tulen kohti Ahlqvistin autoa. Ahlqvist haavoittui välikohtauksessa ja menehtyi saamiinsa vammoihin.⁵⁶⁸

Kuten Uula Aapa alias A. O. Väänänen on kirjoittanut, konflikti-tilanne johti lopulta siihen, että saksalaiset alkoivat siviilihenkilöiden ohella ottaa myös sotilasasiantuntijoita panttivangeikseen. Sen vuoksi Päämaja määräsi heidät jo lokakuun alussa poistumaan toimipaikois-taan Rovaniemelle, josta heidät useiden saksalaisten kanssa käytyjen neuvottelujen jälkeen kuljetettiin yhtenä majuri Väänäsen johtamana komennuskuntana Ylivieskaan. Perille tultua yhteysupseerien eli sotilas-asiantuntijoiden toiminta päättyi: osa heistä määrättiin vielä rintama-joukkoihin, osa siirrettiin jo kotijoukkoihin.⁵⁶⁹

Hitlerin häpäisy

Syyskuun 7. päivä, viides päivä pääministeri Hackzellin radiopuheen jälkeen, oli kaikille XXXVI vuoristoarmeijan alueella Alakurtissa viipy-neille monin tavoin kiivastahtinen päivä. Saksalaisjoukot jatkoivat vielä sodankäyntiä Suomea kohti eteneviä puna-armeijan joukkoja vastaan samalla kun valmistautuivat poistumaan Suomesta Norjaan. Suoma-laisten sotatoimet olivat päättyneet aselepoon pari päivää aiemmin, ja joukko-osastot olivat poistumassa Alakurtista. Samaan aikaan Yhteysesi-kunta Roin yhteysupseerit ja tulkit valmistautuivat poistumaan yhdessä armeijakunnan alueelta evakuoitavien suomalaisten siviilien ja lottien kanssa. Lähtö Alakurtista koitti lopulta suunniteltua nopeammin, jo sa-man päivän aikana.

Iltapäivällä yhteysupseeri, luutnantti Mies Telas oli lähtenyt armeija-kunnan vanhimman yhteysupseerin, majuri Lauri Hanénin käskystä valvomaan suomalaisten sotilaskotien purkamista ja evakointiliikenteen

⁵⁶⁸ Väänänen 1947: 252; Westerlund (2011: 263) kirjoittaa Ahlqvistin kuolleen "haavoittuneena epäselvissä oloissa".

⁵⁶⁹ Väänänen 1947: 252–255, Aapa sa.: 189.

sujumista.⁵⁷⁰ Hän oli ottanut mukaansa korpraali Erkki Summasen, Alakurtin yhteysupseerien kirjuri ja tulkin, sekä yhteysupseerien autonkuljettajana toimineen korpraali Kalle Mikkasen. Päivä oli siihen asti sujunut melko verkkaisissa merkeissä. Aamupäivällä Telas oli käynyt hyvästelemässä rintamalta poistuvan suomalaisen pioneerikomppanian ja viipynyt siellä komppanian päällikön seurassa parin konjakkilasillisen verran. Summanen oli puolestaan, ”kun hänellä ei ollut mitään erityisempää tehtävää”, tappanut aikaa konjakkin parissa, jota saksalaiset olivat jakaneet varastojaan keventääkseen myös suomalaisille kaksinkertaisten *Marketender*-annosten mukana. Alkoholi, kolme 10 sentin kaatoa, oli kyllä ”mennyt hänelle päähän”, mutta juovuksissa Summanen ei mielestään ollut, kun luutnantti Telas oli käsenyt hänet mukaansa tarkastuskierrokselle – ”niin pienestä määrästä” kun ei ”voikaan tulla juovuksiin”. Kierros aloitettiin sotilaskoti *Alangosta*, jonka kanttiinissa Summasen ja sotilaskotisisarien kesken oli melkein saman tien syttynyt kiihkeä sanaharkka sodan ja politiikan realiteeteista, kun Summanen oli huomannut marsalkka Mannerheimin kuvan puuttuvan sotilaskodin seinältä; seinää hallitsi nyt yksinvaltiaana Adolf Hitler. Aiemmat havainnot, kokemukset ja tunteet sotilaskotisisarten erilaisesta suhtautumisesta saksalaisia ja suomalaisia kohtaan nousivat pintaan, ja Summanen arveli ääneen hyvin tietävänsä SS-joukoissa karttuneiden kokemustensa perusteella, ettei saksalaisen sotilaan suosimiseen suomalaisen kustannuksella juuri ollut aihetta. Sananvaihto otti lisää kierroksia.

Ote korpraali Summasen kuulustelupöytäkirjasta:

Tästä olivat molemmat sotilaskotisisaret sanoneet, että Suomen hallitus ja Marsalkka osoittavat tällä tavalla kiitollisuutta saksalaisia kohtaan, että suorastaan pettävät Saksan. Tähän oli kertoja vastannut, että kukaan kansa ei lopullisesti auta toista kansaa. Riita oli tästä kiihtynyt molemmin puolin ja oli luutnantti Telas varoittanut sotilaskotisisaria halventavasti puhumasta hallituksesta ja Marsalkasta.

⁵⁷⁰ Alakurtissa 7.9.1944 sattunut välikohtaus kuvataan tässä Yhteysesikunta Roin Sotapoliisitoimiston koostaman ja hallinnollisen toimiston (tsto X) saksalaisten tiedoksi välittämän kuulusteluaineiston pohjalta. T-5857/8, KA. Suppea tiivistys tapahtumista löytyy myös Jyrki Kolkkanan päiväkirjoista, ks. Sana 2018: 284–285.

Summanen oli tämän jälkeen huomauttanut sotilaskotisisarille, että jos he eivät hyväksy Suomen hallituksen ja presidentin toimenpiteitä, niin suomalaisina naisina heidän ei tarvitse palvoa Hitleriäkään, ja tämän sanottuaan hän oli kiskaissut Führerin kuvan seinältä lattialle, jolloin kehyksen lasi oli särkynyt. Samassa rytkäksä Summanen oli repäissyt Goebbelsin palopuheisiin viittaavan *Waffen-Hände-Herzen*-propagandajulisteen [’aseet-kädet-sydämet’] seinältä ja kahtia. Kuulustelupöytäkirjaan merkittiin edelleen:

Tämän toimenpiteen kertoja oli kiihdyksissään tarkoittanut näitä sotilaskotisisaria vastaan eikä miksikään teoksi Saksan kansaa ja sen mielipidettä vastaan. Ja kertoja lisäsi, ettei hän voi henkilökohtaisesti tehdä Hitleriä vastaan tuollaista tekoa, koska hän on kerran vannonut valan hänelle, vaan tapahtui hänen tekonsa yksinomaan sotilaskotisisariin nähden.

Lopulta Telas, Summanen ja tapahtumista sivussa pysytellyt Mikkanen poistuivat toiseen sotilaskotiin sotilaskotisisarten haukut niskassaan, jotka Telaksen mukaan olivat viime aikoina tulleet jo niin tutuiksi, ”ettei siihen osannut kiinnittää huomiota”. Myös toisessa sotilaskodissa, *Kinossa*, aselevon sopinut Suomen hallitus sai kritiikkiä Saksan pettämisestä, mutta nyt keskustelu pysyi jo sen verran rauhallisempana, ettei kanttiinin irtaimistolle koitunut vahinkoa.

Saksalaisten reaktiota kanttiinin tapahtumiin ei tarvinnut odottaa pitkään. Pian Telaksen johtaman ryhmän palattua yhteysupseerien ja tulkkien asuntokorsuun oli paikalle saapunut XXXVI:n armeijakunnan komentajan adjutantti ja ilmoittanut läsnäolleille, että aiemmin päivällä oli Saksan johtajan kuvaa loukattu. Tästä syystä kaikki korsussa olleet suomalaiset yhteysmiehet pidätettiin toistaiseksi. Heitä vaadittiin luovuttamaan aseet ja kiellettiin poistumasta korsusta, ovelle jäi aseistettuja vartijoita. Adjutanttin poistuttua Telas ja Summanen saivat selvittää esimiehelleen tapahtumien kulkua, jotta poistumiskiellon syyt valkenivat myös muille kuin asianomaisille itselleen.

Pari tuntia myöhemmin toi armeijakunnan esikuntapäällikkö, eversti Schmidt ilmoituksen komentavan kenraalin päätöksestä, jonka mukaan

alueen suomalaisia yhteysupseereita, tulkkeja ja muuta Yhteysesikunta Roihin kuuluvaa henkilökuntaa pyydetään poistumaan Alakurtista, mahdollisuuksien mukaan jo samana iltana viimeistään kello 22 mennessä.

Tapahtuma oli vallitsevassa tilanteessa hyvin kiusallinen, mutta aseveljeyden kohteliaasta dramaturgiasta pidettiin viimeiseen asti kiinni. Majuri Hanén merkitsi eversti Willamolle toimittamaansa selostukseen päivää myöhemmin, kuinka vuoristoarmeijan esikunnassa oli Schmidtin mukaan lähdetty siitä, että esikunnan ja yhteysupseerien keskinäiset suhteet olivat olleet tähän saakka ”luottamukselliset ja hyvät”. Tästä syystä oli asiaa nyt yritetty saada järjestykseen mahdollisimman kivuttomasti, mutta niin, että samanlaiset tapaukset eivät pääsisi uusiutumaan ja ”herättämään katkeruutta heikäläisissä”. Poistumispyyntö oli näin ollen välttämätön, vaikka tapaus ei ”mitenkään pahenna meidän persoonallista ystävyttämme”. Hanén oli esittänyt vielä huolensa niin sotilaskotisisarten kuin yhteysesikunnan paikallisen varusvarastonkin evakuoinnista. Komentava kenraali oli kuitenkin jo ottanut huolehtiakseen sotilaskotisisarten evakuoinnin, ja kun myös varusteiden kuljetukseen luvattiin apua, niin Hanén piti parhaimpana olla viivyttämättä asiaa enempää:

[–] huomasin heidän mahdollisimman hienotunteisesti yrittävän päästä meistä, sillä meidän, diplomaattiset suhteet katkaiseen kansan sotavoimien edustajain läsnäolo heidän korkeissa esikunnissaan kriittillisen operatiivisen tilanteen vallitessa näytti olevan molemmille asiapuolille piinallista, vaikkakin koko tilanteen ajan kenraali oli kutsunut minut istumaan pöydässään.

Yhteysesikunnan väkeä kuljettanut linja-auto lähti liikkeelle puolen yön aikoihin, kun alueen muut yhteysupseerit olivat tulleet divisioonistaan. Epäonninen matka katkesi muutaman tunnin kuluttua Sallassa sattuneeseen kolariin, jossa linja-auto romuttui ajokelvottomaksi. Jatko-yhteyksiä selviteltäessä Sallaan saapui myös neljä sotilaskotisisarta; seitsemän muuta oli päättänyt jäädä Alakurttiin ja siirtyä saksalaisjoukkojen mukana Saksaan asti.

Yhteysupseerien pääjoukko jatkoi matkaa myöhemmin rautateitse kohti Rovaniemeä, mutta Hanén sai puhelimitse määräyksen saapua Telaksen, Summasen ja Mikkasen kanssa viipymättä yhteysesikuntaan. Matkayötä seurannut päivä valkeni heille pitkänlaisena perjantaina, jonka kuluessa YhtERoin sotapoliisitoimistossa toimitettiin ”Saksan valtakunnan päämiehen häpäisemiseen” liittyvät kuulustelut. Päivää myöhemmin kuulusteltaviksi päätyivät myös Alakurtista evakuoituidet neljä sotilaskotisisarta.

Loppulausunnossaan kuulustelun toimittanut rikosasiainupseeri, luutnantti M. O. Kantanen totesi korpraali Summasen syyllistyneen ”sekä itsensä päihdyttämiseen väkijuomilla että sopimattomaan käyttöseen”. Sopimaton käytös oli kuulustelijan mielestä sen laatuinen, että sitä ”määrätyissä olosuhteissa on pidettävä vieraan valtakunnan päämieheen kohdistuvana tekona”. Näitä olosuhteita puntaroidessaan Kantanen näytti ymmärtäneen Summasen hermostumisen syitä ja korosti myös, ettei Hitlerin kuvan särkemisellä ollut saksalaisia silminnäkijöitä, ”joten tekoa on pidettävä yksinomaan Suomen alamaisten keskeisenä tapahtumana”. Niin tai näin, Summanen päätyi kenttäoikeuteen vastaamaan epäsoitilaallisesta käyttäytymisestään, mikä saatettiin myös maasta jo poistumassa olleen vuoristoarmeijan tiedoksi. Saksalaisille toimitettiin lisäksi kaikkien asian tiimoilta syntyneiden selostusten ja kuulustelupöytäkirjojen saksannokset. Käännösurakasta vastasi hallinnollisen toimiston käännöskoneena marinoitunut sotilasvirkamies V. I. Lehtiranta.

10 80 vuotta myöhemmin – sota ja aseveljeys käännöshistorioitsijan silmin

Sota liikuttaa ihmisiä. Sota liikuttaa sotilaita valtiollisten rajojen yli toisen valtion alueelle, joko ei-toivottuna miehittäjänä tai toivottuna liittolaisena, tiedustelijana tai sotavankina. Sota ajaa siviilejä kodeistaan ja kotiseuduiltaan turvaan rauhallisemmille seuduille – oman maan syrjäisemmille kolkille tai naapurimaihin, jopa kauemmaksi. Mutta samanaikaisesti sota liikuttaa ihmisiä myös tehtäviin, jotka sodan vuoksi paikoiltaan nyrjähtänyt yhteiskunta on nähnyt välttämättömiksi. Sota laukaisee ”liikekannallepanon”, joka ulottuu pitkälle rintamalle lähetettävien sotajoukkojen yli kaikkialle sinne, mistä löytyvät sotakoneiston vaatimat resurssit. Vuosien 1941–1944 jatkosota ei ole tässä mielessä poikkeus: Palvelusikäisten miesten lisäksi sota mobilisoi kansalaisia läpi yhteiskunnan tehtäviin, joihin heitä pätevästi heidän sopivaksi arvioitu asiantuntemuksensa tai työkokemuksensa. Mika Waltarin kaltaisista kynäniekoista tuli propagandan tuottajia, kielitieteilijät ja matemaatikot saivat tehtäviä Päämajan tiedustelussa koodinpurkajina, historioitsijoiden tuli laatia uskottavat perustelut Itä-Karjalan miehittämiseksi osana Suur-Suomea, seminaareista juuri valmistuneita lähetettiin miehitysalueen opettajiksi, ja sanavalmiit toimittajat, laulajat ja näyttelijät päätyivät Puolustusvoimien rintamaradioihin tai viihdytysjoukkoihin kohotamaan rintamamiesten mielialoja. Omaa tärkeää rooliaan näyttelivät tässä mobilisaatiossa myös kielitaitoiset siviilit ja sotilaat.

Jatkosota ja suomalais-saksalainen aseveljeys toi Suomeen yli 200 000 Saksan sotavoimien sotilasta ja muuta henkilöstöä, minkä vuoksi erityisesti Itä- ja Pohjois-Suomeen syntyi kulttuurisesti tiheitä, ylikulttuurisia kontaktivyöhykkeitä. Tässä tutkimuksessa niitä on tarkasteltu erityisesti translatorisina – monenlaisia muotoja ottaneen kääntämisen, tulkkauksen ja muun välittäjätoiminnan – tiloina: Suomalais-saksalaisen liittolaisuuden edellyttämässä sotilaallisissa tai sotilas- ja siviiliviranomaisten yhteistyössä kuten myös sotilaiden ja siviilien välisissä kohtaamisissa toimi joukko kaksi- tai monikielisiä henkilöitä, joiden tehtävänä oli varmistaa, että osapuolet ymmärsivät toisiaan. Kielitaidosta muodostui resurssi, jota sotavoimat aseveljeyden molemmin puolin pyrkivät louhimaan niin palveluksessa tai reservissä olevista sotilaista kuin siviileistä läpi yhteiskuntakerrosten ja ikäluokkien koululaisista eläkeläisiin.

Saksan armeijan (tässä esityksessä sivuosaan jääneet) omat tulkki-resurssit olivat erittäin niukkoja, ja vaikka Päämaja suomalaisten puolelta sijoitti runsaasti niin yhteysupseereja kuin tulkkejakin saksalaisiin armeijakuntiin ja divisiooniin, olivat tämänkaltaiset aseveljeyden *viralliset* kieliresurssit niin sotilaiden kuin saksalaisyksikköjen määrään nähden alimitoitettuja. Niinpä vuoristoarmeijan, lennoston ja puolisotilaallisten työjärjestöjen ja sotilassairaaloiden muonavahvuuteen päätyi sodan aikana runsaasti saksantaitoisia siviilejä, ennen muuta naisia, joiden tehtäväksi tuli tukea saksalaisten asiointia paikallisasukkaiden ja -viranomaisten tai suomalaisten tavarantoimittajien ja työntekijöiden kanssa. Polku tehtäviin kulki hyvin erilaisia reittejä, esimerkiksi lottakomennuksena, tuttavan vinkistä tai sattuman kautta. Arjen viestintätilanteet synnyttivät eriasteista *epävirallista* välittäjätoimintaa, ja satunnainen tulkkaus- tai käännoستهävä kotirintaman kylissä, kaupoissa tai ravintoloissa saattoi pian johtaa hyvin palkattuun työhön vuoristoarmeijan virallisissa rakenteissa.

Kaiken kaikkiaan *aseveljien tulkkien* ryhmäkuva onkin hyvin kirjava, katsoo sitä sitten tehtävään päätyneiden henkilöiden kulttuuristen, sosiaalisten ja ammatillisten taustojen tai heidän sodanaikaisten tehtävänimikkeidensä valossa. Aseveljeyden vaatimaa kääntämistä ja tulkkausta *tekivät* kolmen vuoden ajan ennen muuta toimijat, joiden rauhan- tai

sota-ajan nimikkeet eivät juuri viitanneet edes etäisesti tähän toimijuuteen. Monista rauhanajan ammateista saattoi päätyä tulkiksi sotaan yhtä moninaisten nimikkeiden alla. Tulkkeina tai kääntäjinä *toimivat* yhteysupseerit, Päämajan muodostaman Erillisen tulkkijoukkueen aliupseerit, sotamiehet tai sotilasvirkailijat, sairaanhoitajiksi komennetut lotat, kirjainpitäjät tai toimistosihteerit, jotka ennen sota-ajan tehtäviään olivat olleet kantaupseereja, yliopisto-opiskelijoita, kauppakirjeenvaihtajia, kauppa-apulaisia, toimittajia tai koululaisia. Nimittäjä, joka heitä yhdisti ja heidät pätevoitti tulkeiksi, oli tavalla tai toisella riittäväksi katsottu kielitaito. Sota toisin sanoen ”teki” välittäjätehtäviin tarvitsemansa toimijat kielitaitoisista henkilöistä, joilla ei useimmiten ollut niistä aiempia kokemuksia ja jotka eivät sodan päätyttyäkään niihin päätyneet. Harvoja poikkeuksia lukuun ottamatta tulkkaus ja kääntäminen jäivät väliaikaisiksi tehtäviksi ja katosivat aseveljeyden myötä.

Päämajan jatkosodan alussa saksalaisyksiköihin komentamat ja sittemmin Yhteysesikunta Roin alle organisoidut suomalaiset yhteysupseerit ja tulkit olivat merkittävä panostus suomalais-saksalaisen aseveljeyden sujuvuuteen. Heihin on kohdistunut myös tämän teoksen päähuomio. Kun tutkimuksessa on tähän asti korostunut ennen muuta heidän toimintaansa sotilaina ja saksalaisoperaatioiden tarkkailijoina, on teoksen tärkeimpänä tehtävänä ollut nostaa etualalle YhtERoin sotilas- ja siviilihenkilöstön rooli aseveljeyden kommunikatiivisena liimana – sotilaina, mutta ennen muuta kääntäjinä, tulkkeina ja aseveljien juoksupoikina.

Yhteysupseerien ja tulkkien toimintakertomusten pohjalta on pääteltävissä, että paikalliskomendanttien työhuoneissa, vuoristoarmeijan tai divisioonan komentajan korsuesikunnissa yhtä hyvin kuin yhteysesikunnan toimistoissa *käännettiin* – suomennettiin tai saksannettiin – valtavia määriä tekstiä, jolla koordinoitiin yhteisiä sotilasoperaatioita tai saksalaisten sotilasviranomaisten ja suomalaisen siviilihallinnon yhteistoimintaa, määriteltiin keskinäisen kanssakäymisen rajoja tai sovittiin vahingonkorvauksista puolin ja toisin aiheutetuille vahingoille. Koordinointiin, rajankäyntiin ja sopimisiin sisältyi luonnollisesti runsaasti *tulkattua* neuvottelutyötä, mutta *tulkin tehtäviä* riitti myös suunniteltujen yhteisoperaatioiden, esimerkiksi suomalais-saksalaisten partioi-

den aikana, *Organisation Todt*n tai Saksan ilmavoimien lukemattomilla työmailla tai upseerien kasinoilla. Kuvaa täydentävät vielä lukuisat asiointitehtävät, joita yhteysupseerit ja tulkit saivat hoitaakseen ja joilla heitä *juoksuttivat* niin saksalaiset sotilaat kuin suomalaiset siviilitkin. Saksalaisille yhteysupseeri tai tulkki oli Päämajan heille alistama paikallistuntija, joka voitiin valtuuttaa hoitamaan hankinta- tai vuokrausasiat saksalaisten nimissä ja mahdollisuuksien mukaan myös heidän eduksansa. Samalla Suomen armeijan puvussa kulkenut yhteysmies oli suomalaisille heidän oma edusmiehensä, jonka odotettiin asioita hoitaessaan katsovan niitä nimenomaan suomalaisten intressien, toiveiden tai vaateiden näkökulmasta.

Tämänkaltainen ruohonjuuritason ristiveto määrittä omalta osaltaan sitä toiminnallista välitilaa, jossa tulkit ja yhteysupseerit joutuivat toistuvasti asemoimaan itsensä eri sisältöisten paikallistason odotusten ja intressien väliin. Se kenen eduksi tilanteissa milloinkin päädyttiin, oli monen tekijän summa: Ratkaisuisia painoivat luonnollisesti ylhäältä annetut toimintaohjeet ja aseveljeyttä säätelevät hiljaiset tai lausutut sopimukset, mutta niiden ohella päätöksissä saattoivat näkyä toimijan oma suhtautuminen vallitsevaan sotaan, sen tavoitteisiin ja saksalaisjoukkojen läsnäoloon kuin myös perhe- ja sukutaustoista tai henkilökohtaisista tunnesiteistä kumpuava saksalaismielisyys.

Ristivetoa tulkkien ja yhteysupseerien henkilöimään välitilaan aiheuttivat myös Yhteisesikunta Roille määritetyt perustehtävät, joista hahmotuu selkeä kaksoistoimijuus. Yhteysmiesten tehtävänä oli tukea Saksan armeijan läsnäoloa ja sotatoimia kaikin käytettävissä olevin keinoin, mutta sen lisäksi Päämaja odotti heiltä keskeytyksettä ajankohtaista tietoa saksalaisjoukkojen operaatioista, esikunta- ja miehistökorsuissa vallitsevista mielialoista ja Suomeen ja suomalaisiin liittyvistä näkemyksistä. Kyse oli normaalista rutiinista, jonka piti olla komentavien upseerien tiedossa, mutta siitä huolimatta saattoi yhteysupseerien ja tulkkien uteliaisuus ja erityisesti raportointi herättää närää ja epäluuloja yhteysmiesten todellisesta roolista ja lojaaliudesta. Epäluulot saattoivat pahimmillaan tiivistyä vakoojaepäilyksi, jolloin yhteysupseereilta evättiin pääsy saksalaisten neuvotteluihin ja tilaisuuksiin. Lojaalius saksalaisia ja liittolaisuutta kohtaan oli saksalaisittain keskeinen suomalaisyhteysmiesten

toimintanormi, ja tähän liittyvä epävarmuus kyseenalaisti yhteysupseerien ja tulkkien aseman ja vaikeutti tehtävien hoitoa.

Päämajan asettama raportointivelvoite tarkoitti käytännössä myös, että yhteysupseerit ja tulkit paitsi *tulkkasivat* aseveljien kesken, myös *tulkitsivat* aseveljeyttä toimintakertomuksiinsa, jotka kulkeutuivat Yhteysesikunta Roin välityksellä Mikkeliin. Raportointivelvoitteen ja raportoinnin ohjeistuksen myötä heille annettiin virallinen tehtävä konstruoida aseveljeyttä havaitsemistaan ja raportoinnin arvoisina pitämistään ilmiöistä. Huomionarvoista on tässä yhteydessä, että toimintakertomuksiin päättyneet vaikutelmat olivat usein juuri *käännettyjä* vaikutelmia: Korsuesikunnissa ja upseerikasinoilla käydyt saksankieliset keskustelut ja puheet eivät päättyneet kertomuksiin sellaisinaan, vaan käännettyinä tiivistelminä. Ja kun päätös raportoitavista asioista oli aina raportojalla itsellään, voi todeta, että Päämajaan rintamalta ja rintamantakaiselta alueelta Yhteysesikunta Roin komentajan kautta kulkeutuneet tiedot ja vaikutelmat ja niistä syntyneet tilannekuvat olivat lopulta moninkertaisen valinta- ja tulkintaprosessien yhteissummia.

Edellä on jo vedetty lyhyesti yhteen käänös- ja tulkkaustoiminnan sisältöjä, joita saksalaisjoukkojen toiminnan tukeminen käytännössä edellytti. Yhteysesikunta Roin toimistot henkilöstöineen, yhteysupseerit ja tulkit olivat välttämättömiä kommunikatiivisia tukipisteitä aseveljeyden synnyttämien sosiaalisten verkostojen sisällä. Aseveljeyden käännöstoimistoina, etulinjojen linkkimiehinä, korsujen käännöskoneina tai Päämajan edustajina komentavien kenraalien kabineteissa he pitivät viestintäyhteydet suomalaisten ja saksalaisten välillä toimivina ja huolehtivat näin osaltaan siitä tehtävästä, jonka aseveljeyden dramaturgia oli heille antanut: He edistivät Saksan armeijan sotaponnisteluja ja tukivat ristiriitojen ratkaisua ennen kuin pienet kynsitulet nousivat kulovalkeiksi korventamaan aseveljeyden julkikuvaa ja dramaturgian vakautta. Mutta käsikirjoitukseen kuului myös maaherra Hillilän vaatimus, että tukitehtävien ohella oli jatkuvasti huolehdittava siitä, ettei Saksan armeijan läsnäolo saisi miehityksen leimaa. Tässä valossa saksalaisten sotilas- ja suomalaisten siviiliviranomaisten yhteistoiminnassa tarvittu kääntäminen toteutti myös symbolista tehtävää: ”Postitoimiston” eli Yhteysesikunta Roin käännösten välityksellä tapahtunut viranomaisvies-

tintä symbolisoi konkreettisesti, että saksalaiset sotilasviranomaiset ja suomalainen siviilihallinto olivat kaksi erillistä hallinnollista kategoriata.

Joka tapauksessa käännöstehtävät edellyttivät tarkkaavaisuutta ja poliittista herkkäkorvaisuutta. Kääntäessään yhteysupseerit ja yhteysesikunnan toimistoupseerit toimivat portinvartijoina, jotka viime kädessä päättivät, mitä käännetään ja miten käännetään. Jos oli olemassa mahdollisuus, että tekstin sisältö (esimerkiksi lehdistössä esiintyneet raportit suomalaisten rauhantunnusteluista) tai sen kärkevä sävy voisivat siinä nimenomaisessa tilanteessa pikemminkin haitata kuin edistää yhteistoimintaa, jätettiin ylimääräinen tulisuus tai koko teksti sillä kertaa kääntämättä.

Aseveljeyden dramaturgiaan – ”Yhdessä yhteistä vihollista vastaan” – kohdistui monenlaisia uhkia, eikä vähiten siksi, että aseveljet olivat yhteisestä vihollisesta huolimatta kovin erilaisia keskenään, katsoi asiaa sitten sotilaskulttuurien, aatteellisen viitekehyksen tai yleisempien, opittuihin elämäntapoihin ja totuttuun elinympäristöön liittyvien tekijöiden valossa. Vierautta ja erilaisuutta riitti kummasteltavaksi liittouman molemmin puolin, ja viimeistään kun erilaisuuden kummastelu vaihtui kriittiseksi ärtymykseksi, yhteysupseerit ja tulkit olivat uuden tehtävän edessä. *Aseveljien* ja *-veljeyden tulkkeina* he saivat säännöllisesti selittää saksalaisille paikallisia tapoja, suomalaista kulttuuria ja yhteiskuntaa tai vastata kysymyksiin suomalaisten erillissotapäätöksistä ja liittolaisuuden tosiasiallisesta tilasta. He toisin sanoen konstruoivat asemapaikoissaan paitsi aseveljeyden tilaa Suomen sodanjohdolle myös Suomea saksalaisupseereille – tehtävä, jota lopulta ryhdyttiin ohjaamaan myös ylhäältä päin. Yhteysesikunnassa syntyneen vaikutelman mukaan saksalaisten käsitys suomalaisista ja Suomesta oli päässyt Pohjolan oloissa niin pahasti vääristymään, että se vaaransi Suomen aseman tulevassa valtajaossa Saksan voittoisan sodan jälkeen. Siksi yhteysmiesten omien valistusponnistelujen tueksi kehitettiin laaja propagandaohjelma. Käännetyn aineiston osuus oli Yhteysesikunta Roin propagandaprojektissa varsin merkittävä.

Yhteysesikunta Roin dokumenteista ja erityisesti yhteysupseerien ja tulkkien toimintakertomuksista jäsentyy kaiken kaikkiaan kirkas kuva moniulotteisesta translatorisesta toimijuudesta. Välittäjätoimijuutta

paineistivat liittouman molemmilta puolilta niin aseveljeyden yleisem-
mät geopoliittiset tavoitteet, paikalliset operatiiviset tai hallinnolliset
tarpeet kuin aatteelliset viitekehyksetkin. Toimintaan kohdistuvat odo-
tukset ja sen sisällöt vaihtelivat luonnollisesti jo pelkästään toimipai-
kalla vallitsevien maantieteellisten ja olosuhteiden ja taistelutilanteen
mukaan samalla kun sotilaalliset hierarkiat vaikuttivat omalta osaltaan
siihen, kenellä oli mahdollisuus itsenäisempään toimijuuteen ja kenen
puolestaan piti tehdä juuri se mitä käskettiin. Liikkuvuus komennuk-
sesta toiseen ja tästä juontuva sosiaalisten rakenteiden epävakaus olivat
osa toimenkuvaa, kuten myös yhteysupseerien ja tulkkien toimintaan
kohdistuvat epäluulot sekä väkivallan ja kuoleman läsnäolo. Tällaiset
kääntäjien ja tulkkien kohtaamat ristipaineet, odotukset ja riskit ovat si-
nänsä tuttuja myös muista menneistä tai nykyisistä konflikteista, mutta
niiden konkreettiset sisällöt syineen ja seurauksineen eriytyvät aina kun-
kin geopoliittisen ja aatteellisen kontekstin ominaispiirteiden mukaan.

Suomalais-saksalaisen aseveljeyden vaiheet ja sen dramaturgiaa mo-
lemmin puolin määritelleet narratiivit liittouman luonteesta olivat tun-
tuvasti läsnä siellä, missä suomalaiset yhteysupseerit ja tulkit toteuttivat
komennuksensa mukaisesti ruohonjuuritason välitystyötään. Virallisen
asemansa myötä heidän toiminnassaan tiivistyi paikallistasolla koko
aseveljeyden sen dramaturgisine peruspilareineen. Tästä syystä toiminta-
kertomuksista jäsentyvä kuva aseveljeyden vaatimasta kääntämisestä ja
tulkkauksesta avaa yhden lisänäkökulman kolmevuotisen liittouman vai-
heisiin ja aseveljien linkittymisestä toisiinsa. Sotilasyhteistyön toiminta-
kyvyn kannalta välttämätön välittäjätoiminta ja saksalaisten puolelta
säännöllisesti heitetyt haasteet, joilla nämä pakottivat yhteysupseereja
ja tulkkeja selittämään suomalaisten suhdetta koko aseveljeyteen, il-
mensivät yhdessä Suomen poliittisen ja sotilaallisen kaksijakoista suh-
tautumista liittoumaan. Saksan armeijan läsnäolon ja operaatioiden
kielellinen tukeminen edisti myös Suomen sotaponnisteluja, mutta tuki-
toimien läpi kulki narratiivi poliittisesti suvereenin Suomen erillisestä
sodasta samaa vihollista vastaan – tarina, jota Suomi itsepintaisesti yritti
pitää yllä myös kansainvälisesti aivan sodan loppuun asti, ja jopa sen
jälkeen. Tapa, jolla yksittäiset tulkit ja yhteysupseerit muiden saksalais-
joukkojen palveluksessa olleiden lailla kokivat aselepoa välittömästi seu-

ranneet vuodet, antaa viiteitä siitä, että aseveljeyden kielellinen palveleminen muuttui vuosien ajaksi stigmaksi, aiheeksi josta oli syytä vaieta.

Kääntäjät ja tulkit samoin kuin kääntävät tulkit ja yhteysupseerit ovat historian näkijöitä ja tekijöitä: Tehtävän määrittämässä asemassaan he antavat oman panoksensa siihen, miten kansat ja kulttuurit toimivat keskenään niin rauhan kuin sodankin olosuhteissa, ja siinä asemassa he ovat myös etulinjassa kokemassa suhdannevaihteluiden synnyttämät paineaallot.

Lähteet

ARKISTOLÄHTEET

Iconography on Translation and Interpreting (ICOTI), Vigo, Espanja
Anxo Fernández Ocampon yksityinen kuva-arkisto.

Kansallisarkisto (KA), Helsinki⁵⁷¹

Yhteysesikunta Roin arkisto

Arkistoluettelo. Yhteysesikunta Roi 1941–1944.

5471/1–3: Yhteysesikunta Roi, saap. sal. kirjelmiä – yhteysupseerien toimintakertomuksia: Ainamaa – Voionmaa 1942.

5471/4: Yhteysesikunta Roi, saap. sal. kirjelmiä – yhteysupseerien toimintakertomuksia: Alakurtin suunta 6.1.–11.11.1943.

5471/5: Yhteysesikunta Roi, saap. sal. kirjelmiä – yhteysupseerien toimintakertomuksia: Alakurtin suunta 1.1.–20.8.1944.

5471/6: Yhteysesikunta Roi, saap. sal. kirjelmiä – yhteysupseerien toimintakertomuksia: Petsamon suunta 1.1.–29.6.1943.

5471/7: Yhteysesikunta Roi, saap. sal. kirjelmiä – yhteysupseerien toimintakertomuksia: Petsamon suunta 2.7.–19.2.1944.

5471/8: Yhteysesikunta Roi, saap. sal. kirjelmiä – yhteysupseerien toimintakertomuksia: Petsamon suunta 1.1.–15.8.1944.

5471/9: Yhteysesikunta Roi, saap. sal. kirjelmiä – yhteysupseerien toimintakertomuksia: Kiestingin suunta 3.1.–30.6.1943.

5471/10: Yhteysesikunta Roi, saap. sal. kirjelmiä – yhteysupseerien toimintakertomuksia: Kiestingin suunta 1.7.–15.12.1943.

5471/11: Yhteysesikunta Roi, saap. sal. kirjelmiä – yhteysupseerien toimintakertomuksia: Kiestingin suunta 1.1.–1.8.1944.

5471/12: Yhteysesikunta Roi, saap. sal. kirjelmiä – yhteysupseerien toimintakertomuksia: kotialue 21.2.–20.12.1943.

5471/13: Yhteysesikunta Roi, saap. sal. kirjelmiä – yhteysupseerien toimintakertomuksia: Kotialue 2.7.–19.2.1944.

5857/8: Yhteysesikunta Roi, hallinnollinen tsto (tsto X), salaista ja yleistä kirjeistöä.

5857/12: Yhteysesikunta Roi, hallinnollinen tsto (tsto X), sotavankiasiat.

5857/25: Yhteysesikunta Roi, hallinnollinen tsto (tsto X), rikos- ja järjestysasioita käsittelevää kirjeenvaihtoa.

5872/2–6: Vanhin yhteysupseeri / 20. AOK; vanhin yhteysups. – Komento-osasto / Yhteysesikunta Roi, sal. ja yl. diaarit 28.1.1942–18.10.1943.

571 Yhteysesikunta Roin arkistoaineistoja sidottiin tämän tutkimusprojektin aikana uudelleen ja järjestettiin samalla uudelleen, jolloin arkistonumerointi muuttui jonkin verran alkuperäisestä. Tässä lähde-luettelossa käytetään arkistoluettelon *Yhteysesikunta Roi 1941–1944* mukaisia vanhoja numeroiteja.

- 5872/39: Yhteysesikunta Roi, Komentotoimisto, omat päivä- ja esikuntakäskyt 1942–1943.
- 5872/57: Yhteysesikunta Roi, Komentotoimisto, sal. ja yl. kirjeistöä 1942–1944; yhteysupseerit, tulkit ja komendantit.
- 5872/63: Yhteysesikunta Roi, valistustoimisto (Tsto Ib, propagandaupseeri). Sal. ja yl. kirjeistöä 1942–1944 – saksalasiin kohdistettu Suomi-propaganda ja yhteistyö saksalaisten kanssa.
- 17215/1–2: Yhteysesikunta Roi. Läh. sal. kirjelmät, Eversti Willamon raportit Päämajaan 1941–1942.
- 17216/1: Yhteysesikunta Roi. Läh. sal. kirjelmät, Eversti Willamon raportit Päämajaan 5.1.–30.7.1943.
- 17216/2: Yhteysesikunta Roi. Läh. sal. kirjelmät, Eversti Willamon raportit Päämajaan 1.8.–27.12.1943.

Sotapäiväkirjat-kokoelma

Jatkosodan ja Lapin sodan sotapäiväkirjat

- 12452: Jalkaväkirykmentti 50, 21.7.1941–22.9.1941 (1941–1941).
- 13075: Jalkaväkirykmentti 56, 23.6.1941–31.12.1941 (1194 sic-1941).
- 14298: Karjalan armeija. Esikunta, 30.6.1941–21.7.1941 (1941–1941).
- 20880: Päämaja (1941–1943).
- 20902: Päämaja. Järjestelyosasto. Järjestelytoimisto, 10.6.1941–20.9.1942 (1941–1942).

Muut ent. Sota-arkiston kokoelmat

- 2212/7: Karjalan Armeijan /Aunuksen Ryhmän Esikunnan tilannetiedotukset 1942.
- 2247/3–6: Karjalan Armeijan / Aunuksen Ryhmän Esikunta, komentotoimiston kirjediaarit 1941.
- 2264/18: Karjalan Armeijan / Aunuksen Ryhmän Esikunta, tiedustelutoimisto (tsto II), 163. D:n tilannetiedotukset.
- 2264/22: Aunuksen ryhmän esikunnan tiedustelutoimisto (Tsto II), salaista ja yleistä kirjeistöä 1942. Sotavankien kuulustelua koskevat asiakirjat.
- 2270/1: Yhdysupseeri Aunuksen Ryhmän Esikunta R.E – 163. D.E. – majuri von Haartman, kirjeenvaihtokirja.
- 5030/1: Aunuksen Ryhmän Esikuntakomppania. Saapuneita salaisia kirjelmiä. AKE:n KAR.AE:n ja Aun.RE:n esikuntakäskyjä.
- 8359/23: Ttus₁/Ttus os/PM. Sal. ja yl. kirjeistöä 1941 – kirjeenvaihto AOK Norwegenin Ttus yhteysupseerin kanssa.
- 8359/24: Ttus₁/Ttus os/PM. Sal. ja yl. kirjeistöä 1942–1944 – kirjeenvaihto YhtE-Roi:n propagandaupseerin kanssa.
- 17615/3: PM, henkilöasiaintoimisto. Upseeriluettelot ja lkp. asiat v. 1942.
- 17944–17951/45: Kauttakulkuliikenteen järjestelytoimisto – Yhteysosasto; sal. ja yl. kirjeistöä 1941–1944, II/Y Yleissopimukset.

17944–17951/95: Kauttakulkuliikenteen järjestelytoimisto / Yhteysesikunta Roi – Rovaniemen toimisto; sal. ja yl. kirjeistöä 1942 (hajakirjelmiiä 1943–1944).
17944–17951/96: Kauttakulkuliikenteen järjestelytoimisto / Rovaniemen alatoimisto; sal. ja yl. kirjeistöä 1941.

Oulun yliopiston historian laitoksen mikrofilmit (OMF)

20. vuoristoarmeijan arkisto

T-312/993: Tätigkeitsberichte.

T-312/1009: Tätigkeitsberichte, Kriegstagebuch, Anlagen.

T-312/1022: Anlagen zum Tätigkeitsbericht.

T-312/1038: Anlagen zum Kriegstagebuch.

Suomen puolustusvoimien kuva-arkisto

SA-Kuva. Etulinjasta kotirintamalle 1939–1945. <http://sa-kuva.fi>.

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto (SKS KRA)

Perinteen ja nykykulttuurin kokoelma

Korsuperinteen kilpakeruu 1973.

Tampereen kaupunginkirjasto

Helsingin Sanomat -lehden mikrofilmit.

842 (20.7.–12.9.1941).

843 (13.9.–30.10.1941).

844 (31.10.–19.12.1941).

HAASTATTELUT JA MUUT AINEISTOLÄHTEET

Aapa, Uula 1961: Edelweissin sotapoluilla. Saksalaisten vuoristojoukkojen mukana Pohjois-Suomessa 1941–44. Julkaisematon käsikirjoitus. Helsinki.

Arrela, V[eli?] 1957: Lasikantinen sanakirja. – *Kansa Taisteli – miehet kertovat* 2/1957 s. 1–6.

Arrela, Veli – Rännäli, Erkki (toim.) 1991: *Näin taisteli kotirintama. Muistoja Lapin sotavuosilta 1939–1945*. Rovaniemi: Lapin Maakuntaliitto.

Askola, Irja 2008: Olli Auterinen. – *Helsingin Sanomat* 6.3.2008. <https://www.hs.fi/muistot/art-2000002623926.html>. Viitattu 18.5.2021.

Auterinen, Olli 1991: Saksalaisten yhteysupseerina. – Leena Wallenius (toim.) *Missä kutsu kansallasi siinä sullakin osasi. Nuorten kohtaloita sodan aikana* s. 17–40. Jyväskylä: Herättäjä-Yhdistys.

Die Welt 15.6.1998: Nokia stoppt Werbekampagne. <https://www.welt.de/print-welt/article620806/Nokia-stoppt-Werbekampagne.html>. Viitattu 14.4.2022.

Duden 1944: *Der kleine Bilderduden, Heft 4: Deutsch-norwegisch-finnisch*. Leipzig: Verlag Bibliographisches Institut.

DWDS-Kernkorpus (1900–1999) = DWDS-Kernkorpus des 20. Jahrhunderts (1900–1999). <https://www.dwds.de/d/korpora/kern>. Viitattu 21.3.2022.

- Forsius, Arno 2003: Sveitsiläisten lääkärien avustusretkikunta Suomessa talvisodan aikana. – *Suomen Lääkärilehti* 2003:4, 49. Lyhentämätön versio: <http://www.saunalahti.fi/arnoldus/sveitlaa.html>. Viitattu 23.8.2022.
- Forsius, Arno 2011: Ulkomaisista ambulanssiasastoista ja lääkäreistä Suomessa talvi- ja jatkosodan vuosina 1939–1945. – *Sotiemme veteraanien Lahden piirin Jouluviesti*, s. 34–35. <http://www.saunalahti.fi/arnoldus/ambulko.htm>. Viitattu 23.8.2022.
- Hartikainen, Pertti 2012: *Saksalaiset Rovaniemen seudulla*. Saksalaisten sotilaiden lapset ry. <http://www.saksalaisten sotilaiden lapset.com/Sak.Rov.%20seudulla%201-9-2012.pdf>. Viitattu 8.6.2021.
- Heikkinen, Pentti S. 1971: Suomalaisen yhteysupseerin kokemuksia. 1. osa: Elämä Sallassa alkoi herätä. – *Kansa Taisteli – miehet kertovat* 4/1971 s. 104–108; 2. osa: Taitavia suunnistajia. – *Kansa Taisteli – miehet kertovat* 5/1971 s. 138–142; 3. osa: Partiossa ja vartiiossa. – *Kansa Taisteli – miehet kertovat* 6/1971 s. 161–167; 4. osa: Pauketta ja pommituksia. – *Kansa Taisteli – miehet kertovat* 7/1971 s. 213–218; 5. osa: Sotaharjoitus sekini. – *Kansa Taisteli – miehet kertovat* 8/1971 s. 229–232; 6. osa: Suomussalmen evakuointi alkaa. – *Kansa Taisteli – miehet kertovat* 9/1971 s. 261–265.
- Heikkinen, Taavetti 2010: *Rintaman poliisi. Valvontaupseerin päiväkirja 1941–1944*. Toim. Jarmo Nieminen. Helsinki: Ajatus Kirjat.
- Hyvärinen, Rakel 1983: Sissipartio. – *Kansa Taisteli – miehet kertovat* 8/1980 s. 284–285.
- Ikonen, Katja: Matkamuistelmia 3/9-44–3/9-45. Julkaisematon ja päiväämätön autobiografinen käsikirjoitus.
- Ikonen, Katja 1991: Julkaisematon autobiografinen käsikirjoitus.
- Kareinen, Jyrki 1969: Partiokahakka saksalaisessa tukikohdassa Sallassa. – *Kansa Taisteli* 5/1969 s. 150–154.
- Kariniemi, Annikki 1971: *Veren kuva. Kirja sodasta, naisista ja sotilaista*. 7. painos. Helsinki: Otava.
- Kuka kukin on 1978. Henkilötietoja nykypolven suomalaisista*. Toim. Pentti Huovinen. Helsinki: Otava.
- Laati, Iisakki – Blomstedt, Yrjö – Havu, I. – Poijärvi, L. – Arvi P. (toim.) 1961: *Kuka kukin oli. Henkilötietoja 1900-luvulla kuolleista julkisuuden suomalaisista*. Helsinki: Otava.
- Laurila, Anne 2020: Saksalaisten tulo Vaasaan oli yllätys 80 vuotta sitten. – *Ilkka-Pohjalainen* 20.9.2020.
- Mannerheim, Carl Gustav Emil 1952: *Muistelmat*. Toinen osa. Suomentanut Lauri Hakulinen, avustajina Matti Sadeniemi ja Eino Nivanka. Helsinki: Otava.
- Niila [alias Erkki Tervo] 1942: Yhtä ja toista. – *Lapin Kansa* 1.12.1942.
- Nurmilaakso, Jukka 2012: ”Olimme Suomen asialla.” – *Länsi-Uusimaa* 24.11.2012.
- Nyman, Aarre – Salminen, Esko – Vento, Urpo (toim.) 1974: *Sotasavotta. Korsuelämää 1939–1944*. Helsinki: Otava.
- Paananen, Wellamo 1998: *Lottana lippusiimassa. Muistoja Wehrmachtin Lapin esikunnasta*. Alkusanat Mauno Jokipii. Jyväskylä: Atena.
- Pajunen, Tapio 2010: Suuret puheet: Jäähyväiset aseveljille. Pääministeri Hackzellin puhe eduskunnan suljetun istunnon jälkeen. – *Yle Puhe*. <https://yle.fi/aihe/artikkeli/2010/05/14/jaahyvaiset-aseveljille>. Viitattu 12.8.2022.

- Parikka, Petter 2005: Mikä oli Yhteysesikunta Roi ja mitkä olivat sen tehtävät? – *Sotavete-raani* 2/2005 s. 30–31.
- Paulaharju, Jyri 1989: Tulkkina aseveljien sairaalassa. – Martti Sinerma & Eila Alava-Suo-lahti (toim.) *Nainen sodassa. Kotona ja rintamalla 1939–1945 Suomen vapauden puolesta* s. 411–413. Helsinki: Valitut palat.
- Puolustusvoimain katsaus* 52 (1942): Jatkosodan katsaus 52/42 – Suomen Marsalkan vas-tavierailu Valtakunnankansleri Hitlerin luona. Puolustusvoimat. https://elonet.finna.fi/Record/kavi.elonet_elokuva_604814. Viitattu 7.8.2022.
- Roudasmaa, Stig 2007: *Helsingin Ikämiessuojeluskunta 1919–1944*. Helsinki: Ikämiessuo-jeluskunnan Säätiö. <http://www.ikamiessuojeluskunta.fi/ikamiessuojeluskunta/helsingin-ikamiessuojeluskunta-1919-1944-kirja>. Viitattu 21.5.2021.
- Saarmaa, Boris 1985a: Karl Weisenberger oli ystäväni. – *Kansa Taisteli* 6/1985 s. 203–205.
- Saarmaa, Boris 1985b: ”Läpimurto” Sallassa. – *Kansa Taisteli* 7/1985 s. 226–229.
- Saarmaa, Boris 1987: Kokemuksistani yhteysupseerina Yhteysesikunta Roissa 1941–1944. – *Sotahistoriallinen Aikakauskirja* 6 s. 130–157.
- Salmi, Leila: Muistelmia sotavuosilta. Päiväämätön päiväkirjakäsikirjoitus.
- Salmi, Leila 2016: Lotta Leila Salmen (Os. Rajala) tarina. – Soilikki Suoranta (toim.) *Lotta-toimintaa Vaasassa vuosina 1919–1945 / Lottaverksamhet i Vasa under året 1919–1945*. Kään-täjä Raila Borg. Vaasa: Vaasan lottaperinneyhdistys.
- Salmi, Leila 2021: Puhelinhaastattelu 4.1.2021. Haastattelun nauhoitus ja transkriptio kir-joittajan arkistossa.
- Sana, Elina 2017: *Isän sota*. Helsinki: Siltala.
- Soini, Tuulikki 1997: *Sotasaalis*. Jyväskylä: Gummerus.
- Sommer, Erich F. 1981: *Das Memorandum. Wie der Sowjetunion der Krieg erklärt wurde*. München: Herbig.
- Suomen jääkärien elämäkerrasto 1975*. (Sotatieteen Laitoksen julkaisuja XIV.) Vaasa: Suomen jääkäriliitto.
- Suutari, Virpi 2010: *Auf Wiedersehen Finnland*. Dokumenttielokuva. For Real Productions FRP.
- Villa, Kyllikki 2006: *Tyttö sodassa. Kenttälöten kirjeitä 1941–1944*. Toim. Saara Villa & Stella Vuoma. Helsinki: Like.
- Väisänen, Tauno 1944: *Wir lernen Finnisch. 23 Stunden für Anfänger*. Helsinki: Otava.
- Väänänen, Akseli O. 1947: Yhteysesikunta Roin historiaa vv. 1941–44. Julkaisematon käsikir-joitus. Rovaniemi: Lapin maakuntakirjasto.
- Wendisch, Irja 2006: *Salatut lapset. Saksalaissotilaiden lapset Suomessa*. Helsinki: Ajatus Kirjat.
- Wendisch, Irja 2009: *Me sotilaiden lapset*. Helsinki: Ajatus Kirjat.
- Åkerfelt, Raili: Muistokirja.
- Åkerfelt, Raili 1995: Kolme komennusta. – Martti Sinerma & Eila Alava-Suolahti (toim.) *Nainen sodassa. Kotona ja rintamalla 1939–1945 Suomen vapauden puolesta* s. 312–315. Hel-sinki: Valitut palat.
- Åkerfelt, Raili 2013: Haastattelu Raili Åkerfeltin kotona 22.7.2013. Haastattelun nauhoitus ja transkriptio kirjoittajan arkistossa.

TUTKIMUSKIRJALLISUUS

- Ahto, Sampo 1980: *Aseveljet vastakkain. Lapin sota 1944–1945*. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Alftan, Robert (toim.) 2005: *Aseveljet. Saksalais-suomalainen aseveljeys 1942–1944*. Helsinki: WSOY.
- Andres, Dörte 2016: 'Der politisch aktive deutsche Dolmetscher und Übersetzer [–] kämpft bewusst für die politischen Ideale des Führers.' (RfD 1936, Folge 1). – Dörte Andres, Julia Richter & Larisa Schippel (toim.) *Translation und "Drittes Reich". Menschen – Entscheidungen – Folgen* s. 99–120. Berlin: Frank & Timme.
- Baigorri-Jalón, Jesús 2021: *Languages in the crossfire. Interpreters in the Spanish Civil War (1936–1939)*. New York: Routledge.
- Baker, Catherine 2012: When Bosnia was a Commonwealth country: British forces and their interpreters in Republika Srpska, 1995–2007. – Hilary Footitt & Michael Kelly (toim.) *Languages and the Military. Alliances, Occupation and Peace Building* s. 100–114. London: Palgrave Macmillan.
- Baker, Mona 2006: *Translation and Conflict. A narrative account*. London: Routledge.
- Baker, Mona 2010: Interpreters and translators in the war zone. Narrated and narrators. – *The Translator* 16:2 teemanumero Moira Inghilleri & Sue-Ann Harding (toim.) *Translation and violent conflict* s. 197–222.
- Barkawi, Tarak 2006: *Globalization and war*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Baumgarten, Stefan 2012: Ideology and translation. – Yves Gambier & Luc van Doorslaer (toim.) *Handbook of Translation Studies* 3 s. 59–65. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.
- Bourke, Joanna 2006: Uusi sotahistoria. – Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (toim.) *Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta* s. 21–42. Helsinki & Jyväskylä: Minerva.
- Brooks, David Christian 2001: *The linguistic conquest of Spanish America. First-contact interpreters and translation acquisition strategy as primary cause of military conquest, 1492–1565*. Auburn: Auburn University.
- Cronin, Michael 2006: *Translation and Identity*. New York: Routledge.
- Cronin, Michael – Simon, Sherry 2014: Introduction. The city as translation zone. – *Translation Studies* 7:2 s. 119–132.
- Danielsbacka, Mirrka 2013: *Vankien vartijat. Ihmislajin psykologia, neuvostosotavangit ja Suomi 1941–1944*. Helsingin yliopiston filosofian, historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos.
- Danielsbacka, Mirrka 2016: *Sotavankikohtalot. Neuvostosotavangit Suomessa 1941–1944*. Helsinki: Tammi.
- Dragovic-Drouet, Mila 2007: The practice of translation and interpreting during the conflicts in the former Yugoslavia (1991-1999) – Myriam Salama-Carr (toim.) *Translating and interpreting conflict* s. 29–40. Amsterdam: Rodopi.
- Elfvingren, Eero – Kosonen, Matti – Laidinen, Einar 2010: *Vihollisen selustassa. Päämajan tiedustelu Neuvosto-Karjalassa*. Helsinki: Otava.
- Ferguson, Niall 2003: *Julma sota*. Suom. Matti Kinnunen. Helsinki: WSOY.

- Fernández-Ocampo, Anxo – Wolf, Michaela (toim.) 2014: *Framing the interpreter. Towards a visual perspective*. London: Routledge.
- Footitt, Hilary 2012: Incorporating languages into histories of war: A research journey. – *Translation Studies* 5:2 s. 217–231.
- Footitt, Hilary 2016: War and culture studies in 2016: putting 'translation' into the transnational? – *Journal of War & Culture Studies* 9:3 s. 209–221. <https://doi.org/10.1080/17526272.2016.1192421>.
- Footitt, Hilary – Tobia, Simona 2013: *WarTalk. Foreign languages and the British war effort in Europe, 1940-47*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Footitt, Hilary 2019: The British in the second world war: translation, language policies, and language practices. – Michael Kelly & Hilary Footitt & Myriam Salama-Carr (toim.) *The Palgrave handbook of languages and conflict* s. 373–394. Cham: Palgrave Macmillan.
- Goffman, Erving 1959: *The presentation of self in everyday life*. Harmondsworth: Penguin.
- Goffman, Erving 1971: *Arkielämän roolit. Oikeille jäljille rooliviidakossa*. Suomentanut Erkki Puranen. Helsinki: WSOY.
- Heikkinen, Vesa 2007: *Kielen voima*. Helsinki: Gaudeamus.
- Heimburger, Franziska 2012a: Of go-betweeners and gatekeepers: considering disciplinary biases in interpreting history through exemplary metaphors. Military interpreters in the Allied coalition during the first world war. – Beatrice Fischer & Matilde Nisbeth Jensen (toim.) *Translation and the reconfiguration of power relations. Revisiting role and context of translation and interpreting* s. 21–34. Berlin: LIT-Verlag.
- Heimburger, Franziska 2012b: Fighting together: language issues in the military coordination of first world war Allied coalition warfare. – Hilary Footitt & Michael Kelly (toim.) *Languages and the military. Alliances, occupation and peace building* s. 47–57. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Heiskanen, Anu 2009: Experiences and survival strategies of Finnish women in the Third Reich and its aftermath. – Bernd Wegner & Oliver Wrochem & Daniel Schümmer (toim.) *Finnland und Deutschland. Studien zur Geschichte im 19. und 20. Jahrhundert* s. 152–163. Hamburg: Verlag Dr. Kovač.
- Heiskanen, Anu 2018: *Naisen kokemus, sota ja selviytyminen. Kolmanteen valtakuntaan 1944 lähteneet suomalaiset naiset*. Helsingin yliopiston valtiotieteellinen tiedekunta.
- Hiedanniemi, Britta 1980: *Kulttuuriin verhottua propagandaa. Kansallissosialistisen Saksan kulttuuripropaganda Suomessa 1933–1940*. Helsinki: Otava.
- Inghilleri, Moira 2008: The Ethical Task of the Translator in the Geo-Political Arena: from Iraq to Guantánamo Bay. – *Translation Studies* 1:2, 212–223. <https://doi.org/10.1080/14781700802113556>.
- Inghilleri, Moira 2009: Translators in war zones: ethics under fire in Iraq. – Esperanza Bielsa & Christopher W. Hughes (toim.) *Globalization, political violence and translation* s. 207–221. London: Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/9780230235410_11.
- Inghilleri, Moira 2010: 'You Don't Make War without Knowing Why.' The Decision to Interpret in Iraq. – *The Translator* 16:2 teemanumero Moira Inghilleri & Sue-Ann Harding (toim.) *Translation and violent conflict* s. 175–196. <https://doi.org/10.1080/13556509.2010.10799468>.

- Jokipii, Mauno 1988: *Jatkosodan synty. Tutkimuksia Saksan ja Suomen sotilaallisesta yhteistyöstä 1940–41*. 2. painos. Helsinki: Otava.
- Jokisipilä, Markku 2004: *Aseveljiä vai liittolaisia? Suomi, Hitlerin Saksan liittosopimusvaatimukset ja Rytin-Ribbentropin sopimus*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Jokisipilä, Markku 2005: Napapiirin aseveljet. – Robert Alftan (toim.) *Aseveljet. Saksalais-suomalainen aseveljeys 1942–1944* s. 9–51. Helsinki: WSOY.
- Jokisipilä, Markku (toim.) 2007: *Sodan totuudet. Yksi suomalainen vastaa 5,7 ryssää*. Jyväskylä: Ajatus Kirjat.
- Jokisipilä, Markku – Könönen, Janne 2013: *Kolmannen valtakunnan vieraat. Suomi Hitlerin Saksan vaikutuspiirissä 1933–1944*. Helsinki: Otava.
- Jonas, Michael 2011: The politics of an alliance. Finland in Nazi foreign policy and war strategy. – Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (toim.) *Finland in World War II. History, memory, interpretations* s. 93–138. Leiden & Boston: Brill.
- Junila, Marianne 2000: *Kotirintaman aseveljeyttä. Suomalaisen siviiliväestön ja saksalaisen sotaväen rinnakkainelo Pohjois-Suomessa 1941–1944*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Junila, Marianne 2009: Was ist Suomi? Das Finnlandbild deutscher Soldaten 1941–1944. – Bernd Wegner & Oliver von Wrochem & Daniele Schümmer (toim.) *Finnland und Deutschland. Studien zur Geschichte im 19. und 20. Jahrhundert* s. 126–138. Hamburg: Verlag Dr. Kovac.
- Juva, Einar W. 1946: Suomen kielen translaattoreita Ruotsin vallan viimeisenä vuosisatana. – *Historiallinen Aikakauskirja* 4 s. 194–221.
- Jutikkala, Eino 1997: *Valtion tiedotuslaitoksen salainen sotakronikka*. Juva: WSOY.
- Kauppala, Pekka 2011: *Paluu vankileirien teille. Suomesta Neuvostoliittoon luovutettujen kohdalo 1939–1955*. Helsinki: Gummerus.
- Kelly, Michael – Footitt, Hilary – Salama-Carr, Myriam (toim.) 2019: *The Palgrave Handbook of Languages and Conflict*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Kieslich, Charlotte 2016: Die Dolmetscher-Ausbildung in der Wehrmacht. – Dörte Andres & Julia Richter & Larisa Schippel (toim.) *Translation und "Drittes Reich". Menschen – Entscheidungen – Folgen* s. 121–141. Berlin: Frank und Timme.
- Kieslich, Charlotte 2018: *Dolmetschen im Nationalsozialismus. Die Reichsfachschaft für das Dolmetscherwesen (RfD)*. Berlin: Frank & Timme.
- Kinnunen, Tiina 2006: *Kiitetyt ja parjatut. Lotat sotien jälkeen*. Helsinki: Otava.
- Kinnunen, Tiina – Kivimäki, Ville 2006: Johdatus koettuun sotaan. – Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (toim.) *Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta* s. 9–18. Jyväskylä: Minerva.
- Kivimäki, Ville 2013: *Murtuneet mielet. Taistelu suomalaissotilaiden hermoista 1939–1945*. Helsinki: WSOY.
- Koivusalo, Esko 2007: Laki- ja hallintotekstien kääntäminen. – H. K. Riikonen & Urpo Kovala & Pekka Kujamäki & Outi Paloposki (toim.) *Suomennoskirjallisuuden historia. I* s. 33–40. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Korpi, Kalle 2011: *Todt-Organisaatio ja Pohjois-Suomen rintama 1941–1942. – Faravid* 35/2011 s. 113–126.

- Korpinen, Markku 1988: *Yhteysesikunta Roin yhteysupseerit 20. vuoristoarmeijassa 1941–1944*. Suomen historian pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.
- Koskinen, Kaisa 2013: Johdanto: Tampere translationaalisen tilana. – Kaisa Koskinen (toim.) *Tulkattu Tampere* s. 11–29. Tampere: Tampere University Press.
- Kuikka, Joonas 2009: *Sananvartijat. Lehdistösensuurin kriisi 1943–1944*. Historian pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto.
- Kujala, Antti 2008: *Vankisurmat. Neuvostosotavankien laittomat ampumiset jatkosodassa*. Helsinki: WSOY.
- Kujamäki, Pekka 1998: *Deutsche Stimmen der Sieben Brüder. Ideologie, Poetik und Funktionen literarischer Übersetzung*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Kujamäki, Pekka 2007: Johannes W. Öhquist kulttuuripoliittisten verkostojen kutojana. – H. K. Riikonen & Urpo Kovala & Pekka Kujamäki & Outi Paloposki (toim.) *Suomennoskirjallisuuden historia*. I s. 394–397. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kujamäki, Pekka 2010: Reconstructing a translators' network and their narrative agenda. Johannes and Rita Öhquist as mediators between Finland and Germany in the first half of the 20th century. – Kaisa Koskinen & Tuija Kinnunen (toim.) *Translator's Agency* s. 61–85. Tampere: Tampere University Press. <http://urn.fi/urn:isbn:978-951-44-8082-9>.
- Kujamäki, Pekka 2016a: "And then the German came to town." Lived experiences of an interpreter in WWII in Finland. – *Linguistica Antverpensis, New Series. Themes in Translation Studies* 15 teemanumero Lucía Ruiz Rosendo & Clementina Persaud (toim.) *Interpreting in conflict situations and in conflict zones throughout history* s. 106–120.
- Kujamäki, Pekka 2016b: Im Dienst des Reiches im Hohen Norden. Wehrmachtsdolmetscher im besetzten Norwegen und beim Armeeoberkommando 20 Finnland. – Dörte Andres & Larisa Schippel (toim.) *Translation im Dritten Reich* s. 5–22. Berlin: Frank & Timme.
- Kujamäki, Pekka 2017: Finnish women, German pigs and a translator: Translation consolidating the performance of "brotherhood-in-arms" (1941–1944). – *Translation Studies* 10:3 s. 312–328. <https://doi.org/10.1080/14781700.2017.1326315>.
- Kujamäki, Pekka 2020: "Tulkkia tarvittiin aina ja kaikkialla." Sota kielten, viestinnän ja välittämisen tilana. – Leena Kolehmainen & Helka Riionheimo & Milla Uusitupa (toim.) *Ääniä idästä. Näkökulmia Itä-Suomen monikielisyteen* s. 191–226. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kujamäki, Pekka 2021: Auf der Bühne der Waffenbrüderschaft. Verbindungsoffiziere und Dolmetscher des finnischen Verbindungsstabes als Vermittler bei der deutsch-finnischen Interaktion. – Larisa Schippel & Julia Richter (toim.) *Translation und "Drittes Reich" II. Translationsgeschichte als methodologische Herausforderung* s. 233–255. Berlin: Frank & Timme.
- Kujamäki, Pekka 2022a: Soldiers, interpreters, fixers, and spies. A Finnish military interpreter embodying the Finnish–German brotherhood-in-arms in 1941–1944. – Christopher Rundle (toim.) *The Routledge Handbook of Translation History* s. 389–407. London: Routledge.
- Kujamäki, Pekka 2022b: "Nach wie vor warten wir ungeduldig auf Klassiker unserer Literatur in deutscher Übersetzung." Propagandaoffiziere des finnischen Verbindungsstabes im Auftrag der finnisch-deutschen Waffenbrüderschaft 1941–1944. – Marja Järventausta &

- Leena Kolehmainen & Pekka Kujamäki & Marko Pantermöller (toim.) *Kontakte, Kontraste und Kooperationen. Begegnungen zwischen Finnland und dem deutschsprachigen Raum. Beiträge der Kick-off-Tagung des Forschungsnetzwerks FI-DACH vom 13.–14.2.2020 in Köln* s. 225–250. Helsinki: Société Néophilologique.
- Kujamäki, Pekka – Footitt, Hilary 2016: Military history and translation studies: shifting territories, uneasy borders. – Yves Gambier & Luc van Doorslaer (toim.) *Border crossings. Translation studies and other disciplines* s. 49–71. Amsterdam: John Benjamins.
- Kujansuu, Juha 1999: *Kenraalikoppi ja sikalaryssät. Jatkosodan politrukki- ja upseerisotavangit*. Lisensiaatintutkielma. Jyväskylän yliopiston Suomen historia.
- Kunze, Erich 1982: *Finnische Literatur in deutscher Übersetzung 1675–1975. Eine Bibliographie*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Kölbl, Julia 2021: *The Babel of Tongues. Englischsprachige Freiwillige und ihr Beitrag zur Kommunikation im Spanischen Bürgerkrieg*. Wien: LIT.
- Kölbl, Julia – Orlova, Iryna – Wolf, Michaela (toim.) 2020: *¿Pasarán? Kommunikation im Spanischen Bürgerkrieg. Interacting in the Spanish Civil War*. Wien: new academic press.
- Lehmus, Jussi – Lehtinen, Lasse 2021: *Salaista sotaa. Mannerheimin demari Kalle Lehmus*. Jyväskylä: Docendo.
- Luostarinen, Heikki 1986: *Perivihollinen. Suomen oikeistolehdistön Neuvostoliittoa koskeva viholliskuva sodassa 1941–44: tausta ja sisältö*. Tampere: Vastapaino.
- Lähteenmäki, Maria 1999: *Jänkäjääkäreitä ja parakkipiikoja. Lappilaisten sotakokemuksia 1939–1945*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Meinander, Henrik 2011: Finland and the great powers in World War II. Ideology, geopolitics and diplomacy. – Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (toim.) *Finland in World War II. History, memory, interpretations* s. 49–91. Leiden: Brill.
- Mikkonen, Kalevi 2017a: *Parakkeja ja piikkilankaa. Saksan armeijan rakentamiseen liittyvä toiminta Rovaniemen seudulla 1940–1944*. (Lapin maakuntamuseon julkaisuja 18.) Verkkojulkaisu. <https://www.rovaniemi.fi/loader.aspx?id=8100cb5-70b3-40a6-b94e-69432a98b777>. Viitattu 12.3.2021.
- Mikkonen, Kalevi 2017b: *Organisation Todt Rovaniemellä ja muualla Lapin alueella 1941–1944*. Omakustanne.
- Munday, Jeremy 2014: Using primary sources to produce a microhistory of translation and translators: theoretical and methodological concerns. – *The Translator* 20:1 s. 64–80.
- Näre, Sari – Kirves, Jenni 2008: *Ruma sota: Talvi- ja jatkosodan vaiettu historia*. Helsinki: Johnny Kniga.
- Näre, Sari – Kirves, Jenni – Siltala, Juha (2010) *Sodan kasvattamat*. Helsinki: WSOY.
- Otto, Reinhard 2008: Soviet prisoners of war on the German Lapland front 1941–44. – Lars Westerlund (toim.) *Sotavangit ja internoidut. Kansallisarkiston artikkelikirja*. s. 64–114. Helsinki: Kansallisarkisto.
- Palmer, Jerry 2007: Interpreting and translation for western media in Iraq. – Myriam Salama-Carr (toim.) *Translating and interpreting conflict* s. 13–28. Amsterdam & New York: Rodopi.
- Pasanen, Päivi 2012: Suomalaisen sotavankileiritulkin muotokuva. – Lea Meriläinen & Leena Kolehmainen & Tommi Nieminen (toim.) *Monikielinen arki* s. 33–48. Jyväskylä: Suomen soveltavan kielitieteen yhdistys AFinLA.

- Pasanen, Päivi – Kujamäki, Pekka 2017: Tulkit jatkosodan ajan suomalaisilla sotavankileireillä. – *Sotahistoriallinen aikakauskirja* 37 s. 98–117. Helsinki: Suomen sotahistoriallinen seura.
- Perko, Jouko 1971: *Aseveljen kuva. Suhtautuminen Saksaan jatkosodan Suomessa 1941–1944*. Helsinki: WSOY.
- Perttula, Irma 2016: Aleksis Kivi ja August Ahlqvist. *Aleksis Kivi – kansankirjailija*. <https://www.nurmijarvi.fi/aleksis-kivi/artikkelit/august-ahlqvist/>. Viitattu 29.4.2022.
- Pratt, Mary Louise 1992: *Imperial eyes. Travel writing and transculturation*. London: Routledge.
- Probirskaja, Svetlana 2016a: How do interpreters become heroes? Narratives on Soviet/Russian military interpreters. – *Linguistica Antverpiensia, New Series. Themes in Translation Studies* 15 teemanumero Lucía Ruiz Rosendo & Clementina Persaud (toim.) *Interpreting in conflict situations and in conflict zones throughout history* s. 205–226.
- Probirskaja, Svetlana 2016b: Between ideology and ethnicity: Soviet intermediaries in military conflicts between the Soviet Union and Finland. – Dörte Andres & Julia Richter & Larisa Schippel (toim.) *Translation und "Drittes Reich". Menschen – Entscheidungen – Folgen* s. 199–220. Berlin: Frank & Timme.
- Probirskaja, Svetlana 2018: In search of Soviet wartime interpreters: triangulating manual and digital archive work. – Eetu Mäkelä & Mikko Tolonen, & Jouni Tuominen (toim.) *DHN2018. Proceedings of the Digital humanities in the Nordic Countries 3rd Conference* s. 321–328. University of Aachen. <https://ceur-ws.org/Vol-2084/>. Viitattu 23.1.2023.
- Pörhölä, Matti 2016: "Miten onkaan maailma oleva järkyttynyt sodan päätyttyä, kun kaikki tulee julki." *Suomalaisviranomaisten tietämys Euroopan juutalaisten kohtalosta Hitlerin Saksan vaikutuspiirissä jatkosodan aikana 1941–1944*. Poliittisen historian pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto.
- Rafael, Vicente 2007: Translation in wartime. – *Public Culture* 19:2 s. 239–246.
- Ruiz Rosendo, Lucía 2020: Interpreting for the Afghanistan Spanish Force. *War & Society* 39:1, 42–57. <https://doi.org/10.1080/07292473.2019.1701620>.
- Rusi, Alpo 1982: *Lehdistösensuuri jatkosodassa. Sanan valvonta sodankäynnin välineenä 1941–1944*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Sana, Elina 1979: *Kuoleman laiva s/s Hohenhörn. Juutalaispakolaisten kohtalo Suomessa*. Helsinki: WSOY.
- Sana, Elina 2003: *Luovutetut. Suomen ihmislouvatukset Gestapolle*. Helsinki: WSOY.
- Silvennoinen, Oula 2008: *Salaiset aseveljet. Suomen ja Saksan turvallisuuspoliisiyhteistyö 1933–1944*. Helsinki: Otava.
- Simon, Sherry 2012: *Cities in translation. Intersections of language and memory*. London: Routledge.
- Simon, Sherry 2013: Translation zone. – Yves Gambier & Luc van Doorslaer (toim.) *Handbook of translation studies* 4 s. 181–185. Amsterdam: John Benjamins.
- Simon, Sherry 2018: Translation zones/spaces. – Lieven D'hulst & Yves Gambier (toim.) *A history of modern translation knowledge. Sources, concepts, effects* s. 331–336. Amsterdam: John Benjamins.
- Snellman, Pekka 2016: Constraints on and dimensions of military interpreter neutrality. *Linguistica Antverpiensia, New Series. Themes in Translation Studies* 15 teemanumero Lucía

- Ruiz Rosendo & Clementina Persaud (toim.) *Interpreting in conflict situations and in conflict zones throughout history* s. 260–281.
- Stahuljak, Zrinka 1999: The violence of neutrality. Translators in and of the war [Croatia, 1991-1992]. – *College Literature* 26:1 s. 34–51.
- Stahuljak, Zrinka 2000: Violent distortions: bearing witness to the task of wartime translators. – *TTR: traduction, terminologia, redaction* 13:1 s. 37–51.
- Swanström, André 2018: *Hakaristin ritarit. Suomalaiset SS-miehet, politiikka, uskonto ja sotarikokset*. Helsinki: Atena.
- Syrjänen, Niina (tekeillä): *Sodankäynnin käännekuulttuurit. Päämaja käännekuulttuurin toimintaympäristönä ja toiminnan määrittäjinä vuosina 1939–1944*. Väitöskirja. Itä-Suomen yliopisto.
- Takeda, Kayoko 2007: *Sociopolitical aspects of interpreting at the International Military Tribunal for the Far East (1946-1948)*. Universitat Rovira I Virgili. <https://www.tdx.cat/bitstream/handle/10803/8769/Thesis.pdf>. Viitattu 27.6.2023.
- Takeda, Kayoko 2009: War and interpreters. – *Across Languages and Cultures* 10:1 s. 49–62.
- Takeda, Kayoko 2021: *Interpreters and war crimes*. London & New York: Routledge.
- Tolonen, Heidi 2020: *Uudenmaan läänin sotasairaaloiden toiminta talvi- ja jatkosodassa*. Hoitotyön koulutusohjelman opinnäytetyö. Laurea-ammattikorkeakoulu.
- Turunen, Risto 2003: *Uhon ja armon aika. Suomalainen kirjallisuusjärjestelmä, sen yhteiskuntasuhteet ja rakenteistuminen vuosina 1944–1952*. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- Tuunainen, Pasi 2011: The Finnish army at war. Operations and soldiers, 1939–45. – Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (toim.) *Finland in World War II. History, memory, interpretations* s. 139–188. Leiden: Brill.
- Valdeon, Roberto A. 2013: Doña Marina/La Malinche: A historiographical approach to the interpreter/traitor. – *Target* 25:2 p. 157–179.
- Valdeon, Roberto A. 2019: Colonial conflict and imperial rivalries in the Americas. – Michael Kelly & Hilary Footitt & Myriam Salama-Carr (toim.) *The Palgrave handbook of languages and conflict* s. 355–372. Cham: Palgrave Macmillan.
- Vehviläinen, Olli 1984: Isännät ja aseveljet. Suomalaisen hallinnon ja saksalaisen sotaväen suhteista. – Marjatta Hietala ja muut (toim.) *Katsauksia, tulkintoja, näkemyksiä. Historiasta historioitsijalle* s. 321–338. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Vehviläinen, Olli 1987: German armed forces and the Finnish civilian population 1941–44. – *Scandinavian Journal of History* 12:4 s. 345–358.
- Vehviläinen, Olli 2002: *Finland in the Second World War. Between Germany and Russia*. Käänt. Gerard McAlester. Hampshire: Palgrave.
- Vihonen, Lasse 2011: *Radio sodissamme 1939–1945*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Virolainen, Kari 1999: *Elinikäinen taakka. Ikääntyneiden lappilaisten muistot vuorovaikutussuhteistaan jatkosodan ajan Saksan armeijan sotilaisiin ja neuvostoliittolaisiin sotavankeihin*. Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Werner, Kristina 2014: *Zwischen Neutralität und Propaganda – Französisch-Dolmetscher im Nationalsozialismus*. Berlin: Frank & Timme.
- Westerlund, Lars 2008a: *Saksan vankileirit Suomessa ja raja-alueilla 1941–1944*. Helsinki: Tammi.

- Westerlund, Lars 2008b: *Talvi-, jatko- ja Lapin sodan sotavanki- ja siviilileirit 1939–1944. Käsi- kirja*. Helsinki: Kansallisarkisto.
- Westerlund, Lars (toim.) 2008c: *Sotavangit ja internoidut. Kansallisarkiston artikkelikirja*. Helsinki: Kansallisarkisto.
- Westerlund, Lars 2011: *Itsethostuksesta nöyryyteen. Suomensaksalaiset 1933–1946*. Helsinki: Kansallisarkisto.
- Westerlund, Lars 2019: *Suomalaiset SS-vapaaehtoiset ja väkivaltaisuudet 1941–1943 Juutalaisten, siviilien ja sotavankien surmaaminen Saksan hyökkäyksessä Neuvostoliittoon*. Suom. Timo Soukola. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Winter, Miriam 2012: *Das Dolmetscherwesen im Dritten Reich. Gleichschaltung und Indoktrinierung*. Frankfurt am Main: Peter Lang.

Kirjoittaja

Pekka Kujamäki toimii käännöstieteen professorina Grazin yliopistossa Itävallassa. Seitsemän veljeksen saksannoksia käsittelevästä väitöskirjasta (1998) lähtien hänen tutkimuksensa on keskittynyt ennen muuta kaunokirjallisuuden kääntämisen ja suomennoskirjallisuuden historiaan sekä kääntäjien ja muiden toimijoiden muodostamiin verkostoihin erityisesti osana Suomen ja saksankielisten maiden kulttuurisuhteita. Sittenmin hänen tutkimuksensa keskipisteessä on ollut kielellinen ja kulttuurinen välittäjätoiminta jatkosodan sotilaallisissa rakenteissa, erityisesti neuvostosotavankien käsittelyn ja suomalais-saksalaisen aseveljeyden edellyttämä kääntäminen ja tulkkaus. Pekka Kujamäki on yksi Suomen ja saksankielisten maiden kulttuurisuhteisiin keskittyvän FI-DACH-tutkimusverkoston sekä kansainvälisen verkoston ”History and Translation Network” perustajista.

🔗 <https://orcid.org/0000-0002-1884-8822>

Abstract

Interpreting brothers-in-war. Multilingual day-to-day life during the Continuation War in Finland

This volume looks at the Finnish-German military alliance (1941–1944) as a translation zone – a multilingual network of military, administrative and civilian encounters that was held together by linguistically versed soldiers and civilians acting as interpreters and translators. It focuses on interpreters and liaison officers of the Finnish Liaison Staff in Rovaniemi, who were assigned to the staffs of the German army units with the task of maintaining communication between the two armies and assisting German troops in their daily matters. Furthermore, attention is paid to Finnish civilians, especially women whose language skills made them candidates for a range of mediation tasks in the German units. The reconstruction of military interpreters' and liaison officers' tasks and mediation agency between the two military cultures is based on their war-time weekly reports, whereas the civilian interpreters' experiences are drawn from a variety of autobiographical accounts, including interviews.

Henkilöhakemisto

(y) = yhteysupseeri

(t) = tulkki

- Agapetus ks. Soini, Yrjö
Ahlqvist, August 290
Ahlqvist, Cecil (y) 336
Aho, Martti Johannes 211
Aho, Juhani 272
Ahonen, Irja 144
Ahonius, Rainer (y) 121, 232n
Ainamaa, Waldemar (t) 115, 143, 184, 205, 258, 261
Airo, Aksel Fredrik 203
Ajalin, Tapio (t) 226
Alanne, Seppo Veikko Erkki (y) 222
Aleksanteri II 98
Alhava, Armas 158n, 161–163, 315, 317, 319
Alkio, Santeri 286
Aminoff, Torsten G. 268n, 286
Andersson, Sven (t) 114
Arell, Karl August (y) 114
Arrela, V. (y) 74–76, 79
Asunta, Heikki 286
Aue, Theodor W. (y) 114, 122, 204–205, 207–210, 212, 214, 216–217, 220, 263–264n
Auer, Väinö 271, 296n
Auterinen, Olli (y) 114, 130, 185–192, 220, 256n, 333n, 335
Backman, Kurt Georg (y) 114, 124, 133, 214n, 219
Bagh, Paul von (y) 122, 213, 217, 224n, 264n
Berezkov, Valentin 44
Bauer, Ludvig 180, 320, 325
Birger Jaarli (Birger Maunupoika) 311, 321
Blücher, Wipert von 307
Blumenfeldt, Albert 198
Boije af Gennäs, W. (t) 214–215, 217, 233
Borgmann, Friedrich Wilhelm 308–309
Bossi, Bruno 45
Brückner, Hans 286
Böhme, Franz 47
Cortes, Hernán 25
Dannberg, Eino 65–66
Dekanozov, Vladimir 44–45
Demelt, Werner 101–102, 104
Dietl, Eduard 47, 53, 56, 70, 134, 152, 164, 203, 242, 293, 313–314, 318–319, 325
Dolgorukaja, Jekaterina 98
Ekman, H. 111
Enckell, Olof 286
Engelbrecht, Erwin 30. 32, 34, 46–47, 107–108, 194, 196, 252, 261
Erfurt, Waldemar 29, 39, 49, 234–236
Essen, Göran Mauritz von (y) 114, 185, 261
Fabritius, T. (y) 232n, 233n
Fagerström, Birger 279
Falkenhorst, Nikolaus von 47, 83–84
Feige, Hans 47, 134, 238
Finne, Jalmari 286
Fock, Gunnar (t) 115, 123n
Frey, Sixten Kurt Heinrich 111, 117
Frey, Åke J. B. (y) 115
Gadolin, Bo 82
Galle, Elsa I. A. 144, 146
Grandell, Achmed (t) 125
Grandell, Nils Bertel (t) 114, 125
Groundström, H. (y) 114
Grönlund, Mauno Herman (y) 115
Gulin, Lauri Johannes (y) 121, 232n
Gummerus, Herman 268n

- Haarla, Lauri 292
Haartman, Carl Magnus Gunnar
  Emil von (y) 194–195, 232n, 245–247,
  250–251
Hackmann, Ralph 144
Hackzell, Antti 327–328, 336
Haglund, M. lotta 219
Hahm-Bläfield, Haidi 292
Hahnsson, K. (y) 114
Haka, E. 111
Hallonblad, Torsten Bror 121
Hallsten-Kallia, Armi 39
Hanén, Lauri Nikolai (y) 336, 339
Hannula, Joose Olavi 279n
Hedenström, Osvald 73, 280, 318
Heikkinen, Olavi 70
Heikkinen, Pentti S. (y) 177–178, 259, 334
Heine, Heinrich 234
Heinilä, J. 111
Heinrichs, Erik 134, 272, 315–316
Helanen, Vilho 268n
Helenius, A. S. (y) 114, 176
Helenius, Olle Mauri 111
Helenius, Viljo Johannes 111
Helkama, E. (y) 114
Henriksson, H. (y) 114
Herlin, Nils Walter (y) 114, 227–228, 262,
  266, 268
Heunert, Iwan 148, 155–163, 260
Hildén, Kaarlo 118
Hillilä, Kaarlo 19, 21, 32, 48, 50, 58–59, 61,
  110, 127, 153–154, 161–164, 257, 269, 274,
  278, 314–315, 345
Himmler, Heinrich 134
Hitler, Adolf 23–24, 42–43, 45–46, 54–56,
  98, 262, 264–265, 267, 269, 271, 331,
  336–338, 340
Hofmeister, Arnold Theodor (t) 114,
  249–253
Horell, Toivo 19n
Hornborg, Harald 285–286
Hoyningen-Huene, Fredrik von (y) 115
Hustich, Ilmari 289
Hünger, Heinz 268n
Hynninen, rva, toimistosihiteeri ja kääntäjä
  144
Hynynen, Leo 68
Hyvärinen, Rakel 71
Hälter, Heinz 271
Hölter, Hermann 235n
Idman, Holger (y) 114
Ikonen, Katja (Lahja) (t) 94–101, 330–333
Ilander, Arne (y) 114, 121, 144
Ilmoni, Per Adrian (y) 115, 259–260
Ivalo, Asko 273
Ivalo, Santeri 286, 294
Jaakkola, Jalmari 271, 289–290
Jaakkola, Mikko (y) 105, 169, 265
Jaatinen, Viljo (y) 115, 295–297
Jalo, Vilho 144
Jansson, Gösta Edvin 111
Jernström, Frank (y) 218, 225–226, 230
Jodl, Ferdinand 314, 316
Jokikokko, Kalle (t) 114, 144, 177
Juntson, Boris (y) 261
Jussila, korpraali (t) 252
Jutikkala, Eino 39, 271, 296n
Juva, Einar W. 274n, 286, 296n
Jännes, Arvi 268n
Järventaus, Arvi 286
Kalima, Tauno (y) 114, 138–139, 182, 218n,
  225, 232n, 245–246, 249–254
Kallio, Kyösti 279
Kallio, neiti, toimistosihiteeri ja kääntäjä 144
Kantanen, M. O. 340
Kareinen, Jyrki ks. Kolkkala, Jyrki
Karinen, Antti Kalervo (y) 218n
Kariniemi, Regina 144, 146
Karjalainen, vänrikki 197
Karttunen, Osmo (t) 114, 144, 227
Katara, Pekka 39, 101, 118
Kauppi, N. 111
Kivi, Aleksis 272, 286, 289–291n, 302
Kivimaa, Arvi 256
Kivimäki, T. M. (Toivo Mikael) 45, 230n

- Klaile, S. R. E. (y) 122, 230n
Kleinheisterkamp, Matthias 236–237, 248
Kojo, Viljo 286
Kolehmainen, Hannes 267
Kolkkala, Jyrki (t) 34–35n, 130, 196–207, 217, 220, 225, 261, 328, 333–334
Korhonen, Arvi 286
Koskenniemi, V. A. (Veikko Antero) 271, 278, 289–290
Koskimies, A. V. (August Valdemar) 301
Krantz, Erkki (Karl Erik) (y) 115, 166–168, 180
Krauel, W. E. (y) 115
Kurri, Väinö Olavi (y) 115, 218n
Kuuskoski, V. 111
Kyytinen, Pekka 68
- Lahti, Ilmari 295–296
La Malinche 25
Lauri, Kauko (t) 144
Laurikainen, Eino Kaarlo Tapani 111
Lehtiranta, V. I. 150, 340
Lehtonen, Joel 286
Leino, Eino 286
Lehmus, Kalle 273–274, 279, 281, 295–296
Lehtosalo, Pauli 111
Lempinen, Oiva (t) 111, 178–179
Lemström, neiti, toimistosiihteeri ja kääntäjä 144
Lemström, Oswald 111
Leon-Lindh, Kurt Lennart (y) 111
Liebig, Johannes 313
Lindberg, Lars Leo 111
Lindemann, Karl-Erik (y) 119–120, 123–124, 127, 232n–233
Lindroth, O. T. (y) 114
Linkomies, Edwin 231
Linna, Eeva 315, 317, 319, 323
Linnankoski, Johannes 272, 286
Lukander, Lauri (y) 180
Luomi, Eino O. (y) 78, 114, 178, 230n
Luther, Edmund (y) 104–105, 115, 122, 221–222, 226, 230n–231, 264
Lüders, von, luutnantti 246–248
- Lyytinen, Rakel 289
Lähde, Kerttu 150
Lähdemäki, alikersantti 78
- Maksimainen, J. 214n,
Maliniemi, Irja 118
Manner, Eero J. 160n
Mannerheim, Carl Gustav Emil 46, 54–57, 203, 244n, 260, 286, 298, 337
Manninen, E. N. (Eero Niilo) 289
Manninen, E. 211
Marjanen, Kaarlo 285–286
Martin, Hanns 293n
Mattila, Y. 111
Mela, Erkki 275
Melander, Lars 134
Miihkali Onttoni 287
Mikkanen, Kalle (t) 337–338, 340
Molander, Leo (y) 114, 218n, 222, 227
Molotov, Vjatšeslav 43
Myllykangas, Mauno (y) 122
Müntzel, Heinz Theoder A. (y) 114, 122, 209, 217, 222–223, 266
Mäki, Tauno (y) 114, 176–178n, 180, 260
Mäkinen, Unto (y) 114, 133, 178
Mörck, O. 144
- Nerdrum, Tär (y) 115, 181–182
Niila ks. Tervo, Erkki
Nivanka, E[ino?] 111
Nordblad, Georg J. W. (y) 115, 213n
Nortamo, Hj. (Frans Hjalmar) 286
Nuorteva, Väinö 285, 287
Nurmi, Paavo 267
- Okkonen, Onni 289
Olli ks. Nuorteva, Väinö
Ora, T. 111
Outakoski, Aimo (y) 226
- Paananen, Wellamo 83–84, 101
Pahlen, Nicolas Peter Konstantin van den (t) 122
Pajunen, E. 111

- Pandy, Paul von (Paavo) (y) 123n
Parviainen, Kaarlo S. (y) 114, 205–206, 215–217, 224, 228–230, 232, 234, 269
Pasanen, Osmo N. (t) 114
Paulaharju, Jenny 92
Paulaharju, Samuli 287, 289
Peitsara, Tapio 56, 274, 289
Pekkanen, Toivo 287
Pentti, Samuel J. (t) 108, 194
Perttunen, Pentti 78
Puputti, Jorma Olavi (y) 114, 23, 230n, 265
Pälsi, Jooseppi (t) 114, 125
- Rangell, Johan Wilhelm (Jukka) 316
Rautimo, Pentti Jaakkima 111
Reinikainen, Veikko Olavi (y) 114
Ribbentrop, Joachim 43–45, 307
Riekkö, Esko 118–119, 121
Rislakki, Ensio 285–286
Rosenberg, Alfred 269
Rothe, Carl 32, 111, 143, 147, 150–156, 158–160, 162–163, 260
Rosenquist, Emil Arnold 101
Rundberg, Tor (t) 144
Runeberg, Johan Ludvig 272, 289, 291
Ruoho, Viljo K. (y) 114, 183–184, 224
Ruppert, Arthur 268, 273
Ryti, Risto 55, 271, 274, 287, 296n
Rytkönen, Ilmari (y) 144, 232n
Räsänen, Sven (t) 296–297
- Saarinen, Eliel 267
Saarinen, Veli 221
Saarmaa, Arthur 237
Saarmaa, Boris (y) 114, 208–209, 221, 226, 230n, 232n, 237–243, 329n, 335
Sainio, Matti (t) 111, 143, 147, 150, 159
Salmensaari, L. 111
Salmi, Leila (os. Rajala) (t) 65, 84–87, 98, 329–330
Salminen, Väinö 287
Sandberg, Börje (y) 279–285, 288–299, 303–305
Sandström, alikersantti 144
- Sarasvuo, T. 111
Savolainen, A. (y) 115
Savolainen, Unto Augusti (y) 115
Schaterin, Leonid (y) 115, 132, 185, 262–263
Schmidt, Gustav 292
Schmidt, Paul Otto 44
Schulz, Julius 318–319
Schütt, Gerd Heinrich Gustaf (y) 115–117, 137, 246–253
Schörner, Ferdinand 47, 164, 179, 214, 224, 235–236, 272
Seppänen, Sulo Juhan Toivo (y) 115
Sibelius, Jean 267, 279
Siegberg, Siiri 101
Siilasvuo, Hjalmar 244, 329
Sillanpää, Frans Emil 272
Sirelius, Uuno Taavi 271
Sneitz, Edgar (y) 114, 209, 264–265
Soini, Tuulikki 66, 71–72, 101
Soini, Yrjö 286
Sommer, Erich 44
Sothmann, Carl Heinrich J. (y) 111, 115, 122
Sovelius, Håkan 111
Stude, Gert (y) 82, 114, 122
Streng-Renkonen, Walter Olof 101
Stumpff, Hans-Jürgen 47
Summanen, Erkki (t) 122, 337–338, 340
Surakka, Veli K. (y) 111, 115
Svensk, Åke (y) 115, 211
Sydänmetsä, H. 111
- Tallqvist, Erik 39
Talvela, Paavo 101
Talvio, Maila 272, 290, 292–293n
Tarvo, L. O. 111
Telas, Mies (y) 336–338
Tenhunen, Erkki Kaarlo 111
Tervo, Erkki 310–315, 317, 320–322, 324–325
Teräs, Tauno Veikko Jalmari (y) 171–175, 180–181, 207, 292–292
Thodén, Erik (y) 114, 133
Tigersted, Örnulf 286–287, 294
Tittel, Hermann 205, 246
Todt, Fritz 134

- Tolsa, Samuli (y) 133, 222
Topelius, Zacharias 272
Toiviainen, Mauri (t) 144
Tuomola, Siiri 118
Töyri, Esko 60
- Unonius, Harry Karl 111
Uomala, Vilho 241, 326
- Vartia, luutnantti 60
Veh, Frank Rudolf Watkins von (y) 114, 133
Veh, Niklas Edward von 111
Vieska, Valter Göran (y) 114, 121, 138, 232, 245, 250
Viherjuuri, Hillari Johannes 279
Viherjuuti, luutnantti 9–10
Vihma (Wichmann), Einar August 199
Viikama, Veikko (y) 122
Viikari, Sauli (y) 114, 204–205, 239
Viljakainen, Veikko Johannes (y) 114
Vilkuna, Kustaa 271, 296
Vilkuna, Kyösti 287–288
Villa, Kyllikki 80–81, 101
Voionmaa, Olavi Antamo (y) 115, 317–319, 322, 325
Voss, Erik (y) 101, 121, 232n, 291
Väisänen, Tauno 299–303
Välimaa, V. 111
Väänänen, Akseli Olli 109–111, 125–126, 144, 232, 247, 252, 258, 267, 275, 291n, 305–306, 308, 336
- Wahren, Carl Gustaf (y) 114, 124, 133, 215, 234–236
Wallenius, Eero Aleksis 111
Wallenius, Kurt Martti 287
Waltari, Mika 39, 287, 294, 341
Warva, Holger Rolf Theodor (y) 114, 133
Waselius, Torsten Gunnar (y) 273
Wegelius, A. 111
Wegelius, Kaarlo 85
Weisenberger, Karl 47, 238, 243, 269
Wihtol, Harry 111, 121, 143–145, 167–168
Wikström, K. H. G. (t) 114, 225–226
Willamo, Oiva (y) 17–18, 29, 31, 50, 104, 107–111, 113, 116–121, 123, 127–128, 131–135, 137, 143, 151–156, 189, 191, 204, 214–215, 217, 220–221, 232–233, 237–238, 240, 244, 249–252, 254, 256, 260, 263, 265–266, 270–279, 281, 284–285, 288, 290, 296–297, 304–206, 308, 313–319, 334, 339
Vladimirov, Vjatseslav (t) 179
- Åkerfelt, Raili (t) 87–94, 328–329
- Öhquist, Harald 49
Ohquist, Johannes Wilhelm 271, 290
Öhquist, Rita 290, 292–293n
Öhmann, Emil 39